

ATATÜRK ÜNİVERSİTESİ
SOSYAL BİLİMLER ENSTİTÜSÜ
DOĞU DİLLERİ VE EDEBİYATLARI
ANA BİLİM DALI

Mustafa ÇINAR

110126

110126

ENDÜLÜS'TE MULÛKU'T-TAVÂ'İF DÖNEMİ

EDEBİ ÇEVRESİ

(392-424/1031-1090)

**T.C. YÜKSEKÖĞRETİM KURULU
DOKÜMANTASYON MERKEZİ**

DOKTORA TEZİ

TEZ YÖNETİCİSİ

Prof. Dr. Nevzat Hafız YANIK

ERZURUM-2002

SOSYAL BİLİMLER ENSTİTÜSÜ MÜDÜRLÜĞÜNE

Bu çalışma, Doğu Dilleri ve Edebiyatları Ana Bilim Dalının Arap Dili ve Edebiyatı Bilim Dalı'nda jürimiz tarafından Doktora Tezi olarak kabul edilmiştir

Prof. Dr Nevzat H. YANIK

Danışman/Jüri



Prof. Dr. Mustafa KILIÇLI

Jüri



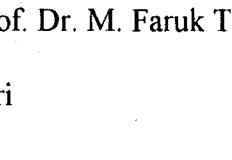
Prof. Dr. Kenan DEMİRAYAK

Jüri



Prof. Dr. M. Faruk TOPRAK

Jüri



Doç. Dr. Turgut KARABEY

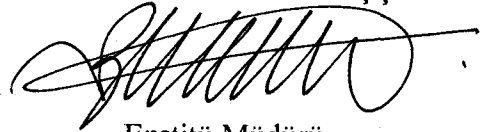
Jüri



Yukarıdaki İmzalar adı geçen öğretim üyelerine aittir

30 EKİM 2002

Doç. Dr. Vahdettin BAŞÇI



Enstitü Müdürü

İÇİNDEKİLER

ÖZET	V
ABSTRACT	VI
ÖNSÖZ	VII-VIII
TRANSKRİPSİYON	IX
BİBLİYOGRAFYA.ve KISALTMALAR	X-XX
KISALTMALAR	XXI

GİRİŞ.....	1
1. COĞRAFÎ DURUM.....	1
1.1. Endülüs Kelimesinin Menşei.....	1
1.2. Coğrafi Konum.....	2
2. SİYASÎ DURUM	7
2.1. Fetih Öncesi Endülüs'ün Siyasî Durumu.....	7
2.2. Endülüs'ün Fethi (91-95/710-714).....	9
2.3. Endülüs Birliğinin Yıkılışı ve Mulûku't-Tavâ'if Dönemi	11
2.4. Mulûku't-Tavâ'if Döneminde Kurulan Sultanlıklar	15
2.4.1. Zîrîler (1012-1090)	15
2.4.2. Zünnûnîler (1009-1085)	16
2.4.3. Eftâsîler (1022-1094).....	18
2.4.4. 'Abbâdîler (1023-1091).....	20
2.4.5. Cehverîler (1031-1070).....	22
2.4.6. Hûdîler (1040-1142)	24
3. ENDÜLÜS'TE SOSYAL YAŞAM.....	25
3.1. Sosyal Yapılanma.....	25
3.1.1. Etnik Unsurlar.....	25
3.1.1.1. Araplar.....	26
3.1.1.2. Berberîler	26
3.1.1.3. Sakâlîbe	27
3.1.1.4. Müvelledûn	28

II

3.1.1.5. Müsta'ribûn.....	29
3.1.2. Sosyal Sınıflar	30
3.1.2.1. Hassa	30
3.1.2.2. Âmme	31
3.1.2.3. Köleler	31
3.1.2.4. Yahudiler	32
3.1.3. Ev ve Aile	33
3.1.3.1. Ev	33
3.1.3.2. Aile	34
3.1.4. Mutfak Kültürü	34
3.1.5. Giyim Kuşam Kültürü	35
3.1.6. Temizlik Kültürü	36
3.2. İdarî Teşkilatlanma.....	37
3.2.1. Hükümdarlık	37
3.2.2. Hacıplık - Vezîrlik	38
3.2.3. Saray Kâtipliği	39
3.2.4. Adlî Teşkilat	40
4. ENDÜLÜS'TE KÜLTÜREL HAYAT	41
4.1. Eğitim-Öğretim.....	41
4.1.1. İlk Öğretim	43
4.1.2. Yüksek Öğretim.....	44
4.1.3. İlim Yolculukları	44
4.1.4. Kütüphaneler	46
4.2. Dil Çalışmaları	48
4.3. Diğer İlmî Faaliyetler	54
4.3.1. Târih.....	56
4.3.2. Astronomi - Matematik	57

BİRİNCİ BÖLÜM..... 61

1. ŞİİR..... 61

1.1. Mulûku't-Tavâ'if Dönemi Öncesi Şiirin Durumu 61

III

1.1.1. Hilâfet Dönemi.....	63
1.1.1.1. Doğu Şiirinin Endülüs Klasik Şiirine Etkisi	69
1.1.1.2. Doğu Şiirinin Batı Şiirine Etkisi	74
1.1.1.3. Mulûku't-Tavâ'if Döneminde Şiirin Durumu	76
1.1.1.4. Mulûku't-Tavâ'if Döneminde Şiirin Gelişmesi	81
1.1.1.4.1. Gınânın Yaygınlık Kazanması	81
1.2. Mulûku't-Tavâ'if Döneminde Şiir Ekolleri	85
1.2.1. Klasik Şiir Ekolü	87
1.2.2. Muhdes (Yeni) Ekol.....	95
1.3. Mulûku't-Tavâ'if Döneminde Şiir Türleri.....	103
1.3.1. Medih (Övgü) Şiirleri	103
1.3.2. Hiciv	115
1.3.3. Mersiye (Ağıt).....	130
1.3.4. Tasvir	141
1.3.4.1. Tabiat Tasvirleri	151
1.3.4.1.1. Bahçe Tasviri.....	156
1.3.4.1.1.1. Yasemin.....	156
1.3.4.1.1.2. Nilüfer	158
1.3.4.1.1.3. Şebboy	159
1.3.4.1.1.4. Menekşe	160
1.3.4.1.1.5. Nergis-Gül.....	160
1.3.4.1.1.6. Şakâyık.....	162
1.3.4.1.2. Meyve Tasviri.....	163
1.3.4.1.2.1. İncir.....	163
1.3.4.1.2.2. Ayva	164
1.3.4.1.2.3. Üzüm.....	164
1.3.4.2. Eğlence Meclislerinin Tasviri	165
1.3.4.3. Saray Tasviri	167
1.3.5. Aşk Şiiri.....	172
1.3.6. Zuhd Şiirleri.....	188
1.3.7. Muvaşşah.....	198

1.3.8. Zecel.....	210
1.3.9. İ'tizâr (Özür Dileme) Şiirleri	214
1.3.10. Mucûn (Müstehcen) Şiirleri.....	225
İKİNCİ BÖLÜM.....	234
2. NESİR.....	234
2.1. Mulûku't-Tavâ'if Dönemi Öncesinde Nesir:	234
2.2. Mulûku't -Tavâif döneminde Nesir.....	251
2.2.1. Edebî Nesir	252
2.2.1.1. Hitâbet	255
2.2.1.2. Kitâbet	263
2.2.1.2.1. Dîvân Risâleleri (Resmi Risâleler).....	268
2.2.1.3. İhvâniyât Risâleleri (Kardeşlik Risâleleri):.....	275
2.2.1.4. Münâzara:.....	280
2.2.2. İlmî Nesir.....	284
2.2.2.1. er-Risâletu'l-hezliyye.....	287
2.2.2.2. Tavku'l-Hamâme.....	291
SONUÇ.....	297
İNDEKS.....	299
ÖZGEÇMİŞ	309

ÖZET

DOKTORA TEZİ

ENDÜLÜS'TE MULÛKU't-TAVÂ'İF DÖNEMİ EDEBÎ ÇEVRESİ

Mustafa ÇINAR

Danışman: Prof. Dr. Nevzat Hafız YANIK

2002-Sayfa: 307+XXI

Juri: Prof. Dr. Nevzat Hafız YANIK

Endülüs yarımadasının yaklaşık 711 yılında Müslümanlar tarafından fethedilmesiyle buradan ayrıldıkları tarih arasında geçen uzun zaman zarfında, yirmi birinci yüzyıl Avrupa'sında yaşanan medeniyetin temel taşlarını oluşturan kültürel birikimin buraya taşınmasında müslümanların büyük rolleri olmuştur. Uygarlık tarihinde Endülüs Emevîler Devletinin, ihtişamı ve Endülüs toplumuna getirdiği yenilikler neticesinde hatırı sayılır bir yere sahip olduğu bilinmektedir. Medeniyetin her alanında kendini iyice hissettirmeye başlayan bu yenilikler, edebiyat alanında da kendini göstermeye başlamış ve sahip olduğu o muhteşem kültürün etkisiyle bu alanda önemli şahsiyetlerin yetişmesine vesile olmuştur.

Bu çalışmaya konu olan 1031 yılında kurulup 1090 yılına kadar süren Mulûku't-tavâif Dönemi ise İbnu'l-'Abbâd, İbn Hamdîs, İbn 'Abdûn, İbn Zeydûn ve İbn Hazm gibi meşhur edip ve şâirleri bağrından çıkarmasıyla Endülüs edebiyatı dünyanın en önemli evrelerinden birini oluşturmaya başlamıştır. Dolayısıyla Endülüs'te bütün ilim alanında olduğu gibi edebiyat alanında da en büyük atılım bu dönemde gerçekleşmiştir. Kuşkusuz, bunda da hükümdarların, emirlerin, vezirlerin ve devletin ileri gelenlerinin payı büyük olmuştur.

Buradan hareketle **Endülüs'te Mulûku't-Tavâ'if Dönemi Edebi Çevresi** olarak adlandırdığımız bu çalışma giriş ve iki bölüm olarak ele alınmış olup, giriş bölümünde bu dönem edebiyatının gelişmesinde önemli rol oynayan hususlar ele alınmıştır. Birinci ve ikinci bölümlerde ise; şiir ve nesir konuları içinde dönemin özelliklerinin yansıtılması amaçlanmış, özellikle şiir üzerinde bu yeni oluşumun etkisiyle meydana gelen değişiklikler ayrıntılı bir şekilde ele alınarak bu alanda yapılacak çalışmalara katkı sağlamak hedeflenmiştir.

ABSRTACT

Ph. D. THESIS

THE LITERARY ENVIRONMENT OF MULÛKU'T-TAVÂIF PERIOD IN ANDALUSIA

Mr. Mustafa ÇINAR

Supervisor: Prof. Dr. Nevzat Hafız YANIK

2002-PAGE: 307+XXI

Jury: Prof. Dr. Nevzat Hafız YANIK

It is known that the State of Andalusia has an important place in the history of civilization because of providing its society with innovation and prosperity. These innovations, noticed clearly in everything, were obvious in literature as well and helpful to bring up important individuals by means of the excellent culture, which belonged to that State.

During the period of Mulukû't-Tavâif, which is the subject of this study, founded in 1031 and lasted approximately until 1090, the literary world of Andalusia started to form one of the most important stages by bringing up the famous writers and poets such as İbnul-'Abbâd, İbn Hamdîs, İbn 'Abdûn, İbn Zeydûn and İbn Hazm. The kings, emirates, viziers and royal members had an important role in this literary movement. During this stage, the literary development emerged as poetry and prose. Therefore, in this literary development poetry had a crucial role. The poets, mentioned above contributed greatly to the classical Arabic poetry both orally and stylistically. Moreover, there were also changes in subjects and by means of the privileges they got in the palaces.

This study, which is called **Literary Environmet of the Mulûku't-Tavâ'if Period in Andalusia**, consists of Introduction and two other chapters. The subjects, which were examined in Introduction played an important role in the development of literature in this period.

In the **introduction** part of the study some social events and subjects have been cited as they had an important impact on the development of the literature during the period of Mulukut-Tavaif.

In this period, unlike that in poetry, there were many developments in prose. The variety in rhetoric, content and subject matters came into being as figurative language. Therefore, prose was not only limited to sermon, dialogue and treatise, but many important works were also produced in science and literature.

In **Chapter One**, and **Chapter Two**, it has been aimed to reflect the features of the period in poetry and prose and, especially, by handling the changes occurred in poetry in detail it was aimed to contribute to all kinds of studies which will be carried out in future.

ÖNSÖZ

Arap edebiyatı tarihinde, Mulûku't-Tavâ'if dönemi olarak bilinen yaklaşık altmış yıllık (1031-1090) sürede ilmî, edebî ve sosyal alanda önemli faaliyetler gerçekleştirilmiştir. Zîrâ, Endülüs'ün yaklaşık 92/711 yılında Müslümanlar tarafından fethedilmesiyle buradan 1492 yılında acı bir sonla ayrıldıkları tarih arasında geçen sekiz asırlık bir zaman dilimi içinde, bugün Avrupa'da yaşanan medeniyetin temellerini oluşturan kültürel birikimin buraya taşınmasında müslümanların büyük rolleri olmuştur.

138/756 yılında Emevîlerin lideri Abdurrahmân ed-Dâhil'in halifeliğini ilan etmesiyle Endülüs'te sağlanan siyasal istikrarın sosyal ve kültürel alanda hızlı bir gelişmenin sağlanmasında büyük katkısı olmuştur. Felsefe, tarih, coğrafya, tıp, matematik, astronomi ve başka konulardaki ilmî gelişmelerin temelinin halife 'Abdurrahmân ed-Dâhil ve oğlu II. Hakem'in döneminde atılmış olmasına rağmen, asıl gelişme Mulûku't-Tavâ'if döneminde kendini göstermiştir. Dolayısıyla edebiyat tarihçilerinin belirttiği gibi, Mulûku't-Tavâ'if döneminde (1031-1090) diğer ilim dallarında olduğu gibi edebiyat alanında da büyük gelişmeler olmuştur. Beşinci ve on birinci yüzyıllar arasında Endülüs'te var olan siyasi, sosyal ve kültürel faktörler şiirin bu dönemindeki gelişmesinde önemli rol oynamışlardır. Ayrıca, Endülüs'ün coğrafi durumu, tabii güzellikleri ve çevresindeki diğer uluslarla olan ilişkisi de şiirin gelişmesine katkıda bulunmuştur.

Her toplumda olduğu gibi Endülüs toplumunda da kültürün ve medeniyetin gelişmesinde edebi çevrenin payı büyük olmuştur. Fetihle birlikte Endülüs'te ortaya çıkan İslâm medeniyetinin temel özelliklerini içeren Mulûku't-Tavâ'if dönemi bu doktora çalışmasının temelini oluşturmaktadır. Dolayısıyla, bu çalışmanın amacı, çeşitli dönemlere ayrılmış olan Arap edebiyatı tarihini, özellikle bu dönem edebiyatı ile iç içe olan Hilafet dönemi edebiyatının incelenerek, Türk araştırmacı ve okuyucusuna sunmaktır.

Çalışmamızda *el-Beyânu'l-muğrib fi 'ahbâri'l-Endelus ve 'l-Mağrib, Cuzvetu'l-Muktebis, el-Mu'cib fi telhîs 'ahbâri'l-Mağrib, el-Hulletu's-siyerâ', Matmaḥu'l-Enfus ve mesraḥu't-te'ennus fi mulehi ehli'l-Endelus, Nefḥu't-ṭîb min guşni'l-Endelusyyi'r-ratîb, ez-Zehîra fi meḥâsini ehli'l-cezire, Kalâ'idu'l-'ikyân, Târiḥu iftitâḥi'l-Endelus*, vb. Endülüs'ün önemli klasik, tarih ve edebiyat kaynaklarından büyük ölçüde istifade etmekle birlikte özellikle üslup ve tertip bakımından çalışma metotlarımızı belirlerken de

VIII

Ahmed Heykel, ‘Abdulaziz ‘Atîk, Hânnâ el-Fâhûrî, İhsân ‘Abbâs, Mustafâ eş-Şek’a, ‘Umer Ferrûh gibi edebiyat tarihçilerinin çalışmalarından da faydalandık.

Çalışmamızı genel hatlarıyla üç bölümden oluşturduk. Giriş bölümünde Mulûku’t-Tavâ’if döneminin sonuna kadar Endülüs’te yaşanan siyasî, sosyal ve kültürel hayatı ile Endülüs’ün coğrafi durumunu ele aldık. Birinci bölümde, Endülüs şiiri, Mulûku’t-Tavâ’if öncesi şiirin durumu, Mulûku’t-Tavâ’if dönemi şiiri, bu dönemde şiirin gelişmesini sağlayan etkenler, belli başlı şiir türleri ve Mulûku’t-Tavâ’if dönemi şiirinin özellikleri ele alınmıştır. İkinci bölümde, edebî ve ilmî bir şiir türü olan Endülüs nesri incelenmiş olup, nesrin, Mulûku’t-Tavâ’if öncesi durumu, Mulûku’t-Tavâ’if dönemindeki durumu ve türleri hakkında örnekleriyle birlikte bilgi vermeye çalıştık.

Çalışmamız esnasında, mümkün olduğu kadar ilmî çalışma kâide ve metotlar dışına çıkmamaya gayret ettik. Bütün bu gayretlere rağmen bir takım hataların olacağını göz önünde bulundurarak, bunların düzeltilmesi için yapılacak her türlü eleştiri ve uyarıların bundan sonraki çalışmalarımıza katkı sağlayacağı ümidini taşımaktayız. Şüphesiz çalışmamızın mükemmel olduğu gibi bir iddiamız yoktur.

Bu çalışmamıza başladığımız andan itibaren, kaynak temininde, derlenen materyallerin tasnif, tertip ve değerlendirilmesinde yakın ilgisini esirgemeyen, görüş ve tavsiyeleriyle bana yardımcı olan, şahsi kütüphanesinden de istifade etmem için kendilerini her rahatsız edişimde müsamaha ve güler yüz ile karşılık vererek yardımcı olan saygıdeğer hocam Prof. Dr. Nevzat Hafız YANIK’a, yine bu çalışmanın okunup değerlendirilmesinde değerli mesailerini ve zamanını esirgemeyen saygıdeğer hocam Prof. Dr. Mustafa KILIÇLI’ya, birçok konuda ve kaynak temininde sık sık yardımlarına müracaat ettiğim saygıdeğer hocam Prof. Dr. Kenan DEMİRAYAK’a en içten teşekkürlerimi arz ederim. Ayrıca bu çalışmanın hazırlanmasında emeği geçen Yrd. Doç. Dr. Yusuf ERSAN, Okutman Turan Ö. GÜNGÖR’e ve Okutman İlhami EGE’ye teşekkürü bir borç bilirim.

TRANSKRİPSİYON

Bu çalışmada aşağıdaki transkripsiyon sistemi uygulanmıştır :

Sesliler :

آ , ا , إ : â ي : î و : û ـ : e

Kalın okunan harflerde : ـ : a ـ : i ـ : u

Sessizler :

ء :	ب : b	ت : t	ث : s	ج : c	ح : h	خ : h
د : d	ذ : z	ر : r	ز : z	س : s	ش : ş	ص : ş
ض : d	ط : t	ظ : z	ع : ‘	غ : g	ف : f	ق : k
ك : k	ل : l	م : m	ن : n	و : v	ه : h	ى : y

Transkripsiyon açısından ayrıca şu hususlara riayet edilmiştir :

- Harf-i tarifler cümle başında da küçük harfle yazılmıştır. Meselâ: *ez-Zehîra*, *er-Risâletu'l-hezliyye* gibi.
- Harf-i tarif ile gelen kelimelerin başında Şemsî ve Kamerî harflerinin okunuşu belirtilmiştir. Meselâ: *eş-Şi'ru'l-Endelusî*, *Târihu'l-edebi'l-Endelusî*, *Cezuvetu'l-muktebis* gibi.
- İzâfet terkibi şeklinde bulunan ibarelerde (şahıs adı, kitap adı, vs.) ve vaslı gerektiren yerlerde muzâf ve muzâfın ileyhın i'rabı yazıda gösterilmiştir. Meselâ: *Dîvânu İbn Zeydûn*, *Dirâsât fî'l-edebi'l-Endelusî* gibi.
- Arapça eser adlarında ilk kelimenin baş harfi ile eser içinde geçen özel isimlerin baş harfleri büyük diğer harfler küçük olarak yazılmıştır. Meselâ: *Târihu'l-edebi'l-Endelusî* 'aşru't-Ṭavâ'if ve 'l-Murabiṭîn gibi.
- Terkip halindeki ad ve lakapların cüzleri ayrı değil, bitişik olarak yazılmış ve kaynaşan kelimelerden ilkinin bulunduğu yere göre i'rabında meydana gelen değişiklikler yazıda gösterilmiştir. Meselâ: 'Abdulazîz, 'Abdulcabbâr; Ebû 'Ubeydillâh gibi.

BİBLİYOGRAFYA VE KISALTMALAR

Abbâsî Edebiyatında Sûliler ve Ebû Bekir es-Sûlî, bkz. Savran (Ahmet)

Abbâsî Edebiyatı Târîhi, bkz. Demirayak (Kenan)

‘Abdulazîz ‘Atîk, *el-Edebu’l- ‘Arabî fi’l-Endelus*, Beyrut, 1976.

‘Abdulazîz Sâlim, *Târîhu’l-muslimîn ve ‘âşâruhum fi’l-Endelus mine’l-fethi’l- ‘Arabî hattâ sukuṭi’l-hilâfe bi Kurtuba*, Beyrut, tsz.

‘Abdurrahmân ‘Utbe, *eş-Şanavberî şâiru’t-tabî’a*, Libya-Tunus, 1981.

‘Alî b. el-Cehm, *Dîvânu ‘Alî b. el-Cehm*, nşr. Halîl Merdum Bey, Beyrut, 1400/1980.

el-Âdâbu’l- ‘Arabiyye fi’l- ‘aşri’l- ‘Abbâsiyyil-evvel, bkz. Muhammed ‘Abdulmun‘im Hafâcî.

Adivar (A), Arat (R) vdi, “Endülüs”, MEBİA, C, IV, Eskişehir, 1997, s.270-273.

‘Ahmed Emîn, *Ḍuḥa’l-İslâm*, I-III, Beyrut, 1953.

_____, *Zuhru’l-İslâm*, I-IV, Beyrut, 1953.

el-‘Anânî (Sâmî Mekki), *Dirâsât fi’l-edebi’l-Endelusî*, Bağdâd, 1978.

‘Antara b. Şeddâd, *Dîvânu ‘Antara b. Şeddâd*, nşr. Fevzi ‘Atvâ, Beyrut, 1968.

Arap Edebiyatında Şuûbiyye, bkz. Kılıçlı (Mustafa)

Arap Edebiyatı Târîhi (Cahiliye Dönemi), bkz. Savran (Ahmet)

Arap Edebiyatında Şiirle Kazanma, bkz. Demirayak (Kenan)

Arap Şiirinde Tasvir, bkz. Yanık (Nevzat H.)

Arap şiirinde Ravḍiyyât ve eş-Şanavberî, bkz. Çınar (Mustafa)

el- ‘Arab ve’l-Muslimun fi’l-Endelus ba‘de sukuṭi Garnâta, bkz. Henry Charles Lee.

el- ‘Aşru’l- ‘Abbâsiyyu’l-evvel, bkz. Şevkî Dayf.

el- ‘Aşru’l-Câhilî, bkz. Şevkî Dayf.

el- ‘Aşru’l-İslâmî, bkz. Şevkî Dayf.

el-A ‘şâ, Dîvânu’l-A ‘şâ, Beyrut, tsz.

‘Aşru’d-duvel ve’l-imârât (Endülüüs), bkz. Şevkî Dayf.

‘Aşru’d-duvel ve’l-imârât (Mısır-Şam), bkz. Şevkî Dayf.

el-Beyân ve’t-tebyîn, bkz. el-Câhiz.

el-Beyanu’l-muğrib fi’l-aḥbârî’l-Endelus ve’l-Mağrip, bkz. İbn ‘İzârî.

- el-Biṣrî (Sa'd b. 'Abdullâh), *el-Ḥayâtu 'l-'ilmiyye fî 'aşri Mulûki 't-Ṭavâ'if fî 'l Endelus*, Riyâd, 1414/1993.
- el-Buḥturî, *Dîvânu 'l-Buḥturî*, I-IV, nşr. Hasan Kâmil eş-Şayrafî, Kahire, 1963-1972.
- Buğyetu 'l-multemis*, bkz. ed-Dabbî.
- Buğyetu 'l-vu 'ât*, bkz. es-Suyûtî.
- el-Câhiz (Ebû Osmân 'Amr b. Bahr), *el-Beyân ve 't-tebyîn*, nşr. 'Abdusselâm Muhammed Hârûn, I-IV, Beyrut, tsz.
- _____ *Kitâbu 'l-buḥalâ'*, nşr. 'Ahmed el-'Avâmîrî- 'Alî el-Cârim, I-II, Beyrut, 1983.
- el-Câm 'i fî târihi 'l-edebi 'l- 'Arabî (el-Edebu 'l-kadîm)*, bkz. Hannâ el-Fâhûrî.
- Cerîr, *Dîvânu Cerîr*, nşr. Nu'mân Muhammed Emîn Tâhâ, I-II, Kahire, 1969/1972.
- Cuzvetu 'l-Muktebes*, bkz. el-Humeydî.
- Çağatay (Neşet), *İslâm Târîhi*, (Atatürk Kültür, Dil ve Târîh Kurulu), Ankara, 1993.
- Çetin (Nihat M.) *Eski Arap Şiiri*, İstanbul, 1973.
- Çınar (Mustafa), *Arap şiirinde Ravḍiyyât ve eş-Şanavberî* (Basılmamış Yüksek Lisans Tezi), AÜSBE, Erzurum, 1997.
- Çiftçi (Faruk), *Endülüs'te Hilâfet Dönemi Edebi Çevresi* (Basılmamış Doktora Tezi), AÜSBE, Erzurum, 1999.
- ed-Dabbî ('Ahmed b. Yahyâ b. 'Ahmed), *Buğyetu 'l-multemis fî târihi ricâli ehli 'l-Endelus*, Kahire, 1967.
- Demirayak (Kenan), *Abbâsî Edebiyatı Târîhi*, Erzurum, 1998.
- _____ *Arap Edebiyatında Şiirle Kazanma*, İslâmî Edebiyat Sayı, XXI, Temmuz, 1993, s. 47-53.
- _____ *er-Risâletu 'l-hezliyye, Alaycı Hiciv Mektubu*, Erzurum, 1999.
- Dilçin (Cem), *Örneklerle Türk Şiir Bilgisi*, (Atatürk Kültür Dil ve Târîh Yüksek Kurulu Yayınları), Ankara, 1987.
- _____ "Dîvân Şiirinde Gazel", Türk Dili Aylık Dil Dergisi, C.I-II, sayı, 415, 416, 417, Temmuz, Ağustos, Eylül, Ankara, 1986, s. 78-81.
- Dirâsât fî 'l-edebi 'l-Endelusî*, bkz. el-'Anânî.
- Dîvânu 'Antara b. Şeddâd*, bkz. 'Antara b. Şeddâd.

Divânu 'Alî b.el-Cehm, bkz. 'Alî b. el-Cehm.

Divânu 'l-A 'şâ, bkz. el-A 'şâ.

Divânu 'l-Buhturî, bkz. el-Buhturî.

Divânu Cerîr, bkz. Cerîr.

Divânu 'l-Ferazdak, bkz. el-Ferazdak.

Divânu 'l-Hansâ', bkz. el-Hansâ'.

Divânu İbn 'Abdi Rabbih, bkz. İbn 'Abdi Rabbih.

Divânu İbn Hafâce, bkz. İbn Hafâce.

Divânu İbn Hânî, bkz. İbn Hânî el-Endelusî.

Divânu İbn Hamdis, bkz. İbn Hamdis.

Divânu 'n -Nâbiğati 'z-Zubyânî, bkz.en-Nâbiğati' z-Zubyânî.

Divânu İbnu 'r-Rûmî, bkz. İbnu 'r-Rûmî.

Divânu İbn Sehl el-Endelusî, bkz. İbn Sehl.

Divânu İbn Şuheyd, bkz. İbn Şuheyd.

Divânu İbn Zeydûn, bkz. İbn Zeydûn.

Divân Şiirinde Gazel, bkz. Dilçin (Cem).

Duha 'l-İslâm, bkz. Ahmed Emîn.

Doğuştan Günümüze Büyük İslâm Târîhi, bkz. Yıldız (Hakkı Dursun).

*Ebu'l-Kâsım Muhammed Kerru ve 'Abdallâh Şerîr, Şahsiyyât edebiyye mine 'l-meşriq
ve 'l-mağrib, Beyrut, 1987*

el-Edeb ve 'n-muşuş ve 'l-belâğa, bkz. Iecnetû't-te'lif Vezâretu't-terbiye.

el-Edebu 'l- 'Arabî fi 'l-Endelus, bkz. 'Abdulazîz 'Atîk.

el-Edebu 'l-Endelusî (Hafâce), bkz. Hafâce.

el-Edebu 'l-Endelusî (Heykel), bkz. Heykel (Ahmed).

el-Edebu 'l-Endelusî, bkz. Mustafa eş-Şek'a.

el-Edebu 'l-Endelusî et-tetavvur ve 't-tecdîd, bkz. Hafâcî

*el-Endelusiyyûn ve hicrâtuhum ile 'l-Mağrib hilâle 'l-ķarneyn 16-17, bkz. Muhammed
Rezzâk.*

Endülüs Arap Şiirinde Tabiat Tasviri, bkz. Yanık (Nevzat H).

Endülüs'te Hilâfet Dönemi Edebi Çevresi, bkz. Çiftçi (Faruk).

Endülüsi Siyâsi Târihi, bkz. İmâmuddîn, S. Muhammed.

Endülüsi Şiirine Genel Bir Bakış, bkz. Toprak (Faruk).

Endülüsi Müslümanları, bkz. Özdemir (Mehmet).

Enver 'Attâr ve Nesîb Sa'îd, *el-Hulâşa fi 'l-edeb ve 'n-nuşûs*, Şam-Suriye, 1952.

Er (Rahmi), "*İbn Zeydün*", TDVİA, C. XX, İstanbul, 1988, s. 464-466.

Eski Arap Şiiri, bkz. Çetin (Nihat M.).

Fâtima Tahtâh, *el-Ğurbe ve 'l-ĥanîn fi 'ş-şi 'ri 'l-Endelusî*, Dâru'l-Beydâ', 1993.

Fehrese, bkz. İbn Hayr.

el-Fennu ve mezâhibuh fi 'n-nesri 'l- 'Arabî, bkz. Şevkî Dayf.

el-Fennu ve mezâhibuh fi 'ş-şi 'ri 'l- 'Arabî, bkz. Şevkî Dayf.

el-Ferazdak, *Dîvânu 'l-Ferazdak*, nşr. Kerem el-Bustânî, Beyrut, 1386/1966.

el-Fukâhe fi 'l-edebi 'l-Endelusî, bkz. Riyâd Kazîha.

Gomez (Emilio Garcia), *eş-Şi 'ru 'l-Endelusî-baĥş fi tetavvurih ve ĥaşâişih*, çev. Huseyin Mûnis, Kahire, 1952.

el-Ğurbe ve 'l-ĥanîn fi 'ş-şi 'ri 'l-Endelusî, bkz. Fâtima Tahtâh,

Güvercin Gerdanlıĥı, bkz. İbn Hazm.

el-Ĥaccî ('Abdurrahmân 'Alî), *et-Târiĥu 'l-Endelusî-mine 'l-fethi 'l-İslâmî hattâ suĥûti Garnâta*, Şam, 1987.

Ĥafâcî (Muhammed 'Abdulmun'im), *el-Edebu 'l-Endelusî et-tetavvur ve 't-tecdîd-*, Beyrut, 1992.

el-Ĥadâratu 'l-İslamiyye, bkz. Matz (Adam).

Ĥannâ el-Fâĥûrî, *el-Câmi' fi târiĥi 'l-edebi 'l- 'Arabî (el-Edebu 'l-ĥadîm)*, Beyrut, 1986.

el-Ĥansâ' (Tumadır bint 'Amr), *Dîvânu 'l-Ĥansâ'*, Beyrut, 1383/1963.

el-Ĥatîb el-Baĥdâdî (Ebû Bekr 'Ahmed b. 'Alî), *Târiĥu Baĥdâd*, I-XIV, Beyrut, tsz.

el-Ĥayâtu 'l-'ilmiyye fi 'aşri Mulûki 't-Ṭavâ'if fi 'l-Endelus, bkz. el-Bişrî (Sa'd b. Abdillâh).

Henry Charles Lee, *el-'Arab ve 'l-muslimûn fi 'l-Endelus ba'de suĥûti Garnâta*, nşr. Hasan Sa'îd el-Kermî, Beyrut, 1409/1988.

Heykel (Ahmed), *el-Edebu 'l-Endelusî -mine 'l-feth ilâ suĥûti 'l-ĥilâfe-*, Kahire, 1985.

- el-Hulâşa fi'l-edeb ve'n-muşşûs*, bkz. Enver 'Attâr ve Nesîb Sa'îd .
- el-Hulletu's-siyerâ'*, bkz. İbnu'l-Abbâr.
- el-Humeydî (Ebû 'Abdillâh Muhammed b. Futûh), *Cuzyetu'l-Muktebes fî zikri vulâti'l-Endelus*, nşr. Muhammed Tâvit et-Tancî, Kahire, 1953.
- İbn 'Abdi Rabbih (Ahmed b. Muhammed), *el-İkdu'l-ferid*, I-IX, nşr. Mufid Muhammed Kamîha, Beyrut, 1983.
- _____ *Dîvânu İbn 'Abdi Rabbih*, nşr. Muhammed Altuncu, Beyrut, 1993.
- İbn Bessâm (Ebu'l-Hasan 'Alî eş-Şenterînî), *ez-Zehîra fî mehâsini ehli'l-cezîra*, I-VIII, nşr. İhsân 'Abbâs, Beyrut, 1399-1979.
- İbn Beşkuvâl, Halef b. 'Abdilmelik, *eş-Şıla*, I-II, Kahire, 1966.
- İbn Hafâce, *Dîvânu İbn Hafâce*, Mısır, 1286.
- İbn Haldûn ('Abdurrahmân b. Muhammed), *Mukaddime*, I-IV, çev. Zekî Kadirî Ugan, İstanbul, 1990.
- İbn Hâkân (el-Feth b. Muhammed b. 'Ubeydillâh el-Kaysî el-İşbîlî), *Kalâ'idu'l-ikyân ve mehâsinu'l-a'yân*, I-IV, nşr. Huseyin Yûsuf Haryûş, Ürdün, 1989.
- _____ *Matmaḥu'l-enfus ve mesreḥu't-te'ennus fî mulâhi ehli'l-Endelus*, İstanbul, 1302.
- İbn Hallikân (Ebû'l-'Abbâs Ahmed), *Vefeyâtu'l-a'yân ve enbâ'i ebnâ'i'z-zamân*, I-VIII, nşr. İhsân 'Abbâs, Beyrut, 1994.
- İbn Hamdîs, *Dîvânu İbn Hamdîs*, nşr. İhsân 'Abbâs, Beyrut, 1960.
- İbn Hânî el-Endelusî (Ebu'l-Kâsım Muhammed b. Sa'dûn); *Dîvânu İbn Hânî*, nşr. Antuan Nu'aym, Beyrut, 1996.
- İbn Hayr, (Ebû Bekr Muhammed b. 'Omer el-İşbîlî), *Fehrese*, nşr. F. Codera, J. Ribera, Kahire, 1997.
- İbn Hayyân, (Hayyân b. Halef el-Kurtubî), *el-Muktebes min enbâ'i ehli'l-Endelus*, nşr. A. el-Haccî, Beyrut, 1965.
- İbn Hazm, *Tavku'l-ḥamâme fî'l-ulfe ve'l-ullâf*, nşr. 'Abdulazîz Muhammed 'Îzâm ve Muhammed es-Sercânî, Kahire, 1976.
- _____ *Güvercin Gerdanlıḡı*, çev. Mahmut Kanık, İstanbul, 2000.
- İbn Hişâm, (Ebû Muhammed 'Abdilmelik b. Hişâm b. Eyyûb el-Himyerî), *es-Sîretu'n-*

- nebeviyye*, nşr. Mustafa es-Sekâ, İbrâhîm el-Ebyârî ve 'Abdulhâfız Şelebî, I-IV, Beyrut, Lübnan, tsz.
- İbn Kuteybe (Ebû 'Abdillâh Müslim b. Kuteybe), *eş-Şi'ru ve 'ş-şu'arâ'*, I-II, Beyrut, 1983.
- İbn Manzûr (Cemâleddîn Ebu'l-Fadl Muhammed), *Lisânu'l- 'Arab*, I-XIV, Beyrut, 1388/1964.
- İbn Reşîk (Ebû 'Alî el-Hasan el-Kayravânî), *el-'Umde*, I-II, nşr. M. Muhyiddîn 'Abdulhamîd, Beyrut, 1972.
- İbn Sa'îd el-Mağribî ('Alî b. Mûsâ), *el-muğrib fî hule'l-Mağrib*, nşr. Şevkî Dayf, I-II, Kahire, 1978.
- İbn Sehl el-Endelusî, *Dîvânu İbn Sehl el-Endelusî*, nşr. İhsân 'Abbâs, Beyrut, 1415/1995.
- İbn Sellâm el-Cumahî, *Tabakâtu 'ş-Şu'arâ'*, nşr. Joseph Hell, Beyrut, 1402/1982.
- İbn Şuheyd el-Endelusî (Ahmed b. Ebî Mervân 'Abdumelik), *Divânu İbn Şuheyd*, nşr. Ya'kûb Zekî, Kahire, tsz.
- İbn Tağriberdî, *en-Nucûmu 'z-Zâhire fî mulûki Mısır ve 'l-Kâhire*, I-XII, Kahire, 1929.
- İbnu'l-Ebbâr (Ebû 'Abdillâh Muhammed b. 'Abdillâh b. Ebî Bekr el-Kudâ'î), *el-Hulletu's-siyerâ'*, I-II, nşr. Huseyin Mûnis, Kahire, 1985.
- _____ *el-Mu'cem fî aşhâbi'l-Kâdî el-İmâm Ebî 'Alî eş-Şafedî*, Kahire, 1387/1967.
- İbnu'l-Farâdî (Ebu'l-Velîd 'Abdullâh b. Muhammed b. Yusûf el-Ezdî), *Târîhu 'ulemâ'i'l-Endelus*, Kahire, 1966.
- İbnu'l-İmâd el-Hanbelî, (Ebu'l-Felâh 'Abdulhayy), *Şezerâtu 'z-zeheb*, I-VIII, Beyrut, tsz.
- İbn 'İzâr el-Merrâkuşî *el-Beyânu'l-muğrib fî ahbâri'l-Endelus ve 'l-Mağrib*, I-IV, nşr. G.S. Colin, E.L. Provençal, Beyrut, 1983.
- İbnu'l-Kûtiyye (Ebû Bekr Muhammed b. 'Omer), *Târîhu iftitâhi'l-Endelus*, nşr. İbrâhîm el-Ebyârî, Beyrut, 1982.
- İbnu'r-Rûmî, *Dîvânu İbni'r-Rûmî*, nşr. Kâmil Kiyânî, Kahire, 1924.
- İbn Zeydûn, bkz. *Dîvânu İbn Zeydûn*, nşr. Yusûf Ferhât, Beyrut, 1415/1994.
- İbn Zeydûn*, bkz. Er (Rahmi).

İbn Zeydûn, bkz. Yanık (Nevzat H).

İhsân 'Abbâs, *Târîhu 'l-edebi 'l-Endelusî- 'Aşru 't-Tavâif ve 'l-Murâbiîn-*, Beyrut, 1978.

_____ *Târîhu 'l-edebi 'l-Endelusî - 'aşru siyâdet Kurtuba-*, Beyrut, 1978.

el- 'İkdu 'l-Ferîd, bkz. İbn 'Abdirabbih.

II. Abbâsî Asrı 'nda Edebi Çevre, bkz. Uylaş (Sait)

İmâmuddîn S. Muhammed, *Endülüsi Siyâsî Târîhi*, Ankara, 1990.

İslâm Ansiklopedisi, bkz. TDVİA.

İslâm Târîhi, bkz. Çağatay (Neşet).

Kalâ'idu 'l- 'ikyân ve mehâsimu 'l-a 'yân, bkz. İbn Hâkân.

Kaya (Mahmut) ve Elmalı (Hüseyin), "Hitâbet", TDVİA, C.18, İstanbul, 1998 s.156-160.

Kılıçlı (Mustafa), *Arap Edebiyatında Şuûbiyye*, İstanbul, 1992.

Kitâbu 'l-buhalâ', bkz. el-Câhiz.

Köprülü (Fuad), *Türk Edebiyatı Târîhi*, İstanbul, 1926.

el-Kutûfu 'l-yânî'a, bkz. et-Tabbâ ' ('Abdullâh Enîs).

Lecnetu't-te'lîf, Vezâretü't-terbiye, *el-Edeb ve 'n-nuşûş ve 'l-belâğa*, Şam-Suriye, 1968.

Levent (Agâh Sırrı), *Türk Edebiyatı Târîhi*, Atatürk Kültür Dil ve Tarih Yüksek Kurulu Yayınları, I-IV, Ankara, 1988.

Lisânu 'l 'Arab, bkz. İbn Manzûr.

el-Makkarî ('Ahmed b. Muhammed), *Nefhu 't-tîb, min ğuşni 'l-Endelusî 'r-raţîb*, I-VIII, nşr. İhsân 'Abbâs, Beyrut, 1408/1988.

Matmaḥu 'l-enfus ve mesraḥu 't-te'ennus fî mulâhi ehlil-Endelus, bkz. İbn Hâkân (el-Feth).

el-Merrâkuşî, ('Abdolvâhid), *el-Mu'cib fî telhîşi aḥbâri 'l-Mağrib*, nşr. Muhammed Sa'îd el-'Uryân ve Muhammed el-'Arabî el-'Âlemî, Kahire, 1368/1949.

Metz (Adam), *el-Ḥaḍâratu 'l-İslamiyye*, çev. Muhammed 'Abdulhâdî Ebû Reyde, Beyrut, 1947

Michel 'Âsî, *eş-Şi'r ve 'l-bi'e fî 'l-Endelus*, Beyrut, 1970.

Mikdâd Rahîm, *en-Nevriyyât fî ş-şî'ri 'l-Endelusî*, Beyrut, 1986.

Mu'cemu 'l-buldân, bkz. Yâkût el-Hamevî.

el-Mu'cem, bkz. İbnu'l-Ebbâr.

el-Mu'cib fî telhîş-i aḥbâri 'l-Mağrib, bkz. el-Merrâkuşî.

el-muğrib fî ḥule 'l-Mağrib, bkz. İbn Sa'îd el-Mağribî.

Muhammed 'Abdulmun'im Hafâcî, *el-Edebu 'l-Endelusî -et-tetavvur ve 't-tecdid-*,
Beyrut, 1412/1992.

_____ *el-Âdâbu 'l- 'Arabîyye fî 'l- 'aşri 'l- 'Abbâsiyyu 'l-evvel*, Kahire, tsz.

Mukaddime, bkz. İbn Haldûn.

el-Mukṭebes, bkz. İbn Hayyân.

Muhammed Rezzâk, *el-Endelusiyyûn ve hicrâtuhum ile 'l-Mağrib ḥilâle 'l-ḳarneyn*, 16-
17, Dâru'l-Beydâ', 1991.

Muhammed Resûlullâh, bkz. Muhammed Rızâ.

Muhammed Rızâ, *Muhammed Resûlullâh*, Kahire, 1353/1934.

Nefḥu 't-tîb min guşni 'l-Endelusî 'r-raṭîb, bkz. el-Makḳarî.

Nedîm ve Usâme Maraşlı, *eş-Şihâḥ fî 'l-luğati ve 'l-'ulûm (mu'cemu 'l-vaşîṭ)*, Beyrut,
1975.

en-Nâbiğatu'z-Zubyânî, *Dîvânu 'n-Nâbiğatu'z-Zubyânî*, nşr. Şûkrî Fayşal, Şam,
1388/1967.

en-Nevriyyât fî 'ş-şî'ri 'l-Endelusî, bkz. Mikdâd Rahîm.

en-Nucûmu'z-zâhire fî mulûki Mısır ve 'l-Kâhire, bkz. İbn. Tağriberdî.

Örneklerle Türk Şiir Bilgisi, bkz. Dilçin (Cem).

Özdemir (Mehmet), "Endülüs", TDVİA, C, XI, İstanbul, 1995, s. 211-225.

_____ "Gayr-ı Müslimlerin Dinî Hayatları Açısından Müslüman Fatihlerin
Endülüs'deki Uygulamaları", AÜİFD, C. XXXIII, Ankara, 1992, s.
203-238.

_____ *Endülüs Müslümanları, I (Siyâsî Târîhi)*, Ankara, 1994.

_____ *Endülüs Müslümanları, II (Medeniyet Târîhi)*, Ankara, 1997.

_____ *Endülüs Müslümanları, III (İlim ve Kültür Târîhi)*, Ankara, 1997.

Pala (İskender) *Ansiklopedik Dîvân Şiiri Sözlüğü* "Mersiye", Ankara, 1990, s. 368-369.

Palancia, Angel Gonzoles, *Târîḥu 'l-fikri 'l-Endelusî*, nşr. Huseyin Mu'nis, Kahire, 1955.

er-Râfi'î (Mustafa Sâdık), *Târîḥu âdâbi 'l-'Arab*, I-III, Beyrut, 1394/1974.

er-Ravḍiyyât, bkz. et-Ṭabbâḥ (Muhammed Râğîb).

er-Risâletu 'l-hezliyye Alaycı Hiciv Mektubu, bkz. Demirayak (Kenan).

Riyâd Kazîha, *el-Fukâhe fi 'l-edebi 'l-Endelusî*, Beyrut, 1418/1998.

Sa 'dûn Naşrullâh, *Târîhu 'l-'Arabi 's-siyâsî fi 'l-Endelus*, Beyrut, 1998.

Sâlih 'Abdullâh et-Tuveycirî, *eş-Şanavberî Şa 'iru 't-tabî'a fi 'l-'aşri 'l-'Abbâsî*, Riyâd, 1401/1981.

eş-Şanavberî Şa 'iru 't-tabî'a fi 'l-'aşri 'l-'Abbâsî, bkz. Sâlih 'Abdullâh et-Tuveycirî.

eş-Şanavberî Şa 'iru 't-tabî'a, bkz. 'Abdurrahmân 'Utbe.

Savran (Ahmet), *'Abbâsî Edebiyatında Sûliler ve Ebû Bekir es-Sûlî*, Erzurum, 1995.

Savran (Ahmet)- Demirayak (Kenan), *Arap Edebiyatı Târîhi (Cahiliye Dönemi)*, Erzurum, 1993.

eş-Se 'âlibî (Ebû Manşûr 'Abdumelik), *Yetimetu 'd-dehr fî mehâsini ehli 'l-'aşr*, I-IV, nşr.

Mufid Muhammed Kamîha, Beyrut, 1983.

Seyyid Nevfel, *Şi 'ru 't-tabî'a fi 'l-edebi 'l-'Arabî*, Kahire, 1978.

eş-Şihâh fi 'l-luğati ve 'l-'ulûm, bkz. Nedîm ve Usâme Maraşlı.

eş-Şıla, bkz. İbn Beşkuvâl.

es-Sîretu 'n-Nebeviyye, bkz. İbn Hişâm.

es-Suyutî (Celâluddîn 'Abdurrahmân), *Buğyetu 'l-vu'ât fî tabakâti 'l-luğaviyyîn ve 'n-nuhât*, I-II, nşr. Muhammed Ebû'l-Fadl İbrahim, Beyrut, 1964.

Şahsiyyât edebiyye mine 'l-meşrik ve 'l-mağrib, bkz. *Ebû 'l-Kâsım Muhammed Kerru ve 'Abdullâh Şerîr*.

eş-Şek'a (Mustafa), *el-Edebu 'l-Endelusî mevdu'atuh ve fumûmuh*, Beyrut, 1997;

Şerhu 'l-mu'allakâti 's-seb'a bkz. ez-Zevzenî.

Şevkî Dayf, *el-'Asru 'l-'Abbâsiyyu 'l-evvel*, Kahire, 1982.

el-'Asru 'l-'Abbâsiyyu 's-şânî, Kahire, 1984.

el-'Asru 'l-Câhilî, Kahire, 1986.

el-'Asrul-İslâmî, Kahire, 1976.

'Asru 'd-duvel ve 'l-imârât (Endülüs), Kahire, 1983.

'Asru 'd-duvel ve 'l-imârât (Mısır-Şam), Kahire, 1983.

el-Fennu ve mezâhibuh fi 'n-nesri 'l-'Arabî, Kahire, 1960.

el-Fennu ve mezâhibuh fi 'ş-şi'ri 'l-'Arabî, Kahire, 1960.

- Şezerātu 'z-zeheb*, bkz. İbnu'l-İmâd el-Hanbelî.
- eş-Şi'ru ve 'l-bi'e fi 'l-Endelus*, bkz. Michel 'Âsî.
- eş-Şi'ru 'l-Endelusî bahş fî tetavvurihi ve hasâ' işih*, bkz. Gomez (Emilio Garcia).
- eş-Şi'r ve 'ş-şu'arâ'*, bkz. İbn Kuteybe.
- Şi'ru't-tabî'a fi 'l-edebl- 'Arabî*, bkz. Seyyid Nevfel.
- Tabakātu'n-naḥviyyîn ve 'l-luḡaviyyîn*, bkz. ez-Zubeydî.
- Tabakātu 'ş-şu'arâ'*, bkz. İbn Sellâm el-Cumahî.
- et-Ṭabbâ' ('Abdullâh Enîs), *el-Kuṭûfu 'l-yâni'a min şimâri 'l-cenneti 'l-Endelussıyyeti'd -dâniye*, Beyrut, 1986.
- et-Ṭabbâḥ (Muhammed Râğib), *er-Ravḍıyyât*, Halep, 1315/1932.
- Târîḥu âdâbi 'l- 'Arab*, bkz. er-Râfî'î (Mustafâ Şâdık).
- Târîḥu 'l- 'Arabî's-siyâsî fi 'l-Endelus*, bkz. Sa'dûn Naşrullâh.
- Târîḥu Bağdâd*, bkz. el-Ḥatîb el-Bağdâdî.
- Târîḥu 'l-edebl-Endelusî -'aşru't-Ṭavâif ve 'l-Murabiṭîn-*, bkz. İhsân 'Abbâs.
- Târîḥu 'l-edebl-Endelusî -'aşru siyâdet Kurtuba-*, bkz. İhsân 'Abbâs.
- Târîḥu İftitâhi 'l-Endelus*, bkz. İbnu'l-Kûtiyye.
- Târîḥu 'l-edebl- 'Arabî*, bkz. ('Umer Ferrûh).
- et-Târîḥu 'l-Endelusî*, bkz. el-Ḥaccî.
- Târîḥu 'l-fıkri 'l-Endelusî*, bkz. Palencia Angel Gonzoles.
- Târîḥu 'ulemâ'i 'l-Endelus*, bkz. İbnu'l-Farâdî.
- Târîḥu 'l-Muslimîn ve âşâruhum fi 'l-Endelus -mine 'l-fethi 'l- 'Arabî hattâ sukûti 'l-hilâfe bi Kurtuba-*, bkz. 'Abdulazîz Sâlim.
- Ṭavku 'l-ḥamâme*, bkz. İbn Hazm.
- Tertîbu 'l Kâmûsi 'l-muḥîṭ*, bkz. ez-Zâvî (Tâhir Ahmed).
- Toprak (Faruk), "Endülüs Şiirine Genel Bir Bakış", AÜDTCFD, C. XXXIII, sayı, 1-2, Ankara, 1988, s. 157-175.
- _____, "İbn.Hamdîs", TDVİA, C. XX, İstanbul, 1999, s.20-21.
- Türk Edebiyatı Târîhi*, bkz. Levent (Agâh Sırrı)
- Türk Edebiyatı Târîhi*, bkz. Köprülü (Fuat).
- el- 'Umde*, bkz. İbn Reşîk.

‘Umer Ferrûh, *Târîhu’l-edebi’l- ‘Arabî*, I-VI, II. Baskı, Beyrut, 1984.

Uylaş (Sait), *II. Abbâsî Asrında Edebî Çevre* (Basılmamış Doktora Tezi), AÜSBE, Erzurum, 2002.

III. Abbâsî Asrında Edebî Çevre, bkz. Yılmaz (Nurullah)

Vefeyâtu’l-a’yân, bkz. İbn Hallikân.

Yâkût el-Hamevî (Şihâbuddîn Ebû ‘Abdillâh er-Rûmî el-Bağdâdî), *Mu‘cemu’l-buldân*, I-V, Beyrut, 1979.

Yanık, (Nevzat H). *Arap Şiirinde Tasvir (Câhiliye- ‘Abbâsîler)*, Erzurum, 1995.

_____ *İbn Zeydûn (Hayâtı, Edebî Kişiliği ve Eserleri)*, Erzurum, 2000.

_____ *Endülüs Arap Şiirinde Tabiat Tasviri*, Erzurum, 2000.

Yetîmetu’d-dehr, bkz. eş-Se‘âlîbî.

Yıldız (Hakkı Dursun), *Doğuştan Günümüze Büyük İslâm Târîhi*, I-XIV, İstanbul, 1989.

Yılmaz (Nurullah), *III. Abbâsî Asrında Edebî Çevre* (Basılmamış Doktora Tezi), AÜSBE, Erzurum, 1995.

ez-Zâvî (Tâhir Ahmed), *Tertîbu’l Kâmûsi’l-muḥîṭ*, I-IV, Kahire, 1378/1959.

ez-Zehîra fî Meḥâsini ehli’l-Cezîra, bkz. İbn Bessâm.

ez-Zevzenî, *Şerḥu’l- mu‘allaqâti’s-seb‘a*, Dâru Sâdır, Beyrut, tsz.

ez-Zubeydî (Ebû Bekr Muhammed b. el-Hasan el-Endelusî), *Ṭabaḳâtu’n-naḥviyyîn ve’l-luḡaviyyîn*, nşr. Muhammed Ebu’l-Fadl İbrâhîm, Kahire, 1984.

Zuhru’l-İslâm, bkz. Ahmed Emîn.

KISALTMALAR

AKDITYKY	Atatürk Kùltür, Dil ve Târih Yüksek Kurulu Türk Târih Kurumu Yayınları
AÜDTCFAD	Ankara Üniversitesi, Dil ve Târih Coğrafya Fakùltesi Araştırma Dergisi.
AÜSBE	Atatürk Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü.
a. e.,	Aynı eser.
b.	bin (oğlu)
bkz.	bakınız
çev.	çeviren
H.	hicri
hk.	hakkında
H.z.	Hazreti
msl.	mesela
M.	milâdî
M.Ö.	Milattan Önce
M. S.	Milattan Sonra
nşr.	neşreden
ölm.	ölüm
s.	sayfa
TDVİA	Türkiye Diyanet Vakfı İslâm Ansiklopedisi
tsz.	tarihsiz
vb.	ve benzeri
vd	ve devamı
vs.	ve sâire

GİRİŞ

1. COĞRAFİ DURUM

1.1. ENDÜLÜS KELİMESİNİN MENŞEİ

Araplar tarafından İspanya için kullanılan Endülüs kelimesi, M.1492 yılında Müslümanların buradan tamamen çekilmelerinden sonra İspanyolcaya Andalucia şeklinde geçmiştir. Coğrafi anlamda kapsamlı olan bu ismin anlamı zamanla daralmaya ve sadece bazı küçük emîrliklerin idaresi altında bulunan topraklara atfedilmeye başlamıştır. Müslüman İspanyası (Muslim Spain) anlamına gelen Endülüs (Endelus) kelimesinin menşei itibariyle nereden geldiği konusunda kesin bir görüş birliği olmamakla beraber bu konuda çeşitli görüşler ortaya atılmıştır¹:

Bunlardan birisi, el-Makkarî'nin, *Nefhu't-tîb* adlı eserinde İbn Sa'îd'den aldığı bir rivayete göre, meşhur tufan olayından sonra Nuh Peygamberin oğlu Yâfes'in oğlu Tubâlin'in Endülüs adlı torununun yarımada gelip buraya yerleşmesi sebebiyle adının bu şekilde isimlendirilmiş olabileceği görüşüdür². Bir diğer görüşe göre, İspanya ve Portekiz'i kapsayan yarımada, Müslümanların burayı fethinden önce ilk olarak orada yaşayan İberiler (los iberos)'e nispetle İberia adıyla anılmaktadır³. Bir başka görüşe göre ise, İberilerden sonra Romalıların yarımada

¹ Bu konuda geniş bilgi için bkz. *Nefhu't-tîb*, I, 133; Nefel-Hacci ('Abdurrahmân 'Alî), *et-Târîhu'l-Endelusî-mine'l fethi'l-İslâmî hattâ sukkûti Ğirnâta*, Şam, 1987, s. 37; Özdemir "Endülüs", TDVİA, İstanbul, 1995, s. 211-225.

² Adivar (A), Arat (R), vdi. "Endülüs", MEBİA, C, IV, Eskişehir, 1997, s. 270-273; *Nefhu't-tîb*, I, 130; el-'Anânî (Samî Mekki), *Dirâsât fi'l-edebi'l-Endelusî*, Bağdad, 1978, s. 45; *et-Târîhu'l-Endelusî*, s. 37; Özdemir "Endülüs", TDVİA, XI, 211.

³ Yâkût el-Hamevî (Şihâbuddîn Ebû 'Abdillâh er-Rûmî el-Bağdâdî), *Mu'cemu'l-buldân*, I-V, Beyrut, 1976, I, 362; *Dirâsât fi'l-edebi'l-Endelusî*, s. 44.

hâkim olmalarının ardından burada yaşayan tavşanların çokluğundan dolayı, Roma dilinde Tavşanlar Adası anlamına gelen İbiry kelimesinden hareketle buraya İspanya adı verilmiştir ⁴.

İslâm tarihiyle ilgili kaynakları incelediğimizde genel kanaatin ise bugün, Hispania karşılığı olarak ilk defa Müslümanların fethinden sonra bir sikke (para) üzerinde görülen ismin, V. yüzyılda İspanya'nın güneyinde kısa bir süre yaşayan ve daha sonra Kuzey Afrika bölgesine geçen Vandallar (Vandalus) adıyla da bilinen Berberî asıllı kabilelerden türemiş olabileceği doğrultusunda olduğu görülür. Buraya kadar aktarılan bilgilere göre Endülüs kelimesi yaklaşık üç aşamadan geçmiş olup, önceleri **Fendelüs** daha sonra da **Vendelüs** ve zamanla kısaltılarak bugünkü Arapça'ya da pek yabancı olmayan **Endülüs** biçimini almıştır ⁵. Diğer taraftan Endülüs (Andalucia) ismi ise; bugün bura halkı tarafından hâlâ kullanılmakta ve el-Malaka (Malâga), Gırnâta (Granada), İşbiliyye (Sevilla), Kurtuba (Cordova) vs.gibi vilâyetleri içine alan bölgeleri kapsamaktadır ⁶.

1.2. COĞRAFİ KONUM

Bugünkü adıyla İberya (Endülüs) yarımadası, Avrupa kıtasının güney batısında yer alan, Afrika ve Avrupa arasında köprü vazifesi gören stratejik bir noktadadır. Doğudan Akdeniz, batıdan Atlas Okyanusu ⁷ ile çevrili olan yarımada, Afrika'nın kuzey doğusundan batıya doğru uzanan yaklaşık 13-37 mil genişliğinde ve üzerinde Uzak Mağrib'e bağlı pek çok kentin bulunduğu Cebel-i Târk boğazı ile Akdeniz havzasının bir kısmıyla da ortak sınıra sahiptir. Kuzeyinde Endülüs'e Fransa'nın güney bölgesinden geçilmesi oldukça güç olduğu için adına Cebelu'l-hâ-

⁴ *Dirâsât fi'l-edebi'l-Endelusi*, s. 44.

⁵ 'Abdul'azîz 'Atîk, *el-Edebu'l-'Arabî fi'l-Endelus*, Beyrut, 1976, s. 9-10; *Dirâsât fi'l-edebi'l-Endelusi*, s. 44; Özdemir, "Endülüs", TDVİA, XI, 211-213.

⁶ *Mu'cemu'l-buldân*, I, 362; el-Makḳarî ('Ahmed b. Muhammed), *Nefḥu't-tîb min ḡusni'l-Endelusi'r-ratib*, I-VIII, nşr. İhsân 'Abbâs, Beyrut, 1408/1988, I, 133-135; *Dirâsât fi'l-edebi'l-Endelusi*, s. 45; Adıvar (A), Arat (R),vdi. "Endülüs",MEBİA, C, IV,170-171.

⁷ *Dirâsât fi'l-edebi'l-Endelusi*, s. 36; Şevkî Dayf, *'Aşru'd-duvel ve'l-imârât (Endelus)*, Kahire, 1983, s. 13.

ciz (Engeller dağı) denilen veya Bâbu'l-Endülüs (Endülüs kapısı) olarak bilinen Pireneos (Pirine) dağları yer almaktadır ⁸.

Burada kuzeyden güneye ve güneyden doğuya doğru sıralanmış, kış aylarında olduğu gibi yaz aylarında da zirvesinde karın hiç eksik olmadığı, Müslüman hükümdarlar tarafından da adına karlı dağlar denilen Nefâda dağları yer almaktadır. Gırnâta kentine nazır hoş bir manzarası olan bu dağlar, Haddâra ve Sencel nehirlerinin kaynaklarını oluşturarak şehrin önemli derecede su ihtiyacını karşılamaktadırlar⁹. Doğal güzellikleriyle dünyada eşi ve benzeri bulunmayan Endülüs, tarih boyunca yukarıda sıralamaya çalıştığımız üç büyük kıta arasında politik, ekonomik, sosyal ve kültürel bağlantılara öncülük ve aracılık yapmıştır.

Yine Endülüs'ün ortasında, doğudan batıya, kuzeyden güneye doğru uzanan ve Müslümanların Cebelu's-Şârât diye isimlendirdikleri sıra dağların yanı sıra pek çok irili ufaklı dağlar arasında sayısız vadi ve ovalar yer almaktadır. Coğrafi konumunun tabîî bir sonucu olarak, yukarıda isimlerini verdiğimiz nehirlerin dışında çok sayıda nehir ve ırmak bulunmaktadır. Bu nehir ve ırmakların en önemlileri arasında, Endülüs'ün iki büyük şehri olan Kurtuba ve İşbiliyye'den geçerek güneyde büyük bir arazinin sulama ihtiyacını karşılayan Vâdi'l-kebîr (R. Gadalquivir) ırmağı ile kuzeyde Vâdiyâne ırmakları yer alırken, bunları et-Tâce (el-Tajo) ırmağı ve Endülüs'ün kuzeyinden akıp, batıda Atlas Okyanusu'na dökülen Duveyruh (Duero) ırmağı takip etmektedir. Bunların dışında Endülüs'te Akdeniz'e dökülen irili ufaklı pek çok ırmak daha bulunmaktadır¹⁰.

Akdenize dökülen bu nehirlerden bazıları, Sarkusta'dan (Saragosa) geçen İbru (Ebro), Belensiye'den (Valencia) geçen Vad'il-ebyâd nehri ile bu şehirlerin güneyinden akan ve doğal güzellikleriyle Endülüs edebiyatında önemli bir yer işgal

⁸ Mu 'cemu'l-buldân, IV, 195; Nefşu't-ţîb, I, 128-129; el-Edebu'l-'Arabî fi'l-Endelus, s. 11.

⁹ Mu 'cemu'l-buldân, IV, 195; Nefşu't-ţîb, I, 128-129; el-Edebu'l-'Arabî fi'l-Endelus, s. 11.

¹⁰ Mu 'cemu'l-buldân, IV, 195; el-Edebu'l-'Arabî fi'l-Endelus, s. 11; Dirâsât fi'l-edebi'l-

eden, pek çok edip ve şâire ilham kaynağı olan, adını Şa'r adasından alan Şakr (Jucar) nehirleridir. Söz konusu nehir ve ırmakların yanı sıra, Endülüs'te pek çok kaynak, kuyu ve gölet de bulunmaktadır. Endülüs'ün büyüleyici güzelliği ve tarihteki rolü, pek çok edebiyatçı ve tarihçinin dikkatini çekmiş olacak ki, onun hakkında sayısız eserler kaleme alınmış, onca şiirler söylenmiş ve nice ağıtlar yakılmıştır. Bunların başında gelen *Nefhu't-tîb* adlı eserin sahibi Endülüslü yazar el-Makkâri, Endülüs'ün coğrafi portresini şöyle çizmektedir¹¹:

“Doğal güzellikleriyle şöhet bulan bu eşsiz beldenin uzunluğu yaklaşık otuz, genişliği ise dokuz günlük mesafeyi kapsamaktadır. Bir çok yer altı ve yer üstü zenginliklere sahip olan Endülüs'ün Kurtuba (Cordoba), İsbiliyye (Sevilla), Gırnâta (Granada), Malaka (Malâga), Tuleytula (Toledo), Belensiye (Valencia) ve Almeriye (Merida) gibi önemli şehirleri başta olmak üzere, seksene yakın büyük ve üç yüze yakın da küçük şehri ve kasabası vardır. Hiçbir ülkenin sahip olmadığı sayısız köy, kale ve sığınağa sahip olan Endülüs'ün sadece İsbiliyye nehri kıyıları üzerinde inşa edilmiş yaklaşık on iki bin köyü vardır.” el-Makḳârî sözlerine şöyle devam etmiştir: “Endülüs denince akla sadece yemyeşil vâdilerden, ovalardan, verimli arazilerden, nehir ve ırmaklardan ibaret bir ülke gelmemelidir. Zira her ülkede olduğu gibi burada da sarp kayalarla çevrili yüksek dağlara ve tepelere, hiçbir bitkinin yetişmediği verimsiz çorak arazilere, her an yağmur bekleyen kurak bölgelere rastlamak olasıdır”¹². Endülüs'ün, coğrafi konumundan ötürü, her bölgesinin kendine özgü bir iklimi vardır. Kuzeye doğru uzanan bölgenin iklimi soğuk ve kurak, Madrid şehri çevreleyen bölgenin iklimi ise kış aylarında kuru soğuk ve kar yağışlıdır. Güney bölgesinin iklimi ise, yaz ayları yağmurlu ve sıcak olup Akdeniz iklimini andırmaktadır¹³.

Endelusî, s. 39-40.

¹¹ *Mu'cemu'l-buldân*, IV, 195; *Nefhu't-tîb*, I, 130; *el-Edebu'l-'Arabî fi'l-Endelus*, s. 10-11; *Dirâsât fi'l-edebi'l-Endelusî*, s. 39-40.

¹² *Nefhu't-tîb*, I, 226; *el-Edebu'l-'Arabî fi'l-Endelus*, s. 12, 14-15; *Dirâsât fi'l-edebi'l-Endelusî*, s. 42; İmâmuddîn S. Muhammed, *Endülüs Siyâsî Târihi*, Ankara, 1990, s. 14.

¹³ *Mu'cemu'l-buldân*, IV, 195; Heykel (Ahmed), *el-Edebu'l-Endelusî-mine'l-feth ilâ*

Müellif Ebu'Ubeydillah el-Bekrî (ölm. 488/1094)¹⁴ ise, Endülüs'ün sayısız özellik ve güzelliklerinden bahsederken, Arapların neden buranın keşfinden sonra fethi için çaba sarf ettiklerini, fethin gerçekleştiği H. 92 senesinden H. 98 senesine kadar¹⁵ hem kendi aralarında hem de İspanyollarla canları pahasına hâkimiyet mücadelesi verdiklerini şöyle açıklamaktadır: *Endülüs, güzelliğiyle ve havasının yumuşaklığıyla Şam'a, düz arazisiyle Yemen'e, hoş kokusuyla Hindistan'a, geliri-nin çokluğuyla Ahvaz'a, zengin maden yataklarıyla Çin'e, gelirli sahilleriyle Aden'e ve tarihi eserler yönünden ise Yunanistan'a bezemektedir*¹⁶.

Daha önce de işaret ettiğimiz gibi, Endülüs'ün tabiat güzelliği, yemyeşil ova ve vadileri pek çok edip ve şâire ilham kaynağı olmuş; her şâir, doğup büyüdüğü kentin güzelliği karşısında kendini tutamayarak memleketi hakkında şiirler yazıp şarkılar söylemiştir. Onların gözünde memleketleri yer yüzünün en güzel köşelerinden biri olup, Kur'ân'da zikredilen Cennet'le eş değerdedir. Nitekim bu şâirlerden biri olan İbnu'z-Zakkkâk el-Belensî şiirlerinde Belensiye'nin can alıcı güzelliğini, yemyeşil vadisini ve masmavi denizini tasvir ederken, yeryüzünde ondan başka bir şehir tanımadığını şu şiirlerle dile getirmiştir (Vâfir):

بَلَسِيَّةٌ إِذَا فَكَّرْتُ مِنْهَا وَفِي آيَاتِهَا أَسْنَى الْبِلَادِ
وَأَعْظَمُ شَاهِدِي مِنْهَا عَلَيْهَا وَإِنْ حَمَّالَهَا لِنُغَيْنٍ بَادِي
كَسَاهَا رَبُّهَا دِيْبَاجُ حُسْنٍ لَهَا عِلْمَانِ مِنْ بَحْرِ وَادِي

Valencia, kendisi ve alametleri hakkında düşündüğümde ülkelerin en güzelidir.

sukûti'l-hilâfe, Kahire, 1985, s. 18-20; *Dirâsât fi'l-edebi'l-Endelusî*, s. 40; *Endülüs Siyâsi Târîhi*, s. 15.

¹⁴ Geniş bilgi için bkz. *Nefhu't-tîb*, I, 124-128; el-Bişrî (Sa'id b. 'Abdullâh), *el-Hayâtu'l-ilmîyye fi 'aşri Mulûki't-Tavâ'if fi'l-Endelus*, Riyâd, 1414/1993, s. 366; İbn Bessâm (Ebu'l-Hasan 'Alî eş-Şenterîni), *ez-Zehîra fi mehâsini ehli'l-cezîra*, I-VIII, nşr. İhsân Abbâs, Beyrut, 1399/1979, I, 232.

¹⁵ *Dirâsât fi'l-edebi'l-Endelusî*, s. 80.

¹⁶ *Nefhu't-tîb*, I, 126; *Dirâsât fi'l-edebi'l-Endelusî*, s. 34; *el-Edebu'l-'Arabî fi'l-Endelus*, s. 12-14; Yıldız, Hakkı Dursun, *Doğuştan Günümüze Büyük İslâm Tarihi*, I-XIV, İstanbul, IV, 25-28.

Ona en büyük kanıtım yine kendisidir. Güzelliği gözle görülmektedir.

*Rabbi ona güzellik örtüsü giydirmiştir. Omun bir deniz ve vadiden oluşan iki nişanı vardır.*¹⁷

Bir başka şâir ise aşağıdaki beyitlerinde Gırnâta'yı (Granada) tasvir ederken, onun güzelliğini, ne Mısır'da ne Şam'da ne de Irak'ta eşi benzeri bulunan taze bir gelinin güzelliği ile eş değerde tutmuştur (Basît):

غَرْنَاتَةُ مَا لَهَا نَظِيرٌ مَا مِصْرُ؟ مَا الشَّامُ؟ مَا الْعِرَاقُ؟
مَا هِيَ إِلَّا الْعَرُوسُ تُجَلَّى وَتِلْكَ مِنْ جُمْلَةِ الصُّدَاقِ

Hiç eşi benzeri yoktur Gırnâta'nın, ne Mısır, ne Suriye, ne de Irak, ona benzer.

*Gırnâta ancak süslenmiş gelin, onlar ise mihir kabilindendir.*¹⁸

Bir diğer şâir de aşağıdaki mısralarda Kurtuba (Cordoba)'nın dört hususta diğer şehirlerden üstün olduğunu söylemektedir (Basît):

بِأَرْبَعِ فَاغْتِ الْأَمْصَارَ قُرْطُوبَةُ مِنْهُنَّ قَنْطَرَةُ الْوَرَادِي وَجَامِعُهَا
هَاتَانِ اثْنَتَانِ وَالزَّهْرَاءُ ثَالِثَةٌ وَالْعِلْمُ أَعْظَمُ شَيْءٍ وَهُوَ رَابِعُهَا

Dört şeyle üstündür şehirlerden Kurtuba birincisi büyük köprüdür, ikincisi ulu cami

*İkisi bunlar, üçüncüsü ez-Zehrâ'dır ki, bu ikisinden sonra gelir. En önemlisi ilimdir, bu da dördüncüsüdür.*¹⁹

Şâir 'Îsâ b. Vekîl, Allâh'ın Tuleytula'yı yeşilliği ile, bağ bahçesiyle, temiz havasıyla, sıcak güneşiyle, parlak yıldızlarıyla ve şırl şırl akan nehirleriyle kusursuz bir şekilde süslediğinden bahsederken, onu bütün şehirlerden üstün tutmuştur. Şâir

¹⁷ *Dirâsât fi'l-edebi'l-Endelusi*, s. 40-41; Hafâce (Muhammed 'Abdulmun'im), *el-Edebu'l-Endelusi -et-tefavvur ve't-tecdid-*, Beyrut, 1992, s. 64.

¹⁸ *Nefhu't-tîb*, I, 148; *el-Edebu'l-Endelusi -et-tefavvur ve't-tecdid-*, s. 52; *Dirâsât fi'l-edebi'l-Endelusi*, s. 41; *el-Edebu'l-Endelusi -et-tefavvur ve't-tecdid-*, s. 52.

¹⁹ *Nefhu't-tîb*, I, 153; *el-Edebu'l-Endelusi -et-tefavvur ve't-tecdid-*, s. 23-51; Özdemir

aşağıdaki beyitlerde duygularını şöyle dile getirmiştir (Kâmil):

زَادَتْ طُلُطْلَةً عَلَى مَا حَدَّثُوا بَلَدٌ عَلَيْهِ نَضْرَةٌ وَتَعِيمٌ
اللَّهُ زِيَّانُهُ فَوْشٌ حَبْرَةٌ نَهْرَ الْمَحْرَةِ وَالْعُصُونُ نُحُورُ

Toledo âbâd olsun. Anlatıldığına göre orası çekici ve müreffeh bir kenttir.

Allâh onu süslemiş ve el-Mecerre ırmağını beline kuşak yapmıştır. Dalları ise yıldızlar ²⁰.

Yukarıdaki örnek mısralardan da anlaşılacağı gibi, şâirler kendi doğup büyüdüleri şehirlerin özellik ve güzelliklerini büyük bir ustalıkla şiirlerinde dile getirmeye çalışmışlardır. Adı geçen şâirlerin yanı sıra, Endülüs şehirlerinin tabii güzelliğini tasvir eden pek çok şâirin de varlığından söz edilmektedir. Ancak bu şâirlerin şiirlerine konumuzun akışı içinde ayrıca yer verilecektir.

2. SİYASÎ DURUM

2.1. FETİH ÖNCESİ ENDÜLÜS'ÜN SİYASÎ DURUMU

İslâm ordusu tarafından fethedilmeden önce İberik (İberic), Iberia bugünkü adıyla İspanya yani Endülüs yarımadası, M.Ö. X. yüzyılda Fenikeliler ardından, Grekler, daha sonra da Romalıların istilasına uğramıştır. Endülüs tarihiyle ilgili kaynaklara baktığımızda, Roma imparatorluğunun merkezî otoritesinin, buna bağlı olarak da eyaletler üzerindeki hâkimiyetinin giderek zayıflamasıyla İspanya, bu sefer Sueviler, Vandallar, Alanlar ve Vizigotlar gibi Germen asıllı Barbar kavimlerin zaman zaman hücumlarına maruz kalmıştır ²¹. Romalılardan sonra yönetimi ele geçiren Vizigotların idarecilik yönlerinin zayıf olması sebebiyle bu ilişki, pek fazla sürmemiş, yerini yöneticilerle halk arasında güvensizliğe ve devlete itimatsızlığa bırak-

(Mehmet), *Endülüs Müslümanları*, III, Ankara, 1997, s. 90.

²⁰ İbn Sa'îd 'Alî b. Mûsâ el-Mağribî, *el-Muğrib fî hule'l-Mağrib*, nşr. Şevkî Dayf, I-II, Kahire, 1978, II, 9; *Dirâsât fî l-edebi'l-Endelusî*, s. 41.

²¹ Özdemir (Mehmet), *Endülüs Müslümanları*, I, Ankara, 1994, s. 1; *Doğuştan Günümüzde Doğuştan Günümüze Büyük İslâm Târihi*, IV, 25-28; *et-Târihu'l-Endelusî*, s. 29-34; *Endülüs Siyâsî Târihi*, s. 23-26.

miştir ²².

Vizigotların, kendilerinden önce gelen, Romalılar döneminde teşekkül eden Endülüs toplumunun tabakalaşmış yapısını hiçbir değişikliğe ihtiyaç duymadan aynen benimsedikleri görülür. Söz konusu tabakalar, idareciler, din adamları, orta tabaka (hürler), alt tabaka (köleler) ve son olarak da Yahudiler olmak üzere beş ana grup şeklinde sıralanabilir ²³. Dolayısıyla Müslümanların Endülüs'ü fethinden önce burada bir kast sisteminin yerleşmiş olduğu açıkça göze çarpmaktadır. Nitekim sonsuz yetki, nüfuz ve servete sahip olan birinci tabakaya kral, derebeyleri ve zenginler girerken bunlar bütün vergilerden muaf tutulmaktaydılar. Devletin işleyişinde söz sahibi olan ikinci tabakayı oluşturan kilise din adamları da, birinci tabakayla pek çok ortak yönlerinin yanı sıra, devlete verilen vergilerden muaf tutulmuşlardır. Üçüncü tabakayı sözde hürler yani tüccarlar, çiftçiler, küçük esnaf ve zanaatkarlar oluştururken, bunlar sayıları az olmasına rağmen ağır şartlar altında çalışarak gelirleri nispetinde devlete vergi vermekle mükelleftiler.

Dördüncü tabakayı oluşturan grup mensupları köleler olarak da bilinmektedir. Sayılarının diğer tabakalardan daha fazla olmasına karşın, hiçbir sosyal hakka sahip değildiler. Başka bir ifadeyle bunlara Vizigot idaresi altında yaşayan tabakaların en mağdurları denilebilir. Bunlar, zanaat erbabıyla birlikte vergi yükleri insafsız bir şekilde arttırılan ²⁴, bir yerden bir yere rahatça nakledilip, efendisi tarafından toprakları ile birlikte satılan kimseler olarak da bilinmektedirler ²⁵.

Beşinci tabakayı oluşturan Yahudilerin sayısı küçümsenmeyecek kadar fazlaydı. Bunlar, o dönemlerde İspanya'nın bütün gelir kaynaklarını ellerinde tutarak devlet yönetiminde söz sahibi olmuşlardır. Ancak Vizigotlar döneminde Katolikliğin resmî din hâline gelişinin ardından, burada güçlü bir cemaat oldukları için Ya-

²² *Dirâsât fi 'l-edebi 'l-Endelusi*, s. 46; *el-Edebu 'l-Endelusi -et-te'avvur ve 't-tecdid-*, s. 67.

²³ *Endülüs Müslümanları*, I, 2, 33; *Dirâsât fi 'l-edebi 'l-Endelusi*, s. 47.

²⁴ *Endülüs Müslümanları*, I, 3; *et-Târîhu 'l-Endelusi*, s. 29.

²⁵ *Dirâsât fi 'l-edebi 'l-Endelusi*, s. 47-48.

hudilerin kilise çevrelerini Katoliklere karşı yönlendirmeye başladıklarını gören din adamları, bunları zorla Hristiyanlaştırma faaliyetlerine girişmiş, ayrıca ülkeden kovma gibi katı tedbirler almak zorunda kalmışlardır. Netice olarak M. 698 senesinde çıkartılan bir fermanla ülkede yaşayan Yahudilerin toplu olarak köle statüsüne indirildiklerinin ilân edilmesi sonucu, ülke ekonomisini elinde tutan bu gruba yönelik siyasî baskı, zaten pek iyi olmayan ekonominin daha da kötüleşmesine neden olmuştur. Endülüs Yahudileri söz konusu siyasî baskılardan kendilerini kurtaracak bir yardım elinin uzatılması için dışarıdaki Yahudi cemaatleri ile sürekli ilişki hâlinde olmuşlardır²⁶. Siyasî, ekonomik ve sosyal alanda yaşanan tüm bu istikrarsızlık ve çalkantılar aslında İspanya'yı adım adım İslâm'ın fethi gibi yeni ve önemli bir olayın eşiğine doğru itmiştir. Başka bir deyişle o günün şartları, bu doğrultuda olgunlaşmaya başlamıştı²⁷.

2.2. ENDÜLÜS'ÜN FETHİ (91-95/710-714)

Vizigotlar döneminde sosyo-ekonomik ve siyasal alanlarda yaşanan çarpıklığın yanı sıra tabakalar arasında bariz bir şekilde gün ışığına çıkan dengesizlik ve dinî yaşam üzerindeki baskıların da giderek artması gibi faktörler Endülüs'ün fethi için uygun bir zemin hazırlamaktaydı.²⁸

Endülüs fetihinin ilk başlangıç tarihi hakkında farklı iki görüş söz konusudur. Birincisine göre bu tarih, üçüncü halife Hz. 'Osman'ın emriyle 'Abdullâh b. Nâfi' b. Huseyn ve 'Abdullâh b. Nâfi' b. 'Abdu'l-Kays'ın sevk ve idare ettikleri bir donanmayla İspanya kıyılarına çıkılan 27/647 yılı olarak kabul edilirken²⁹, hilâfet merkezi olan Mekke'de çıkan siyasî karışıklık sonucunda bu fethin gerçekleşmesi

26. *Dirâsât fi'l-edebi'l-Endelusî*, s. 47-48.

27. *et-Târihu'l-Endelusî*, s. 30-31; *el-Edebu'l-Endelusî -et-tefavvur ve't-tecdid-*, s. 70.

28. Endülüs'ün fethiyle ilgili geniş bilgi için bkz. *Târihu iftitahi'l-Endelus*, s. 29-37; *el-Mu'cib*, s. 32-35; *el-Edebu'l-Endelusî -et-tefavvur ve't-tecdid-*, s. 68-72; *el-Târihu'l-Endelusî*, s. 29-31; 'Abdullâh Enis et-Tabb'a *el-Kutûfu'l-yâni'a*, s. 49-50; *Endülüs Siyâsî Târihi*, s. 29-30; *Endülüs Müslümanları*, I, 7.

29. İbn 'İzâri el-Merrâkuşî, *el-Beyânu'l-muğrib fi ahbâri'l-Endelus ve'l-Mağrib*, I-V, nşr. G. S. Colin, E. L. Provencial, Beyrut 1983, I, 42; *et-Târihu'l-Endelusî*, s. 44.

henüz yolun başında iken son bulmuştur. İkinci görüşe göre ise, fetih hareketlerinin başlangıç tarihi, genellikle ittifakla kabul edildiği üzere Tâñ b. Ziyâd b. ‘Abdullâh el-Leysî’nin emrindeki komutanların Endülüs’e çıktığı 92/711 yılıdır ³⁰.

Müslümanlar Kuzey Afrika bölgesinin fethini tamamlamalarıyla doğuda ve batıda en uzak noktalara kadar dünya tarihinin en büyük askerî harekâtlarını gerçekleştirmişlerdir. Müslümanların yeni fetih stratejilerini tayinle meşgul oldukları bir esnada, yukarıda da işaret edildiği gibi İspanya halkı tabakalar arası dengesizlikler yüzünden sarsılan iç barışı tekrar tesis etmek için bütün umutlarını dışarıdan gelebilecek bir müdahaleye bağlamışlardı. Bütün bu faktörlere ilâve olarak İspanya’da taht üzerinde hak iddia eden Kral Witiza’nın oğulları, ³¹ intikam alma hürsından hareketle ³² duruma müdahale etmesi için Kuzey Afrika vâlisi Mûsâ b. Nuşayr’ı İspanya’ya davet etmişlerdir. İşte bütün bu durum, Kuzey Afrika vâlisi Mûsâ b. Nuşayr’ı Emevî halîfesi el-Velîd b. ‘Abdilmelik’in de görüşü alınarak İspanya’nın fethedilmesi kararını almaya yöneltmiştir ³³. Fetih plânının ilk adımı olarak Târif b. Mâlik Nakhî komutasında, bir görüşe göre 400, bir diğer görüşe ise 500 kişilik bir süvarî birliği, 91/710 yılı Temmuz ayında keşif amacıyla İspanya’nın güney kıyıları üzerinde bulunan ve günümüzde önemli bir sanayi merkezi olan liman şehri el-Cezîratu’l-hadrâ’ yakınlarındaki bir bölgeye çıkartıldı. Daha sonra buraya, Târif adası adı verilmiştir ³⁴. Herhangi bir kayıp vermeden, üstelik bol miktarda ganimetle geri dönen bu birliğin getirdiği haberler, o kadar umut ve cesaret vericiydi ki Mûsâ b. Nuşayr hiç vakit kaybetmeden asıl fetih hareketinin başlamasını kararlaştırdı ³⁵.

³⁰ *el-Beyânu’l-muğrib*, III, 23; *el-Merrâkuşî* (‘Abdulvâhid), *el-Mu‘cib fî telhîşî aḥbârî’l-Mağrib*, nşr. Muhammed Sa‘îd el-‘Uryân, Kahire, 1368/1949, s. 32-35; *Endülüs Siyâsî Târihi*, s. 29.

³¹ *Endülüs Müslümanları*, I, 15; *‘Aşru’d-duvel ve’l-imârât* (*Endelus*), s. 16-17.

³² *Doğuştan Günümüze Büyük İslâm Târihi*, IV, 29; *el-Edebu’l-Endelûsî -et-teṭavvur ve’t-tecdîd-*, s. 68-69.

³³ *el-Edebu’l-Endelûsî -et-teṭavvur ve’t-tecdîd-*, s. 68-69; *‘Aşru’d-duvel ve’l-imârât* (*Endelus*), s. 17; *et-Târiḥu’l-Endelûsî*, s. 45.

³⁴ *Doğuştan Günümüze Büyük İslâm Târihi*, IV, 31; *Endülüs Siyâsî Târihi*, s. 29-30.

³⁵ *el-Muğrib fî hule’l-Mağrib*, I, 319; *Nefḥu’t-tîb*, I, 160; *et-Târiḥu’l-Endelûsî*, s. 46.

Târif b. Mâlik komutasında keşif amacıyla gönderilen birliğin başarısından ve daha önceleri birkaç defa muhasara altına aldığı Sebte şehrinin vâlisi Julianus'un da bölgenin geleceğini düşünerek ³⁶ Mûsâ'ya dört gemisiyle ve beş yüz kişilik bir birlik ile yardım teklifinden cesaret alan Vâli Mûsâ b. Nuşayr, 92/711 yılında yaklaşık 7.000 kişilik ³⁷ bir birliği kendi adını taşıyan Cebel-i Târk (Monscalfe) vasıtasıyla dünya durdukça anılacak olan Tânce Fâtih ³⁸ Târk b. Ziyâd'ın emrinde yarımada çıkarmış ve gerçek anlamda İspanya'nın fethini gerçekleştirmiştir ³⁹.

Büyük komutan Târik b. Ziyâd'ın talebi üzerine Vâli Mûsâ b. Nuşayr tarafından Endülüs'e gönderilen takviye kuvvetlerle, fetihler birbirini takip ederek çok sayıda ganimet ele geçirilmiştir⁴⁰. Komutan Târk'ın Endülüs'te fethettiği büyük-küçük şehirlerin başında sırasıyla İstece, Kurtuba, Tuleytula, Şuzûne, Karmûne, İşbiliyye, Maride, Reygo, Granada, Malâka ve Mursiye gibi yerleşim merkezleri gelmektedir.⁴¹

2.3. ENDÜLÜS BİRLİĞİNİN YIKILIŞI VE MULÛKU'T-TAVÂ'İF DÖNEMİ

351/961 yılında iktidara gelen halife III. 'Abdurrahmân'ın ölümüyle yerine geçen oğlu II.Hakem, babasının tesis etmiş olduğu barış ve huzur ortamının devamını iktidarda kaldığı sürece sağlamaya çalışmışsa da onun h. 366 m. 976 yılında

³⁶ *Doğuştan Günümüze Büyük İslâm Târihi*, IV, 29; *et-Târihu'l-Endelusî*, s. 45-47; *el-Beyânu'l-muğrib*, II, 36.

³⁷ *el-Beyânu'l-muğrib*, II, 36; *Nefhu't-tîb*, I, 237; *et-Târihu'l-Endelusî*, s. 48; Michel 'Âsî, *eş-Şi'r ve'l-bî'e fi'l-Endelus*, Beyrut, 1970, s. 22-23.

³⁸ *Doğuştan Günümüze Büyük İslâm Târihi*, IV, 29; *et-Târihu'l-Endelusî*, s. 53; *Nefhu't-tîb*, I, 233.

³⁹ *Endülüs Müslümanları*, I, 16; *el-Edebu'l-Endelusî -et-tetavvur ve't-tecdid-*, s. 69-70.

⁴⁰ *el-Beyânu'l-muğrib fi aḥbâri'l-Endelus ve'l-Mağrib*, II, 9-10; *Aşru'd-duvel ve'l-imârât (Endelus)*, s. 18; *et-Târihu'l-Endelusî*, s. 52.

⁴¹ Endulus fethinin gerçekleştiği aşamalarla ilgili geniş bilgi için bkz. *el-Mu'cib*, s. 32-35; *Nefhu't-tîb*, I, 228-229; *el-Beyânu'l-muğrib i fi aḥbâri'l-Endelus ve'l-Mağrib*, s. 23; İbnü'l-Kûtiyye (Ebû Bekr Muhammed b. 'Omer), *Târihu iftitâti'l-Endelus*, nşr. İbrâhîm el-Ebyârî, Beyrut, 1982, s. 29-37; Ayrıca bkz. Özdemir "Endülüs", TDVİA, XI, 211-212.

ölümüyle yerine geçen oğlu II. Hişâm (976-1009)⁴², henüz on iki yaşında olmasından dolayı, dedesi 'Abdurrahmân ve babası Hakem'in tesis etmiş oldukları siyasî istikrar, ve güveni devam ettirememiş; baş gösteren isyan ve ayaklanmaları bastırmakta yetersiz kalmıştır. Bu durumu fırsat bilen Muhammed b. Ebî 'Âmir el-Mansûr, 393/1002 yılında yönetimi ele geçirerek, Hişâm'ın yönetimine son vermiş ve bunun yerine hâcplik (başkanlık) denilen yepyeni bir dönemi başlatmıştır ⁴³.Endülüs Emevî hilâfetinin 392-424/1002-1031 yıkılmaya başlamasını bir fırsat bilen Arap, Berberî ve İspanyollar çoğunlukta oldukları şehirler de, teker teker bağımsızlıklarını ilân etmeye başlamalarıyla Emevî hanedanının dosyasının kapanıp, bunun enkazı üzerine Mulûku't-Ṭavâ'if olarak bilinen irili ufaklı yirmiye yakın devlet bağımsızlığını ilân etmiş ve Endülüs tarihinde yeni bir döneme geçilmiştir ⁴⁴.

Tarihî kaynaklara göre Mulûku't-Ṭavâ'if'in bazıları veya tamamı Endülüs'ün siyasî birliğinin dağılmasından çok daha önce ortaya çıkmıştır ⁴⁵. Bu dönemde kurulan küçük devletlerin sayısı için kesin bir rakam belirtmek oldukça zordur. Zira Endülüs Emevî Devletinin yıkılışının ardından, Kurtuba dışındaki şehirlerde yaşayan nüfuz sahibi pek çok aile bağımsızlığını ilân etmiştir ⁴⁶. Belli başlı şehirlerde kurulan devletler ve bu devletlerde hüküm süren hükümdarlar şu şekilde sıralanabilir:

Kurtuba (Cordoba)'da Cehverîler,

Tuleytula (Toledo)'da Zünnûnîler,

Sağrulaya bölgesinde Tûciler ve Hûdîler,

⁴² Bertrand (louis), *İspanya tarihi*, çev.G.K. Söylemezoğlu, N. Ataç, İstanbul, 1942, S.54.

⁴³ *eş-Şi'r ve'l-bî'e fi'l-Endelus*, s. 29-30; *Endülüs Siyâsî Târihi*, s. 203, 227.

⁴⁴ İbnü'l-Ebbâr (Ebû 'Abdillâh Muhammed b. 'Abdillâh b. el-Ḳudâ'î), *el-Hulletu's-siyerâ*, I-II, nşr. Huseyin Münis, Kahire, 1985, I, 198; *eş-Şi'r ve'l-bî'e fi'l-Endelus*, s. 30-31; *Endülüs Siyâsî Târihi*, s. 235.

⁴⁵ *Nefhu't-tîb*, I, 438; *el-Hayâtu'l-'ilmiyye fî 'aşri Mulûki't-Ṭavâ'if*, s. 67; *el-Edebu'l-'Arabî fi'l-Endelus*, s. 93; *eş-Şi'r ve'l-bî'e fi'l-Endelus*, s. 29-30.

⁴⁶ *el-Hayâtu'l-'ilmiyye fî 'aşri Mulûki't-Ṭavâ'if*, s. 66; *el-Mu'cib*, 105; *el-Hulletu's-siyerâ*, I, 198; *eş-Şi'r ve'l-bî'e fi'l-Endelus*, s. 30, 31; *el-Ḳutûfu'l-yâni'a*, s. 324.

Batalyevs (Badajoz) ve civarında Eftâsiler,

İşbiliyye (Sevilla) ve civarında ‘Abbâdiler,

Garnata (Granada)’da Zîrîler gibi pek çok hükümdarlık bağımsızlığını ilân etmiştir. Bunun yanında pek çok küçük şehrin hatta kalenin merkezî idareden kop-tuğu görülmektedir.⁴⁷

Büyük edebiyatçı ve yazar Ebû ‘Alî el-Hasan b. Reşîk el-Ḳayravânî (ölm. 463/1070) aşağıdaki beyitlerinde Mulûku’t-Ṭavâ’if hükümdarlarının düşmüş ol-dukları siyasî kargaşa ve çöküntüyü şöyle kaleme almıştır (Basît):

مِمَّا يُزْهَدُنِي فِي أَرْضِ الْأَنْدَلُسِ أَسْمَاءُ مُعْتَمِدٍ فِيهَا وَمُعْتَصِدٍ
الْقَابُ مَمْلُوكَةٍ فِي غَيْرِ مَوْضِعِهَا كَالْهَرِّ يَحْكِي انْتِفَاحًا صَوْلَةَ الْأَسَدِ

Endülüs toprağında beni ürküten şeylerden bazıları Mu’temid ve Mu’tedid adlarıdır.

*Bunlar, yerinde olmayan memleket lâkaplarıdır. Tıpkı aslanın gücünü bö-bürlenerek taklit eden kedi gibi.*⁴⁸

Şâir Ebu’l-Hasan b. Ced’de Mulûku’t-Ṭavâ’if hükümdarlarının içinde bu-lundukları kötü durumu şu beyitle ifade etmeye çalışmıştır (Basît):

أَرَى الْمُلُوكَ أَصَابَتْهُمْ بِالْأَنْدَلُسِ دَائِرُ السُّوءِ لَا تُبْقِي وَلَا تَذَرُ

*Endülüs’te kralların başında ne onduran ne de öldüren belâların dolaştı-ğını gördüm.*⁴⁹

⁴⁷ *et-Târîhu’l-Endelusi*, s. 332-333; *Endülüs Siyâsi Târîhi*, s. 269; Özdemir “Endülüs”, TDVİA, C.Özdemir “Endülüs”, TDVİA, c. IX, s. 214.

⁴⁸ *el-Mu’cib*, 70; *el-Hayâtu’l-’ilmiyye fî ‘aşri Mulûki’t-Ṭavâ’if*, s. 66; İbn Haldûn (‘Abdurrahmân b. Muhammed), *Mukaddime*, I-IV, MEB Yayınları, çev. Zeki Kadirî, Ugan, İstanbul, IV, 229; *et-Târîhu’l-Endelusi*, s. 332-333; Sa’dûn Naşrullâh, *Târîhu’l- ‘Arabi’s-Siyâsi fî l-Endelus*, Beyrut, 1998, s. 211.

⁴⁹ İbn Tağrıberdî, *en-Nucûmu’z-zâhire fî mulûki Mısır ve’l-Kâhire*, I-XII, Kahire, 1929, V, 75; İbnu’l-‘İmâd el-Hanbelî (Ebu’l-Felâh ‘Abdulhaz), *Şezerâtu’z-zeheb*, I-VIII, Beyrut, tsz-III, 299; el-Humeydî (Ebû ‘Abdillâh Muhammed b. Futûh), *Cuzvetu’l-muktebes fî zikri vulâti’l-Endelus*, nşr. Muhammed Tâvit et-Tancî, Kahire, 1953, s. 290; *el-Mu’cib*, s. 30; İbn Hallikân (Ebu’l- ‘Abbâs Ahmed), *Veteyâtu’l-a’yân*, I-VIII, nşr. İhsân ‘Abbâs, Beyrut, 1994, I, 330.

Yine Endülüslü fakih İbn Hazm (ölm. 456/1064) Mulûku't-Tavâ'if döneminde vuku bulan siyasî ve ahlâkî çöküntüden bahsederken *Böyle bir rezaletin dünyada benzeri ne görülmüş ne de işitilmiştir* ⁵⁰. demektedir.

Bu dönemde Endülüs'te yaşanan siyasî olayların en önemlilerinden biri de Mulûku't-Tavâ'if hükümdarları arasında başlayan savaşlardır. Söz konusu kargaşayı fırsat bilen ve bugüne kadar siyasî arenada pek fazla görünmeyen şûûbiyye ⁵¹, bir taraftan tekrar siyaset meydanına inerken, diğer taraftan Hıristiyanların Müslümanlar üzerindeki baskılarını arttırarak onları düşmanlarına karşı korumaları karşılığında cizye almalarını sağlamıştır. 422/1031 yılında kurulan Mulûku't-Tavâ'if döneminin başlamasıyla Endülüs'ün siyasî haritasının da çizildiği görülür. O günün şartlarına göre Endülüs altı ana bölgeye ayrılmıştır ⁵². Bu bölgeler kısaca şu şekilde sıralanabilir:

Birinci bölgenin sınırları içine başkent Kurtuba ve buna bağlı köy, kasaba, şehir ve orta ölçekli bölgeler girerken, ikinci bölgeye Tuleytula'nın tamamı; üçüncü bölgeye İşbiliyye başta olmak üzere batı Endülüs'ün tamamıyla Atlas Okyanusuna uzanan şehirler girmektedir. Dördüncü bölgeye Gırnâta, Reyya ve Vezentiyye bölgeleri; beşinci bölgeye Belensiye ve buna bağlı güney- kuzey şehirlerinin yanı sıra Endülüs'ün doğusuna düşen bölgelerin tamamı; altıncı bölgeye ise Sarkusta ve buna bağlı şehirlerin tamamı girmektedir. Çeşitli din, dil ve ırklara mensup ⁵³ olan Mulûku't-Tavâ'if hükümdarları, hilâfet dönemine ait olduğu bilinen çok sayıda servet ve ganimeti kendi aralarında paylaşmaya başlamışlardır.

Hâl böyle iken siyasî bağımsızlığı elde etme ümidini taşıyan mahallî eşraf ve

⁵⁰ *Nefhu't-tîb*, II, 160; *el-Hayâtu'l-ilmîyye fî 'aşri Mulûki't-Tavâ'if*, s.67.

⁵¹ Şu'ûbiyye: Genel anlamda İslâmî fetihler neticesinde Arapların idaresi altına giren ve Arap olmayan kavimleri Araplardan üstün tutan, onları dünya milletlerinin en adisi sayan bir fırkanın adıdır. Bu konuda geniş bilgi için bkz. *Dirâsâtün fî'l-edebi'l-Endelusi*, s.48; ayrıca bkz. Kılıçlı (Mustafa), *Arap Edebiyatında Şu'ûbiyye*, İstanbul, 1992, s.71 *Nefhu't-tîb*, I, 437; *el-Hayâtu'l-ilmîyye fî 'aşri Mulûki't-Tavâ'if*, s.67.

⁵² *el-Mu'cib*, s.105; *Nefhu't-tîb*, I, 437; *el-Hayâtu'l-ilmîyye fî 'aşri Mulûki't-Tavâ'if*, s.67.

âlimler; bulundukları bölgelerin fiilî özgürlüğü için vâililere ve askerî birliklere maddî ve manevî yardımda bulunmuşlardır. Bu yardımları fırsat bilen ‘Abbâdiler, Tuleytula’da; Zünnûnîler, Sarakusta’da; Tûciler, Rondol’da; Berberîler ise Belensiye, Mursiye, Şâtıbe, Denia, Malâka ve el-Cezîretu’l-ḥaḍrâ’ gibi Endülüs’ün doğusuna düşen şehirlerde bağımsızlıklarını ilân etmişlerdir ⁵⁴. Yukarıda adı geçen ve bağımsızlıklarını ilân eden devletlerin kuruluş, siyasî durumları ve hükümdarlarından kısaca bahsedilecektir:

2.4. MULÛKU’T-TAVÂ’İF DÖNEMİNDE KURULAN SULTANLIKLAR

2.4.1. Zîrîler (1012-1090)

Arap asıllı Berberî Sinhâce veya Sinhace ‘Abd b. Zîrîn ⁵⁵ kabilesine mensup olan Zîrîlerin, ‘Âmirîler döneminde Endülüs’e yerleştikleri rivayet olunur ⁵⁶. Yönetimlerinin başında ise, âlim, edip ve aynı zamanda şâir kişiliği ile tanınan ‘Abdûlmelik b. ‘Abud b. Zîrîn bulunmaktaydı. Yaklaşık 402/1111 yılından 497/1106 yılına kadar es-Sehle ve civarını yönetimleri altında tutmayı başarmışlardır ⁵⁷. Ayrıca Gırnâta başta olmak üzere, Kabre, Malâga, İstice ve pek çok köy, kasaba ve şehir Zîrîlerin yönetimi altında idi ⁵⁸.

Pek çok yeri yönetimi altına alan, Berberî asıllı Zîrî hükümdarlarının isimleri ve hüküm sürmüş oldukları dönemler şu şekilde sıralanabilir ⁵⁹.

Zâvî b. Zîrî	403-410/1012-1019
Habbus b. Mâksân	410-430/1019-1038

⁵³ Geniş bilgi için bkz. *Nefḥu’l-ṭîb*, I, 438; *el-Ḥayâtu’l-‘ilmiyye fî ‘aşri Mulûki’l-ṭ-Tavâ’if*, s. 67.

⁵⁴ *el-Ḥayâtu’l-‘ilmiyye fî ‘aşri Mulûki’l-ṭ-Tavâ’if*, s. 67-68; *el-Edebu’l-‘Arabî fî’l-Endelus*, s. 94.

⁵⁵ Geniş bilgi bkz. *Nefḥu’l-ṭîb*, III, 412; *el-Edebu’l-‘Arabî fî’l-Endelus*, s. 94; *el-Ḥayâtu’l-‘ilmiyye fî ‘aşri Mulûki’l-ṭ-Tavâ’if*, s. 156-157; *Endülüs Siyâsî Târihi*, s. 274.

⁵⁶ *Endülüs Müslümanları*, I, 147; *Endülüs Siyâsî Târihi*, s. 274.

⁵⁷ *el-Edebu’l-‘Arabî fî’l-Endelus*, s. 94.

⁵⁸ *Endülüs Müslümanları*, I, 147.

⁵⁹ *el-Ḥayâtu’l-‘ilmiyye fî ‘aşri Mulûki’l-ṭ-Tavâ’if*, s. 82-83; Henry Charles Lee, *el-Arab ve’l-muslimûn fî’l-Endelus ba’de suḳûti Garnâta*, nşr. Hasan Sa’îd el-Kermî, Beyrut, 1409/1988,

Badîs b. Habbus 430-466/1038-1073 ve

'Abdullâh b. Bâdîs 466-483/1073-1090

2.4.2. Zünnûnîler (1009-1085)

Tarihî kaynaklarda Berber, Hâvarâ kabilesinin bir kolu olan ve kavgacı bir topluluk olarak bilinen Zünnûnîlerin Endülüs'te siyasî alanlardaki faaliyetleri, Emîr Muhammed b. 'Abdurrahmân dönemine kadar uzanmaktadır. Emîr Muhammed b. 'Abdurrahmân, yakınlarına yapmış olduğu hizmetin karşılığı olarak, Zünnûnîlerin dedesi olan Zünnûn b. Süleymân'ı yukarı sınır bölgesinde bulunan İkdîs kalesine vâli tayin etmiştir. Emîrin bu hareketi daha sonra çocukları arasında gelenek haline gelmiştir. 'Abdurrahmân'dan sonra devletin başına geçen Hâcîp el-Manşûr da bu geleneği sürdürmek amacıyla 'Abdurrahmân b. Zünnûn ve oğlu İsmâ'il'i himayesi altına almıştır. Bu durum "Büyük Fitne" denilen Tuleytula'nın 487/1075 tarihinde⁶⁰ Hristiyan birliklerinin eline geçtiği ve Müslümanların birlik ve beraberliklerinin yok olmaya başladığı güne kadar devam etmiştir⁶¹.

Kaynaklarda 427/1035 tarihinde Tuleytula'da İsmâ'il b. el-Madrâs tarafından kurulan devlet İsmâ'il'in ölümünden sonra yerine geçen oğlu el-Me'mûn'un döneminde Endülüs'ün karmaşık siyasî tarihinde en parlak dönemi yaşamıştır. el-Me'mûn'un Müslüman komşularıyla sürekli savaş hâlinde olması bu hükümdarın dönemine gölge düşürmüştür. Rivayetlere göre el-Me'mûn hükümdarlığının ilk yıllarında 'Ahmed b. Süleymân b. Hud ile girmiş olduğu amansız savaş sonucu Kastilya kralı I. Fernando'dan yardım istemek zorunda kalmış ve kralın göndermiş olduğu askerler Beni Hûdîlerin topraklarına girerek ekili arazileri yerle bir etmişler ve 1043 tarihinden 1046 tarihine kadar süren savaş İbn Hud'un ölümüyle son

s. 26; *Endülüs Siyâsî Târihi*, s. 432.

⁶⁰ Geniş bilgi için bkz. *ez-Zehîra*, I, 142; *eş-Şi'r ve'l-bî'e fi'l-Endelus*, s. 32; *el-Hayâtu'l-'ilmiyye fi 'aşri Mulûki't-Tavâ'if*, s. 315; *ez-Zehîra*, I, 143; *Endülüs Siyâsî Târihi*, s. 281.

⁶¹ *el-Hayâtu'l-'ilmiyye fi 'aşri Mulûki't-Tavâ'if*, s. 83; *Endülüs Müslümanları*, I, 160.

bulmuştur ⁶².

Arap asıllı Berberî soyundan gelen Zünnûnîlerin hükümdarlarının başlıcaları şunlardır:

Ya'îş b. Muhammed b. Ya'îş	400-428/1009-1036
İsmâ'il b. 'Abdurrahmân b. Süleymân b. Zinnûn	428-435/1036-1043
Yahyâ b. İsmâ'il	435-468/1043-1075
Yahyâ b. İsmâ'il b. Yahyâ	468-478/1075-1085

İbn Sa'îd'in ifade ettiği gibi Zünnûnîlerin özellikle de el-Me'mûn b. Yahyâ b. İsmâ'il'in dönemi daha önceki dönemlere oranla sayısız âlim, edip ve şâirin yetiştiği bir dönem olarak kabul edilmektedir ⁶³.

el-Me'mûn'un sarayında faaliyet gösteren şâirlerin başında şâir Ebû Bekr Muhammed b. Erfa'ra'se ⁶⁴ ve şâir Ebû Ishâk İbrâhîm b. Vezmir el-Hicâzî ⁶⁵ gelmektedir. Şâir Erfa'ra'se aşağıdaki beyitlerinde hükümdar el-Me'mûn'u methe-derken onu bolluk ve bereketin kaynağı olan yağmura, aydınlığın sebebi olan güneşe benzeterek teşbih sanatını mükemmel bir şekilde kullanmıştır ⁶⁶.

دَعُوا الْمُلُوكَ وَأَبْنَاءَ الْمُلُوكِ فَمَنْ
أَضْحَى عَلَى الْبَحْرِ لَمْ يَشْتَقْ إِلَى نَهْرٍ
يَا وَاحِدًا مَا عَلَى غُلْيَاهُ مُخْتَلَفٌ
مُذْ جَادَ كَفُّكَ لَمْ نَحْتِجْ إِلَى الْمَطَرِ
وَمُذْ طَلَعَتْ لَنَا شَمْسًا فَمَا نَظَرْنَا
عَيْنِي إِلَى كَوْكَبٍ يَهْدِي وَلَا قَمَرٍ

Kralları ve onların çocuklarını terk edin. Kim denizin üstünde bulunursa, nehre özlem duymaz.

Ey yüceliğinde başka birinin yücelemediği biricik hükümdar, bolluk ve be-

⁶² Geniş bilgi için bkz. *ez-Zehîra*, I, 165-166; *el-Beyânu'l-muğrib fi aḥbâri'l-Endelus ve'l-Mağrib*, III, 279; *el-Ḥayâtu'l-'ilmiyye fi 'aşri Mulûki't-Ṭavâ'if*, s. 83-89; *et-Târihu'l-Endulusî*, s. 331; *Endülüs Siyâsî Târihi*, s. 281-282.

⁶³ *el-Ḥayâtu'l-'ilmiyye fi 'aşri Mulûki't-Ṭavâ'if*, s. 83; *el-'Arab ve'l-muslimûn fi'l-Endelus ba'de suḳûti Garnâta*, s. 20; *Endülüs Müslümanları*, I, 160.

⁶⁴ *el-Muğrib fi hule'l-Mağrib*, II, 18.

⁶⁵ *el-Ḥayâtu'l-'ilmiyye fi 'aşri Mulûki't-Ṭavâ'if*, s. 316; *el-Muğrib fi hule'l-Mağrib*, II,

reket elini açtığın günden beri yağmura hiç ihtiyaç duymadık.

Ve üzerimize bir güneş olarak doğduğundan beri, gözümüz ne yol gösteren bir yıldız ne de bir aya baktı ⁶⁷.

2.4.3. Eftâsiler (1022-1094)

Mulûku't-Tavâ'if hükümdarlarının en eski ve en meşhurlarından olan Eftâsilerin soyu, Berberî Miknâse kabilesine dayanmaktadır. Tarihî kaynaklara göre Endülüs'ün batısında Batelyevs (Badajoz) başta olmak üzere, Mâride, Portekiz, Santarem ve Coimbra'yı kapsayan bölgede Sâbur adında İran asıllı, okuma yazma bilmeyen biri tarafından yaklaşık 413/1022 yılında Eftâsiler devleti kurulmuş; devletin başına maymunun çocukları anlamına gelen Benî Eftâs'ın kurucusu olan İbn Müslüme (ölm. 437/1045) getirilmiştir ⁶⁸. Bir taraftan 'Abbâdîler ve Zünnûnîlerle, diğer taraftan da Kastilya krallığı ile sürekli mücadele içinde olan Eftâsiler, 487/1094 yılında 'Umer el-Mütevekkil b. el-Eftâs'ın daveti üzerine Batelyevs'e giren Murâbitlar tarafından yıkılarak siyasî faaliyetlerini noktalamıştır ⁶⁹. Edebiyat kaynaklarına göre, Eftâsilerin özellikle de el-Muzaffer lâkabıyla bilinen ve yaklaşık elli ciltten oluşan meşhur *Bi'l-Muzafferî* adlı eserin yazarı, el-Eftâsî'nin oğlu Muzaffer b. Muhammed b. 'Abdullâh b. el-Eftâs'ın (ölm. 445/1063) ⁷⁰ ilim ve sanatın gelişip yayılmasında büyük katkısı olmuştur.

Târihçiler, Murâbitların lideri Yûsuf b. Tâşvîn'e bağlı askerler tarafından öldürülen el-Eftâsî'nin oğlu el-Mütevekkil'in durumunu, İşbiliyye hâkimi İbn 'Abbâd'ın durumuyla oldukça benzerlik gösterdiğini düşünmektedirler. Zira el-Mütevekkil'den önce, iki oğlu daha Yûsuf b. Taşvîn'in askerleri tarafından

⁶⁶ *et-Târihu'l-Endelusi*, s. 334; *el-Hayâtu'l-ilmîyye fi 'asri Mulûki't-Tavâ'if*, s. 89, 316.

⁶⁷ *el-Edebu'l-Arabî fi'l-Endelus*, s. 96; *el-Hayâtu'l-ilmîyye fi 'asri Mulûki't-Tavâ'if*, s. 311.

⁶⁸ Palancia Angel Gonzales, *Târihu'l-fikri'l-Endelusi*, çev. Hüseyin Mu'nis, Kahire, 1955, s. 117; *el-Mu'cib*, s. 112.

⁶⁹ *ez-Zehîra*, I, 640; *Nefhu't-tîb*, III, 194; *Endülüs Müslümanları*, I, 146-147.

⁷⁰ İbnu Muzaffer hakkında geniş bilgi için bkz. *el-Mu'cib*, s. 74-75; *Târihu'l-fikri'l-*

babalarının gözü önünde öldürülmüştü. Şâir İbn ‘Abdûn ise, İbn ‘Abbâd’ın, gözü-nün önünde öldürülen oğullarının ardından hüznü dolu yaşlar dökerek söylemiş ol-duğu mersiye türü şiirin, Endülüs’te söylenen kasideler içinde en kaliteli, en seviyeli ve en meşhur olanlarından biri olduğunu ifade etmiştir. Bu mersiyelerin ilk beyti şöyledir. (Basît):

الدَّغَرُ يَفْحَمُ بَعْدَ الْغَيْنِ بِالْأَثَرِ فَمَا الْبُكَاءُ عَلَى الْأَشْبَاحِ وَالصُّوَرِ

*Dünya, gözün eserden uzaklaşmasına ağlıyor. Bu ağlayış silüetlere ve resimlere değil*⁷¹.

Aşağıdaki beyitlerde ise el-Mûtevekkil’in maiyetinde çalışan vezîri Ebâ Ğânim’e seslenerek kalkıp kendine doğru gelmesini ve ona kendinden başka bir dostun bulunmadığını söylemiştir (Münserih):

انْهَضْ أَبَا غَانِمٍ إِلَيْنَا وَاسْقُطْ سُقُوطَ النَّدَى عَلَيْنَا
فَنَحْنُ عَقْدٌ مِنْ غَيْرِ وَسَطَى مَا لَمْ تَكُنْ جَاضِرًا لَدَيْنَا

Ey Ebâ Ğânim, çiğın bahçenin üzerine düştüğü gibi kalk bize doğru gel.

*Sen aramızda olmadığın sürece biz gerdansız bir gerdanlık gibiyiz.*⁷²

Yukarıda da ifade edildiği gibi Berberî asıllı olan Eftâsîlerin hükümdarlarını ve hüküm sürmüş oldukları dönemleri şu şekilde sıralayabiliriz:

‘Abdullâh b. Muhammed b. Müslüme	413-437/1022-1045
Muhammed b. ‘Abdullâh	437-456/1045-1068
Yahyâ b. Muhammed	456-460/1063-1067
‘Umer b. Muhammed	460-487/1067-1094 ⁷³

Endelusî, s. 117; *Târîhu’l-edebi’ l-Endelusî*, s. 13.

⁷¹ el-Feth b. Hâkân (Ebû Nâşr Muhammed b. ‘Abdillâh), *Maṭmaḥu’l-enfus ve mesraḥi’t-teenus fi mulâhi ehli’l-Endelus*, İstanbul, 1302, s. 151; *el-Edebu’l-‘Arabî fi’l-Endelus*, s. 96-97; *el-Ḥayâtu’l-‘ilmiyye fi ‘aşri Mulûki’t-Tavâ’if*, s. 311, *el-Mu‘cib*, s. 112.

⁷² *el-Ḥayâtu’l-‘ilmiyye fi ‘aşri Mulûki’t-Tavâ’if*, s. 81-82.

⁷³ *el-‘Arab ve’l-muslimûn fi’l-Endelus ba’de suḳûti Garnâta*, s. 20; *et-Târîhu’l-Endelusî*, s. 333; *Endülüs Müslümanları*, I, 146.

2.4.4. ‘Abbâdiler (1023-1091)

Aslen Hıra kralı Nu'mân b. Münzir el-Laḥmî'nin soyundan gelen ‘Abbâdiler'in ataları, Endülüs'ün Müslümanlar tarafından fethinden kısa bir süre sonra Suriye'ye bağlı Ḥumuş'tan İşbiliyye'ye (Sevilla) göç etmişlerdir ⁷⁴. Kurtuba Emevî Hilâfetinin yıkılışı sonrasında XI. yüzyılın ilk çeyreğinde sayıları artan küçük devletler arasında kurulan ‘Abbâsîler hanedanlığı bu devletlerin en önemlisi ve en gösterişli olanıdır ⁷⁵.

‘Abbâdiler zamanla Kurtuba, Kâdîs, Böce, Ceziretu'l-ḥadrâ ve Mursiye'yi de sınırları içine katarak Mulûku't-Ṭavâ'if'in en güçlü devletlerinden biri hâline gelmişlerdir ⁷⁶. Bu dönemde pek çok gelişme tarihe damgasını vurmuştur. Bunların başında M. 1057 yılında Kastilya kralı I. Fernando Batelyevs'e hücum ederek aralarında ‘Abbâdilerin hâkimiyeti altında bulunan İşbiliyye'nin de bulunduğu pek çok şehri haraca bağlamaları gelirken ⁷⁷ bunu, Kastilya Kralı IV. Alfonso'nun Tuleytula'yı işgal etmesiyle, Müslümanların “Reconquista” tehlikesini hissetmeleri ve Endülüs'ün geleceğinden korkmaya başlamaları üzerine Kuzey Afrika da hüküm süren Murâbitlardan yardım istemek zorunda kalmaları takip etmiştir. ‘Abbâdî emîri Mu'temid billâh'ın (İbn ‘Abbâd) daveti üzerine Müslümanların imdadına yetişen Murâbitların hükümdarı Yûsuf b. Ṭaşvîn, 1086 yılında karşılaştığı IV. Alfonso'yu meşhur Zellâka savaşında yenilgiye uğratarak büyük bir zafer kazanmıştır ⁷⁸.

Tarihî zaferlerin yanında, edebiyat şiir ve diğer kültürel alanlarda da en fazla

⁷⁴ ‘Abbâd oğullarıyla ilgili geniş bilgi için bkz. *ez-Zehîra*, I, 14 vd; *Matmahu'l- enfus*, s. 169-170; *el-Mu 'cib*, s. 138; *en-Nucûmu 'z-zâhire*, V, 157.

⁷⁵ *el-Ḳuṭûfu 'l-yâni 'a*, s. 73; *el-Edebu 'l-'Arabi fi 'l-Endelus*, s. 97; *el-Ḥayâtu 'l-'ilmiyye fi 'aşri Mulûki 't-Ṭavâ'if*, 124; *el-Beyânu 'l-muğrib*, III, 258-259; *Endülüs Siyâsi Târihi*, s. 283.

⁷⁶ *el-Ḥulletu 's-Siyerâ*, II, 34 vd.; *el-Ḥayâtu 'l-'ilmiyye fi 'aşri Mulûki 't-Ṭavâ'if*, s. 68-72; *Târihu 'l-'Arabi 'es-Siyâsi fi 'l-Endelus*, s. 204-205.

⁷⁷ *Nefhu 't-tîb*, IV, 32-358; *el-Ḳuṭûfu 'l-yâni 'a*, s. 392; *et-Târihu 'l-Endelusî*, s. 334; *Târihu 'l-'Arabi 's-siyâsi fi 'l-Endelus*, s. 200-201; *Endülüs Siyâsi Târihi*, s. 289.

⁷⁸ Zellaka savaşıyla ilgili geniş bilgi için bkz. *el-Mu 'cib*, s. 191; *el-Ḥulletu 's-siyerâ*, II, 100; *Nefhu 't-tîb*, IV, 363; *et-Târihu 'l-Endelusî-mine 'l-fethi 'l-İslâmî hatta sukûti Garnâta*, s. 403;

gelişme gösteren Benî 'Abbâd'ın kurucularının başında üstün zekasıyla, siyâsî dehasıyla mükemmel bir idareci çizgisi yakalayan el-Mu'temid b. 'Abbâd (ölm. 448/1095)⁷⁹; şâir, edip ve âlim kişiliğiyle de şöhrat bulan bir devlet adamıydı. Hatta zekası ve mütevazî kişiliğiyle, onu Halîfe Hârûn er-Reşîd'e (ölm. 193/809) benzetenler dahi olmuştur. Bu seçkin hükümdar ne yazık ki Yûsuf b. Tâşfîn'in elinde feci bir şekilde ölmüştür⁸⁰. Bu dönem hükümdarlarının etrafında sayısız edip ve şâir toplanmış, haftanın belirli günlerinde bu edip ve şâirlerin bir araya gelmeleri için sarayda bir yer tahsis edilmiştir. Zaman zaman hükümdarlar bu ilmî ve edebî toplantılara katılmışlardır.⁸¹ 'Abbâdîler döneminde faaliyet gösteren şâirlerin öncülüğünü İbn Zeydûn (ölm. 463/1071)⁸², 'Abdullâh b. Vehbun (ölm. 533/1139)⁸³, İbn. 'Ammâr el-Endelusî (ölm. 479/1086)⁸⁴ ve İbnu'l-Lebbâne (ölm. 507-1113) yapmıştır⁸⁵.

Milâdî 1023'ten 1091 yılına kadar hüküm süren Arap asıllı bu hanedanın başında, Ebu'l-Kâsım Muhammed b. İsmâ'il b. 'Abbâd 414-433/1023-1041, Ebû 'Amr 'Abbâd b. Muhammed [el-Mu'tadîd] 433-461/1041-1069 ve Ebu'l-Kâsım Muhammed b. 'Abbâd [el-Mu'temid] 461-484/1069-1091 bulunmuştur⁸⁶.

el-Kutûfu'l-yâni 'a, s. 403; *Endûlus Siyâsî Târihi*, s. 294.

⁷⁹ Cuzvetu'l-muktebes, s.23-24; *el-Mu'cib*, s. 138; *el-Edebu'l-'Arabî fî'l-Endelus*, s. 97; *el-Hayâtu'l-'ilmiyye fî 'aşri Mulûki't-Tavâ'if*, s. 68-72.

⁸⁰ *en-Nucûmu'z-zâhire*, V, 157; *el-Hulletu's-siyerâ*, II, 34. vd; *ez-Zehîra*, I, 47; *el-Mu'cib*, s.68.

⁸¹ *el-Beyânu'l-muğrib fî 'ahbar i'l-Endelus ve'l-Mağrib*, III, 194, vd.

⁸² *ez-Zehîra*, I, 338-339; *Vesfeyâtu'l-a'yân*, I, 140; *el-Hayâtu'l-'ilmiyye fî 'aşri mulûku't-Tavâif*, s.298; *el-Kutûfu'l-yâni 'a*, I.188.

⁸³ *ez-Zehîra*, I, 473-477; *el-Mu'cib*, s.103; *el-Hayâtu'l-'ilmiyye fî 'aşri mulûku't-Tavâif*, s.302.

⁸⁴ *el-Kutûfu'l-yâni 'a*, I, 83-99; *ez-Zehîra*, II, 368; *el-Mu'cib*, s.77; *el-Hulletu's-siyerâ*, II, 62-63.

⁸⁵ *et-Târihu'l-Endulusî*, s. 413; el-Fetih b. Hâkân (Ebû Naşr Muhammed b. 'Abdillâh), *Kalâ'idu'l-'ikyân ve mahâsini'l-a'yân*, I-IV, nşr. Huseyin Yûsuf Haryûş, Ürdün, 1409/1989, I, 83-99; *el-Edebu'l-Endulusî et-tefavvur ve't-tecdid*, s. 306; *ez-Zehîra*, II, 473; *el-Mu'cib*, s. 159.

⁸⁶ Bu hükümdarlar hakkında geniş bilgi için bkz. *Târihu'l-fikri'l-Endulusî*, s. 87-88; *et-Târihu'l-Endulusî*, s. 391; *el-'Arab ve'l-muslimûn fî'l-Endelus*, s. 19; *et-Târihu'l-Endulusî*, s. 391; *Endûlus Siyâsî Târihi*, s. 433.

2.4.5. Cehverîler (1031-1070)

Emevî hanedanına mensup hükümdarların aralarındaki taht mücadelesinin devam etmesi nedeniyle sabrı iyice taşan Kurtuba şehrinin ileri gelenleri ⁸⁷, içinde bulundukları siyasî ortamdan kurtulmak amacıyla daha önceleri el-'Âmirî devle-tinde vezîrlük yapmış olan az da olsa siyasî birikimi olduğu düşünülen ⁸⁸ akıllı, zeki ve hikmet sahibi Ibnu'l Hazm b. Cehver'den bu konuda kendilerine yardımcı olma-sını ve arzu ettiği takdirde de devlet idaresinin başına geçmesini teklif etmişlerdir. Uzun bir uğraşdan sonra Ibnu'l Hazm'i ikna etmeyi başarmışlardır. Ibnu'l Hazm onların bu teklifini, ancak eşraftan oluşacak şura üyelerinin arasına amca oğulları Muhammed b. 'Abbâs ve Abdulaziz b. Hasan'ın da alınması şartıyla kabul edebile-ceğini söylemiştir ⁸⁹. Devletin yönetimini eline alan İbn Hazm ve şura üyelerinin ilk icraatı Emevî hanedanını yıkıp yöneticilerini de sürgüne göndermek olmuştur. Ül-kenin içinde bulunduğu sorunları 'Âmir oğullarıyla birlikte çözmeye çalışan İbu'l - Hazm kısa bir sürede ülkeye barış, huzur ve refah getirmeyi başarmıştır ⁹⁰.

Söz konusu şuranın icraatlarının ikinci merhalesini, daha önceleri sürekli kapalı tutulan devlet kapılarını her sınıf ve zümreden insanlara açarak devletle halk arasındaki iletişim kopukluğunu ortadan kaldıran yeni bir siyasî anlayışı benimse-meleri oluşturmuştur. İbn Cehver ise, almış olduğu veya almak istediği bütün karar-larda şuranın görüşü doğrultusunda hareket etmeye azami ölçüde özen göstermiştir ⁹¹. İbn Cevher'in ölümüyle yerine geçen oğlu Ebu'l-Velîd, emîrliğinin ilk yıllarında babasının başarılı siyasetini devam ettirmişse de, daha sonra en büyük hatayı halkın sorunlarıyla ilgilenmeleri için oğlu 'Abdurrahmân ve 'Abdumelik'i görevlendir-

⁸⁷ *el-Kutûfu'l-yâni 'a*, s. 323-324; *el-Beyânu'l-muğrib*, III, 152; *Târîhu'l-'Arabî's-Siyâsî fi'l-Endelus*, s. 197-200; Özdemir "Endülüs", TDVİA, C. XI, 214.

⁸⁸ *el-Beyânu'l-muğrib fi 'ahbar i'l-Endelus ve'l-Mağrib*, III, 232 vd, *el-Hayâtu'l-'ilmiyye fi 'aşri Mulûki't-Tavâ'if*, s. 96.

⁸⁹ *el-Hayâtu'l-'ilmiyye fi 'aşri Mulûki't-Tavâ'if*, s. 96; *Cuzvetu'l-muktebes*, s. 59.

⁹⁰ *Cuzvetu'l-muktebes*, s. 28; *Matmaḥu'l-enfus*, s. 180, 181, vd.; *Endülüs Siyâsî Târîhi*, s. 269.

⁹¹ *el-Hulletu's-siyerâ*, II, 20; *el-Mu'cib*, s. 90.

mekle yapmıştır. ‘Abdumelik’in yaşının küçük ve devlet tecrübesinin de olmadığını fark eden İbnu’s-Sakkâ’ lâkabıyla bilinen vezîr İbrâhîm Yahyâ, kendisine devlet işlerinde yardımcı olmaya başlamıştır.⁹² Öte yandan, el-Mu’tedîd, Kurtuba’yı ele geçirerek söz konusu vezîrin işini bitirmek için her an bir fırsatın eline geçmesini beklemekteydi. Uzun bir uğraşından sonra emîr ‘Abdumelik ile vezîri olan İbnu’s-Sakkâ’nın arasını açmayı başarmış ve vezîrin emîr tarafından öldürülmesini sağlamıştır.

Diğer taraftan Tuleytula emîri el-Me’mûn’un Kurtuba’yı ele geçirme plânını öğrenen emîr ‘Abdumelik çareyi el-Mu’temid b. ‘Abbâd’dan yardım istemekte bulmuştur. el-Mu’temid’in Kurtuba’nın doğusuna kadar ulaştığını öğrenen el-Me’mûn, sinsi emellerine ulaşamayacağını anlayınca Kurtuba’yı terk ederek memleketine geri dönmek zorunda kalmıştır. Henüz Kurtuba sınırları dışına çıkmak üzereyken, İşbiliyye’ye bağlı askerlerin Kurtuba sarayını ele geçirdikleri, emîr ‘Abdumelik başta olmak üzere babası el-Velîd b. Cevher ve kardeşlerinin yakalanarak hapse atıldıkları haberi ulaşmıştır.⁹³ Cehverîlerin soyu Arap asıllı bir Mevâliye dayanmaktadır. Devletin sınırları içine Kurtuba ve Ceyyan girmektedir. Mutlakîyet idaresinden çok şura tarafından idare edilen bir şehir cumhuriyeti görünümünü arz eder.⁹⁴ Bu devletin hükümdarlarının başında, Ebu’l-Hazm Cehver b. Muhammed b. Cehver 422-435/1031-1043, Ebu’l-Velîd Muhammed b. Cehver 435-456/1043-1063 ve ‘Abdumelik b. Muhammed b. Cehver 456-462/1063-1070 gelmektedir.⁹⁵

⁹² *et-Târihu’l-Endelusî*, s. 323; *Târihu’l-‘Arabî’s-siyâsî fi’l-Endelus*, s. 193; *Endülüs Siyâsî Târihi*, s. 270-271

⁹³ *el-Hayâtu’l-‘ilmiyye fi ‘aşri Mulûki’t-Tavâ’if*, s. 97-99; *el-Mu‘cib*, s. 109; ‘Abdul‘azîz Sâlim, *Târihu’l-muslimîn ve âşârihim fi’l-Endelus*, Beyrut, tsz. s. 363.

⁹⁴ *el-Edebu’l-‘Arabî fi’l-Endelus*, s. 97-98; *Cuzvetu’l-muktebes*, s. 27-28; *ez-Zehîra*, I, 118; *el-Kutûfu’l-yâni’a*, s. 324-325; *Endülüs Siyâsî Târihi*, s. 270.

⁹⁵ *el-Beyânu’l-muğrib fi ‘ahbar i’l-Endelus ve’l-Mağrib*, III, 232 vd; *el-‘Arab ve’l-muslimûn fi’l-Endelus ba’de sukûti Garnâta*, s. 19; *Endülüs Siyâsî Târihi*, s. 431; *Endülüs Müslümanları*, I, 145-146.

2.4.6. Hûdîler (1040-1142)

Arap asıllı bir hanedan olan Hûdîler, tahta geçiş tarihine göre şu şekilde sıralanmaktadır.

Suleymân b. Hûd [el-Muktedir]	1040-1046
'Ahmed b. Süleymân	1046-1082
Yûsuf b. 'Ahmed [el-Mu'temen]	1082-1085
'Ahmed b. Yûsuf [el-Mûsta'in]	1085-1110
'Abdumelik b. 'Ahmed ['Umâdu'd-Devle]	1110-1142 ⁹⁶ .

Kurucusu Süleymân b. Hûd yaklaşık 1039 yılında ilk olarak Lâride(Lerida) ve Montşun'u (Monzon) idaresi altına almış, daha sonra da kendileri gibi Arap soyundan gelen Tucribîler'in Sarakusta'daki varlıklarına son vererek burayı kendi hâkimiyeti altına almıştır ⁹⁷. Daha sonra sırayla Veşka (Huesea) Kâlatü Eyyub (Calatayud), Tufîla (Tutel) ve Tûrtuşa'yı da devletin topraklarına katarak sınırlarını genişletmiştir ⁹⁸. Murâbitların 489/1095 yılında Mulûku't-Ṭavâ'if-i ortadan kaldırmaya giriştikleri harekete karşı Hristiyanlarla temas halinde oldukları için bir müddet ayakta kalmayı başaran Hûdîlerin, yaklaşık 503/1110 yılında Kral Elfonso'ya bağlı Hristiyan kuvvetleri tarafından varlıklarına son verilmiştir ⁹⁹.

Yukarı Boğaz Geçidi olarak bilinen sağar ve imaratlar memleketinin en büyüğü ve en kuvvetlisi Sarakusta hâkimi Benî Hûdîlerin önde gelen hükümdarlarının başında edip, şâir ve âlim kişiliğiyle tanınan el-Muktedir Billâh (ölm. 474/1081)¹⁰⁰

⁹⁶ *Nefhu't-tîb*, I, 416-417; *el-Hulletu's-siyerâ*, II, 245; *el-Edebu'l-'Arabî fi'l-Endelus*, s. 94; *el-'Arab ve'l-muslimûn fi'l-Endelus*, s. 20.

⁹⁷ *el-Târîhu'l-Endelusi*, s. 355-359; *el-Beyânu'l-muğrib fi aḥbâri'l-Endelus ve'l-Mağrib*, III, 221; *el-Ḥayâtu'l-'ilmiyye fi 'aşri Mulûki't-Ṭavâ'if*, s. 132-134.

⁹⁸ *el-Edebu'l-'Arabî fi'l-Endelus*, s. 94; *el-Ḥayâtu'l-'ilmiyye fi 'aşri Mulûki't-Ṭavâ'if*, s. 73-76.

⁹⁹ *et-Târîhu'l-Endelusi*, s. 356-359; *el-Beyânu'l-muğrib fi aḥbâri'l-Endelus ve'l-Mağrib*, III, 179.

¹⁰⁰ *el-Hulletu's-siyerâ*, II, 245; *Nefhu't-tîb*, I, 416; *el-Beyânu'l-muğrib*, III, 43.

ve onun matematik âlimi olan oğlu Yûsuf el-Mu'temin (478/1085)¹⁰¹ gelmektedir. Hükümdar Yûsuf'un matematikle ilgili yayınlanmış pek çok eserinden söz edilmektedir. Bu eserlerin başında; *Kitabu'l-İstikmâl* ve *Kitabu'l Münâzara* gelmektedir¹⁰². Ayrıca el-Muktedir'in bilimsel eserlerinin yanı sıra söylemiş olduğu sayısız şiirleri ihtiva eden eserleri de vardır¹⁰³.

3. ENDÜLÜS'TE SOSYAL YAŞAM

3.1. SOSYAL YAPILANMA

İberya yarımadası, şimdiki adıyla Endülüs, Müslümanların burayı fethinden sonra Vizigotlar dönemindekinden farklı bir sosyal yapılanmaya sahne olmuştur. Bu yapılanma; Etnik unsurlar, sosyal zümreler, ev, aile ve idarî teşkilatlanma olmak üzere dört ana başlık altında incelenebilir.

3.1.1. Etnik Unsurlar

Tarihî kaynaklara göre, hicrî birinci asrın sonlarında, ikinci asrın başlarından itibaren, yaklaşık sekiz asır boyunca Endülüs, Müslümanların hâkimiyeti altında kalmıştır. Nitekim fetihten kısa bir süre sonra Araplar, İslâm dinini ve konuştukları dilleri olan Arapçayı Endülüs halkı arasında sevdirep yaymayı başararak, yeni bir anlayışla, kendine has bir özelliği ve yaşam tarzı olan yepyeni bir İslâm topluluğu kurmayı başarmışlardır¹⁰⁴. Müslümanların Endülüs yarımadasını fethinden sonra ortaya çıkan etnik unsurları; Arap, Berber, Mevâli, Muvelled ve Müsta'ribun olmak üzere beş grup altında toplamak mümkündür.

¹⁰¹ *el-Mu'cib*, s. 206; *et-Târihu'l-Endelusi*, s.358.

¹⁰² *el-Mu'cib*, s. 206; *el-Hulletu's-siyerâ*, II, 245; *Nefhu't-tîb*, I, 416-417; *et-Târihu'l-Endelusi*, s. 358-361.

¹⁰³ Bu eserler hakkında bilgi için bkz. *el-Mu'cib*, s. 206.

¹⁰⁴ *el-Edebu'l-'Arabî fi'l-Endelus*, s. 133; *el-Edebu'l-Endelusi -et-tetavvur ve't-tecdîd-*, s. 267-270.

3.1.1.1. Araplar

Araplar fethin gerçekleştiği ilk yıllarda diğer etnik gruplara nazaran sayı bakımından oldukça azınlıkta olmalarına rağmen fetihden Endülüs Emevî Devletinin sona erdiği 422/1031 yılına kadar gerek idarî gerekse sosyal ve ekonomi hayatın hâkimi ve yöneticileri olarak sürekli ön plâna çıkmışlardır ¹⁰⁵.

Rivayetlere göre fetih sonrası buraya Emevî hükümdarlığının merkezi konumunda olan Şam başta olmak üzere çeşitli doğu bölgelerinden gelen göç dalgaları birbirini izlemiş, kısa bir süre sonra da sayıları giderek artan Araplar, Endülüs yarımadasının her bölgesine yayılmayı başarmışlardır. Yukarıda da belirtildiği gibi, başlangıçta azınlıkta olan Arap nüfusu, doğudan ve Kuzey Afrika'dan gelen göç dalgalarının yanı sıra Müslüman erkeklerin Endülüslü kadınlarla yaptıkları evlilikler sonucu giderek artmaya devam etmiş ve sonuç olarak da diğer gruplar üzerinde etkin bir nüfuza sahip olmuşlardır ¹⁰⁶.

3.1.1.2. Berberîler

Endülüs'ün fethini gerçekleştiren Müslüman ordusunu Arap ve Berberî asıllı askerler oluşturmaktaydı. ¹⁰⁷ Berberîler hem Endülüs'ün fethinin gerçekleşmesinde Araplar kadar büyük rol oynamışlar; hem sayı bakımından ¹⁰⁸, hem de asabiyet, kahramanlık, İslâmcılık ve Bedevîlik ruhunun gelişmesi açısından Araplarla pek çok ortak yönlerinin bulunmasına rağmen, Endülüs'ün fethinden Emevî Devletinin yıkılışına kadar olan süreçte, Arap kardeşleri gibi ne devlet yönetiminde yer almışlar ne

¹⁰⁵ *Ez-Zeḥîra*, I, 14; *Maṭmaḥu 'l-enfus*, s. 169-170 *Dirâsât fi 'l-edebi 'l-Endelusî*, s. 112; İhsân Abbâs, *Târîhu 'l-edebi 'l-Endelusî -aşru 't-Ṭavâ'if ve 'l-Murabiṭîn-*, Beyrut, 1978, s. 14-15.

¹⁰⁶ Ahmed Emîn, *Zuhru 'l-İslâm*, I-IV, Beyrut, 1953, III, 1-2; *el-Edebu 'l-'Arabî fi 'l-Endelus*, s. 134; *Târîhu 'l-muslimîn ve âşârihim fi 'l-Endelus*, s. 119-122; *Dirâsât fi 'l-edebi 'l-Endelusî*, s. 119.

¹⁰⁷ Geniş Bilgi için bkz. *el-Ḥayâtu 'l-'ilmiyye fi 'aşri Mulûki 't-Ṭavâ'if*, s. 79-80 *Endülüs Müslümanları*, II, s. 2.

¹⁰⁸ *el-Edebu 'l-'Arabî fi 'l-Endelus*, s. 134; *Dirâsât fi 'l-edebi 'l-Endelusî*, s. 114; *Târîhu 'l-muslimîn ve âşârihim fi 'l-Endelus*, s. 122.

de devlet yönetimi ile ilgili kararlarda söz sahibi olmuşlardır ¹⁰⁹.

Araplar gibi fetih ordusuyla birlikte Endülüs'e gelen Berberiler, bir taraftan Araplar sayesinde İslâm dinini daha yakından tanıma fırsatını bulmuşlar, diğer taraftan da Kur'ân dili olan Arapçayı kısa bir süreç de konuşur hâle gelmişlerdir ¹¹⁰. Diğer taraftan Endülüs'e gelip yerleşen birinci kuşak olarak nitelendirilen Berberilerin burada İslâmiyet'in yayılıp gelişmesinde en az Araplar kadar büyük çaba sarf ettikleri bilinmektedir. Ancak bu kuşaktan sonra gelen nesiller, bura halkının yaşantısına özen göstererek kendi örf, âdet ve geleneklerini yavaş yavaş unutmaya başlamışlar, dolayısıyla da Endülüs'ü kendilerine vatan olarak kabul etmişlerdir ¹¹¹.

3.1.1.3. Sakâlibe

Endülüs'te yaşayan Müslüman nüfusun diğer bir unsurunu ise Mevâlî adıyla bilinen Sakâlibeler teşkil etmektedir ¹¹². Bu unsurlar, Yahudi asıllı köle tacirleri ve korsanlar tarafından doğu Avrupa'dan ¹¹³ yani Fransa, Almanya ve İtalya'dan ¹¹⁴ Endülüs'e getirilen Slav asıllı kölelerdir ¹¹⁵. Müslümanlar tarafından satın alınan bu köleler, Müslüman olmaları, saray ahlâk ve adabını öğrenmeleri için hilâfet sarayına yerleştirilerek değişik hizmetlerde kullanılmışlardır ¹¹⁶.

Endülüs Emevî hanedanının mevâlisi olan Sakâlibeleri üç gruba ayırmak mümkündür. Bunlar; fetih ordusuyla beraber Endülüs'e gelenler, fetihten kısa bir süre sonra gelenler ve şehir halkından olup Emevî hanedan sarayında hizmetkâr olarak çalışan gruplardır. Endülüs tarihi ile ilgili kaynaklarda mevâlilerin, II.

¹⁰⁹ *Târîhu'l-Muslimîn ve âşârihim fi'l-Endelus*, s. 122; Özdemir "Endülüs", TDVİA, C. XI, 217.

¹¹⁰ *Dirâsât fi'l-edebi'l-Endelusî*, s. 116.

¹¹¹ *Zuhru'l-İslâm*, III, 2; *el-Edebu'l-'Arabî fi'l-Endelus*, s. 134.

¹¹² Geniş bilgi için bkz. *Cuzvetu'l-muktebes*, s.28; *ez-Zehîra*, I, 602; *Dirâsât fi'l-edebi'l-Endelusî*, s. 116; Özdemir "Endülüs", TDVİA, C. XI, 217.

¹¹³ *el-Edebu'l-'Arabî fi'l-Endelus*, s. 134-135.

¹¹⁴ Geniş bilgi için bkz. *Endülüs Müslümanları*, II, 9.

¹¹⁵ a.e., s. II, 9.

¹¹⁶ *Dirâsât fi'l-edebi'l-Endelusî*, s. 117; Özdemir "Endülüs", TDVİA, C. XI, 217.

‘Abdurrahmân’ın kurmaya çalıştığı yeni devletin kurulma çalışmalarına büyük destekleri olduğundan söz edilirken, İslâm ordusuyla birlikte Müslümanlardan sonra Endülüs’e girmeleriyle burada İslâmiyetin ve Arapça’nın yayılmasında doğular kadar onlarında yoğun gayret ve çabaları olduğu görülür ¹¹⁷. Bu kölemenlerin istihdamına en çok ihtiyaç duyan hükümdarların başında ‘Abdurrahmân’ın torunu halife I. Hakem (206/822) gelmektedir. Endülüs tarihinde maaşlı ordu tanzim eden ilk hükümdar olma özelliğine sahip olan I. ‘Abdurrahmân (138-171/756-788) ¹¹⁸ ise mahiyetinde sayısız kölemen çalıştırarak, Endülüs halkının takdirini kazanmıştır.

3.1.1.4. Müvelledûn

Rivayete göre IX. yüzyılın ortalarından itibaren Endülüs’te Müslüman nüfusun çoğunluğunu, İslâmiyet’i kabul eden İberîlerden, Romalılardan ve Vizigotlardan müteşekkil yerli halkın oluşturduğu Müvelledûn teşkil etmekteydi ¹¹⁹. Bunları hem evlilik yoluyla Araplaşan, hem de Müslüman olan grubun ilk nesli Mûsâlim’e takip ederken, bunu ise Müvelledûn (İsp. Muladies) adıyla bilinen topluluk takip etmiştir ¹²⁰.

Bir diğer görüşe göre, müvelledûn kelimesi, Endülüs’ün fethinden önce doğuda Arap erkeklerin İranlı kadınlarla yapmış oldukları evliliğe benzer bir evlilikle Arapların, Berber, İspanyol, Sakâlîbe asıllı kadınlarla evlilikleri sonucu ortaya çıkan yeni nesle verilen bir addır. Zira esmer ve sarışın kadınlar, Endülüs toplumunda en fazla beğenilen kadın tipleri ¹²¹.

Arap erkekleriyle İspanyol kadınları arasında yapılan bu izdivaca rağmen, bazı Arap toplulukları, Müvelledûn’la hiçbir zaman iyi ilişki içinde olmamışlardır,

¹¹⁷ *el-Edebu’l-‘Arabi fi’l-Endelus*, s. 134-135.

¹¹⁸ *el-Beyânu’l-muğrib*, II, 96; *Endülüs Müslümanları*, I, 79; *Târîhu iftitâhi’l-Endelus*, s. 100-101.

¹¹⁹ *Târîhu’l-muslimîn ve âşârihim fi’l-Endelus*, s. 128; Özdemir “Endülüs”, TDVİA, C. XI, 217.

¹²⁰ *Endülüs Müslümanları Medeniyet Târîhi*, II, 8.

çünkü Araplar ruh ve damarlarına kadar işlemiş olan kabilecilik anlayışının tesiriyle kendilerini daima onlardan üstün tutmuşlardır. Arapların bu tutumu, Arap-Müvelledün düşmanlığına yol açmış ve netice olarak da, her iki tarafta IX. yüzyıl boyunca birbirleriyle sürekli mücadele etmişlerdir. Her iki toplum arasında ki bu düşmanlık, IX. yüzyılda doğudaki meşhur şuûbiyye hareketine benzer şekilde sınırlı olsa edebî alana da kaymıştır. Bu konuda müvelledlerden olduğunu açıkça ilân eden İbn Ğarsiye'nin Arapları küçümseyerek aşağıladığı ve kendi milletini yücelttiği risâlesi meşhurdur.¹²²

3.1.1.5. Müsta'ribûn

İslâm dinini kabul etmemelerine rağmen, Endülüs'te Müslümanlarla iç içe yaşamaya devam eden yerli halkı Hristiyan ve Yahudiler teşkil etmekteydi. Tarihî kaynaklarda **Muâhidûn** adıyla da bilinen Hristiyanlar, İslâmî fethin ilk yıllarında yapılan anlaşma gereğince, dinlerinin; örf, âdet, ırz, namuslarının korunması, can ve mal emniyetinin sağlanması koşuluyla, idaresi altında bulundukları İslâm devletine cizye ödeme şartını kabul etmişlerdir¹²³. Cizye ödemeyi kabul eden Hristiyan halk, Arapların ve Berberîlerin kendilerini sevk ve idare etmelerini hiçbir zaman hazmedememişlerdir. Sürekli olarak "Biz yerli, onlar yabancı, dolayısıyla devletin yönetimi onlardan önce bizim hakkımızdır." diyerek devamlı kargaşa çıkarmalarına rağmen¹²⁴, zamanla İslâm kültürünün tesiri altında kalmaktan da kurtulamamışlardır. Yerli halkı oluşturan Endülüslüler ise, kendi ana dilleri olan Latincenin yanında haberleşme ve konuşma dili olarak da Arapçayı kullanmaya başlamışlardır. Hatta giyim kuşam, yeme içme gibi günlük yaşantılarıyla ilgili pek çok konuda Arapları

¹²¹ *el-Edebu'l-'Arabî fi'l-Endelus*, s. 135; *Dirâsât fi'l-edebi'l-Endelusi*, s. 119.

¹²² İbn Ğarsiye'nin Risâlesi ve bu konuda geniş bilgi için bkz. *'Aşru'd-duve'l-ve'l-imârât, (Endelus)*, s. 472-474; *Arap Edebiyatında Şuûbiyye*, s. 312-313.

¹²³ *Târihu'l-muslimîn ve âşârihim fi'l-Endelus*, s. 130; Muhammed Rezzâk, *el-Endelusiyyun ve hicrâtuhum ile'l-Mağrib hilâle'l-Ķarneyn*, 16-17, Dâru'l-Beydâ, 1991, s. 25.

¹²⁴ *Târihu'l-muslimîn ve âşârihim fi'l-Endelus*, s. 130; *el-Edebu'l-'Arabî fi'l-Endelus*, s. 135.

taklit ve takip etmişler ve onlara Müsta'ribün (İsp. Mozarebes) adı verilmiştir ¹²⁵.

3.1.2. Sosyal Sınıflar

Endülüs toplumu, yaşadığı örf, âdet ve geleneklerin yanı sıra, fertler arasındaki ilişkiler, iktidar mücadeleleri, mal, mülk, servet ve belli zümre ve tabakalarla olan yakınlık derecelerine göre sınıflandırılmış, dolayısıyla da zümrelere ayrılmıştır. Bu itibarla Endülüs toplumu Hassa ve Âmmе olmak üzere iki ana zümreden meydana gelmektedir ¹²⁶. Burada söz konusu bu iki farklı zümreden kısaca da olsa bahsetmek faydalı olur kanaatindeyiz.

3.1.2.1. Hassa

Hassa, devletin yönetimini elinde tutan, mal, mülk ve servete sahip olmalarının yanı sıra, pek çok konuda söz sahibi olan elit tabakayı simgelemektedir. Hükümdar ailesinin bütün fertleri, sivil ve askerî idareciler, hilâfet döneminde yaşayan ve Kureyş kabilesine mensup olanlar, şöhret bulmuş bazı Arap aileleri, Mevâlilerin önde gelenleri, kabile şeyhleri, devleti ilgilendiren hassas konularda görüş ve bilgilerine müracaat edilen fukaha ve âlimler, ün yapmış bazı şahsiyetler de bu zümreye dahil edilmektedir ¹²⁷.

Tarihî kaynaklarda, çeşitli nedenlerle düzenlenen devlet merasimlerinden söz edilirken, yukarıda saymaya çalıştığımız Hassa'yı oluşturan grupların protokol sırasına göre yerlerini aldıkları açıkça görülmektedir. Örneğin II. 'Abdurrahmân'a biat etme merasimi esnasında Hassa, protokolde yerini şu şekilde almıştır: protokolün ön sırasında hanedan ailesi, onların arkasında yüksek derecede görev yapan devlet ricâli, komutanlar, din adamları ve en geride ise askerler ve vatandaşlar yer almaktadır ¹²⁸.

¹²⁵ *Endülüs Müslümanları Medeniyet Târîhi*, II, 8; İbnu'l-Farâğî (Ebu'l-Velîd 'Abdullâh b. Muhammed b. Yusûf el-Ezdî), *Târîhu 'ulemâ'i'l-Endelus*, Kahire, 1966, s. 266.

¹²⁶ *Endülüs Müslümanları Medeniyet Târîhi*, II, 11.

¹²⁷ *Endülüs Müslümanları Medeniyet Târîhi*, II, 12.

¹²⁸ *el-Beyânu'l-muğrib fi ahbâri'l-Endelus ve'l-Mağrib*, II, 90.

3.1.2.2. Âmmе

Endülüs'te devletin idaresini elinde tutarak her konuda söz sahibi olan Hassa'dan kısaca bahsettikten sonra bu toplumun ikinci ayağını temsil eden Âmmе'den de bahsetmeye çalışacağız. Buna göre tarihî kaynaklarda günümüzde olduğu gibi elit tabaka olarak nitelendirilen Hassa'ya haddinden fazla ilgi duyulup önem verilirken, ikinci sınıf vatandaş olarak kabul gören Âmmе'nin varlığını hiçe sayıp onları görmezlikten gelindiği dikkat çekicidir. Zira esnaf ve zanaatkârlar başta olmak üzere müteallim olarak adlandırılan ilim talebeleri işçiler vb. gruplar bu zümreyi meydana getirmektedir. Hatta kaynaklarda adlarından hiç söz edilmeyen köylülerin de bu zümreye dahil edilmesi mümkündür ¹²⁹.

Endülüs'te yaşayan bu tabakaların varlığı hukuk açısından da gözle görülür bir değişiklik arz etmemiş, dolayısıyla hangi tabaka veya zümreye mensup olunursa olunsun kanun önünde herkes eşit haklara sahip olmuştur ¹³⁰. Yukarıda tanımını yapmaya çalıştığımız her iki zümrenin dışında Endülüs toplumunun ayrılmaz bir parçası olarak görülen köleler ve Yahudilerin varlığından da söz edilmektedir. Burada bu iki farklı tabaka hakkında kısa bilgiler arz etmeye çalışacağız.

3.1.2.3. Köleler

Endülüs toplumunu hürriyet kavramı açısından **hürler** ve **köleler** şeklinde ikiye ayıranların olduğu da görülmektedir. Bu toplumda kölelerin varlığından söz edilebilirse de, içinde yığınların bulunduğu bir köle tabakasından bahsetmek asla mümkün değildir. Çünkü bunların bir kısmını milletler arası yapılan savaşlar sonucu esir edilerek ele geçirilen köleler oluştururken, diğer kısmını ise, daha önce de belirtildiği gibi köle tacirleri tarafından Batı Avrupa'nın muhtelif bölgelerinden getirilip Endülüs'te satılanlar oluşturmaktaydı. Zaten satın alınan bu köleler, kısa bir süre zarfında efendisi tarafından azat edilerek hürriyetlerine kavuşurlarken, azat edilme-

¹²⁹ *Dirâsât fi'l-edebi'l-Endelusî*, s. 46-48.

¹³⁰ *el-Edebu'l-'Arabî fi'l-Endelus*, s.133-136; *el-Edebu'l-Endelusî -et-tetavvur ve'tecdid-*, s. 100-101.

den önce de hafif işlerde istihdam ediliyorlardı. Yunan ve Roma imparatorlukları döneminde sıkça görülen, ancak Endülüs'te görünmeyen köle kullanımından, bir başka deyişle köle emeğinin sömürsünden söz etmek mümkün değildir¹³¹.

3.1.2.4. Yahudiler

Endülüs toplumunu oluşturan bir diğer grup olan Yahudilere gelince, bu cemaatin Müslümanların burayı fethinden önceki durumlarının pek iyi olduğu söylenemez. Tarihî kaynaklarda kesin bir tarih verilmemekle beraber, Yahudilerin İspanya'ya milattan önce göç etmeye başlamaları olasıdır. Hristiyanlığın IV. yüzyılda Roma imparatorluğunun resmî dini olmasıyla birlikte bu imparatorluğun egemenliği altında yaşayan tüm Yahudiler gibi İspanya'da yaşayan Yahudiler de ikinci sınıf vatandaş muamelesi görmeye başlamışlardır. Zira İspanya'nın 468/711 tarihinde Vizigotların sömürgesi altına girmesiyle yerli halkla olan ihtilâfları sona erdirmek ve gruplar arasında kaynaşmayı sağlayabilmek için söz konusu halkın mensup olduğu Katolik mezhebinin resmî mezhep olarak benimsemişlerdir. M. 589 tarihine kadar Yahudiler, Vizigot idaresi altında nispeten rahat bir hayat sürmüşlerse de bu tarihten sonra çıkartılan bir dizi kanun ve fermanla Yahudilerin topluca Katolik mezhebine girmeleri istenmiştir. Çok sayıda Yahudi istemeyerek de olsa bu kânuna uymak zorunda kalırken, uymayanlar ise İspanya'yı terk etmek zorunda kalmışlardır¹³².

Yahudilerin bu durumu Müslümanların burayı, yani Endülüs'ü fethetmelerine kadar süregelmiştir. Bu gelişme Yahudi cemaatleri tarafından sevinçle karşılanmıştır. Yahudilerin fetihten sonra Endülüs'te sahip oldukları statü ve içinde bulundukları fiili ortam, onlara her alanda kendilerini geliştirme imkânı sağlamıştır. Örneğin, ekonomik alanda özellikle de h.III.m. IX. yüzyılın ikinci yarısından itibaren Yahudi asıllı toprak ağaları ortaya çıkmış, çok sayıda Yahudinin kuyumculukla uğraşmasının yanı sıra ipek böcekçiliği başta olmak üzere süs eşyası yapıp içeride

¹³¹ Geniş bilgi için bkz. *Endülüs Müslümanları Medeniyet Târîhi*, II, 13-14; Özdemir "Endülüs", TDVİA, C. XI, 217-218.

¹³² *el-Endelussıyyûn ve hicrâtuhum ile 'l-Mağrib*, s. 25; *Târîhu 'l-muslimîn ve âşârihim fi 'l-Endelus*, s. 133.

ve dışarıda pazarlama imkânı bulmuşlardır ¹³³.

3.1.3. Ev ve Aile

3.1.3.1. Ev

Endülüs toplumunun bir diğer özelliği de ev-âile düzeni ve yaşantısıdır. Buna göre Endülüs evlerine dış cepheden bakıldığında, son derece sade ve mütevazî bir görünüm arz ettiğini görmekteyiz. Bu nedenle evin dış görünümüne bakarak buranın sakinlerinin, sosyal ve ekonomik yaşantısının hangi düzeyde olduğunu tespit etmek oldukça güçtür. Çünkü bu evlerin dış cepheleri süslü değildir ¹³⁴.

Endülüs evlerinin pek çoğu özellikle de zenginlerin oturdukları evler iki katlı olup, binanın giriş kapısı, girip çıkanların dışında sürekli kapalı tutulurdu. Ana kapıdan içeri girildiğinde burada bir bahçe ve içinde aileye mahsus içme suyu bulunurdu. Zengin aileye özgü konaklarda ise üç cepheden mermer veya tuğladan sütunların taşıdığı eyvanlarla çevrili bir avlu ve avlunun içinde yaz günlerinde serinlemek için yapılan bir havuz veya kuyu, havuzun etrafında rengarenk çiçek ve ortasında fiskiye yer alırdı ¹³⁵.

Kurtuba'daki devlete ve zenginlere âit olan yazlıklar, şehrin dışında yani Vâd'il-kebîr'in iki yakası boyunca sıralanmış bulunmaktaydı. Mesela; Endülüs Emevî Devletinin kurucusu I. 'Abdurrahmân'a âit şehrin kuzeydoğusunda yer alan Rusâfe adlı meşhur yazlık sarayın bahçesine, doğuya özellikle de uzak kaldığı ana vatanı olan Şam'a karşı duymuş olduğu özlemini azda olsa gidermek için buradan getirilen çeşitli ağaç ve bitkiler dikmiştir. Birer saray yavrusunu andıran bu yazlıklar, hükümdarların ve aristokrat tabakanın buralarda hoşça vakit geçirmek için edebî ve ilmî alanlarda tartışmaların yapıldığı meclislerin yanı sıra av partilerinin dü-

¹³³ Dinî yaşamla ilgili geniş bilgi için bkz. *Târîhu'l-muslimîn ve âşârihim fi'l-Endelus*, s. 133; *el-Endelussıyyun ve hicrâtuhum ile'l-Mağrib*, s. 25; *Endülüs Müslümanları*, II, 14-38; Özdemir, "Gayri Müslimlerin Dinî Hayatları Açısından Müslüman Fatihlerin Endülüs'deki Uygulamalı", AÜİFD, C. XXXIII, Ankara, 1992, s., 203-238.

¹³⁴ *Endülüs Müslümanları*, II, 38-39.

¹³⁵ *Endülüs Müslümanları*, II, 14-37.

zenlendiği, satranç vb. oyunların oynandığı eğlence merkezleri görünümündeydi ¹³⁶.

3.1.3.2. Aile

Doğu toplumunda olduğu gibi, Endülüs toplumunda da geniş aile yapısı hâkimdi. Ailenin çekirdeğini, dede, nine, anne, baba ve çocuklar oluşturmaktaydı. Zengin ve varlıklı ailelerde hizmetçiler (cariye-memluk)'de aynı evin çatısı altında birlikte yaşamaktaydılar. Endülüs toplumunda özellikle de Müslüman ailelerine mensup erkeklere birden fazla kadınla evlenmelerine müsaade edilirken, asıl yaygın olan evlilik ise bir kadınla yapılan evlilikti. Zira çok kadınla evlilik varlıklı erkeklere âit bir hususiyet arz etmekle beraber, bu tür evlilikler zamanla Endülüslü din adamları tarafından sakıncalı bulunurken, Hıristiyanlar tarafından oldukça rağbet görmüştür ¹³⁷.

Endülüs'te yaşayan ailelerin uygulamaya çalıştıkları bir diğer âdet ve gelenek ise, ölümler için düzenlenen cenaze merasimleridir. Genel hatlarıyla doğudakinden farksız olan bu merasimlerde, özellikle halk arasında, aile fertlerinden biri öldüğü zaman o evin kadınları yüzlerine kara sürer, siyah renkli giysiler giyer, saç ve başlarını yolarak bağırıp çağırırlardı. Her döneme özgü matem rengi giysiler vardı. Buna göre, Emevîler döneminde 'Abbâsîler asrında yaygın olan siyah rengin aksine beyaz renk hâkimdi; Mulûku't-Tavâ'if döneminde ise 'Abbâsîlerinki gibi siyah renk tercih edilirken, Muvahhitler döneminde mavi renk daha yaygındı ¹³⁸.

3.1.4. Mutfak Kültürü

Endülüs mutfağının kısa sürede yayılıp gelişmesinde Doğu ve Mağrib mutfağının büyük rolü olduğu bilinen bir gerçektir. Gerek fetih ordularını teşkil eden, gerekse daha sonra Endülüs'e gelen Araplar ve Berberîler, Endülüs'e kendi mutfak kültürlerini de beraberlerinde taşımışlardır. Zira II. 'Abdurrahmân dönemine kadar zengin çevrelerde Suriye, Mısır ve Hicaz mutfağı hâkimdi. Ancak bu hüküm-

¹³⁶ *Nefhu't-tîb*, I, 366.

¹³⁷ *Endülüs Müslümanları*, II, 41.

darların döneminde Kurtuba'ya gelen ünlü besteci ve şarkıcı Ziryâb¹³⁹, burada kısa bir süre zarfında Bağdat mutfağını hâkim kılmıştır¹⁴⁰.

Ziryâb'ın yaklaşık M. 822 yılında Kurtuba'ya gelişinden itibaren Emevî hükümdarları tarafından büyük ilgi ve beğeni ile karşılandığı görülür. Ancak o burada sadece mutfak kültürünün gelişmesine katkıda bulunmamış, emîr ve halifeler başta olmak üzere halkın giyim kuşamında da zevkin ve modanın öncülüğünü yaparken doğunun eski musiki birikimini buraya taşıyan ilk kişi olma özelliğine de sahip olmuştur¹⁴¹. Görüldüğü gibi Endülüslülerin zengin bir mutfak kültürüne sahip oluşlarında doğudan buraya gelen Ziryâb'ın büyük payı olmuştur.

3.1.5. Giyim Kuşam Kültürü

Endülüs halkının bir diğer özelliği de giyim kuşamla ilgili olanıydı. Endülüslü bazı kadın ve erkeklerin giysileri, genellikle aynı isim ve şekildedir. Örneğin her iki cins de keten veya pamuktan yapılmış **kamîş** denilen bir gömlek ve sirval, bu sirvâlin üzerine bağlanan bir kemer veya her ikisinin de yerine **zihâre** adı verilen uzunca bir entari giyerlerdi. Ancak başa konulan örtü ve fesler, kadın-erkek kıyafetindeki en bariz farklılıkları oluşturmaktaydı¹⁴².

IX. yüzyıldan itibaren, Endülüsün batı bölgesinde yaşayan kadı ve alimler, fes yerine sarık (imâme) kullanmayı tercih ederlerken, doğu bölgesinde yaşayanlar ise, bu uygulamayı kesinlikle kabul etmemişlerdir. Hatta pek çok hükümdar ve ordu komutanları çevrelerinde yaşayan Hristiyanların giymiş oldukları kıyafetleri giy-

¹³⁸ Bu konuda geniş bilgi için bkz. *Endülüs Müslümanları*, II, 42.

¹³⁹ Ziryâb lakabıyla bilinen İran asıllı ve Bağdad doğumlu Ebu'l-Hasan 'Ali b.Nâfi, müzikteki yeteneğinden dolayı hocasını korkutmuş ve Bağdad'ı terk ederek, Endülüs emîri II.Hakem'e sığınmış; doğu mutfak ve musiki kültürünü de beraberinde buraya taşımıştır. M.857 yılında vefat edinceye kadar Kurtuba'da kalmıştır.Geniş bilgi için bkz. *Târîhu iftitâhi'l-Endelus*, s. 83-84; *Nefhu't-Tib*, III, 122; *el-Edebu'l-Endelusî*, (Heykel), s. 120-121.

¹⁴⁰ İbn 'Abdi Rabbih (Ahmed b. Muhammed bl el-Endelusî), *el-İkdu'l-ferid*, I-IX, nşr. Mufid Muhammed Kamîha, Beyrut, 1983, VII, 37; *Nefhu't-Tib*, III, 122-133; *el-Edebu'l-Endelusî* (Heykel), s. 120-121; *Târîhu'l-edebi'l-Endelusî*, s. 55, vd.

¹⁴¹ *Endülüs Müslümanları*, II, 45.

¹⁴² *Endülüs Müslümanları*, II, 48.

meyi tercih etmişlerdir ¹⁴³.

Ziryâbın, Endülüs'e gelişine kadar erkeklerin saçları oldukça uzundu ve kulakları kapatacak şekilde yanlara doğru taranıyordu. Ziryâb ise bu uygulamaya son vermiş ve saçların önden kesilip kâkül bırakılması, kulak ve yanaklar görülecek şekilde geriye doğru taranması modasını getirmiştir. XIII. yüzyılda ise saç uzatma alışkanlığı daha çok din adamları arasında görülmeye başlamıştır ¹⁴⁴.

3.1.6. Temizlik Kültürü

Endülüs halkının bir diğer özelliği de genel anlamda temizliğe oldukça önem vermeleridir. Tarihî kaynak kitaplarında, Endülüs halkının giyim kuşam ve ev temizliği konusunda ne derece hassas oldukları geniş bir şekilde zikredilmektedir. Bu konuda büyük yazar el-Makkarî'nin *Nefhu 'l-tîb* adlı meşhur eserinde yer verdiği aşağıdaki bilgiler, bu halkın temizlik konusuna ne kadar önem verdiğini açıkça gözler önüne sermektedir.

Müellife göre: *"Allâh'ın kulları arasında; giyim kuşamlarının, temizliği başta olmak üzere, evlerde üzerine oturup dinlenmek için yerlere serdikleri (halı, kilim, hasır vb. gibi) eşyaların temiz olması hususuna en fazla önem verenlerin başında Endülüslüler gelmektedir. Temizliğe oldukça önem veren bu halkın arasında, elindeki imkânlar sadece bir günlük yiyeceğini karşılamaya yetecek kadar fakir olanlar bile o günü oruçlu geçirmeyi tercih eder ve elindeki parayla kirli çamaşırlarını yıkamak için bir kalıp sabun alır, asla göze hoş olmayan bir görünüm ile halk arasına bir saat dahi olsa çıkmaktan sakınırlardı"*¹⁴⁵. el-Makkarî'nin yukarıda vermeye çalıştığı bilgilerden de anlaşılıyor ki temizlik konusu, fakir ve zengin ayırımı yapmaksızın Endülüs halkının özünde var olan bir haslettir.

¹⁴³ el-Edebu 'l-'Arabî fi 'l-Endelus, s. 141.

¹⁴⁴ el-Edebu 'l-'Arabî fi 'l-Endelus, s. 142; Endülüs Müslümanları, II, 51-52.

¹⁴⁵ Nefhu 'l-tîb, I, 208; el-Edebu 'l-'Arabî fi 'l-Endelus, s. 141.

3.2. İDARİ TEŞKİLATLANMA

Endülüslüler genellikle idarî yapılanma ve mimarî alanlarda doğuda hüküm süren zaman zaman kendilerinin de etkisi altında kaldıkları ‘Abbâsîlerin modelini esas almışlardır. Endülüslülere göre, eğer devletin başında bulunan hükümdar akıllı, kuvvetli ve zeki ise, devletin bütün işleri yolunda gidiyor demektir. Ancak bunun aksi olduğu takdirde, hilâfet döneminin son günlerinde olduğu gibi devlet çatırda-maya başlar ve dolayısıyla da yıkılır ¹⁴⁶. Bunun en bariz örneği, zayıf ve basiretsiz bir iktidarın yol açtığı siyasî karışıklığın tabîî bir sonucu olarak Endülüs Emevî Devletinin yıkılıp yerine, Mulûku’t-Ṭavâ’if adı altında yepyeni bir devletin kurulma-sıdır. Endülüs’teki idarî yapılanmayı, hükümdarlık, hâcîplik- vezîrlük, kâtiplik ve adlî teşkilatlanma olmak üzere dört ana başlık altında inceleyebiliriz.

3.2.1. Hükümdarlık

Tarihî kaynaklara göre Endülüs 711 senesinden 756 senesine kadar doğuda hüküm süren (Şam) Emevî Devletine bağlı bir vilâyet olarak idare edilmiştir ¹⁴⁷. Emevî hükümdarlarından ‘Abdurrahmân ed-Dâhil lâkabıyla şöhret bulan II. ‘Abdurrahmân’ın yaklaşık 756 yılında iktidarı ele geçirmesiyle, Endülüs’tе vâliler dönemi sona ermiş, bunun yerine 422/1031 yılına kadar süren Endülüs Emevîler dönemi resmen başlamış oldu. Endülüs Emevî hükümdarları emîrlik dönemi boyunca kendileri için sadece emîr unvanını kullanmayı tercih ederlerken, III. ‘Abdurrahmân’a kadar geçen süre zarfında hiç bir hükümdar kendine halife unvanını verme cesaretini gösterememiştir ¹⁴⁸.

Ancak 929 senesinde III. ‘Abdurrahmân’ın kendisini halife ilân etmesiyle Endülüs Emevî emîrliği unvanı, halife unvanına dönüşmüş oldu. ¹⁴⁹ Bu döneme kadar emîr veya ebnâu’l-hulefâ adıyla bilinen bu unvanlar sona ererek yerini halife ve-

¹⁴⁶ *el-Edebu’l-‘Arabî fi’l-Endelus*, s. 137.

¹⁴⁷ *Nefhu’t-tîb*, IV, 59; *Endülüs Müslümanları*, II, 115-116.

¹⁴⁸ Özdemir “Endülüs”, TDVİA, C. XI, 217-218.

¹⁴⁹ *Endülüs Müslümanları*, II, 117.

yahut emîrû'l-mü'mînîn gibi unvanlara bırakmış. Genellikle hükümdarlar hayatta iken yapılan veliaht tayinlerinde takip edilen belli başlı bir kural yoktu. Bu durum zaman zaman kendi aralarında taht kavgalarına bile sebep olmuştur. Mulûku't-Ṭavâ'if döneminde de hükümdarların yetkileri ve veliaht tayinlerinde yaşanan kargaşalar, hilâfet döneminde yaşanan kargaşaların devamı niteliğindedir.¹⁵⁰

Mulûku't-Ṭavâ'if döneminde yapılan tayin şekli ise, Endülüs Emevîleri, özellikle de hilâfet döneminde gerçekleşen veliaht tayinine benzemektedir. Zira veliahtların tahta çıkışları esnasında devlet merasimi tertip edilir, bütün camilerde adlarına hutbeler okutulurdu. Halk tarafından seçilen hükümdar, o toplumun lideri ve ordunun başkomutanı sıfatını alarak geniş bir yetkiye ve nüfuza sahip olurdu¹⁵¹.

3.2.2. Hacıplık - Vezîrlük

Ortaçağda kurulan İslâm devletlerinin pek çoğunun saray teşkilatlarında yer alan hacip idarecinin bir diğer adıdır.¹⁵² İdarî hiyerarşide ise, hükümdarlardan sonra hacip ve vezîrlük makamı gelmektedir¹⁵³. Hacıplık müessesesinin görüldüğü ilk iki İslâm devleti olan Emevîler ve 'Abbâsîlerde hacibin görevleri arasında hükümdarların huzuruna çıkacak kişi veya kişilere refakat ederek onları hükümdara takdim etmesi, görüşme bitince de hükümdarın huzurundan ayrılmasını sağlaması gelmekteydi.

Vezîrlük makamı ise, bu isim altında ilk defa 'Abbâsî saray teşkilatı içinde görülmeye başlamıştır. 'Abbâsîlerin ilk yıllarında vezîr, devlet idaresinde hükümdarlardan sonra gelen en yetkili idareci idi. Önemi ve konumu bakımından hacipten önce gelmekteydi. Endülüs'e gelince, özellikle de II. 'Abdurrahmân döneminden itibaren haciplik müessesesi 'Abbâsîler döneminde faaliyet gösteren vezîrlığe denk

¹⁵⁰ Özdemir "Endülüs", TDVİA, C.XI, 218.

¹⁵¹ *Endülüs Müslümanları*, s. 383-384.

¹⁵² *Endülüs Müslümanları*, I, 129.

¹⁵³ *Nefhu't-tib*, I, 216; Özdemir "Endülüs", TDVİA, C. XI, 218.

bir kurum niteliği kazanmıştır ¹⁵⁴.

Tarihî kaynaklara göre, Endülüs Emevîleri döneminde, genellikle vezîrlar arasından en yetenekli olanı hacip seçilirdi ¹⁵⁵. İlk defa III. ‘Abdurrahmân tarafından bazı hacip ve vezîrlere iki vezîrlik sahibi anlamına gelen **zü’l-vezareteyni** unvanının da verildiği görülür. Mulûku’t-Ṭavâ’if dönemine gelindiğinde söz konusu durumun çok daha farklı boyutlarda olduğu görülmektedir. Zira bu dönemde yeni kurulan sultanlıkların başında bulunan hükümdarların bazıları kendilerine hâciplek unvanı vermişlerdir. Örneğin İşbiliyye hâkimi İbn. ‘Abbâd ve Gırnâta hâkimi Bâdis b. Habbûs kendileri için hacip unvanını kullanmayı tercih etmişler ve çevrelerindeki-lerden de kendilerine aynı şekilde hitap etmelerini istemişlerdir ¹⁵⁶. Ancak onların fiiliyatta gerçek bir hükümdardan farksız olmadıkları bilinen bir gerçektir.

Her ne kadar Emevîler ve ‘Abbâsîler döneminde vezîrlik makamı hâciplek makamı kadar önem arz etmekteyse de, Mulûku’t-Ṭavâ’if döneminde yukarıdaki misalden de anlaşıldığı üzere önemini yitirmiş veya yitirmeye başlamıştır ¹⁵⁷.

3.2.3. Saray Kâtipliği

İslâmî fetihten sonra Endülüs’te halife ve emîrlerin aileleriyle birlikte ikamet ettikleri, siyasî, ekonomik ve sosyal alanlarda bütün kararların alındığı saraylar merkezî idarenin kalbi durumunda idi. Bu sarayların bünyesinde **hidmetu’l-hilâfe** adı altında pek çok birim bulunmakta ve bu birimlerde birden fazla görevli çalışmaktaydı. Bunların başında saray kâtipleri gelirdi. Bu kâtipler, Arap diline hâkim, kompozisyonu mükemmel, yazısı güzel, kültür seviyesi yüksek kişiler arasından itina ile seçilirdi ¹⁵⁸. Saraylarda görev yapan kâtipleri iki ana başlık altında toplayabiliriz:

¹⁵⁴ *Endülüs Müslümanları*, II, 130; *Endülüs Müslümanları*, I, 385.

¹⁵⁵ *Endülüs Müslümanları*, II, 130.

¹⁵⁶ *el-Edebu’l-‘Arabî fi’l-Endelus*, s. 138; *Endülüs Müslümanları*, II, s. 131-132.

¹⁵⁷ *Endülüs Müslümanları*, II, 131.

¹⁵⁸ *Endülüs Müslümanları*, II, 133.

Resmî evrakları yazmakla görevli olanlara **kâtibu'r-resâil** (hükümdarlık yazışmaları), beytûlmalin tüm gelir giderlerini kontrol ederek, kayda alanlara da **kâtibu'z-zimâm** (bugünkü adıyla kamu maliyesi) adı verilmekteydi. Kâtibu'z-zimâm görevine getirilen kişilerin Yahudi ve Hristiyan asıllı olmamalarına oldukça özen gösterilmekteydi ¹⁵⁹.

Endülüs Emevîleri döneminde uygulanan saray kâtipliğine benzer bir sistemin Mulûku't-Ṭavâ'if döneminde de devam ettiği görülür ¹⁶⁰. Saray kâtiplerinin kültürlü kişilerden olmasına özen gösterilirken, bu dönemde de aynı kurallar titizlikle uygulanmaktaydı. Çünkü hükümdarlar arasında yapılan resmî ve gayriresmî yazışmaların metinlerinin hazırlanması görüldüğü kadar kolay olmayan bir iş olsa gerek. Meselâ yazılan bir metinde seciyeli ve kâfiyeli bir nesrin kullanılmasına, yazılan metnin, konusuna göre âyet, hadis ve edebî sözlerle desteklenmesine oldukça önem verilirdi ¹⁶¹.

3.2.4. Adlî Teşkilat

Endülüs'te idarî teşkilatlanmanın bir diğer ayağı da adalet teşkilatının en üst makamını işgal eden kadılık görevidir. Kadılık görevi Endülüs'e fetih ordusuyla birlikte girmiştir. Vâliler döneminde **ḳâdî'l-cünd** (ordu kadısı) unvanını taşıırken, bu unvan Emevîler döneminde başkent Kurtuba'da ikamet eden kadı için başkadı karşılığı olarak da **ḳâdî'l-cemâ'a** biçimini almıştır. Mulûku't-Ṭavâ'if döneminde kurulan sultanlıkların başkentlerinde görev yapan kadılara kadı'l-cemâ'a yerine 'Abbâsîler döneminde kullanılan **ḳâdî'l-ḳudât** ¹⁶² unvanını kullanmışlardır. Zira bu dönemde her hanedanın bulunduğu merkezde görev yapan kadılara kadı'l-cemâ'a, Kurtuba dışında görevlendirilen kadılara ise, **ṣāhibu'l-ḳadâ** ¹⁶³ (hâkim) denilirdi. Mulûku't-Ṭavâ'if dönemi hükümdarları kadı tayin edilecek kişilerde bir takım va-

¹⁵⁹ *Neftu't-tib*, I, 217; *el-Edebu'l-'Arabî fi'l-Endelus*, s. 139.

¹⁶⁰ *Endülüs Müslümanları*, II, 134-135.

¹⁶¹ *Endülüs Müslümanları*, II, 134.

¹⁶² Özdemir "Endülüs", TDVİA, C. IV, 218.

sıflar aramaktaydılar. Bu yüce göreve getirilecek kişilerin her şeyden önce, günlük yaşamlarında yani halkla ilişkilerinde temiz bir sicile sahip olmalarının yanı sıra, dinî ve fikhî meselelere vâkîf olmaları şartı da aranmaktaydı ¹⁶⁴. Kadılar, diğer meslektaşlarına kıyasla sorumluluğu çok ağır olan bir görev icra etmelerine rağmen, fazla bir maaş da alamıyorlardı. Hatta bazı kadılar yaptıkları pek çok hizmetin karşılığında hiçbir ücret talep etmezlerdi. Bu durumda günlük yaşantılarını ya kiraya vermiş oldukları gayrimenkullerinin gelirleriyle veya devlet işlerinden arta kalan boş vakitlerinde, ziraat, ticaret gibi işlerle uğraşarak idame ettirmeye çalışıyorlardı. Başkent Kurtuba'daki adlî görevlere göre sıralamada, en yüksek makam olan, başkadıdan sonra hâkim, şâhibu'r-red-şâhibu'l-mezâlim, şura ehli, şâhid-adil şâhibu's-sük veya el-muhte'sib ve şâhibu'l-mevâriş gelmektedir ¹⁶⁵.

4. ENDÜLÜS'TE KÜLTÜREL HAYAT

Tarihî kaynaklarda, Endülüslü pek çok âlimin muhtelif alanlarda ilim tahsili amacıyla bilim ve kültürün beşiği olan doğuya yapmış oldukları uzun ve meşakkatli bir yolculuğun ardından öğrenmiş oldukları bilgileri memleketlerine taşıyarak halka aktarmak için büyük çaba ve gayretleri olmuştur. Söz konusu âlimlerin faaliyetlerini; eğitim -öğretim, dil, edebiyat ve diğer bilim dalları olmak üzere üç ana başlık altında inceleyebiliriz.

4.1. EĞİTİM-ÖĞRETİM

Endülüs'te İslâm fethinden sonra siyasî birliğin sağlandığı halife III. 'Abdurrahmân, II. Hakem ve kısmen de olsa el-Manşûr dönemi, aynı zaman da eğitim ve kültürel faaliyetlerin zirveye ulaştığı dönem olarak kabul edilmektedir. Öyle ki Kurtuba İstanbul ve Bağdat ile birlikte dünyanın önde gelen kültür merkezlerin-

¹⁶³ *Endülüs Müslümanları*, II, 142.

¹⁶⁴ *el-Edebu'l-'Arabî fi'l-Endelus*, s. 139.

¹⁶⁵ *Doğuştan Günümüze Büyük İslâm Târihi*, IV, 475; *'Aşru'd-duvel ve'l-imârât (Endelus)*, (Endelus) s. 59-61.

den biri haline gelmiştir ¹⁶⁶. Zira o dönemde Avrupa koyu bir cehâletin pençesinde inim inim inlerken Müslümanlar İspanya'da yaptıkları çalışmalarla ilim meşalesini doğudan batıya taşımışlar ve bu alanda sayısız ilerlemeler kaydetmişlerdir. Târih, felsefe, hukuk başta olmak üzere edebiyat ve şiir alanlarında çok sayıda eşsiz eserler kaleme almışlardır ¹⁶⁷.

Endülüs' tarihiyle ilgili kaynakları incelediğimizde buranın fethiyle birlikte İslâm dini ve Kur'ân dili olan Arapça aynı zaman ve mekânda yayılmaya başlamış, her ikisinin de halka öğretmek için doğudan çok sayıda eğitimcinin buraya gelmesine sebep olmuştur ¹⁶⁸. Bu eğitimciler camilerde halka ve fakir aile çocuklarına ücretsiz eğitim verirlerken, halife, emîr ve aristokrat tabaka çocuklarına evlerde özel dersler vermeye başlamışlardır. Hatta halife II.Hakem ilmî gelişmeleri teşvik etmek amacıyla ilim adamlarını cömertçe ödüllendirmiş, sadece başkent Kurtuba'da yaklaşık yirmi yedi ücretsiz okul inşa ettirmiştir ¹⁶⁹.

Mulûku't-Tavâ'if döneminde de siyâsî kargaşaya rağmen kültürel hayatın bütün alanlarında artarak devam ettiği görülür. Bu dönemde halife, emîr, ve devletin ileri gelenleri ilim adamlarını koruyup himaye ettikleri görülür. Benî 'Abbâd ve Benî Eftâs hükümdarları başta olmak üzere diğer Mulûku't-Tavâ'if hükümdarlarının da birer âlim ve edip olmalarından dolayı olacak ki ilim adamlarına haddinden fazla destek olmaya çalışmışlardır ¹⁷⁰. Endülüs'te dolayısıyla da Mulûku't-Tavâ'if döneminde, eğitim -öğretim günümüzde de olduğu gibi;

a-İlk Öğretim,

¹⁶⁶ 'Aşru'd-duvel ve 'l-imârât (Endelus), (Endelus), s. 64; el-Hayâtu'l-'ilmiyye fî 'aşri Mulûki't-Tavâ'if, s. 164.

¹⁶⁷ Neşhu't-tîb, I, 278; Dirâsât fî 'l-edebi'l-Endelusî, s. 95.

¹⁶⁸ el-Beyânu'l-muğrib fî aḥbârî'l-Endelus ve 'l-Mağrib, III, 253, 256-257; el-Hayâtu'l-'ilmiyye fî 'aşri Mulûki't-Tavâ'if, s. 209.

¹⁶⁹ el-Edebu'l-Endelusî -et-teṭavvur ve 't-tecdîd-, s. 211-213; Doğuştan Günümüze Büyük İslâm Târihi, IV, 475; Endülüs Müslümanları, I, 96.

¹⁷⁰ el-Hayâtu'l-'ilmiyye fî 'aşri Mulûki't-Tavâ'if, s. 213; ez-Zubeydî (Ebû Bekr Muhammed b. el-Hasan el-Endelusî), Ṭabaḳātu'n-naḥviyyîn ve 'l-lugaviyyîn, nşr. Muhammed Ebu'l-Fadl İbrâhim, Kahire, 1984, s. 254; Endülüs Müslümanları, III, 2.

b-Yüksek öğretim,

c-İlim Yolculukları, olmak üzere üç aşamalı bir merhalede gelişme göstermiştir. Konumuzla yakından alakalı olduğunu düşünerek, burada söz konusu merhalelere kısaca değinmekte fayda görmekteyiz.

4.1.1. İlk Öğretim

Endülüs'te özellikle de İslâmî fetihten sonra, eğitim-öğretim faaliyetleri; ilk öğretim, yüksek öğretim ve doğuya yapılan ilim yolculukları olmak üzere üç aşamada bir gelişme gösterdiğini yukarıda belirtmiştik. İlk merhaleyi oluşturan eğitim sisteminin kapsamına günümüzdeki karşılığı olan ilk öğretim girmektedir. Bu okuldaki öğretim süresi yaklaşık 7-8 senelik bir süreyi kapsamaktadır ¹⁷¹. Altı yaşından itibaren başlayıp 6-7 yıl süren ilk merhalede, diğer İslâm ülkelerinde olduğu gibi Kur'ân-ı Kerîm'i iyi okumanın, dinî bilgileri (ilmîhal) öğrenmenin yanı sıra Arapça okuma - yazma, gramer öğretilmekteydi. Ayrıca doğulu ve Endülüslü meşhur şâirlerin şiirlerinden kısa parçalar ezberletilirken, ¹⁷² hikaye, soy bilimi, tarih ve biyografî konularında bilgiler verilirdi ¹⁷³. Söz konusu eğitimin verildiği mekân olarak da; mektepler (Küttâb), mescitler, buralara yakın olan evlerin yanı sıra, ders hocalarının ikametgâhları veya devlet tarafından açılan parasız yatılı okullar kullanılmaktaydı. Yatılı okulda görev yapan hocaların ücretlerini devlet karşılarken, diğer eğitimcilerin o günkü adıyla müeddib ve muallimlerinkini ise, öğrenci velileri karşılamaktaydı. Okuma-yazma öğrenimi kişilerin isteğine bağlı olmasına rağmen, halk arasında okuma-yazma oranının kısa bir süre zarfında beklenenden daha yüksek seviyelere ulaştığı görülür ¹⁷⁴.

¹⁷¹ *Mukaddime*, III, 125; *el-Ḥayâtu'l-'ilmiyye fî 'aşri Mulûki't-Ṭavâ'if*, s. 224; Özdemir "Endülüs", TDVİA, C. XI, 219.

¹⁷² *el-Ḥayâtu'l-'ilmiyye fî 'aşri Mulûki't-Ṭavâ'if*, s. 214; Geniş bilgi için bkz. *Doğuştan Günümüze Büyük İslâm Târihi*, IV, 78.

¹⁷³ *'Aşru'd-duvel ve'l-imârât (Endelus)*, (Endelus), s. 67; Özdemir "Endülüs", TDVİA, C.XI, 219.

¹⁷⁴ *Endülüs Müslümanları*, III, s. 3.

4.1.2. Yüksek Öğretim

Eğitimin birinci merhalesini tamamlayan öğrenciler, dilerlerse ikinci merhalesini teşkil eden şuyûh denilen müderrislerin etrafında oluşan ilim halkalarına katılırlardı ¹⁷⁵. Bu halkalar çoğunlukla mescit ve camilerde, bazen de ders veren şeyh'in kendi evinde olurdu. Bu eğitimin bir diğer adına da Yüksek öğretim denilmektedir ¹⁷⁶. Buralarda okutulan müfredat programının başında; Kur'ân'ı düzgün okuma, tefsîr, hadis fıkıh gibi dinî ilimleri, dil, edebiyat, şiir, tarih, coğrafya, felsefe, gibi sosyal bilimler takip ederken bunu, tıp, matematik, astronomi vs. bilimler izlemiştir ¹⁷⁷.

Kurtuba, Malaga ve Almeria gibi büyük şehirlerde, uzak ve yakın kentlerden eğitim için gelen öğrencilerin toplandığı üniversitelerde vardı. Büyük cami civarında bulunan Kurtuba üniversitesi, III. 'Abdurrahmân tarafından kurulmuştur. Bu gibi Akademi ve yüksek öğretim kurumlarının sayısının giderek artması, filozof ve ilâhiyâtçılara tanınan hürriyetin yanı sıra bunların hükümdarlar tarafından himaye edilip yüksek maaşlar tahsis edilme siyasetinin Mulûku't-Ṭavâ'if döneminde de aynı şekilde artarak devam ettiği görülür. Bu okullarda derslerini başarıyla tamamlayan öğrencilere (icâzet) bu günkü adıyla diploma verilirdi. Diplomalarını alan öğrenci istediği takdirde devlet dairelerinde yüksek maaşla göreve başlardı ¹⁷⁸.

4.1.3. İlim Yolculukları

Endülüs'te öngörülen eğitimin üçüncü ayağını ise; günümüzdeki yüksek lisans ve doktora çalışmalarına benzer ilim yolculukları (raḥâlâtü'l-ilim) teşkil etmekteydi ¹⁷⁹. Yani yüksek öğrenimini tamamlayan öğrenci herhangi bir alanda ihti-

¹⁷⁵ Endülüs'te Hilâfet Dönemi Edebi Çevresi, s. 17.

¹⁷⁶ Endülüs Müslümanları, III, 3.

¹⁷⁷ Doğuştan Günümüze Büyük İslâm Târîhi, IV, 479-480; el-Ḥayâtu'l-'ilmiyye fî 'aşri Mulûki't-Ṭavâ'if, s. 217-218.

¹⁷⁸ el-Ḥayâtu'l-'ilmiyye fî 'aşri Mulûki't-Ṭavâ'if, s. 166; Endülüs Müslümanları, II, 3; Târîhu'l-'edebi'l-Endelusi – 'aşru siyâdet Kurtuba, s. 38.

¹⁷⁹ el-Ḥayâtu'l-'ilmiyye fî 'aşri Mulûki't-Ṭavâ'if, s. 169-170; Özdemir "Endülüs",

saslaşmaya yönelirdi ¹⁸⁰.

İlim yolculukları hem ülke içinde hem de dışında sistemli bir şekilde gerçekleştirilmekteydi. Ülke içindeki büyük ilim merkezleri ve bu merkezlerde ders veren meşhur âlimler taşradan gelen öğrenciler için birer cazibe odağı haline gelmişlerdi. Bu tür merkezlerin sayısının diğer dönemlere kıyasla Mulûku't-Ṭavâ'if döneminde giderek artmaya başladığı görülmektedir. Örneğin Emevîler döneminde sadece başkent Kurtuba merkez olarak kullanılırken, Mulûku't-Ṭavâ'if döneminde Kurtuba'nın yanı sıra; İşbiliyye, Tuleytula, Sarakusta, Meriyye ve Batelyavs kullanılmaktaydı. Endülüs dışında ise; Kayravân, Kahire, Mekke-Medine, Şam, Basra, Bağdat gibi büyük şehirler öğrencilerin ilim tahsili için gittikleri belli başlı merkezler haline gelmiştir ¹⁸¹.

Endülüslü ünlü tarihçi el-Makḳârî *Nefḥu't-Ṭîb* ¹⁸² adlı eserinin bir bölümünü tamamen doğuya yapılan ilim yolculuğuna ayırmış ve buraya yolculuk yapan yaklaşık üç yüz kişi hakkında bilgi vermeye çalışmıştır. Mulûku't-Ṭavâ'if döneminde pek çok dilci ve gramerci doğuya giderek buranın önde gelen âlimlerinden ilim tahsil etmişlerdir ¹⁸³. Bu âlimler ve eserlerinden bazıları şunlardır:

1- **Ebû Bekr Muhammed b. 'Abdullâh b. el- 'Arabî** (ölm. 543/1148), Mısır, Şam ve Irak'a giderek buraların önde gelen âlimlerinden dersler aldıktan sonra, Endülüs'e döner dönmez *el-Ḳabes fî şerḥi Müvatta' Mâlik b. Enes* adlı eserini telif etmiştir ¹⁸⁴.

2- **'Abdullâh b. Muhammed et-Tucubî es-Sarakostî** (ölm. 513/1119),

TDVİA, C. XI, 219.

¹⁸⁰ *Endülüs Müslümanları*, II, 4.

¹⁸¹ a.e., II, 4.

¹⁸² Geniş bilgi için bkz. *Nefḥu't-Ṭîb*, III, 5; *el-Ḥayâtu'l-İlmiyye fî 'aşri Mulûki't-Ṭavâ'if*, s. 171-174; İbnu'l-Ebbâr (Ebû 'Abdillâh Muhammed b. 'Abdillâh b. Ebî Bekr el-Ḳudâ'î), *el-Mu'cem fî eşḥâbi'l-Ḳâdi el-İmâm Ebî 'Alî Esvedî*, Kahire, 1387/1967, s. 212-213; *Buğyetu'l-multemis*, s. 93.

¹⁸³ *Nefḥu't-Ṭîb*, II, 29-30; *Buğyetu'l-multemis*, s. 93.

¹⁸⁴ *el-Ḥayâtu'l-İlmiyye fî 'aşri Mulûki't-Ṭavâ'if*, s. 171; *el-Mu'cem*, s. 212-213;

Hicaz, Irak, Mısır ve Şam'a giderek buraların meşhur âlimlerinden, gramer, nahiv başta olmak üzere çeşitli alanlarda ilim tahsil eden es-Serkısdî, hadis ilmini çok iyi bildiği için, hocası Ebu'l-Velîd el-Bâcî ondan *Şaḥīhu'l-Buḥārî*'yi kaleme almasını istemiş ve bu çalışmasında da başarılı olmuştur ¹⁸⁵.

3- Endülüs'ten doğuya ilim tahsili için giden bir diğer âlim ise; **Ahmed b. Sa'id b. Dengel el-Kurtubî** (ölm. 435/1043) dır. Doğuya giderek Ebî Muhammed b. Ebi'z-Zeyd el-Kayravânî'yle görüşmüş ve ondan meşhur muhtasarını ve diğer eserlerini de alarak Endülüs'e geri dönmüştür ¹⁸⁶.

4-Lügat, dil, edebiyat ve şiir ilimlerinin yanı sıra, diğer alanlarda tahsil görmek için doğuya giden bir diğer âlim de; matematik ve astronomi âlimi **Âmir b. Abdurrahmân el-Kermânî el-Kurtubî** (458/1065)'dir. Harrân'a giderek buranın önde gelen âlimlerinden, hendese ve tıpla ilgili öğrenim gördükten sonra tekrar Endülüs'e dönen Âmir b. Abdurrahmân beraberinde *Resâilu İhvâni's-Safâ* adlı eseri Endülüs'e getiren ilk kişi olma özelliğine sahip olmuştur ¹⁸⁷.

4.1.4. Kütüphaneler

Bütün dünyada özellikle doğuda olduğu gibi Endülüs'te de kütüphaneler eğitimin tamamlayıcı kurumları olma özelliğine sahip olmuştur. Gerek eğitim ordusu gerekse talebeler, kendi imkânlarıyla ulaşamadıkları pek çok kıymetli esere ancak kütüphaneler vasıtasıyla ulaşabilmişlerdir. Bu bakımdan kütüphaneler, eğitim hayatını besleyen ana kaynaklardan biri olmuştur ¹⁸⁸.

Müslüman İspanya'da ilk ve en önemli kütüphanenin kuruluş tarihi II. 'Abdurrahmân'ın hükümdarlık yıllarına kadar uzanan ve o dönemlerde İslâm ülke-

Nefḥu't-tîb, II, 29-30.

¹⁸⁵ *ez-Zehîra*, I, 82; *eş-Sıla*, I, 49-50; *el-Ḥayâtu'l-'ilmiyye fî 'aşri Mulûki't-Taavâ'if*, s. 171-172.

¹⁸⁶ *Târîḥu'l-edebi'l-Endelusi*, s. 58; *el-Ḥayâtu'l-'ilmiyye fî 'aşri Mulûki't-Taavâ'if*, s. 173.

¹⁸⁷ *Nefḥu't-tîb*, I, 29-30; *Buğyetu'l-multemis*, s. 93; *et-Târîḥu'l-Endelusi*, s. 317; *Dirâsât fî'l-edebi'l-Endelusi*, s. 95.

leri arasında en zengin ve en görkemli kütüphane olarak kabul edilen, Kurtuba saray kütüphanesidir. II. 'Abdurrahmân'dan sonra iktidara gelen III. 'Abdurrahmân ise; bu kütüphaneyi daha da büyüterek dünyadaki en zengin kütüphane haline getirmiştir. Oğulları Muhammed ve II. Hakem edebiyata karşı daha fazla ilgi ve alaka gösterdikleri için, merkez kütüphanenin dışında, her biri kendine özel ve edebiyat ağırlıklı eserlerin toplandığı birer kütüphane kurmuşlardır. II. Hakem tahta geldiğinde ise; söz konusu kütüphaneleri birleştirerek yaklaşık altı yüz bin ciltlik dev bir kütüphane haline getirmiştir ¹⁸⁹.

Diğer bir taraftan 422/1031 yılında hilâfet döneminin sona ermesini müteakip, başkent Kurtuba'nın düşmesiyle medeniyet merkezi Mulûku't-Ṭavâ'if dönemi olarak bilinen eyalet şehirlerine kaymıştır. Bu şehirlerin içinde yer alan İşbiliyye'deki 'Abbâdîler, hilâfet dönemindeki kütüphanelere benzer görkemli bir saray kütüphanesine sahiptiler. Mulûku't-Ṭavaif hükümdarlarının başkentlerinde ise daha önceki dönemlerde eşine ve benzerine rastlanmamış ihtişamlı bir kitap pazarı kurulmaktaydı. Almeria'nın hükümdarı Zuber'in vezîri Ebû Ca'fer b. 'Abbâs'ın şahsi kütüphanesinde yaklaşık dört yüz bin cildin üzerinde kitabının varlığından söz edilirken Tuleytula'lı Benî Zûnnûn ile Saragosta'lı Benî Hûd hanedanlarının başkentlerindeki kütüphanelerinin zenginliği oldukça meşhurdur ¹⁹⁰. Endülüs kütüphanelerindeki kitapların büyük bir kısmı özellikle de Mulûku't-Ṭavâ'if döneminde vuku bulan iç karışıklıklar sırasında yağmalanıp satılırken, bir diğer kısmı Murâbitlar döneminde Kuzey Afrika'ya götürülmüş olup geri kalan kısmı ise papazların hışmına uğramış, Gırnâta'da binlerce kitap Kral Kardinal Jimenez'in tâlimatıyla şehir meydanında toplanılarak yakılmıştır ¹⁹¹.

¹⁸⁸ *el-Hayâtu 'l-'ilmiyye fî 'aşri Mulûki't-Ṭavâ'if*, s. 187.

¹⁸⁹ *Doğuştan Günümüze Büyük İslâm Târihi*, IV, 484.

¹⁹⁰ Geniş bilgi için bkz. *el-Mu'cib*, s. 3; *'Aşru'd-duvel ve 'l-imârât (Endelus)*, (Endelus), s. 68; *Doğuştan Günümüze Büyük İslâm Târihi*, IV, 485-488.

¹⁹¹ *'Aşru'd- duvel ve 'l-imârât*, (Endelus), s. 67; *Endülüs Müslümanları*, III, 16.

4.2. DİL ÇALIŞMALARI

Endülüs'ün Müslümanlar tarafından fethedilmesiyle birlikte başlayan, hilâfet döneminde ve daha sonra Mulûku't-Tavâ'if döneminde gelişme gösteren; eğitimden bu eğitimin verildiği okullardan, kütüphanelerden ve giderek yaygınlaşan kültürel hayattan bahsettikten sonra, kültürel hayatın bir parçası olan dil, gramer ve nahiv alanındaki çalışmalardan da kısaca bahsetmek yararlı olacaktır kanaatindeyiz.

Endülüs fethinin gerçekleşmesiyle İslâm dininin görülmedik bir şekilde bura halkı tarafından kabul görmesinin ardından Arap dili ve gramerinin eğitim-öğretimde yaygınlık kazanmaya başlamasında iki önemli neden rol oynamıştır. Bu nedenleri kısaca şöyle sıralayabiliriz;

Birinci neden: halife emîr ve devletin ileri gelenleri Endülüs halkına dil, gramer, nahiv ve diğer alanlarda eğitim vermeleri için çok sayıda doğulu âlimleri buraya davet etmişlerdir. Bu âlimlerin başında ise; halife III. 'Abdurrahmân'ın döneminde, Bağdat'tan Endülüs'e gelirken pek çok kıymetli eserleri de beraberinde getiren ve hükümdar tarafından büyük itibar gören *el-Emâlî* adlı eserin yazarı âlim, dilci ve şâir Ebû 'Alî el-Kâlî (ölm.356/967)¹⁹² gelirken bunu hâcib (başbakan) el-Mansur b. Ebî 'Âmir (ölm.393/1002)'in döneminde buraya gelen eğitimci ve dilci Ebu'l-Âla Sa'îd b. el-Hasan el-Bağdâdî (ölm.417/1026)¹⁹³ takip etmiş ve daha nice ünlü şahsiyetler buraya akın etmeye başlamışlardır. İkinci neden ise; Arap dili ve gramerinin Endülüs'e taşınarak halk arasında kısa bir süre zarfında yayılmasında buraya hicret eden doğulu âlimlerin büyük gayretlerinin olduğu görüşler hakkında, birinci neden de işaret etmiştik. Şüphesiz bu kültürün gelişmesine birinci neden kadar ikinci nedenin de katkısı büyük olmuştur. Burada bilimin ve Arap kültürünün kalesi olarak bilinen doğuya yapılacak ilim yolculukları, ilmî bir zarurettir diyen Endülüs âlimlerinden bahsetmeye çalışacağız.

Buna göre, doğuya yapılan ve adına *Rahalâtu'l-İlim* (ilim yolculukları) adı

¹⁹² *Nefhu't-tîb*, I, 362; *el-Edebu'l-'Arabî fî'l-Endelus*, s. 150.

¹⁹³ *el-Edebu'l-'Arabî fî'l-Endelus*, s. 150; *Nefhu't-tîb*, I, 362; *Cuzvetu'l-muktebes*, s. 376.

verilen bu seyahatler; bazen, tefsir, hadis vs. gibi ilimleri öğrenmek için yapılırken, bazen de fıkıh (İslâm Hukuku), kelam gibi temel ilimler için yapılırdı. Doğuya ilim yolculuğu yapan Endülüslü âlimlerin başında Ebû Muhammed b. Hazm el-Endelusi gelmektedir¹⁹⁴. Rivayete göre; kitapların hemen hemen tamamı Halife el-Mu'tadid b. 'Abbâd tarafından İşbiliyye'de yakıldığı haberini alan İbn. Hazm aşağıdaki beyitleri yazarak halifeye göndermiştir. (Tavîl):

فَإِنْ تُحْرِقُوا الْقِرْطَاسَ لَمْ تُحْرِقُوا الَّذِي تَضَمَّنَهُ الْقِرْطَاسُ بَلْ هُوَ فِي صَدْرِي
يَسِيرُ مَعِيَ حَيْثُ اسْتَقَلْتُ رِكَابِي وَيَنْزِلُ إِنْ أَنْزِلُ وَيَذْفَنُ فِي قَبْرِي

Kâğıdı yaksanız bile, onların içindekileri yakamazsınız, çünkü o benim kalbimdedir.

*Ayaklarım nereye yönelse onlarda benimle gelir; benimle biner, benimle iner, benimle kabrime girer*¹⁹⁵.

Söz konusu temel ilimlerin yanı sıra, doğulu meşhur şâirlerin şiirlerini de okuyup öğrenmeyi, Endülüs'e döndükten sonra da bu şiirleri yazmayı ihmal etmemişlerdir. Bu âlimlerin başında daha önce işaret ettiğimiz gibi *el-İkdu'l ferîd* 'in yazarı İbn. 'Abdi Rabbih ve Arap şâirlerinin kasidelerini, Ebu'l-'Alî el-Kâlî'nin *Nevâdir*'ini derleyip toplayan Ebu'l-'Abbâs 'Ahmed eş-Şerîsî gelirken,¹⁹⁶ lügat ve gramer eğitimi için gidenlerin başında ise *el-Elfiyye*'nin yazarı İmâm-ı Mâlik¹⁹⁷ gelmektedir. Diğer bir taraftan, tasavvuf ve takva konularında da ihtisas yapmak için doğuya yolculuk yapan pek çok Endülüslü âlim ve edibin olduğu bilinmektedir. Bunların başında Ebu'l-'Abbâs el-Mursî (ölm.511/1117),¹⁹⁸ meşhur fakih ve sûfi

¹⁹⁴ *Nefhu't-tîb*, II, 316; *el-Kutûfu'l-yâni'a*, s. 131; *eş-Şi'r ve'l-bî'e fi'l-Endelus*, s. 62.

¹⁹⁵ *el-Edebu'l-'Arabî fi'l-Endelus*, s. 152; *Nefhu't-tîb*, II, 283; *el-Beyânu'l-muğrib fi ahhâri'l-Endelus ve'l-Mağrib*, II, 437; *en-Nucûmu'z-zâhire*, V, 75; *Şezerâtu'z-zehab*, III, 299; *el-Mu'cib*, s. 30.

¹⁹⁶ *Nefhu't-tîb*, II, 316.

¹⁹⁷ *Nefhu't-tîb*, II, 412; *el-Edebu'l-'Arabî fi'l-Endelus*, s. 153.

¹⁹⁸ *el-Edebu'l-'Arabî fi'l-Endelus*, s. 153; *Nefhu't-tîb*, II, 389; *Cuzvetu'l-muktebes*, s. 254; *el-Hayâtu'l-'ilmiyye fi 'aşri Mulûki't-Tavâ'if*, s. 362.

Muhyiddîn el- 'Arabî (ölm. 638/1240)¹⁹⁹ gelirken, bunu siyasî ve halkla ilişkiler alanlarında eğitim görmek için giden ve zamanın Mısır vâlisine hediye ettiği ve üzerine aşağıdaki beyitleri yazdığı *Sirâcu'l-Mulûk* adlı eserin yazarı Ebû Bekr et-Tartuşi takip etmiştir.

النَّاسُ يُهْدُونَ عَلَى قَدَرِهِمْ لَكِنِّي أَهْدِي عَلَى قَدَرِي
يُهْدُونَ مَا يَفْنَى وَأَهْدِي الَّذِي يَبْقَى عَلَى الْأَيَّامِ وَالْأَنْفُسِ

İnsanlar güçleri nispetinde hediyeleşirler, ben de gücüm nispetinde hediye veririm.

*Onlar yok olup giden şeyleri hediye ederken ben dünya durdukça kalıcı olan şeyleri hediye ederim.*²⁰⁰

Kaynaklarda Endülüs'ten doğuya dil ve gramer eğitimi görmek için giden âlimlerin sayısının oldukça fazla olduğu görülmektedir. Hatta doğuya ilim tahsili için gitmeyenler halk tarafından küçümsenip horlanırdı. el-Mağkarî, *Nefhu't-tîb* adlı eserinde, Endülüs'ten doğuya ilim tahsili için gidip ve gelenlerin pek çoğunun isim ve hal tercümesine geniş yer vermiştir. ez-Zübeydî (ölm. 379/989)²⁰¹ ise *Tabakâtu'n-Nahviyyîn* ve *'l-Lugaviyyîn* adlı eserinde, Endülüslü dilci ve gramerileri altı kısımda incelemiş ve yaklaşık yüzün üzerinde âlimin hayatı ve ilmî derecesi hakkında bilgi vermeye çalışmıştır.

Mulûku't-Tavâ'if döneminde yetişen âlimlerin isimleri ve yazmış oldukları eserlerden bazıları şu şekilde sıralanabilir:

1- İbnu't-Tarâve lâkabıyla tanınan **Süleymân b. Muhammed b. 'Abdilmelik el-Bestî el-Mâlîkî** (ölm. 528/1048),²⁰²

a- *el-İfşâh bib 'adı mâcâ'e mine 'l-hatâ fi 'l-idâh*, Arap dili ve grameri üze-

¹⁹⁹ *Nefhu't-tîb*, II, 316; *eş-Şi'r ve 'l-bi'e fi 'l-Endelus*, s. 109; *Dirâsât fi 'l-edebi'l-Endelusî*, s. 207.

²⁰⁰ *Nefhu't-tîb*, II, 290.

²⁰¹ Endülüs'den doğuya ilim tahsili için giden âlimlerin isimleri hakkında geniş bilgi için bkz. *Nefhu't-tîb*, II, 213; *el-Edebu'l-'Arabî fi 'l-Endelus*, s.150-151.

rine yazılmış en önemli eserlerden biridir.

b- *Reddu 'ş-Şârid ilâ İkâli 'n-Nâsid*,

c- *el-Muqaddimât*,

d- *el-Cümel*, gibi Arap gramerine âit eserlerin yanı sıra, yayınlanmış risâleleri ve mâkaleleri de mevcuttur. Bunların başında

e- *el-İsmu ve 'l-Müsemma*,

f- *el-Makâmât ilâ İlmi 'l-Kitâp* ve

g- *et-Terşîh* adlı eserleri gelmektedir.

2- el-A'lem eş-Şentemerî adıyla bilinen **Yûsuf b. Suleymân** (ölm. 476/1083)²⁰³

a- *Şerhu Eşâri 'l-hamâse*, cahiliye dönemi edebiyatının en önemli eserlerindenidir.

b- *eş'âru 'ş-şu 'arâ 'i 's-sitte el-câhiliyyîn* yine cahiliye dönemi mu'allâka şâirlerinden altısının şiir ve hayatları hakkında bilgi veren kıymetli bir eserdir.

c- *en-Nüket 'alâ kitabı sibeveyh*

d- *el-Muhtâru fi 'n-nahvi ilâ ' kitâbi 's-Sibeveyh* adlı eserinin şerhini yapmış olduğu meşhur,

e- *Uyumu 'z zühdi fi şerhi kitabı sibeveyh* adlı eseri gelmektedir. Ayrıca Arap dili ve grameriyle ilgili sayısız makaleleri de mevcuttur.

3- **'Alî b. İsmâ'il b. Side el-'Amâ** (ölm. 458/1065)²⁰⁴

a- *el-Muhasşaş*, Danye Kralı Mücâhid el-'Âmirî'nin isteği üzerine yazmış olduğu bu eser emsâli az bulunan bir sözlük kitabıdır.

b- *el-Muḥkem*, nahiv ve lügat âlimi Halîl b. 'Ahmed el-Ferâhidî'nin üslup ve yöntemi üzerine yazılmış bir sözlüktür.

c- *Şerhu ebyâti 'l-cumel li 'z-Zeccâci*,

²⁰² *Buḡyatu 'l-multemis*, s. 304; *el-Ḥayâtü 'l-'ilmiyye fi 'aşri Mulûki 't-Ṭavâ'if*, s. 370-372.

²⁰³ İbn Hayr (Ebû Bekr Muhammed b. 'Omer el-İşbîlî), *Fehrese*, nşr. F. Codera, J. Ribera, Kahire, 1997, s. 314-315; *el-Ḥayâtü 'l-'ilmiyye fi 'aşri Mulûki 't-Ṭavâ'if*, s. 365; *eş-Şıla*, II, 681.

²⁰⁴ *Cuḡvetu 'l-muktebes*, s. 311-312; *Maṭmaḥu 'l-enfus*, s. 291-292; *Nefḥu 't-tîb*, III, 379-

d- *Kitâb şerh müşkili şî'ri 'l-Mütenebbi*

4- İbnu'l bâdiş lâkabıyla şöhret bulan **Ebu'l-Hasan 'Alî b. 'Ahmed b. Halet** (444-528/1052-1132)²⁰⁵ inde sayısız eserleri vardır. Bunlardan bazılarını şöyle sıralayabiliriz.

a- *Şerhu kitâbi 's-Sibeveyh,*

b- *Şerhu 'l-Muktedab,*

c- *Şerhu Usuli Ibni 's-Serrâc*

d- *Şerhu 'l-îdâh*

e- *Şerhu 'l-Cümel,*

5- **Ebî Muhammed 'Abdullâh b. Muhammed b. es-Sîd el-Batalyevsî** (444-521/1052-1127)²⁰⁶

a- *el-Müselles,* iki ciltten oluşan bu eser lügat alanında kaleme alınmış nadide eserlerdendir.

b- *el iktidâb fî şerhi edebi 'l-kâtib,* İbn Kuteybe'nin meşhur *Edebu 'l Kâtib* adlı eserine yazılmış şerhlerin en mükemmellerinden sayılmaktadır.

c- *Şerhu Sikti 'z-zend,*

d- *el-Hulel fî şerhi ebyâti 'l Cümel,*

e- *İşlâhu 'l-haleli 'l-vâki ' fî 'l-Cümel,*

f- *Şerhu Divâni 'l-Mutenebbi.*

Arap dili ve grameri üzerindeki çalışmalar hilâfet döneminde bütün hızıyla devam ederken, Mulûku't-Ṭavâ'if döneminde vuku bulan siyasî istikrarsızlığa rağmen aynı canlılık ve aynı tempoda gelişmesini arttırarak sürdürmüştür²⁰⁷. Yukarıda sıralamaya çalıştığımız âlimlerin ve eserlerinin yanı sıra daha nice âlimler yetişerek Endülüs gramer ekolüne büyük katkıda bulunmuşlardır. Nitekim İbn Hazm

380.

²⁰⁵ *Buğyetu 'l-multemis,* s. 419; *el-Mu'cem,* s. 286-287; *el-Hayâtu 'l-'ilmiyye fî 'aşri Mulûki 't-Ṭavâ'if,* s. 372-373.

²⁰⁶ *Vefeyâtu 'l- a'yân,* III, 96-97; *Şezerâtu 'z-zeheb,* IV, 65; *el-Hayâtu 'l-'ilmiyye fî 'aşri Mulûki 't-Ṭavâ'if,* s. 373-374; *Buğyetu 'l-multemis,* s. 174-175; *el-Mu'cem,* s. 286-287.

²⁰⁷ *el-Edebu 'l-'Arabî fî 'l-Endelus,* s. 155-156.

Merâtibü'l-'ulûm, 'Alî b. İsmâ'il b. Sîde el-'Amâ (ölm.458/1069)²⁰⁸, *el-Muhkem ve el-Muhaşşas*, Ebû 'Ubeyd 'Abdullâh b. 'Abdilazîz el-Bekrî (ölm.487/1094)²⁰⁹, *Faşlu'l-Makâl fî Şerhi Kitabî'l-Emşâl*, el-Batalyevsî ise *Şerhu Sıktî'z-Zend* ve diğerleri kıymetli eserleriyle Arap diline muhtelif yönlerden katkıda bulunmaya çalışmışlardır²¹⁰.

Mulûku't-Ṭavâ'if döneminde ve bu dönem hükümdarlarının şiir ve diğer konularda olduğu gibi dil ve gramer konusunda da devletin kapılarını bu alanda çalışma yapan veya yapmak isteyen âlimlere sonuna kadar açarak onlara maddî ve mânevî büyük katkılar sağlamışlardır. Endülüs dil ekolünün alt yapısının oluşması hususunda buranın âlimlerinin yanı sıra, doğudan buraya göç eden âlimlerin de büyük payı olmuştur. Bu âlimlerin bazılarından kısaca bahsetmeye çalışalım.

1- **Ebû Zekeriyâ 'Abdurrahmân b. Ahmed b. Nasır et-Temîmî** (ölm. 471/1078) Endülüs'e geçmeden önce, doğunun muhtelif şehirlerini dolaşarak buraların önde gelen âlimlerinden çeşitli konularda dersler almıştır. İbn 'Asâkir'in *et-Târih* adlı eserinde, İbn Nâşır'dan övgüyle bahsederken, onun Endülüs'e gitmeden önce sırasıyla; Irak'ta Mısır'da, Yemen'de ve Şam'da pek çok âlimle karşılaştığından bahsetmektedir²¹¹.

2- Mulûku't-Ṭavâ'if döneminde, doğudan Endülüs'e gelen bir diğer âlim ise; **Şâbit b. Muhammed el-Cürcânî** (ölm. 431/1039)²¹² dır. Edebiyat, lügat ve dil bilimleri konusunda oldukça mâhir olan Cürcânî, câhiliye ve İslâmî dönemde yaşayan şâirlerin şiirlerini ezberleyen tek kişi olma özelliğine sahiptir. Ayrıca ez-Zeccâcî'nin meşhur *el-Cümel* adlı eserine ve Ebû Temmâm Habîb b. Evs et-Ṭâî'nin

²⁰⁸ *Cuzvetu'l-muktebes*, s.311-312; *Maṭmaḥu'l-enfus*, s.291-292; *eş-Şıla*, II,417-418.

²⁰⁹ *ez-Zehîra*, I, 232; *Maṭmaḥu'l-enfus*, s.292; *eş-Şıla*, I,418.

²¹⁰ Geniş bilgi için bkz. *Buğyetu'l-vu'ât*, I,490; *ez-Zehîra*, I, 232; *el-Hayâtu'l-'ilmiyye fî 'aşri Mulûki't-Ṭavâ'if*, s.366-367; *Maṭmaḥu'l-enfus*, s.291-292; *eş-Şıla*, I,417-418.

²¹¹ *Nefḥu't-tîb*, III, 63-64; *el-Hayâtu'l-'ilmiyye fî 'aşri Mulûki't-Ṭavâ'if*, s.174-175.

²¹² *Cuzvetu'l-muktebes*, s. 184; Yâkût el-Hamevî (Şihâbuddîn Ebû 'Abdillâh er-Rûmî el-Bağdâdî), *Mu'cemu'l-buldân*, I-VII, Beyrut, 1979, VII, 145.

²¹³ *el-Hamâse* 'sine de şerhler yazmıştır.

3- Endülüs'e yolculuk yapan bir başka âlim de **Ebu'l-Fadl Muhammed b. 'Abdulvâhid el-Bağdâdî** (ölm. 455/1063)'dir. 'Abbâsî halifesi el-Kâim Biemrillâh Ebî Ca'fer'e yakınlığıyla bilinen Ebu'l-Fadl, Bağdat'tan Endülüs'e giderek burada Tuleytula'nın hâkimi el-Me'mûn'un himayesi altına girmiştir. Edebiyat tarihiyle ilgili kaynaklarda eş-Şe'âlibî'nin meşhur *Yetimetü'd-dehr* adlı eserini Endülüs'e sokan ilk kişi olarak zikredilmektedir ²¹⁴. Ayrıca pek çok ilim dallarında kaleme alınan eserleri de Endülüs'e getirerek halkın hizmetine sunmuştur ²¹⁵.

Görüldüğü gibi; İslâmî fetihten sonra doğulu ve Endülüslü âlimlerin arasında samimi ve dostane bir şekilde karşılıklı yapılan bilim alış verişlerinin Endülüs'te ilim alanında faaliyetlerin gelişmesine sebep olmuştur. Halife ve emîrlerinde destekleriyle, sayısız Endülüslü âlimin, ilim tahsili için; Kayrevân, İskenderiye, Şam ve Bağdat'a giderken, bir o kadar doğulu âlimin de Endülüs'e göç ederek, bura halkı arasında eğitimin yayılmasında büyük katkıları olmuştur.

4.3. DİĞER İLMÎ FAALİYETLER

Endülüs'te 929 yılından beri siyasî birliği sağlayan hilâfet müessesesinin yıkılıp yerine Mulûku't-Ṭavâ'if adında hükümdarlıkların kurulmasına zemin hazırlayan meşhur isyanların baş gösterdiği bir ortamda dahi kültürel hayatın ayrılmaz bir parçası olan ilmî gelişmelerin artarak devam ettiği görülür. Yaklaşık 422/1031 yılında yıkılarak tarih sayfalarında yerini alan hilâfet döneminin sona ermesiyle birlikte pek çok ilim erbabı Kurtuba'yı terk ederek Endülüs'ün muhtelif şehirlerine gitmek zorunda kalmıştır. Giderlerken de; saray kütüphanesi başta olmak üzere, eyalet, bölge, camiî ve halka âit kütüphanelerde bulunan pek çok kıymetli eserleri de bera-

²¹³ *Fehrese*, s. 187.

²¹⁴ Ebu'l-Fadl'in Endülüs'e yapmış olduğu ilim yolculuğu hakkında geniş bilgi için bkz. *ez-Zehîra*, I, 87-88; Buğyetu'l-multemis, s. 476; *el-Hayâtu'l-ilmîyye fî 'aşri Mulûki't-Ṭavâ'if*, s. 175-177.

²¹⁵ Geniş bilgi için bkz. *Tabakâtu'n-naḥviyyîn ve 'l-luğaviyyîn*, s. 267-268; *el-Hayâtu'l-ilmîyye fî 'aşri Mulûki't-Ṭavâ'if*, s. 175-177.

berlerinde götürmüşlerdir ²¹⁶.

Mulûku't Tavaif döneminde bilimin yaygınlık kazanmasında diğer hükümdarlar kadar Benî 'Abbâd hükümdarlarından el-Mu'tadîd ve oğlu el-Mu'temîd 'inde büyük payı olmuştur Bu hükümdarlar İşbiliyye'yi Endülüs'ün her yerinden gelen edip ve şâirlerin toplandığı bir kültür merkezi haline getirirlerken, bunları Enülüs'ün batısına düşen Batelyevis'in hâkimi Benî Eftâsiler takip etmişlerdir. Eftâsiler bulundukları bölgeyi edebiyat ve tarih başta olmak üzere diğer alanlarda kitap telifi yapılan bir şehir konumuna sokmuşlardır. Bunun en bariz örneğini büyük bir kütüphaneye sahip olan, el-Muzaffer b. el-Eftâs (ölm.460/1068)²¹⁷ 'ın edebiyat ve tarih alanlarında yazmış olduğu yaklaşık 100 ciltten oluşan meşhur *el-Muzafferî* adlı eserinde görebiliriz ²¹⁸.

Yazar İbn Sa'îd'in de işaret ettiği gibi; Tuleytulalı, Benî Zûnnûnîlerin başşehirinde özellikle de emîr el-Me'mûn Yahyâ b. İsmâ'il'in döneminde, ilim ve edebiyat alanında yaşanan hareketlilik ve bu emîrin etrafında toplanan edip, şâir ve yazarların sayısı o kadar fazlaydı ki diğer hükümdarların etrafında hemen hemen hiçbir şâir ve edibin varlığından söz edilmemektedir. Endülüs'ün kuzey bölgesinde yer alan Saragossa'nın hükümdarı Benî Hûdîler'in özellikle de emîr el-Mu'temîn b. Hüd'in döneminde; matematik, astronomi, felsefe ve diğer ilim dallarından gelişmeler zirveye ulaşmıştır. Yine Endülüs'ün doğusuna düşen el-Meriyye sultanlarının; kitap okuma alışkanlıkları, klasik ve modern kaynaklardan bilgi toplama arzu ve isteklerinden dolayı telif edilen bütün eserleri merkez kütüphanelerinde toplamaları için pek çok âlime maddî ve mânevî katkıda bulunarak, onları bu konuda teşvik etmişlerdir. Hatta bu hareketin öncülüğünü yapan kişi olarak bilinen Vezîr 'Ahmed b. 'Abbâs eş-Şakîllî'nin yaklaşık 400.000 ciltlik bir kütüphaneye sahip olduğu

²¹⁶ *'Aşru'd-duve'l-ve'l-imârât, (Endelus), s. 67.*

²¹⁷ *el-Muğrib fî hule'l-Mağrib*, I, 364; *'Aşru'd-duvel ve'l-imârât (Endelus), s. 67-68; Târîhu'l-fikri'l-Endelusi, s. 330.*

²¹⁸ *'Aşru'd-duvel ve'l-imârât (Endelus), s. 67-68; el-Beyânu'l-muğrib fî aḥbârî'l-Endelus ve'l-Mağrib, III, 437; Riyâd Kaḏîha, el-Fukâhe fî'l-edebi'l-Endelusi, Beyrut, 1418/1998, s. 61.*

bilinmektedir ²¹⁹.

Daha önceki dönem hükümdarlarında olduğu gibi, Mulûku't-Tavâ'if hükümdarlarının destekleriyle, bir taraftan eğitimin giderek yaygınlık kazanması, diğer taraftan ise; yukarıda görüldüğü gibi çeşitli ilim dallarında kıymetli eserlerin kaleme alınmış olması, Endülüs'te kültürel yaşamın zenginleşmesine sebep olmuştur. Konumuzla yakından alakalı olması, hasebiyle Mulûku't-Tavâ'if döneminde gelişme gösteren bazı ilim dallarından kısaca bahsetme gereği hissettik;

4.3.1. Târih

Diğer ilim dallarında olduğu gibi tarihe de ilgi duyan Endülüs toplumu tarihle ilgili konularda metot bakımından doğuyu örnek almış ve çalışmalar bu doğrultuda yürütülmüştür. Genel ve özel tarihler tabakât kitapları ve edebiyat tarihi alanında eserler telif edilerek geniş ve zengin bir literatür oluşturulmuştur. Kaynaklarda tarih alanında ilk çalışmanın emîrlik döneminde başladığını, hilâfet ve özellikle de Mulûku't-Tavâ'if döneminde giderek gelişme gösterdiğine yer verilmektedir.

Sayırsız eserlerde bu dönemde kaleme alınmıştır. Bu eserlerin başında İbn Hayyân el-Kurtubî (ölm. 469/1076)'nin ²²⁰ *el-Muktebes* ve *el-Metin* adlı biyografi ve tarih kitapları, o dönemde Arap dili alanında da otorite kabul edilmiştir. Yine el-Humeydî (ölm. 488/1059) ²²¹ *Cuzvetu'l-Muktebes* adlı eserinde pek çok Endülüslü âlim, edip, şâir ve yazarın biyografisini kaleme almıştır. 'Ahmed b. Ümeyye ed-Dâbbî (ölm. 599/1203) ²²² el-Humeydî'nin eserine dayanarak kaleme aldığı *Buğyetu'l-Multemis* adlı kitabı, o dönemi aktaran ender eserlerdendir. Müellif İbn

²¹⁹ *el-Beyânu'l-muğrib*, I, 364; *el-Hulletu's-siyerâ*, II, 82; *Mukaddime*, IV, 162.

²²⁰ Geniş bilgi için bkz. *ez-Zehîra*, I, 573; *Cuzvetu'l-muktebes*, s. 290; *Buğyetu'l-multemis*, s. 403; *Şezerâtu'z-zeheb*, III, 239; *Aşru'd-duvel ve'l-imârât* (*Endelus*), s. 500-504.

²²¹ *eş-Şıla*, no. 1114; *Aşru'd-duvel ve'l-imârât*, (*Endelus*), s. 110-125.

²²² *Aşru'd-duvel ve'l-imârât* (*Endelus*), (*Endelus*), s. 64; *el-Beyânu'l-muğrib fî aḥbâri'l-Endelus ve'l-Mağrib*, III, 193; *Buğyetu'l-multemis* (*Mukaddime*).

Beşkuvâl (ölm.658/1260)²²³ ise; *Kitabu'ş-Şilâ* ve *Tekmile li Kitabu'ş-Şilâ* adlı iki eserinde Endülüs ve Mağrib'te şiir nazmetmiş, pek çok emîr, edip ve âlimin biyografisini kaleme almıştır. Kurtuba'da yetişmiş, daha sonra Endülüs'ün bütün şehirlerini dolaşmış ve pek çok eseri kaleme almış ancak, günümüze sadece *Târihu 'Ulemâ'i'l-Endelus* adlı eseri ulaşmış olan bir diğer tarihçi ise İbnu'l-Farâdî (ölm. 404/1031)²²⁴ dir.

4.3.2. Astronomi - Matematik

II. Hakem, ilim adamlarını himaye ederek matematik ve astronomi öğrenimini halk arasında popüler hale getirmiştir. Hatta Ebu'l-Kâsım Mesleme el-Mecritî'ye bir astronomi okulu açması için, maddî ve mânevî destekte bulunmuştur²²⁵. Entellektüel çekiciliğinin ötesinde namaz vakitlerinin tespiti, kara ve denizde yön tayini, elverişli zaman seçimi, siyasî işlerde geleceği önceden tahmin etme vs. gibi pratik faydaları sebebiyle astronomi, doğuda olduğu gibi Endülüs'te de özellikle Mulûku't-Tavâ'if döneminde ilerleyen zaman içinde rağbet gören bir ilim dalı haline gelmiştir²²⁶.

Tarihî kaynaklarda IV / X. yüzyıldan itibaren, şöhretleri Endülüs sınırını aşan, eserleriyle de astronomi ve matematiğe önemli katkılar sağlayan pek çok âlimin yetiştiği görülür. Bunların başında daha önce el-Havârizmî tarafından tanzim edilen astronomi tablolarını gözden geçirdikten sonra üzerinde bazı düzenlemeler yapan ve Halîfe el-Müstansır'ın döneminde ortaya çıkan Mesleme b. 'Ahmed el-Mecritî (ölm. 394/1004)²²⁷ gelmektedir. Bunu ise astronomi üzerinde çalışmalarını yoğunlaştırarak, sabit yıldızlar ile gezegenlerin hareketleri hakkında yeni teoriler

²²³ *Şezerâtu'z-zeheb*, V, 295; *el-Hulletu's-siyerâ* (Mukaddime); *el-Mu'cem* (Mukaddime).

²²⁴ Geniş bilgi için bkz. *'Aşru'd-duvel ve'l-imârât (Endelus)*, (Endelus), s. 399; *Nefhu't-tib*, III, 182; *Târihu 'ulemâ'i'l-Endelus*, (Mukaddime).

²²⁵ *Endülüs Müslümanları*, III, 71.

²²⁶ Geniş bilgi için bkz. *'Aşru'd-duve'l-ve'l-imârât*, (Endelus), s. 73.

²²⁷ *eş-Şilâ*, I, 138-139; *Târihu'l-edebi'l-Arabî*, (Ferrûh), I, 553; *el-Hayâtu'l-ilmiyye fi 'aşri Mulûki't-Tavâ'if*, s. 486.

ortaya atmanın yanı sıra, su saatini bulan ilk kişi olma özelliğine sahip olan, Mulûku't-Tavâ'if döneminin en büyük astronomi bilgini olarak kabul edilen Ebû İshâk İbrâhîm b. Yahyâ ez-Zerkâlî el-Kurtubî. (ölm. 472/1087) ²²⁸ takip etmiştir. el-Kurtubî *Şafiha* adını verdiği ve kendi buluşu olan usturlabını da kullanarak, yıldızlardan büyük ölçüde istifade ederek güneşin dünyadan ne kadar uzak mesafede olduğunu gösteren 12.04 rakamını bulmayı başarmıştır ²²⁹.

Rivayete göre, ez-Zerkâlî'nin, astronomi-matematik ve diğer bilim dallarıyla ilgili kaleme almış olduğu sayısız eserleri mevcuttur. X. Alfonso (ölm. 1284) ve onun sarayında görev yapan astronomlar, ez-Zerkâlî'nin bu eserlerinden büyük ölçüde faydalanmışlardır. Astronomi ve matematikle ilgili olan eserler ilk önce İspanyolca'ya daha sonra da Latince'ye çevrilerek halkın hizmetine sunulmuştur ²³⁰.

Yukarıda açıklamaya çalıştığımız İslâmî fetihten sonra Endülüs'te özellikle de Mulûku't-Tavâ'if döneminde yetişen astronomi âlimlerinin yanı sıra başka âlimlerde yetişmiştir. Bu âlimlerin başında astronomi ile ilgili bütün görüş ve düşüncelerini *Kitabu'l-Hey'e* adlı eserinde toplayan Câbir b. Eflâh ile, kendinden önce gelen âlimler tarafından ortaya atılan Batlamyus nazariyesine yönelik eleştirileri olgunlaştırarak, bu konuda son sözü söyleyen kişi olma özelliğine sahip olan ve modern astronominin kurucuları arasında yerini alan ünlü astrolog Ebû İshak el-Bitruçî gelmektedir ²³¹.

Hem halk hem de hükümdarlar bu tür çalışmalara maddî yönden katkılar sağlamışlar dolayısıyla astronomi ile birlikte uygulamalı ve teorik olarak matematik alanındaki çalışmaları da büyük bir şevk ve azimle yürütmüşlerdir. Hatta bazı emîr ve halifelerin matematiğe haddinden fazla gönül verdikleri bilinmektedir. Halife III.

²²⁸ Geniş bilgi için bkz; *el-Fehrese*, s.356; *'Aşru'd-duve'l-ve'l-imârât*, (Endelus), s. 75; *Endülüs Müslümanları*, III, s. 74.

²²⁹ *'Aşru'd-duve'l-ve'l-imârât*, (Endelus), s. 75; *Doğuştan Günümüze Büyük İslâm Târihi*, IV, 528.

²³⁰ *'Aşru'd-duve'l-ve'l-imârât*, (Endelus), s. 75; *Doğuştan Günümüze Büyük İslâm Târihi*, IV, 528.

²³¹ *el-Hayâtu'l-ilmiyye fî 'aşri Mulûki't-Tavâ'if*, s. 477.

'Abdurrahmân ve oğlu Muhammed (ölm. 273/886)'in matematikle ilgili Yunanca, Hintçe ve Farsça yazılmış eserleri toplayıp Endülüs'e getirmeleri için pek çok âlimi doğuya gönderdikleri rivayet olunur. Bu âlimlerin başında kristallerin (cam) mucidi 'Abbâs b. Firnâs, astrolog matematikçi Müslüm b. 'Ahmed b. Ebî 'Ubeyde'nin yanı sıra Cezîretü'l Hâdrâ'lı müneccim ed-Dabbî ve III. 'Abdurrahmân döneminin en meşhur matematikçilerinden Ebu'l-Gâlib Habbâb b. 'Ubâd gelmektedir ²³².

İlim ve sanat alanlarında olduğu gibi matematik alanında da asıl gelişmenin, halife II. Hakem'in döneminde daha yoğunluk kazandığı görülür. Çünkü Endülüs bu dönemde İslâm medeniyetinin bütün yönleriyle yaşandığı bir merkez haline gelmiştir.

Mısır, Irak ve diğer İslâm şehirlerinden, astronomi ve matematikle ilgili klasik ve yeni bütün eserler derlenip toplanarak Endülüs'e getirilmiş, dolayısıyla da gezegenlerin hareketlerini kontrol etme merkezi ve hava tahminlerini ölçme aletlerinin kullanılmasıyla ilgili sistemleri meydana getiren pek çok astronomi âlimleri de bu dönemde yetişmiştir.

Ancak biz matematik alanında asıl gelişmeyi Mulûku't-Ṭavâ'if döneminde görmekteyiz. Zira bu dönem hükümdarlarının birer devlet adamı olmalarının ötesinde, her birinin birer astrolog, birer filozof ve birer matematikçi olmaları bu ilimlerin gelişmesini sağlamıştır ²³³.

Bu hükümdarların başında ise; Sarakusta hükümdarlarından el-Muktedir Billâh ve oğlu Yûsuf el-Mu'temen gelirken, her iki hükümdar da astronomi ve matematiğin yanı sıra felsefeyle de uğraşmışlardır ²³⁴.

Tarihî kaynaklarda, hilâfet döneminin sonlarına doğru meydana gelen meşhur isyanlardan oldukça huzursuz olan pek çok edip ve âlimin Kurtuba'dan ayrıl-

²³² *el-Hayâtu'l-'ilmiyye fî 'aşri Mulûki't-Ṭavâ'if*, s. 480; *Doğuştan Günümüze Büyük İslâm Târîhi*, IV, 529.

²³³ *Nefhu't-tîb*, III, 375; *el-Hayâtu'l-'ilmiyye fî 'aşri Mulûki't-Ṭavâ'if*, s. 480.

²³⁴ *el-Hayâtu'l-'ilmiyye fî 'aşri Mulûki't-Ṭavâ'if*, s. 481.

rak; Mulûku't-Tavâ'if sultanlarının idaresi altında bulunan, İşbiliyye, Tuleytula, Sarakusta gibi şehirlere giderek ilmî çalışmalarına buralarda devam etmişlerdir ²³⁵. Bu âlimlerin başında ünlü astrolog ve matematikçi Mesleme el-Mecriti'nin öğrencilerinden, astronomi ve matematiğin dışında tıpla da uğraşan Ibnu's-Semih (ölm. 426/1034)²³⁶ gelmektedir. Onun eserleri X. Alfonso'nun sarayında görev yapan Yahudî asıllı âlimler tarafından beğeniyle okunmuştur ²³⁷.

Eserlerinin başında ise; Hendeseye Giriş (*الْمَنْخُلُ إِلَى الْهِنْدَسَةِ*), Sayıların Önemi (*ثَمَارُ الْعَدَدِ*) ve Sind-Hind (*السِّنْدُ هِنْدُ*) üzerine yapmış olduğu şerhler gelmektedir ²³⁸. Bunu yine el-Mecriti'nin öğrencilerinden, İbnu's-Sâffâr olarak şöhret bulan 'Ahmed b. 'Abdullâh b. 'Umer el-Kurtubî (ölm. 426/1043) ve Benî Hüd'in sarayında yaşamış ünlü tabip, astrolog ve matematikçi 'Amir b. 'Abdurrahmân el-Kermânî (ölm. 458/1065)²³⁹ takip etmiştir.

²³⁵ eş-Şıla, I, 42; el-Hayâtu'l-'ilmiyye fî 'aşri Mulûki't-Tavâ'if, s. 481-483.

²³⁶ eş-Şıla, I,207; Vefeyâtu'l-a'yân,s.234; Neşhu't-tîb, III, 375.

²³⁷ Mukaddime, IV, 484; el-Hayâtu'l-'ilmiyye fî 'aşri Mulûki't-Tavâ'if, s.481-482.

²³⁸ el-Hayâtu'l-'ilmiyye fî 'aşri Mulûki't-Tavâ'if, s. 482.

²³⁹ a.e., s. 493-495.

BİRİNCİ BÖLÜM

1. ŞİİR

1.1. MULÛKU'T-TAVÂ'İF DÖNEMİ ÖNCESİ ŞİİRİN DURUMU

Bilindiği gibi Araplar; Endülüs'ün fethinden sonra, ruhun gıdası, yaşamın ayrılmaz bir parçası, nefsin eğlencesi, yolculukta, savaşta, barışta, evde, caddede, mescitte, camide, sarayda, köşkte kısacası her yerde kendilerinin tek teselli kaynağı olan şiirle iç içe yaşamışlardır¹. Etraflarında gördükleri tabiat güzellikleri karşısında hayranlıklarını gizlemeyerek, onun büyüleyici güzelliğinden etkilenmişler ve bu etkileşimi bazen sözlü olarak, bazen renklerle, bazen de resim ve çizgilerle anlatmaya çalışmışlardır². İleride de göreceğimiz gibi edebiyat eleştirmenleri Endülüs şiirini birkaç türe ayırmışlardır. Bu şiir türlerinin başlıcaları şunlardır: Övgü, yergi, mer-siye, hiciv, tasvir ve bir de bu bölgeye has olan ve daha önceleri varlığından hiç söz edilmeyen Muvaşşah-Zecel'dir. Bu türleri incelemeden önce Endülüs şiirinin gelişmesini sağlayan etkenleri vurgulamak gerekir.

1- Çöl yaşantısının; geniş hayâl gücüne, üstün bir mizaç ve keskin bir zekaya sahip olan doğulu Arapların üzerinde bıraktığı derin izlerin yanı sıra, daha önce pek fazla alışık olmadıkları tabiat zenginlikleri, refah ve ulaştıkları medeniyet karşısında takındıkları tavırların Endülüs şiirinin gelişip yayılmasında büyük rol oynadığı görülür³.

¹ *el-Edebu'l Endelusi-et-tettavvur ve 't-tecdid*, s. 308.

² Yanık (Nevzat H.), *Arap Şiirinde Tasvir*, Erzurum, 1995, s. 2.

³ *el-Edebu'l Endelusi -et-tettavvur ve 't-tecdid-*, s.308; *Doğuştan Günümüze Büyük İslâm Tarihi*, IV, 510.

2- Endülüs şiirinin gelişmesini sağlayan bir diğer etken ise; halife, emîr ve diğer devlet adamlarının birer şâir olmalarının yanı sıra, iktidarlarını sürdürebilmek için her zaman ve her zeminde şâirlerin desteğini arkalarına alma geleneğinin, Emevîler dönemi başta olmak üzere Endülüs'te özellikle de Mulûku't-Tavâ'if döneminde yoğun bir şekilde artarak devam etmesidir.

Bu dönemde yetişen erkek şâirlerin yanı sıra, kadın şâirler de şiirle ilgilenmeye başlamışlar, dolayısıyla Endülüs şiirinin gelişmesinde erkekler kadar kadınların da katkıları büyük olmuştur. Bunların başında; Halîfe el-Mustekfi'nin kızı Vellâde Hamdûne el-Endelûsiyye ve Buseyne bint el-Mu'temid b. 'Abbad gelmektedir. Şâir Hamdûne aşağıdaki beyitlerinde yağmur sularıyla sulanarak yemyeşil hale gelen bir vâdiyi şöyle tasvir etmiştir. (Vafir):

وَقَاتْنَا لَفَحَةَ الرِّمَضَاءِ وَادٍ سَقَاهُ مُضَاعَفُ الْقَيْثِ الْعَمِيمِ
حَلَّلْنَا رَوْحَهُ فَحَنَّا عَلَيْنَا حُنُوَّ الْمَرْضِعَاتِ عَلَى الْفَطِيمِ

Sürekli yağan bol yağmurların suladığı bir vadi, bizi güneşin kavurduğu sıcak çölden korudu.

Biz o vadiye girdik o da bize süt emziren kadınların sütten yeni kesilen yavruya gösterdiği şefkati gösterdi.⁴

Özetlemek gerekirse; fetih ordusuyla birlikte Endülüs'e gelen doğulu edip ve şâirlere bu coğrafyanın doğal güzelliği ilham kaynağı olmuştur. Daha önceki asırlara kıyasla hükümdarlarının ve devlet ileri gelenlerinin birer şâir olma özelliğine sahip olmaları, her hükümdarın da kendi iktidarını sürdürebilmek için saray kapılarını çok sayıda edip ve şâire açması, halkın büyük bir bölümünün de şiire ilgi duymaları gibi amiller Endülüs şiirinin gelişerek halk arasında kısa bir sürede yayılmasını sağlamıştır.

⁴ el-Edebu'l-Endelusi-et-tefavvur-ve't-tecdid, s.307-308; eş-Şekâ (Mustafa), el-Edebu'l-Endelusi mevdu'âtih ve funûnih-, Beyrut, 1997, s.152.

1.1.1. Hilâfet Dönemi

Daha önce de işaret edildiği gibi fetih ordusuyla birlikte Endülüs'e gelen Doğulu şâirlerin ruhları bu yeni çevrenin zengin ve çekici tabiat güzelliğinden etkilenmiş; bağ-bahçe, çiçek, kır, mehtap, yıldız ve seher vakti betimlemelerini içeren manzumeler de kaleme alınmıştır. Tabiat güzelliğinin yanı sıra daha önceleri yaşamış oldukları çöl ve şehir hayatının da bu şiiirlerin gelişmesinde etkisinin büyük olduğu görülür. Fıtrat güzelliği, medeniyetin parlaklığı, hayâl gücünün zenginliğinin de tabii bir sonucu olarak klasik şiiirin alt yapısını oluşturan; hiciv, medih, mersiye, mucun vb. gibi şiiir türleri de hilâfet döneminde gelişmeye başlamıştır. Endülüs'e doğudan gelen şâirlerin yanı sıra burada yetişen şâirlerin de büyük çaba ve gayretleri sonucu şiiir kısa bir süre içinde halk arasında yaygınlaşmaya başlamış dolayısıyla pek çok konuda şiiir söyleyen; hâlîfe, emîr, vezîr, fakih, hekim ve filozof ortaya çıkmıştır.

Daha öncede değindiğimiz gibi, Endelus'te kurulan Emevî devletinin; emir ve halîfeleri, edip ve şâirlere saray kapılarını sonuna kadar açarak, bunlara edebiyat ve eğlence meclislerinde yer vermişler, zaman zaman da bu şâirleri ödüllendirerek teşvik etmişlerdir. Bu durumu bir fırsat bilen pek çok şâir, emir ve halîfelere daha yakın olabilmek ve dağıtılan ödüllerden pay almak için bunların saray ve meclislerini methetmeye başlamışlardır. Hatta bazı şâirlerin dağıtılan ödüllerden daha fazla pay alabilmek için medihte aşırılığa bile kaçtıkları görülmektedir. Dolayısıyla bu dönemde pek çok şâir yetişmiştir. Bu şâirlerin başında ise Muhammed b. Hânî (362/933)⁵, İbn Derrâc el-Endelusî el-Kastalî (ölm.421/1030)⁶ ve Ahmed b. Şuheyd (ölm.426/1035)⁷ gelmektedir. Tarihi kaynaklara göre şiiir; muhtelif asırlarda ortaya çıkan Arap edebiyatının çeşitli dallarından en eskilerinden bir olup câhiliye döneminden günümüze kadar gelişerek gelen Arap kültür ve medeniyetinin aynası, toplumu her yönüyle aydınlatan ışığı olmuştur. Öyle ki Araplar gittikleri her yere

⁵ *Vefeyâtü'l-a'yân*, s.81; *el-Edebu'l-Endelusi-et-tefavvur-ve't-tecdid*, s.420,463.

⁶ Hayatı ve şiiirleri için bkz. *ez-Zehîra*, I,59; *Yetimu'd-dehr*, II,103; *el-Mu'cib* s.85.

kültür ve medeniyetlerini de beraberlerinde götürmeyi ihmal etmemişlerdir. Yolculuk esnasında çevrelerindeki güzellikleri zengin ve çekici tabiat manzaralarını kilometrelerce uzak kaldıkları ve hasretinden yanıp tutuştukları öz vatanlarına, aile, çocuk, eş ve dostlarına olan özlemlerini şiirlerle dile getirmişlerdir.⁸

Buna bir örnek verecek olursak, I. 'Abdurrahmân (ed-Dâhil) Endülüs'te sahip olduğu mevki ve refaha rağmen, doğuya duyduğu hasretle yanıp tutuşmuş ve atalarının yaşadığı bu topraklara karşı duyduğu özlemi **Rusâfe** sarayının bahçesinde gezerken bir köşede gözlerden uzakta tek başına duran hurma ağacının yalnızlığı ile kendisinin ata yurdundan uzak kalışı arasında bir bağlantı kurmaya çalışmış ve duygularını şu beyitlerle dile getirmiştir. (Tavîl):

تَبَدَّتْ لَنَا وَسَطَ الرُّصَافَةِ نَخْلَةٌ تَنَاءَتْ بِأَرْضِ الْعَرَبِ عَنْ بَلَدِ النَّخْلِ
فَقُلْتُ : شَسِيهِ فِي التَّغْرُبِ وَالتَّوَى وَ طُولِ التَّنَائِي عَنْ بَنِي وَعَنْ أَهْلِي
نَشَأَتْ بِأَرْضِ أُنْتِ فِيهَا غَرِيبَةٌ فَمِنْكَ فِي الْإِقْصَاءِ وَالْمُنْتَايِ مِثْلِي

Bir hurma ağacı gördük, Rusâfe'nin ortasında ayrılıp hurma diyarından göçmüş batı toprağına

Dedim, benim gibidir, gurbet çekmekte ıraklıkta çocuklarımdan ve ailemden uzun süre ayrı kalmada

Sen yetiştin garibi olduğun bir toprakta, benim gibisin, ayrılığa, gurbette katlanmada⁹.

Endülüs Emevî halifesi II. 'Abdurrahmân'ın dönemi kültür alanında adeta bir atılım devri olarak bilinmektedir.* Bu dönemde sayısız edip ve âlim, doğunun

⁷ Yetîmu 'd-dehr, II, 35; Cuşvetu 'l-muktebes, s. 124; Maṭmaḥu 'l-enfus, s. 16.

⁸ el-Edebu 'l-Endelusi mevḏû 'âtih ve funûnih-, s. 330.

⁹ Rusâfe: Halife 'Abdurrahmân ed-Dâhil tarafından Kurtuba (Cordava)'da yaptırılan ve dedesi Hişâm b. 'Abdilmelik'in Suriye'nin batı bölgesine düşen Rakka'da yaptırdığı yazlığından esinlenerek inşâ ettirdiği yazlığın adıdır. Geniş bilgi için bkz. Mu'cemu 'l-buldân, III, 47; el-Ḥulletu 's-siyerâ', I, 37; el-Fukâhe fi 'l-edebi 'l-Endelusi, s. 32; el-Beyânu 'l-muğrib fi 'aḥbâri 'l-Endelus ve 'l-Mağrib, I, 60; Fâtıma Taḥtâh, el-Ġurbe ve 'l-ḥanin fi 'şîril-Endelusi, Dâru 'l-Beydâ', 1993, s. 53, Ayrıca çeviri için bkz. Yanık (Nevzat H.), Endülüs Arap Şiirinde Tabiat Tasviri, Erzurum, 2000, s. 17.

ilim ve kültür merkezi konumunda olan Bağdat ve Şam'a giderek, bu kentlerin önde gelen âlimlerinden çeşitli konularda dersler aldıktan sonra; çok sayıda bilim, felsefe ve Edebiyatla ilgili Yunanca'dan, Hintçe'den ve diğer dillerden Arapça'ya çevrilmiş eserlerle birlikte Endülüs'e geri dönmüşlerdir ¹⁰.

Diğer taraftan içeride siyasî karışıklığın hat safhada olduğu IX. yüzyılın ikinci yarısında, yönetimle isyancılar arasında cereyan eden mücadeleler, şiirin bu olaylarla; bunların da şiirle beslenmesine zemin hazırlamıştır. Dolayısıyla da şâirler kendi taraftarlarının moralini yükseltmek düşman olarak gördükleri tarafın moral ve mânevîyatını çökertmek için çok önemli bir vazife üstlenmişlerdir. Öyle ki şâirlerin dilleri savaşılan askerlerin kılıcından daha keskin, mızraklarından daha sivri bir duruma gelmiştir. Birbirleriyle sürekli mücadele içinde olan hükümdarlar, yanlarında kendi propagandalarını yapacak şâirler bulundurmaya da ihmal etmemişlerdir ¹¹.

Vâliler (95-138/714-756) döneminde pek fazla gelişme gösteremeyen Arap şiirinin, Emirlik (138-312/756-929) döneminde az da olsa belirli bir çizgi yakaladığı, doğudan gelen edip ve şâirlerle birlikte Endülüs'te yeni bir kuşağın ortaya çıktığı görülür ¹². Bu dönemde şiir halkla sınırlı kalmamış, I. 'Abdurrahmân, II. 'Abdurrahmân ve I. Hişâm gibi pek çok emir de devlet işlerinin yanı sıra Edebiyatla uğraşıp şiir nazmeden şâirlerin bu faaliyetlerinin içinde yerlerini almışlardır ¹³.

Bu dönemde klasik Arap şiirini benimseyerek bu tarzda şiirler nazmedenlerin yanı sıra, Endülüs'e özgü yeni şiirler geliştirmeye çalışan iki grup şâirin ortaya çıktığı görülür. Birinci grubu oluşturan klasik şiir konularını fahr, medih, hiciv, hamâse (kahramanlık) gibi şiirler teşkil ederken, ikinci grubu, Endülüs şiirinin şeklini, kalıbını belirleyen ve daha da önemlisi şiire bağımsızlığını kazandıran yeni şiirin Emirlik döneminde önemli bir bölümü ortaya çıkmış ve geri kalan bö-

¹⁰ *Endülüs Müslümanları*, III, 87; *el-Edebu'l-Endelusi -et-te'avvur ve 't-tecdid-*, s. 312.

¹¹ *Nefhu't-tib*, I, 146; *Endülüs Müslümanları*, III, 88.

¹² *el-Edebu'l-Endelusi et -te'avvur ve 't-tecdid-*, 313; *el-Edebu'l-Endelusi* (Heykel), s.

¹³ 'Omer Ferrûh, *Târîhu'l-edebi'l-'Arabî*, I-IV, Beyrut, 1984, IV, 64.

l mleri ise; hil fet dönemi, Mul ku't-av 'if dönemi ve daha sonraki dönemlerde tamamlanmıřtır¹⁴.

Özellikle I. Abb s  döneminde, BaĒdat'ta ortaya çıkan ve toplum yaşamındaki medeniyetin nimetlerinden istifade etmek için çeşitli eĒence meclislerinin kurulup bu meclislerde içki, kadın, aşk, şark  vb. gibi konuların serbestçe icr  edilmesine karşı duyulan tepki şiirlere de yansımış ve adına muhdes (yeni) şiir denilen yeni bir şiir türü ortaya  ıkmıřtır¹⁵.

Daha önce de işaret edildiĒi gibi, II. 'Abdurrahm n gibi hürriyetten yana olan emirlerin himayesinde muhdes şiir türünden alabildiĒine istifa edilmiştir. BaĒdat'tan Endülüs'e gelerek burada özellikle aristokratik tabakasına müzik aletleri  almayı ve bu aletler eřliĒinde şarkılar söylemeyi  Ēreten meşhur şark cı Ziry b'la birlikte, müzik ve eĒence meclislerinin sayısı gün geçtikçe  oĒalmaya bařlamıřtır¹⁶. Daha sonra da Mu adem b. Mu' fir el- abr   nderliĒinde; H. III. asırda el-Muvaşşah adıyla bilinen Endülüs'e özgü yeni bir sanat türü daha ortaya  ıkmıřtır¹⁷. Endülüs'e has bu sanat dalını ileride ayrı bir başlık altında incelemeye  alıřacaĒız.

DoĒuda Eb  Nuv s ( lm. 199/814)¹⁸ın teşvik ve gayretleriyle gelişen klasik şiir, emirlik döneminin sonlarına doĒru ortaya çıkan ve bazı ş irler tarafından büyük ilgi gören muhdes (yeni) şiirin yanı sıra klasik ekolün de zaman zaman güçlü bir şekilde Endülüs için yeni sayılan bu şiir tarzı içinde varlıĒını s rd rd Ē  g r lmektedir¹⁹.

¹⁴ *el-Edebu'l-Endelus *, (Heykel), s. 86.

¹⁵ *el-Edebu'l-Endelus * (Heykel), s.131

¹⁶ Ebu'l-Hasan 'Al  b. N fi Ziry b, İran asıllı BaĒdad doĒumlu Ebu'l müzikteki başarisından dolayı hocasını dahi kısıkandıran şark cı BaĒdad'ı terk ederek emir II. Hakem tarafından Endülüs'e davet edilmiş ve 857 yılında Kurtuba (Cordova)'da vefat etmiştir. Geniş bilgi için bkz. *el-Edebu'l-Endelus * (Heykel), s.120; *T rihu'l-edebi'l-Endelus * (Ferr h), IV, 80; *Zuhru'l- sl m*, III, 33.

¹⁷ *el-Edebu'l-Endelus  -et-teşavvur ve't-tecd d-*, s. 318.

¹⁸ *Nef u't-t b*, III, 177; *ab k tu'n-Nahviyy n*, s.263; *el-Edebu'l-Endelus * (Heykel), s.133.

¹⁹ *el-Edebu'l-Endelus * (Heykel), s.132-133.

Hilâfet (300-421/912-1031) döneminde ise; daha önceki dönemlere kıyasla müsteşrik Gomez'in de belirttiği gibi, şekil, muhteva, mânâ, lafız, üslup vb gibi hususlar da gelişerek yayılmaya devam etmiştir ²⁰. Zira bu dönemin sonlarına doğru ortaya çıkan siyasî kargaşanın tabii bir sonucu olarak terk edilen şiir konularına geri dönülmeye başlandığı görülür. Hilâfet döneminde şiirle uğraşanların sayısının küçümsenmeyecek kadar artmasına paralel olarak şiirin kalite ve seviyesinin yükselmesiyle de Endülüs'te bilimsel düşünce de görülen Hümânizm şiirsel düşüncenin gelişmesine ışık tutmuştur ²¹.

Hilâfet döneminden önceki dönemlerde şâirlerin klasik ve muhdes (yeni) şiire yöneldikleri, bu dönemde ise Neo klasik şiir adını verdikleri yeni bir şiir türü daha ortaya çıkmıştır. Bu dönemde ortaya çıkan ve oldukça ilgi gören Neo-klasik şiir ekolünün dışında kalan, klasik, muhdes ve halk şiiri olarak bilinen (muvaşşah) varlığını sürdürmeye devam etmiştir.

138/756 yılında bağımsız bir emirlik olarak kurulan Endülüs Emevî devletinin 422/1031 yılında yıkılıp bu devletin enkazı üzerine kurulan ve Mulûku't-Ṭavâ'if adıyla bilinen irili ufaklı devletlerin siyasî istikrarsızlığına rağmen, şiir ve edebiyat alanında daha önceki dönemlere kıyasla en parlak dönem olarak kabul edilen bu dönemde pek çok edip ve şâir yetişmiştir ²². Dolayısıyla şiir alanındaki gelişme bu dönemde zirveye ulaşmıştır ²³.

Mulûku't-Ṭavâ'if döneminde şiirin ne kadar revaçta olduğunu Yâkûb el-Hamâvî'nin şu rivayeti açıkça göstermektedir. *Sayılarının ne kadar olduğunu hatırlayamadığım pek çok insandan duyduğuma göre Şilb* ²⁴ *halkı arasında şâir*

²⁰ Gomez (Emilio Garcia), *eş-Şi'ru'l-Endelusi-bahşun fî tetavvurih ve haşâ'isih-*, çev. Huseyin Mu'nis, Kahire, 1952, s.12.

²¹ *el-Edebu'l-Endelusi* (Heykel), s.194.

²² a.e., s.194.

²³ *el-Edebu'l-Endelusi -et-tetavvur ve 't-tecdid-*, s. 330.

²⁴ *Şilb*: Endülüs'ün batı bölgesine düşen ve halkının şiir söylemekle meşhur olan bir yerleşim merkezidir. *Mu'cemu'l-buldân*, III, 358, İbn Hâkân (el-Feth b. Muhammed b. 'Ubeyyallâh el-Kaysî el-İşbîlî), *Ḳalâ'idu'l-ikyân ve meḥâsinu'l-a'yân*, I-IV, nşr. Huseyin Yûsuf

*olmayan pek az bulunurmuş. Hatta tarlasında çalışan bir köylüye rastlasan ona şiir sorsan sana saatlerce şiirle cevap verirmiş.*²⁵

Yukarıda işaret edildiği gibi, bu dönemde her konuda gelişme gösteren şiir, özellikle medih ve tasvir konularında diğer konulara kıyasla daha fazla gelişme göstermiştir. Âbbasîler döneminin hükümdarlarında olduğu gibi Endülüs'te de özellikle Mulûku't-Tavâ'if döneminde pek çok hükümdar bizzat şiirle meşgul olmuş ve çeşitli konularda şiirler nazmetmişlerdir. Bu hükümdarların başında İşbîliyye (Sevilla) hâkimi Ebu'l-Kâsım b. 'Abbâd (ölm. 434/1042)²⁶ gelmektedir. Yaşamı boyunca çeşitli konularda şiir yazmış, şâirlere yakın ilgi göstermiş olan hükümdar, şâirliğini ispat etmek için de bütün vezîrlerini edip ve şâirlerden seçmiştir²⁷.

Bilindiği üzere Mulûku't-Tavâ'if döneminde pek çok edip ve şâir yetişmiştir. Bu şâirlerin başında; İbn. 'Abbâd'ın vezîri ve el-Mûstekfî'nin kızı Vellâde ile aralarında geçen duygusal ilişkinin kahramanı şâir İbn Zeydûn gelirken bunu İbn Hafâce (ölm.533/1139)²⁸ İbn Sehl el-İsrâ'ilî (649/1241), 'Abdulcelîl b. Vehbûn (ölm.476/1083) vezîr İbn 'Ammâr (474/1084) Kurtuba (Cordoba) ve İşbîliyye (Sevilla) hükümdarı el-Mu'temid b. 'Abbâd (488/1095)²⁹ takip etmiştir. Böylece Endülüs'te şiir ve edebiyat alanında gelişme, Arap hâkimiyetinin son bulduğu döneme kadar giderek artmaya devam etmiş ve Mulûku't-Tavâ'if dönemi şiirde en parlak dönem olarak kabul edilmiştir³⁰.

Haryûş, Ürdün, 1988, I, 54; *el-Mu'cem*, s.165.

²⁵ *el-Edebu'l-Endelusi -et-tefavvur ve't-tecdid-*, s. 330; Er, Rahmi, "İbn Zeydûn", AÜDTCD, C. IV, Ankara, 1985, s. 178.

²⁶ *el-Mu'cib*, s.49; *el-Edebu'l-Endelusi -et-tefavvur ve't-tecdid-*, s.532; *Târîhu'l-fikri'l-Endelusi*, s. 85-86.

²⁷ *el-Edebu'l-Endelusi -et-tefavvur ve't-tecdid-*, s. 310.

²⁸ Hayatı ve şiirleri için bkz. *Qalâ'idu'l-ikyân*, I, 241-253; *Vefeyâtu'l-a'yân*, I.190-201; *'Aşru'd-duvel ve'l-imârât (Endelus)*, s.317-321.

²⁹ *eż-Zehriâ*, II,41; *el-Hulletu's-siyerâ*, II,52; *el-Mu'cib*, s.158.

³⁰ a.e., s. 314.

1.1.1.1. Doğu Şiirinin Endülüs Klasik Şiirine Etkisi

Konumuzla yakından alakalı olan Endülüs şiirinden ve bu şiirin özelliklerinden bahsetmeden önce, doğulu şâirlerin nazmetmiş oldukları şiirlerle olan alâkasından, bir başka deyişle bu şiirin kendine özgü bir şekli, tertibi ve vezninin olup olmadığı veya doğu şiirinin şekil vezin ve tertibi üzerine kurulup kurulmadığı konusuna kısaca değinmeye çalışacağız.

Bu konuda Endülüslü ünlü yazar İbn Bessâm, *ez-Zehîra* adlı eserinde dolaylı da olsa şâir ve edipler başta olmak üzere Endülüs halkının pek çok konuda özellikle de edebiyat ve şiir gibi önemli konularda, doğulu kardeşlerini taklit ettiklerinden bahsetmektedir ³¹. Modern Arap edebiyat tarihçisi Ahmet Emîn, *Zuhru'l-İslâm* adlı kitabında; İbn Bessâm'ın görüşlerini destekler mahiyette bir görüş ortaya atarak şöyle demiştir: *Her ne sebeple olursa olsun, bize göre, Endülüs'ün yetiştirdiği gramerciler, nahivciler, edip ve şâirler ne doğulu meslektaşlarından koparak kendilerine özgü yeni bir yol çizebilmişler ve ne de bizim çabalarımızın sonucu meydana gelen yenilikler var diyebilmişlerdir. Dolayısıyla diğer konularda olduğu gibi bütün ilmî gelişme gösteren konularda da doğuluları taklit ederek onların izinden gitmeye özen göstermişlerdir. Uzmanların bile, kime ait olduğu konusunda ihtilafa düştükleri müellifleri meçhul olan o kadar kasîde ve beyit var ki, bunların bir kısmı kesin olmamakla beraber, doğulu şâirlere mal edilirken bir diğer kısmı da Endülüslü şâirlere mal edilmektedir* ³².

Yukarıda açıklamaya çalıştığımız her iki görüşü de destekler mahiyette pek çok eski ve yeni edebiyat tarihçisinin ortaya attıkları görüşlere ilâve olarak aşağıdaki bazı hususları da göz önünde bulundurmak gerekir kanaatindeyiz.

Bu bağlılığın ve sadakatin bir delili olarak, Endülüslüler, yetiştirdikleri edip ve şâirlere, doğulu bazı edip ve şâirin adını vermişlerdir. Örneğin: er-Rûsâfi'ye En-

³¹ Geniş bilgi için bkz. *ez-Zehîra*, I, 15-21; Şevkî Dayf, *el-Fennu ve mezâhibuh fi şî'ri'l-'Arabî*, Kahire, 1960, s.308; *el-Edebu'l-'Arabî fi'l-Endelus*, s. 159.

³² *Zuhru'l-İslâm*, III, 104-105; *el-Edebu'l-'Arabî fi'l-Endelus*, s. 160.

dülüs'ün İbnu'r Rûmî'si, Mervân b. 'Abdurrahmân'a Endülüs'ün İbnu'l Mu'tez'i, İbn Hafâce'ye Endülüs'ün Şanavberî'si, İbn Zeydûn'e Endülüs'ün Buhturî'si denilirken pek çok Endülüslü kadın şâire de Doğulu kadın şâirlerin isimleri verilmiştir. Bu şâirlerin başında Mağrib'in Hânsâ'sı olarak bilinen Hamde binti Ziyâd gelmektedir. Söz konusu şâirler şiirlerini her ne kadar mekân olarak Endülüs'te yazıp söylemişlerse de eserlerin, şekil, üslup, vezin, kâfiye ve temaları doğudakileri anlatmaktadır. Halife Hârûn er-Reşîd meşhur üç câriyesi hakkında şu beyitleri söylemiştir. (Kâmil):

مَلَكَ الثَّلَاثُ الْآنَسَاتُ عَنَّا
وَحَلَلَنَ مِنْ قَلْبِي بِكُلِّ مَكَانٍ
مَا لِي تُطَاوِعُنِي الْبَرِيَّةُ كُلُّهَا
وَاطِيعُهُنَّ وَهْنٌ فِي عَصِيَّائِي
مَا ذَاكَ إِلَّا أَنَّ سُلْطَانَ الْهَوَى
وَبِهِ قَرِيبٌ أَعَزُّ مِنْ سُلْطَانِي

Üç bakire dizginimi ele geçirdi ve kalbimin her yerine yerleşti.

Ne oldu bana ki, bütün insanlar bana itâat ederken, isyanlarına rağmen ben onlara itaat ediyorum.

*Bu ancak, onların kendisinden güç aldıkları aşkın gücünün benim gücüm-den daha üstün olmasındandır.*³³

Onuncu yüzyılda terkip, şekil, vezin, mânâ, üslup, nazım, yönünden doğulu ve Endülüslü şâirler arasında tam bir uyumluluk görüldüğü ve hatta her iki bölgede yetişen şâirlerin söylemiş oldukları şiirleri birbirinden ayırmanın oldukça güç olduğu görülmektedir.

Rivayete göre Endülüslü ünlü filozof ve şâir Yahyâ b. Hakem el-Gazzâl (ölm.250/864)³⁴, Abbâsî dönemi şâiri olan Ebû Nuvâs'ın ölümünden sonra Bağdat'a girdiğinde şehir halkının Ebû Nuvâs'ın şiirlerinden başka hiçbir şâirin şiirinin varlığını kabul etmediklerini görmüştür. Halkın sözlerinde ne derece sadık olduklarını denemek için onlara kendine âit olan ve Ebû Nuvâs'a nispet ettiği şu beyitleri okur.

³³ el-Edebu'l-'Arabî fi'l-Endelus s.160.

³⁴ Cuzvetu'l-muktebes, s.351; el-Beyânu'l-muğrib, II, 93; Nefhu't-tîb, II, 254.

(Tavîl):

وَلَمَّا رَأَيْتُ الشَّرْبَ أَكْذَتُ سَمَاؤَهُمْ تَأَبَّطُ زَقْيَ وَاحْتَسَبْتُ عَنَائِي
فَلَمَّا أَتَيْتُ الْحَانَ نَادَيْتُ رَبَّهُ فَثَابَ خَفِيفَ الرُّوحِ نَحْوَ نَدَائِي

Şarap içen bir toplumun semasının cimri davrandığını görünce kırıbamı koltuğuma aldım ve sıkıntımı içime attım.

Meyhaneye geldiğimde meyhaneciye seslendim, çağırma hafif ruhlu ve neşeli bir şekilde cevap verdi.

Beyitleri okuyup tamamladığında orada bulunanların pek hoşuna gittiğini ve Ebû Nuvâs'ı methetmede oldukça aşırılığa kaçtıklarını görünce, onlara *yavaş olun yanılıyorsunuz bu beyitler Ebû Nuvâs'a değil bana aittir* deyince ona şiddetle karşı çıkmışlardır. Daha sonra Yahyâ b. Hakem el-Gazzâl kasîdenin geri kalan şu son beytini okuduğunda etrafından mahcup bir şekilde uzaklaşmışlardır. (Tavîl):

تَذَارَكْتُ فِي شُرْبِ النَّبِيدِ خَطَائِي وَقَارَقْتُ فِيهِ شَيْمَتِي وَحَيَاتِي

“Şarap içerek hatamı telafi ettim. Şarap içerken, hayatımdan ve ahlakımdan sıyrıldım”³⁵.

Özetlemek gerekirse, açıklamaya çalıştığımız Arap edebiyat tarihçilerinin görüşleri dikkate alındığında Endülüs şiiri doğu şiiriyle şekil, üslup, mânâ ve nazım bakımından aynı konu ve aynı özellikleri taşımaktadır. Yahyâ b. Hakem el-Gazzâl'ın vermiş olduğu misalden de anlaşılacağı üzere her iki şiiri, Şevkî Dayf'ında belirttiği gibi konu çokluğu dışında birbirinden ayırmanın oldukça zor olduğu ve Endülüslülerin buna yeni bir şey ilâve etmedikleri görülmektedir. Eğer Endülüslülerin şiirlerinde Endülüs karakteri açık ve belirgin olsaydı yukarıdaki beyitlerde de görüldüğü gibi Endülüslü bir şâire ait beyitlerin doğulu bir şâire mal edilmesi elbette zor olurdu kanaatindeyiz.

Çöl hayatının tabîî bir sonucu olarak Arap topluluğu bütün insanlar arasında

³⁵ Şiirlerin tamamı için bkz. *Cuzvetu'l-muktebes*, s. 351; *Nefhu't-tîb*, II, 260-261;

şii en çok seven millet olarak bilinmektedir. Şiir İslâmiyet'ten önce Arapların günlük yaşamlarından bir parça olup, şiirsiz bir hayatın varlığından söz edilmemektedir. Bu konuda Hz. Muhammed (s.a.v.)'in "*Deve emzirdiği yavrusundan nasıl vazgeçmez ise, Araplar da şiiirden vazgeçmezler.*" dediği rivayet olunur³⁶.

Bilindiği üzere Arap topluluğu Câhiliye döneminden günümüze kadar asabiyet duygusu içinde olup, yabancıları aşağılayan, onları horlayan, kendi ırkından olanları ise öven bir millet olarak ün yapmıştır. Dolayısıyla da kendi öz vatanlarından çok uzakta yeni bir toplumla yaşamaya başladıklarında yaptıkları ilk icraat, bu toplum arasında dinlerini, dillerini, medeniyetlerini ve kültürlerini yaymaya ve halkı Araplaştırmaya yönelik olmuştur. Örf ve adetleriyle birlikte kendilerini sanki ilk vatanlarında yaşıyorlarmış gibi hissetmekteydiler. Zira onlar için yeni vatan, eski vatanın bir alternatifi olmakla beraber, ana vatanın bir uzantısı olarak görmekteydiler³⁷. Hal böyleyken her alanda kendini hissettiren Arap kültür ve medeniyeti doğal olarak Endülüs şiiri üzerinde de etkisini göstermeye başlamıştır.

IV. asırdan itibaren Endülüs'te İslâm medeniyetinin yayılmaya başlamasıyla doğuda yaygın olan eski (klasik) şiir ekolünün izini takip eden bir şiir türü ortaya çıkmaya başlamıştır. Dolayısıyla da Endülüslü şâirler şiir oluşturma yolunda ilk adımı klasik şiirle atmışlardır. Her konuda olduğu gibi klasik şiir konusunda da doğulu şâirlerin izini takip eden Endülüslü şâirlerden bir grup, doğuda yaygın olan; fahr, medih, hiciv, hamâse, mersiye, gazel, gibi klasik şiir konularını işlemeye özen gösterirlerken bir diğer grup, özellikle de Mulûku't-Ṭavâ'if dönemi şâirleri Endülüs'e has özellik ve güzellikleri içeren konuları seçmişlerdir. Bu hususta es-Sanavberî'nin tabiat tasvirleri ile ilgili nazmetmiş olduğu ravdiyyât ve nevriyyâtının etkisi büyük olmuştur³⁸.

Endülüs'te Hilâfet Dönemi Edebî Çevresi, s. 37.

³⁶ İbn Reşîk (Ebû 'Alî el-Hasan el-Kayravânî), *el-'Umde*, I-II, nşr. M. Muhyiddîn 'Abdulhamîd, Beyrut, 1972, I, 15; *el-Edebu'l-'Arabî fi'l-Endelus*, s.163.

³⁷ *el-Edebu'l-'Arabî fi'l-Endelus*, s.163.

³⁸ *el-Edebu'l-'Arabî fi'l-Endelus*, s. 165.

Onuncu yüzyılda terkip, şekil ve vezin bakımından klasik şiirde kayda değer bir farklılık görülmemekle beraber tema bakımından yeni gelişmelerin olduğu görülür. Siyasî baskıların tabîî bir sonucu olarak, doğuda pek fazla görülmeyen yalvarma, af dileme konuları da Endülüs klasik şiirinde sık sık dile getirilmeye başlanmıştır³⁹. Zira Endülüs klasik şiirinin en parlak dönemini Mulûku't-Ṭavâ'if döneminde yaşanmıştır. Bunun en büyük etkenlerinden biri, Emevî devletinin yıkılmasıyla birlikte yerine kurulan yirmiye yakın irili ufaklı hanedanlıkların başındaki her hükümdarın kendi propagandasını yapacak, meclislerini şenlendirecek şâirlere sahip olma yarışıdır. Bu ilgiden olacak ki hükümdarlar arasında şâirlerin değeri giderek artmaya başlamış hatta şâirlik vezîrlığe denk tutulmuştur. Öyle ki hükümdarlar arasında ki rekabet, şâirler arasında rekabete dönüşmüştür. Bu rekabet ortamının oluşması klâsik şiirin kalitesinin ister istemez yükselmesine sebep olmuştur⁴⁰.

Endülüs edebiyatıyla ilgili kaynakları incelediğimizde; Mikdâd Rahîm, Mustafâ eş-Şek'a, Şevkî Dayf ve İhsân 'Abbâs gibi meşhur edebiyatçılar da, aralarında bazı konular üzerinde görüş farklılıklarının olmasına rağmen, doğu ile batı arasında sürekli bilimsel, edebî ve ekonomik amaçlı yapılan seyahatler sonucu Endülüs şiirinin doğal olarak doğu şiirinden etkilendiği görüşü hâkimdir. Bunda Endülüslü edip ve şâirlerin Bağdat'a giderek bu kentin önde gelen şâirlerine bir müddet öğrencilik yaptıktan sonra tekrar Endülüs'e geri dönmelerinin payının büyük olduğu bilinmektedir.

Klasik şiir, Mulûku't-Ṭavâ'if döneminde, daha önceki dönemlerde tesis edilen iç barış ve huzurun tekrar yok olmaya başlamasının aksine; fahr, hiciv, methiye, zûhd, tabiat tasviri, içki, aşk ve siyasî baskılar sonucunda yalvarma, af ve himmet dileme gibi temalar etrafında önemli bir zenginlik kazanarak zirveye ulaşmıştır.

Bu dönem hükümdarlarının etrafında edebiyatçı, şâir, astronomi bilginleri ve tarihçilerden oluşan ciddi bir halka oluşarak edebiyat ve şiirle uğraşanların sayısı gi-

³⁹ *Endülüs Müslümanları*, III, 88; *el-Edebu'l-'Arabî fi'l-Endelus*, s. 64-165.

⁴⁰ *Nefhu't-tîb* I, 146; *Endülüs Müslümanları*, III, 90.

derek artmıştır ⁴¹. Doğulu çağdaşlarının yolunu izleyip onların üslup, metod ve yöntemlerini benimseyerek bu döneme damgasını vuran şâirlerin en meşhurları, İbn Şeref el-Kayrevânî, Ebû İshâk el-İlbîrî, İbn Zeydûn, el-Mu'temid b.'Abbâd, İbn 'Ammâr el-Mehrî, İbnu'l-Lebbâne, İbn Hamdîs ve İbn 'Abdûn'dur.

1.1.1.2. Doğu Şiirinin Batı Şiirine Etkisi

Doğu şiirinin batı şiirine etkisi konusunda pek çok fikir ve görüş ortaya atılmıştır. Buna göre müsteşrik Nicholson *Arap Edebiyatı Tarihi* (The History of the Arabian Literature) adlı eserinde şu görüşlere yer vermiştir: *Avrupa şiiri, Endülüs'ün Müslümanlar tarafından fethinden önce sürekli gelişme gösteren Yunan şiiri başta olmak üzere diğer Avrupa ülkelerinde nazmedilen bütün şiirler düzensiz olup, kâfiye ve vezinden yoksundu. Avrupalı şâirler Endülüs Araplarıyla bir başka ifadeyle fetih ordusuyla birlikte buraya gelen şâirlerle kaynaşp beraberce yaşamaya başladıkları tarihten itibaren Avrupa şiirinde daha önce hiç rastlanmamış vezin ve kâfiyeler görülmeye başlamıştır* ⁴².

Ancak müsteşrik Michel, Nicholsun'un bu görüşlerine katılmadığını söylemiştir. *Ona göre, iddia edildiği gibi, Endülüs'ün fethinden önce Avrupa şiiri vezin ve kâfiyeden yoksun değildi. Zira İtalya'da uygulanmakta olan halk şiirinin vezin ve kâfiyesi, Endülüs'ün fethinden çok daha öncelere dayanmaktadır. Hatta Avrupalı bestekâr Cakubuni'nin yapmış olduğu milli marşın vezin ve kâfiyesi Arap asıllı el-Merfî'nin şarkılarının vezin ve kâfiyesinden farksızdır. Diyerek Nicholsun'un görüşlerine karşı çıkmıştır* ⁴³.

Mişel 'Âsî'nin naklettiğine göre İtalyan yazar Khitani ise; *Nasibu'l-İslâm fî tedrici'l-Medine* adlı eserinde, Michel'in iddiâ ettiği gibi Avrupa şiirinin Endülüs şiirinden etkilenmediğini, kendine özgün bir vezin ve kâfiyesinin olduğu görüşüne katılmadığını ifade eden bir diğer yazar ve İtalyan şâir Dandy de Ditany'nin görü-

⁴¹ *Doğuştan Günümüze Büyük İslâm Tarihi*, IV, 507; Özdemir, "Endülüs", TDVİA, C. XI, s. 220.

⁴² *Doğuştan Günümüze Büyük İslâm Tarihi*, IV, 507.

şünü destekleyen mahiyette bir görüş ortaya atmıştır. Şâire göre dilde hayâl gücünün geliştiğini, bütün incelik, zerâfet ve güzelliklerini dile getirdiği tasvir şiirlerinde topladığında Avrupa'nın cehâlet bataklığında boğulduğu bir dönemde, Bağdat ve Kurtuba da sürekli gelişme gösteren Arap şiirinden kendisinin dahi büyük ölçüde etkilendiğini söylemiştir.

Yine büyük edebiyatçı ve yazar Luis Fiardo *Târihu'l-Arab ve'l-Berber fi İspanyâ* adlı eserinde; Avrupalı bazı müsteşriklerinin iddia ettikleri gibi Fransız şiiri, Yunan ve Roma şiirinden değil, Endülüs şiiri gibi doğu şiirinden alınmıştır. Zira ne Endülüslüler ne de Fransızlar, Hicrî VIII. asırda; yani Mulûku't-Ṭavâ'if döneminde önce yaşamın güzelliğinin yanı sıra tabiat tasvirleriyle ilgili şiirlere pek fazla önem vermemişlerdir. Luis'e göre ise Avrupalı şâirlerin şiirde kâfiye yapma sanatını ticaret amacıyla Endülüs'ten Avrupa'ya gelen Arap asıllı Endülüslü tüccarlar almıştır. Milâdî 1876 yılında Fransa'nın Marsilya şehrinde düzenlenen ve pek çok müsteşrikin de katıldığı bir panelde konuşan ünlü yazar Lacir ise; Arapların Endülüs'e ilim, edebiyat, kültür ve sanat alanında küçümsenmeyecek kadar büyük eserler bıraktıklarını söylemiştir. Dolayısıyla da söz konusu eserlerin pek çoğunu Fransız ilim adamları, Endülüs Araplarından almaya çalışmışlardır. Hatta meşhur İtalyan şâir Dandy'nin şiirlerinin pek çoğunu İslâm filozofu ve tasavvufçusu Muhyiddîn el-'Arabî (ölm.638/1240)⁴³'nin eserlerinden aldığı bilinmektedir.

İstanlı Paul ise; yukarıdaki görüşlere farklı bir açıdan yaklaşmaya çalışmaktadır. Paul'a göre; Avrupa Avrupa olalı Endülüs'te özellikle de Mulûku't-Tavâ'if döneminde gelişme gösteren Arap edebiyatı ve bu dönem hükümdarları etrafında toplanan yüzlerce edip ve şâiri hiçbir dönemde görmemiştir. Zira bu dönemde her cinsten ve her tabakadan insanların şiir söyleyip nazmetmeleri, İtalya başta olmak üzere, güney Avrupa bölgesinde yaşayan özellikle de şarkı sözleri yazan Avrupalı

⁴³ a.e., IV, 507-508.

⁴⁴ Geniş bilgi için bkz. *el-Edebu'l-Endelusi -et-tetavvur ve't-tecdîd-*, s.322-323; *eş-Şi'r ve'l-bi'e fi'l-Endelus*, s. 109.

şâirlere ilham kaynağı olmuştur ⁴⁵.

Yine Endülüslü meşhur vezîr, edebiyatçı ve şâir İbn Zeydûn'un divânını neşreden Mösyö Kur ve onun bütün kasîdelerini İspanyolca'ya tercüme eden Garcia Gomez bu görüşleri destekler mahiyette bir görüş ortaya atarak, *Endülüs'ün ünlü cevvalun (gezici) şarkıcılar, söylemiş oldukları şarkılarının sözlerinin tamamını XII. Asırdan itibaren güney Avrupa'da yayılmaya başlayan şâir İbn Zeydûn'un şiirlerinden almışlardır* ⁴⁶ demiştir.

Özetlemek gerekirse; Endülüs'te, Fransa'da ve güney İtalya'da yetişen şâirlerin büyük bir bölümünün Endülüs Arap edebiyatının tesiri altında kaldıkları görülürken bunda da ticaret amacıyla Avrupa bölgelerine giden Arap asıllı Endülüslülerin rolü büyük olmuştur. Hatta Endülüs şiirinin Avrupa şarkı türünü bile etkilediği ve bundan da Avrupalı şarkıcıların büyük ölçüde faydalandıkları görülür.

1.1.1.3. *Mulûku't-Tavâ'if Döneminde Şiirin Durumu*

Müsteşrik Garsie Gomez'e göre; Hilâfet döneminin sona ermesiyle yok olup giden siyasî ahlâkla birlikte halkın manevî duygu ve düşüncelerinin de ağır ağır yok olmaya başladığı bir ortamda eğlence meclislerinin yayılması sonucu şiir alanında da gelişme kendini hissettirmeye başlamıştır.

Edebiyat tarihçileri; Endülüs Emevîler Devletinin yıkılmasına sebep olan olayların başında yaşanan siyasî kargaşanın yanı sıra halifelerin burayı doğu görünümlü bir devlet olmaktan ziyâde, batı görünümlü bir devlet haline getirmeye çalışmalarının büyük payının olduğu kanaatini taşımaktadırlar. Mulûku't-Tavâ'if hükümdarları ise; Emevîlerin tam tersine bir siyaset izleyerek; Endülüs'ü batının bir parçası olmaktan kurtarıp her yönüyle Bağdat'a bağlı bir eyalet haline getirmek için çaba sarf etmişlerdir ⁴⁷.

⁴⁵ *el-Edebu'l-Endelusi -et-tefavvur ve't-tecdid-*, s. 323.

⁴⁶ *el-Edebu'l-Endelusi -et-tefavvur ve't-tecdid-*, s. 339-340.

⁴⁷ *Târîhu'l-fikri'l-Endelusi*, s. 78.

Sayıları yaklaşık yirmi olan ve Emevîler'in himayesinden çıkarak, kendi kendilerini idare etmeye başlayan Mulûku't-Ṭavâ'if hükümdarlarının, daha önce de belirtildiği gibi; müzik, raks, içki ve eğlencenin her türüne düşkün olmaları, Endülüs'te büyük bir edebî faaliyetin gelişmesine zemin hazırlamıştır.

Müellif eş-Şakândî'nin de belirttiği gibi, Câhiliye döneminden itibaren iktidarlarını sürdürebilmek için şâirlerin desteğini arkalarına alma geleneği Emevîler dönemi başta olmak üzere diğer dönemlerde de yoğun bir şekilde sürmüştür. Mulûku't-Ṭavâ'if hükümdarları dönemi kendi iktidarlarını destekleyecek halkı kendi yönetimlerinin altında toplamaya yardımcı olacak, düşmanları aleyhinde propaganda yapacak şâirlere ihtiyaç duydukları için saray kapılarını şâirlere sonuna kadar açarak onlara büyük ikramda bulunmuşlardır. Bu durum şiir ve şâirin hükümdarlar nezdinde büyük önem kazanmasına neden olmuştur. Hatta bazı şâirlerin bahşiş ve ödül elde etmek için methiyeler söylediği ve karşılığında da hükümdardan yüz dinar talep ettiği, verilmediği takdirde de bir daha o hükümdarı methetmemeye yemin dahi ettiği rivayet olunur ⁴⁸.

Mulûku't-Ṭavâ'if döneminde gelişme gösteren şiirin ne kadar revaçta olduğu Yâkût el-Hamevî'nin *Mu'cemu'l-buldân* adlı eserinde yer verdiği şu rivayetten daha iyi anlaşılmaktadır. *Bir çok kimseden duyduğum kadarıyla Şilb halkı arasında şâir olmayan ender bulunurmuş. Hatta bura halkından tarlada çalışan herhangi bir çiftçiye veya bu çiftçinin arkasında dolaşan çocuğuna rastlayıp ona şiir sorsan, sana anında şiirle cevap verirmiş.* ⁴⁹ Bundan da anlaşılıyor ki Endülüs halkı her ne sıfatla, her ne konumda olursa olsun şiire büyük bir ilgi duymuş ve şiiri hayatının ayrılmaz bir parçası olarak kabul etmiştir. Başka bir deyişle Kurtuba (Cordova) halkı çeşitli konular içeren kitaplar toplayarak kütüphanelerini geliştirmeye çalışırken, İşbiliyye (Sevilla) halkı ise; müzik ve raksla ilgili ne kadar alet

⁴⁸ *Nefhu't-ṭib*, IV, 168; Demirayak (Kenan), *Arap Edebiyatında Şiirle Kazanma*, İslâmî Edebiyat Sayı, XXI, Temmuz, 1993, s. 47-53.

⁴⁹ *Vefeyâtu'l-a'yân*, I, 53; *el-Mu'cem*, s. 165.

varsa toplamakla meşgul olmuştur ⁵⁰.

Câhiliye döneminden itibaren Arap toplumunda her dönemde tarihe damgasını vuran şiirin gelişmesini incelediğimizde, burada emir ve halifelerin şâirleri maddî ve manevî yönden desteklemelerinin yanı sıra, kurulan panayırların içkili, kadınlı eğlence meclislerinin Arap yarımadasının dört bir yanına yayılması gibi pek çok etkenin pay sahibi olduğu görülür ⁵¹.

Söz konusu etkenler azda olsa Endülüs, özellikle Mulûku't-Ṭavâ'if dönemi şiirinin gelişmesinde de rol oynamıştır. Örneğin câhiliye dönemi şiirinin gelişmesinde büyük payı olan panayırların yerini, değişen ve sürekli gelişme gösteren şartlara bağlı olarak Endülüs'te her dönemde yaşanan kültürün, edebiyatın biraz daha yayıldığı ilim erbâbının edip ve şâirlerin bir araya geldikleri kültür merkezleri almıştır ⁵².

Yukarıda da işaret edildiği gibi; Mulûku't-Ṭavâ'if hükümdarlarının birer şâir ve Edebiyatçı olmalarının yanında birbirlerinden farklı bazı meziyet ve özelliklere de sahiptiler. Dolayısıyla her hükümdar kendine has meziyetiyle anılır ve bununla tanınırdı. Örneğin Batelyevs (Badajoz) hükümdarı el-Mütevekkil (ölm. 489/1096) âlim kişiliğiyle, Tuleytula (Tuleytula (Toledo)) hükümdarı İbn. Zünnûn cömertliğiyle, es-Sehle hükümdarı İbn Rezîn (ölm. 496/1103) müziğe karşı duyduğu derin ilgi ve alakayla tanınırken, Sarakusta (Saragossa) hükümdarı el-muktedir b. Hûd (ölm. 699/1299) âlim kişiliğiyle, Mursiye (Murcia) hükümdarı İbn Tâhir (ölm. 480/1087) ise nesir ilmiyle şöhret bulmuştur. Şiirle meşgul olma bütün hükümdarların ortak yönleri olmakla beraber, her hükümdar kendi gücü nispetinde edip ve şâirlere açık destek vermiştir. Ancak İşbîliyye (Sevilla) hükümdarı İbnu'l-'Abbâd'ın şiire karşı duymuş olduğu ilgi ve şiirle iştigal eden şâirlere göstermeye çalıştığı yakın alakayı

⁵⁰ *el-Fennu ve mezâhibuh fi 'ş-şi'ri'l-'Arabî*, s. 451; *Târîhu'l-fikri'l-Endelusi*, s. 77-78.

⁵¹ Çetin (Nihat M.), *Eski Arap Şiiri*, İstanbul, 1973, s. 14; Demirayak (Kenan), *Abbâsi Edebiyatı Tarihi*, Erzurum, 1998, s. 62-65.

⁵² *Doğuştan Günümüze Büyük İslâm Tarihi*, IV, 483.

diğer hükümdarların göstermediği görülür ⁵³.

Bu dönem şiirinin gelişmesini sağlayan bir diğer etken ise; hükümdarlar başta olmak üzere vezîrler, valîler, askerî komutanlar ve devletin yüksek kademelelerinde görev yapan memurlar dahi kendi aralarında yapmış oldukları resmî ve gayrî resmî yazışmalarda sözlerine şiirle başlayıp şiirle bitirmeleri gösterilebilir. Pek çok hükümdar özel günlerde eş ve dostlarına göndermiş oldukları kartın üzerine; davetiye, kutlama, özür-af dileme hiciv vs. gibi sözler yazdıktan sonra bunu da şiirle süslemeye çalışırlardı. Hatta bazıları daha da ileri giderek şiirli sözlerle hayatından kısaca bahsettikten sonra medih konusuna geçerek kendini erişilmesi güç yıldızlara ve ayak basılmamış bir bahçe içinde yeni açmış gül ve çiçeklere benzetirdi. Bu hükümdarların başında emîr Muẓaffer b. el-Afîs, İbn Tâhir (ölm.480/1087), el-Mütevekkil ve el-Mu'temid b. 'Abbâd (ölm. 488/1095) ⁵⁴ gelmektedir.

Zira şiir Mulûku't Tavaîf dönem hükümdarlarının hayatında öyle bir yer etmişti ki, şiirle yatıp şiirle kalkmaya başlamışlar, şiirsiz bir yaşamı düşünmek dahi istememişlerdir. Dolayısıyla şiirin bu dönemde zirveye ulaşması kaçınılmaz olmuştur. İbn Zeydûn (ölm. 463/1070) ⁵⁵, İbn. 'Abdûn (ölm. 520/1137) ⁵⁶ ve İbn Hâmdîs (ölm. 527/1133) ⁵⁷ başta olmak üzere pek çok şâir Endülüs'ün her tarafını adım adım dolaşarak hükümdarların saraylarına kadar girip vezîrlük makamına kadar yükselmeyi başararak, buralarda kurulan ilmî ve edebî sohbet meclislerine katılmışlardır. Müderrislik başta olmak üzere eğitimin çeşitli kademelerinde görev yaptıkları için isimlerini dîvân sicillerine dahi yazdırmayı başaran bu şâirler, söylemiş oldukları özellikle de methiye türü her beyit, şiir karşılığı hükümdardan büyük ödüller almış-

⁵³ *el-Fennu ve mezâhibuh fi 'ş-şi'ri'l-'Arabî* , s. 451.

⁵⁴ *el-Fukâhe fi'l-edebi'l-Endelusi*, s.61; *Târihu'l-fikri'l-Endelusi*, s. 78-79.

⁵⁵ *Ḳalâ'idu'l-'ikyân*, I, 241-253; *el-Mu'cem*, s. 166; *Şi'ru't-tabî'a fi'l-edebi'l-'Arabî* , s. 350-352; *eş-Şi'ru'l-Endelusi-baḥş fi teṭavvurih ve ḥaşâ'işih-*, s. 22

⁵⁶ *el-Mu'cem*, 1666; *Şi'ru't-tabî'a fi'l-edebi'l-'Arabî* , s.350-352; *el-Mu'cib*, s. 164

⁵⁷ *eş-Şi'r ve'l-bî'e fi'l-Endelus*, s.88; *Ḳalâ'idul-'ikyân*, I, 253; *el-Ḳutûfu'l-yâni'a*, s. 199.

lardır ⁵⁸.

Konu bütünlüğü açısından faydalı olabileceğini düşündüğümüz bir diğer husus ise; Mulûku't-Ṭavâ'if döneminde yetişen şâirler üç ana başlık altında toplanabilir.

a- Devlet kademelerinde hiçbir şâirin hayâl dahi edemediği yüksek makamlara sahip olan şâirler. Bunların başında İbn Zeydûn, İbn 'Ammâr ve İbn 'Abdûn gelmektedir.

b- Herhangi bir hükümdara intisap edip, ondan aylık veya yıllık olarak maaş alan şâirlerdir. Bunların başında ise; 'Abdulmecîd b. Vehbun, İbn Hamdîs ve Ebu'l-Fadl el-Bağdâdî gelmektedir.

c- Bu gruba; herhangi bir hükümdara bağlı olmayan ve sarayları dolaşarak buraların hükümdarlarından, söylemiş oldukları özellikle de methiye türü şiir karşılığı bahşiş ve ödül alan şâirler girmektedir. Bu şâirlerin sayısının diğer iki grup şâirlerden daha fazla olduğu ve adlarına da gezici şâirler denildiği bilinmektedir. Bunların başında; İbn Şeref el-Kayrevânî, İbn 'Ammâr ve Abdurrahmân b. Mekânâ el-İşbunî ⁵⁹ gelmektedir.

Edebiyat tarihçileri bu üç gruba bir dördüncü grup daha dahil etmişlerdir. Adlarına meddahlar veya şiir söyleyenler denilen bu sözde şâirler, kulağa hoş gelen ve toplumun beğenisini kazanan, şâir 'Abdurrahmân b. Mekânâ el-İşbunî'nin kâsidesi başta olmak üzere bazı meşhur şâirlerin şiirlerini ezberleyerek, kapı kapı dolaşıp buraların sâkinlerinden yardım talebînde bulunan gezgin şarkıcılardır ⁶⁰.

Sonuç olarak, Mulûku't-Ṭavâ'if dönemi şiirinin gelişmesinde rol oynayan doğudaki edebî faaliyetlere ilâveten bu dönem hükümdarlarının saray kapılarını edip ve şâirlere sonuna kadar açmaları, onlara ödül ve bahşiş de bulunmaları gelmekte-

⁵⁸ *Târîhu 'l-fikri 'l-Endelusi*, s. 78-79.

⁵⁹ *Târîhu 'l-edebi 'l-Endelusi- 'aşru 't-Ṭavâ'if ve 'l-Murâbiṭîn-*, s. 82-85; *el-Mu'cib*, s. 63-65.

⁶⁰ *Târîhu 'l-edebi 'l-Endelusi- 'aşru 't-Ṭavâ'if ve 'l-Murâbiṭîn-*, s. 85 - 86.

dir. Ayrıca her hükümdarın birer şâir olması devlet işlerinden çok edip ve şâirlere önem vermeleri gibi faktörlerin de bu dönem şiirinin gelişmesinde büyük pay sahibi olmuştur.

1.1.1.4. *Mulûku't-Tavâ'if Döneminde Şiirin Gelişmesi*

1.1.1.4.1. Gınânın Yaygınlık Kazanması

Fetih ordusuyla birlikte doğunun kültürünü Endülüs'e taşıyıp burada yaygınlık kazanmasında; edip, şâir ve diğer âlimlerin katkılarının olduğu kadar, şarkı ve şarkıcıların da büyük payları olmuştur. Dolayısıyla da şarkının, şiiri yönlendirip onun sınırlarını belirlemede belli bir güce sahip olduğu görülür ⁶¹.

Bilindiği üzere müzikle uğraşma doğuda yani İslâm ülkelerinde olduğu gibi Endülüs'te de bazı din âlimleri tarafından İslâmî tarza uygunluğu yönünden tartışma konusu olmasına rağmen günlük hayatın ayrılmaz bir parçası olmuştur. Hükümdarların saraylarında, zengin ailelerin evlerinde düzenlenen eğlence meclisleri, düğünler, sünnet merasimleri ve diğer bazı eğlenceler hep sazlı sözlü müzik eşliğinde olmuştur ⁶².

Endülüs'te şarkının kısa bir süre içinde yayılmasında buraya getirilen doğu kültürünün payının büyük olduğu görülür. Ayrıca buranın emir ve halifeleri saraylarda çalışan doğu asıllı şarkıcı câriyelerin şarkı söyleme konusunda daha başarılı olduklarına inanmışlar, dolayısıyla da onları Endülüs'e çekebilmek için büyük miktarda ihsan ve bağışta bulunmuşlardır. İbn Sa'îd'in de belirttiği gibi cömertçe dağıtılan bu ödüllerden pay alabilmek için çok sayıda doğulu kadın ve erkek şarkıcı Endülüs'e akın etmiştir. Netice olarak hicrî beşinci, milâdî on birinci asırdan itibaren Endülüs halkı Arap musikî ve şarkısıyla tanışma fırsatı bulmuştur ⁶³. Herhangi bir şâirlik ve şarkıcılık sıfatları bulunmayan bu şarkıcı câriyeler; emir, halife ve zengin tabakanın bulunduğu eğlence meclislerini şenlendirerek şiirin Endülüs'te gelişip ya-

⁶¹ 'Aşru 'd-duvel ve 'l-imârât (Endelus), s. 51; Târihu 'l-edebi 'l-Endelusî, s. 53.

⁶² Doğuştan Günümüze Büyük İslâm Tarihi, IV, 519; Endülüs Müslümanları, III, 116.

yılmasında büyük pay sahibi olmuşlardır ⁶⁴. Kaynaklarda, Endülüs'te medeniyetin yüksek seviyelere ulaştığı; ilim, sanat ve edebiyatın zirveye çıktığı, halkın şiire ve şarkıya düşkün olmalarının ardında çevre faktörünün büyüleyici doğal güzelliğinin, lüks ve müreffeh hayatın olduğu görülmektedir ⁶⁵.

Emevî hükümdarı I. Hakem'in döneminden itibaren emir ve halifeler saray kapılarını doğudan gelen Alvân, Zerkân ve Faḍlu'l-Medîne gibi müzisyen ve şarkıcılara açmışlardır. Doğunun en meşhur şarkıcısı ve mevsilî ekolüne mensup Ziryâb lakabıyla şöhret bulan 'Alî b. Nafi'nin, emir II. 'Abdurrahmân'ın döneminde oğulları ve iki câriyesiyle Bağdat'tan ayrıldıktan sonra Kurtuba'ya gelmiştir. Ziryâb burada daha önceki dönemlerde uygulanmakta olan şarkı ve görgü kurallarında kısa bir sürede büyük değişiklikler gerçekleştirmiştir ⁶⁶.

Emir II. 'Abdurrahmân, maiyetinde bulundurduğu Ziryâb başta olmak üzere çok sayıda şarkıcıya sayısız ihsân ve ikramda bulunmuştur. Hatta Ziryâb'a ayda iki yüz oğullarına ise yirmişer dinar maaş bağlamıştır ⁶⁷. Rivayete göre; söz konusu emir Ziryâb'ın söylediği bir şarkıdan dolayı ödül olarak haznedarına ona kırk bin dinar ödemesi için emir vermiştir. Ancak haznedarın halka ait olan bu parayı ödeyemeyeceğini söylemesi üzerine, bu parayı kendi şahsına ait hazinesinden ödediği nakledilmiştir ⁶⁸.

II. 'Abdurrahmân'ın sanat ve sanatçıya ne kadar önem verdiğinin bir göstergesi de Kurtuba'da Ziryâb ve aile efradının rahat edebilecekleri Kurtuba'da bir konut tahsis etmiş olmasıdır ⁶⁹.

⁶³ 'Aşru'd-duvel ve 'l-imârât (Endelus), (Endelus), s.52.

⁶⁴ Nefhu't-tîb, III, 140.

⁶⁵ Endülüs Müslümanları, III, s. 116.

⁶⁶ 'Aşru'd-duvel ve 'l-imârât (Endelus), (Endelus), s. 51; Târihu 'l-edebi 'l-Endelusi, s.54.

⁶⁷ 'Aşru'd-duvel ve 'l-imârât (Endelus), s. 51.

⁶⁸ Târihu 'l-edebi 'l-Endelusi, s.83-84; 'Aşru'd-duvel ve 'l-imârât (Endelus), (Endelus), s.

⁶⁹ Endülüs Müslümanları, III, 117.

Güfteleriyle birlikte yaklaşık on bin şarkı bestesini ezberinde tutmayı başaran Ziryâb, Endülüslü pek çok şarkıcıyı geride bırakarak ününü kısa bir süre zarfında Endülüs'ün dört bir yanına yaymayı başarmış, dolayısıyla da musikî alanında köklü değişiklikler yapmıştır. Bunun en bariz örneğini onun, Kurtuba'da açtığı ilk musikî konservatuar okulunda görebiliriz. Kurtuba'nın önde gelen gençlerine şarkı ve beste konularında dersler veren Ziryâb, Endülüs müziğinin gelişmesine büyük katkıda bulunmuştur. Bu konservatuarı daha sonra; İşbîliyye (Sevilla), Tuleytula (Toledo), Belensiye (Valencia) ve Gırnata (Granada) da açılan okullar takip etmiştir ⁷⁰.

Şarkıcı Ziryâb açtığı konservatuar okulları sayesinde, Endülüs musikî ekolüne kazandırdığı bu yeni imajın yanı sıra telli sazlarda tahta mızrap yerine kartal tırnağını kullanma geleneğini başlatan ve ud aletine beşinci bir tel daha ekleyen ilk musikî hocası olma özelliğine sahip olmuştur ⁷¹.

Ziryâb'dan sonra Endülüs'te şarkıyla ilgilenen bazı şahsiyetlerin de temayüz ettikleri görülür. Bunların başında da; 274/898 yılında vefat eden 'Abbâs b. Fırnâs, İbn 'Abdirabbih, Yahyâ el-Mursî, İbn Fethün ve Sa'id eṭ-Ṭuleytulî gelmektedir. İleride ayrı bir başlık altında ele alacağımız halk şiiri olarak bilinen zecellerin IX. yüzyıldan itibaren bestelenerek devlet merasimi ve düğünlerde söylenmek üzere şarkı haline getirilmesi ve buralarda söylenmesi büyük yaygınlık ve beğeni kazanmıştır. Hatta XI. asırdan itibaren Endülüs musikîsi Bağdat'ın şöhretini bile geride bırakmıştır ⁷².

Mulûku't-Ṭavâ'if döneminde özellikle de 'Abbâdîler'in Kurtuba'yı ele geçirdikleri sırada, Ṭuleytula (Toledo) ve İşbîliyye (Sevilla) gibi önemli iki büyük şehir ilim, kültür, edebiyat, şiir faaliyetlerinin yanı sıra, musikî, şarkı ve diğer eğlence kaynaklarının merkezi konumunda idiler. Benî 'Abbâd ailesine mensup olan

⁷⁰ *Nefḥu't-ṭîb*, III, 128; *'Aşru'd-duvel ve'l-imârât (Endelus)*, (Endelus), s. 51.

⁷¹ *'Aşru'd-duvel ve'l-imârât (Endelus)*, (Endelus), s. 51.

⁷² *'Aşru'd-duvel ve'l-imârât (Endelus)*, (Endelus), s.51.

hükümdar el-Mu'temid sadece başarılı bir idareci, yetenekli bir şâir ve edib olmakla kalmayıp aynı zamanda çok iyi bir şarkıcı idi.

Bu dönemde hükümdarların yanı sıra, musikî ve beste konusunda Endülüslü şarkıcıların en büyük lideri olarak kabul edilen meşhur filozof İbn Bâcce'nin muasırlarından ve Afrika bölgesine Endülüs şarkı bestelerini götürüp buradaki halka Arapça şarkıları öğreten ilk kişi olma özelliğine sahip olan şarkıcı Ebu's-Salt Ümeyye b. 'Abdilazîz'de meşhur olmuştur.

Şarkıcı 'Abdilazîz'i kendisi gibi şarkı ve besteleriyle ünlü olan öğrencisi Ebû Âmir b. el-Himâra takip etmiştir. O, çalgı aletlerini kendi elleriyle yapan, şiirler nazmeden, nazmetmiş olduğu bu şiirlere besteler yaparak şarkılar söyleyen bir bestekar olarak tanınmaktadır ⁷³. el-Himâra'nın bu özelliği Avrupalı şarkıcıların tarzını andırmaktadır. Zira Avrupalı şarkıcılar el-Himâra'dan önce beste ve güftelerinin pek çoğunu doğulu ve Endülüslü şarkıcılardan almışlardır. Avrupa'da ortaya çıkan trobadour (saz şâirleri, ozan)'ların şarkıdaki duygu ve coşku yönünden olduğu kadar şiirlerin özü ve yapısı bakımından da Müslüman şâir ve şarkıcıların etkisinde kaldıkları görülür. Hatta Abbâsîler döneminde İşbiliyye (Sevilla)'de yapılan müzik aletlerinin tamamı Avrupa ülkelerine ihraç edilerek karşılığında büyük kazançlar elde edilmiştir ⁷⁴.

Endülüs Müslümanları tarafından geliştirilip zaman zaman da yerli halk tarafından kullanılan daha sonrada batı Avrupa ülkelerine intikal ettirilen müzik aletlerinin başında ; **el-karric** (carrigo) (bir çeşit saz aleti), **ud** (laud), **rûta** (rota), **rebab** (rubap), **kanun**, **çitara** (bir çeşit gitar), **flaute** (flüt), **tef** ve **davul** gelmektedir ⁷⁵.

Görüldüğü gibi gerek fetih ordusuyla birlikte Endülüs'e taşınan doğu kültü-

⁷³ *el-Muğrib fî hule 'l-Mağrib*, II, 120; 'Asru 'd-duvel ve 'l-imârât (Endelus), (Endelus), s. 51.

⁷⁴ 'Asru 'd-duvel ve 'l-imârât (Endelus), (Endelus), s. 51-52; *Doğuştan Günümüze Büyük İslâm Tarihi*, IV, 519-520; Seyyid Nevfel, *Şi 'ru 'l-ı-ıtabî 'a fî 'l-edebi 'l-'Arabî* , Kahire, 1978, s. 350-352.

⁷⁵ Geniş bilgi için bkz. *Endülüs Müslümanları*, III, 118.

rünün, gerekse Emevî ailesine mensup emir ve halifelerin, özellikle de II. 'Abdurrahmân'ın teşvik ve gayretleriyle, şarkıcı Ziryâb ve öğrencilerinin yanı sıra şarkıcı câriyelerin Endülüs'e akın ederek burada kurulan eğlence meclislerini şenlendirmeleri, Emevî devletinin yıkılışıyla yerine kurulan Mulûku't-Tavâ'if hükümdarlıkları döneminde İşbiliyye (Sevilla) ve Tuleytula (Toledo) şehirlerinin birer eğlence merkezi haline dönüşmesi, Endülüs musikî ve şarkısının bazı Avrupa ülkelere kadar yayılma eğilimi göstermesi genel anlamda Endülüs şiirinin de gelişmesinde büyük rol oynamıştır.

1.2. MULÛKU'T-TAVÂ'İF DÖNEMİNDE ŞİİR EKOLLERİ

Endülüs'te durgunluk dönemi olarak bilinen hayat, doğudaki hayata özellikle de I. ve II. Abbâsî döneminde yaşayan insanların yaşantısına benzerlik göstermektedir. Yeni uygarlığın getirdiği nimetlerinden faydalanma etkisini, içkili, kadınlı ve şarkılı eğlence meclislerinin herkesin önünde serbestçe icra edilmesinde göstermeye başlamıştır. Söz konusu başıboş hayat ve bunun getirdiklerine duyulan tepki şiire de yansımış, dolayısıyla da muhdes (yeni) şiir adı verilen yeni bir şiir tarzı ortaya çıkmıştır ⁷⁶.

Arap edebiyat tarihiyle ilgili kaynakları incelediğimizde; Endülüs'ün fethinden, Emevî devletinin kurucusu I. 'Abdurrahmân (ed-Dâhil)'in (172/787)⁷⁷ ölümüne kadar geçen süre zarfında Endülüslüler, doğuluların yaşantısına benzer lüks hayat sürdürdükleri için şiir günlük yaşamlarının ayrılmaz bir parçası haline gelmiştir ⁷⁸.

II. 'Abdurrahmân'ın dönemi medeniyetin, huzur ve refahın en parlak dönemi olarak kabul edilirken bu dönem şâirleri klasik şiir konularını doğu klasik şiir konularına sıkı sıkıya bağlı kalarak işledikleri görülür. Daha önce de belirtildiği gibi doğunun yetiştirdiği ünlü şarkıcı İshâk el-Mevsilî'nin öğrencisi şarkıcı Ziryâb'ın

⁷⁶ *el-Edebu'l-Endelusi* (Heykel), s. 131; Şevkî Dayf, *el-'Aşru'l-'Abbâsiyyu'l-evvel*, Kahire, 1982, s. 181.

⁷⁷ Hayatı hakkında geniş bilgi için bkz. *Târîhu iftitâhi'l-Endelus*, s. 36-46; *el-Beyânu'l-muğrib*, II, 23; *et-Târîhu'l-Endelusi*, s. 131; *Endülüs Siyasi Tarihi*, s. 47.

822 yılında Endülüs'e gelişiyle, müzik ve eğlence meclislerinin, doğu meclislerine benzer bir şekilde, giderek ülke genelinde yaygınlık kazanması, Endülüs şiirinin gelişmesine büyük katkı sağlamıştır ⁷⁹.

Zira Endülüs'ün dört bir tarafında serbestçe faaliyet gösteren şarkı ve eğlence meclislerinin yanı sıra; içkinin bu meclislerde tüketilen ham maddesi olan üzüm bağlarının sayısının artması da içki meclislerinin giderek çoğalmasında etkili olmuştur. Serbestçe icra edilen bu taşkın hayata şiddetle karşı olduklarını her fırsatta dile getiren dindar ve muhafazakar insanlar çıkarak dünyayı ve onun getirdiği bu taşkınlıkları reddedip, ölümü ve ölüm ötesi hayatı şiirlerle hatırlatmayı kendilerine bir görev addetmişlerdir ⁸⁰.

Yukarıda ifade edilen bütün bu olumsuz koşulların doğal bir sonucu olarak kısmen hilâfet döneminde daha sonrada Mulûku't-Ṭavâ'if döneminde yeni bir şiir tarzı olarak karşımıza çıkan muhdes şiirin burada kendine yer bulduğu ve bunun da şiire Mucûn, hamriyyât, gazel, zûhd biçiminde yansıdığı görülür ⁸¹.

Ancak emirlik döneminin sonlarına doğru siyasî boşluğun da tabiî bir sonucu olarak II. 'Abdurrahmân'dan sonra Endülüs'te vuku bulan taht kavgası iç çekişmeler ve kabileler arası savaşlar hilâfet dönemine kadar sürmüştür. Tarihçilerin fetret (iç çekişme) dönemi adını verdikleri bu dönemden itibaren hızla gelişmeye başlayan Endülüs klasik şiiri doğuda I. Abbâsî döneminde yaşayan ve muhdes şiirin öncülerinden olan Ebû Nüvas'ın yolunu izleyen ve adına da **neo-klasik** denilen yepyeni bir şiir tarzı da ortaya çıkmıştır ⁸². Muhdes (yeni) şiire bir tepki olarak ortaya çıkan bu tarz, klasik şiire karşı olan tavrın etkisini biraz olsun azaltma amacını gütmekteydi. Neo-klasik şiirin dışında kalan klasik, muhdes ve halk tarzı (muvaşşah) olarak adlandırılan üç önemli ekolde varlığını güçlendirerek sürdür-

⁷⁸ *eş-Şi'r ve 'l-bî'e fi 'l-Endelus*, s. 57.

⁷⁹ *Zuhru 'l-İslâm*, III, 33; *eş-Şi'r ve 'l-bî'e fi 'l-Endelus*, s. 58.

⁸⁰ *eş-Şi'r ve 'l-bî'e fi 'l-Endelus*, s. 58.

⁸¹ *Endülüs'te Hilâfet Dönemi Edebi Çevresi*, s. 39.

müştür⁸³. Biz burada bu ekollerden kısaca bahsetmeye çalışacağız.

1.2.1. Klasik Şiir Ekolü

Tarihî kaynaklarda Endülüs'te fetih ve onu takip eden kuruluş yıllarında Arap varlığının sürdüğü bu süre içinde ilim, edebiyat ve şiirin gelişmesi için gerekli ortam ve zeminin mümkün olmadığı görülür. Zira bu dönemde Emevîler kendi hâkimiyetlerini Endülüs'te sağlamaya çalıştıklarından, edebî faaliyetlere yeterince zaman ayıramamışlardır⁸⁴. Zaten Endülüs'ü fethetmekle görevlendirilmiş savaşçılardan meydana gelen bir topluluktan, edebî ve ilmî alanda somut ürünler ortaya koymaları beklenemezdi.

Endülüs'ün fethinden sonra orada görevlendirilen vâliler, emîrler, ve daha sonra hilâfet devletlerinin emîr ve halîfeleri ilim ve edebiyata büyük önem verdiklerinden dolayıdır ki şâir ve edipleri mükafatlandırma yoluna gitmişlerdir. Örneğin; Emir Ya'kub el-Manşur b. Yûsuf b. 'Abdulmu'min (ölm. 580/589) meşhur Arerake savaşından zaferle geri döndüğünde, kendisini tebrik ve kutlamaya gelen halkla beraber sayısız şâirler de gelmişti. Ziyarete gelen şâirlerin sayısının çok olduğunu gören emir, kendini methetmek isteyen şâire iki kıtadan fazla şiir söylemesini yasaklamıştı. Bunun üzerine içlerinden bir şâir emîri ve onun adamlarını öven şu iki kıtalık beyitleri okuduğunda, emir, şâirin iki bin dinarla ödüllendirilmesini emretmiştir (Basît):

مَا أَنتَ فِي أَمْرَاءِ النَّاسِ كُلِّهِمْ إِلَّا كَصَاحِبِ هَذَا الدِّينِ فِي الْمُرْسَلِ
أَحْيَيْتَ بِالسَّيْفِ دِينَ الْهَاشِمِيِّ كَمَا أَحْيَاهُ جَدُّكَ عَبْدُ الْمُؤْمِنِ بْنِ عَلِيٍّ

Sen bütün insanlığın hükümdarları içinde ancak peygamberler arasında bu dinin sahibi gibisin.

Sen, tıpkı 'Abdulmu'min b. 'Ali'nin ihya ettiği gibi, bu Hâşimî dinini kılı-

⁸² el-Edebu'l-Endelusi -et-tetavvur ve't-tecdid-, s. 327-328.

⁸³ Endülüs'te Hilâfet Dönemi Edebî Çevresi, s. 39.

⁸⁴ el-Edebu'l-Endelusi -et-tetavvur ve't-tecdid-, s. 286.

cınla ihya ettin. ⁸⁵

Yukarıdaki şiirden de anlaşılmaktadır ki emir ve halifeler kendilerini methe-den şâirlere saray kapılarını sonuna kadar açarak onları gerek maddî gerekse mâ-nevî yönden ödüllendirmekten asla kaçınmamışlardır.

Câhiliye döneminden, hilâfet dönemine ve bunu takip eden Mulûku't-Tavâ'if dönemine kadar gelişme gösteren şiir sanatında; çöl, deve, at, savaş, aşk vb. konuların işlendiği görülmektedir. Şiir yazma arzusu ise; İslâmiyet'ten önceki Araplarda olduğu gibi Endülüs'te yaşayan Müslümanlar arasında da kendini göstermiştir ⁸⁶.

Yukarıda görüldüğü gibi Endülüs'te yaşanan sosyal ve siyasî istikrarsızlığın, henüz oluşma aşamasında olan Endülüs edebiyatı üzerinde de büyük tesiri olmuştur. Dolayısıyla böyle bir siyasî istikrarsızlığın açıkça yaşandığı bir ortamda şiir ve şâirin kendine uygun bir zemin bulamayacağı bilinen bir gerçektir ⁸⁷. Ancak fetih ordusuyla birlikte Endülüs'e gelen Arap şeyhlerinin beğendikleri ünlü şâirleri de beraberlerinde getirmeleri sonucu, Endülüs klasik şiirinde bir gelişme görülmeye başlanmıştır ⁸⁸.

Genel anlamda Câhiliye döneminden itibaren gelişme gösteren klasik şiirin ana temalarını teşkil eden; fahr, medih, hiciv, hamâse vb. gibi konular, daha sonra da Endülüs klasik şiirinde sıkça görülmeye başlamış, bunların işlenmesinde de Endülüslü şâirler büyük bir gayret göstermişlerdir ⁸⁹.

Rivayete göre; hayatının büyük bir bölümünü vâliler döneminde, geri kalanını ise emirler döneminde geçiren bir başka deyişle her iki dönemi de yaşamış olan şâir Ebu'l Muhaşşâ 'Âşım b. Zeyd'in halife I. 'Abdurrahmân'ı methettiği meşhur

⁸⁵ *eş-Şi'r ve 'l-bi'e fi 'l-Endelus*, s. 50.

⁸⁶ *Doğuştan Günümüze Büyük İslâm Tarihi*, IV, 508.

⁸⁷ *el-Edebu 'l-Endelusi -et-tefavvur ve 't-tecdid-*, s. 327.

⁸⁸ *el-Edebu 'l-Endelusi -et-tefavvur ve 't-tecdid-*, s. 324-328.

⁸⁹ *el-Edebu 'l-'Arabî fi 'l-Endelus*, s. 68; *el-Edebu 'l-Endelusi* (Heykel), s. 81.

kasîdesinin ilk bölümünde onun yolculuğunun tasvirine klasik kasîde görünümünü vermeye çalışmıştır. Câhiliye dönemi ve daha sonraki dönem şâirlerinde de olduğu gibi, şâir, kasîdesinde sevgilisine ulaşmak için, atının veya devesinin üzerinde hiç inip dinlenmeden bazı zorluklara katlandığını ifade ettikten sonra, asıl amacı olan medhiyeye geçmektedir ⁹⁰.

Kahraman ve cesur bir emir olmasının yanı sıra çok iyi bir hatîp ve şâir olan el-Hakem b. Hişâm b. 'Abdurrahmân b. Mu'âviye (ölm. 206/822), ⁹¹ klasik şiir karakterinin hâkim olduğu, şiirinin kahramanlığı, kudreti ve kuvveti dile getirdiği fahr kısmında kendisine övgüler yağdırdıktan sonra memleketi içine düştüğü bunalımdan kendisinin dahi kurtarmaya gücünün yetmemesinden dolayı halkından özür dileyerek duygularını şöyle ifade etmiştir. (Tavîl):

رَأَيْتُ صُدُوعَ الْأَرْضِ بِالسَّيْفِ رَاقِعًا وَ قَدَمًا لَأَمْتُ الشَّعْبِ مَذْ كُنْتُ يَافِعًا
فَسَائِلُ تُغُورِي هَلْ بِهَا الْيَوْمَ قَفْرَةٌ أَبَادِرُهَا مُسْتَنْضِي السَّيْفِ دَارِعًا
وَشَافَهُ عَلَى الْأَرْضِ الْفَضَاءِ حَمَاجًا كَأَفْحَافِ شَرِيَانِ الْهَيْبِ لَوَامِعًا
فَهَاكَ بِلَادِي إِثْنِي قَدْ تَرَكْتُهَا مَهَادًا وَلَمْ أَتْرُكْ عَلَيْهَا مُنَارِعًا

Kılıçla yerin çatlaklarını yamadım. Gençliğimden beri halkın arasındaki ayrılığı onardım

Vâdilere bir sorsana! Zırhımı giyip, kılıcımı çektiğimde, koşmadığım bir vâdi kaldı mı bugün?

Ebû cehil karpuzu parçaları misâli, yere dökülen kafatası içindeki beyinlerin pırıltısı görülüyordu.

*İşte kavgadan, çekişmeden uzak, huzur içinde bıraktığım benim memleketim bu.*⁹²

⁹⁰ el-*Hulletu's-siyerâ*, I, 47; el-*Beyânu'l-muğrib*, II, 71.

⁹¹ Geniş bilgi için bkz. el-*Hulletu's-siyerâ*, I, 42-46; *Târihu iftitâhi'l-Endelus*, s.69; el-*Beyânu'l-muğrib*, II, 71.

⁹² el-*Hulletu's-siyerâ*, I, 47; 'Abdul'azîz Sâlim, *Târihu'l-muslimîn ve âşârihim fî'l-Endelus*, Beyrut, tsz. s. 227.

Yukarıdaki beyitlere bakıldığında halife II. Hakem'in atalarının dolaylı veya direkt olarak şiirle övünme geleneğini açıkça vurgulamaya çalıştıkları görülmektedir. Yine II. Hakem, aşağıdaki beyitlerinde, savaşın önemli araçlarından biri olan kılıç ve mızrağı tasvir ederken şöyle demiştir. (Tavîl):

غَنَاءُ صَلِيلِ الْبَيْضِ أَشْهَى إِلَى الْأُذُنِ مِنْ اللَّحْنِ فِي الْأَوْتَارِ وَاللَّهُوِ وَالرُّدْنِ
إِذَا اخْتَلَفَتْ زُرُقُ الْأَيْسَةِ وَالْقَنَا أَرْتِكَ نُجُومًا يَطْلُعْنَ مِنَ الطُّغْنِ
بِهَا يَهْتَدِي السَّارِي وَيَنْكَشِفُ الدُّجَى وَتَسْتَشْعِرُ الدُّنْيَا لِبَاسًا مِنَ الْأَمْنِ

Kılıç sesinin şarkısı; çalgı aletlerinin, eğlence yerlerinin ve dokuma tezgahlarının çıkardığı sestten daha hoş gelir kulağa.

Eğer kılıç ve mızraklar birbirine karışırsa vuruşmanın şiddetinden yıldızların doğduğunu gösterir sana.

*Bununla da yolcular yolunu bulur, karanlık aydınlanır, ve dünya güvenlik elbisesine bürünür.*⁹³

Yukarıda verilen her iki örnekten de anlaşılmaktadır ki, Endülüslü şâirlerin klasik şiiri, önceki dönemlerde olduğu gibi, aynı tarzda işlemişlerdir. Bir başka ifadeyle Endülüs şiirinin çehresini, çerçevesini belirleyen, ona bağımsız bir kimlik kazandıran Endülüslü olma özelliğini uzun bir uğraştan sonra da olsa gerçekleştirmeyi başardığı görülür. Endülüs'e özgü olma özelliğinin önemli bir bölümünü hemen gerçekleştirmiş olan klasik şiir, geri kalan bölümünü ise, hilâfet ve daha sonra Mulûku't-Tavâ'if döneminde tedricen gerçekleştirmeye başlamıştır⁹⁴.

Büyük edebiyatçı ve tarihçi, 'İsâ b. Ahmed er-Rayî'den nakledilen bir rivayete göre; Abbâsî oğulları tarafından iktidarı elinden alındıktan sonra ölüm korkusuyla doğudan Endülüs'e kaçan emir 'Abdurrahmân b. Mu'âviye, Kurtuba'ya vardığında, kilometrelerce uzakta bırakmak zorunda kaldığı eşi, dostu ve ailesi aklına düştüğünde ikamet etmekte olduğu konakta oturduğu yerden kalkıp pencerenin

⁹³ *el-Edebu'l-Endelusi* (Heykel), s. 83-86.

⁹⁴ *el-Hulletu's-siyerâ*, I, 37.

önüne doğru giderek, dışarıyı seyretmeye başlar. Konağın bahçesinde gözüne çarpan bir hurma ağacına seslenerek gurbet duygusunu ifade etmeye çalışır. (Kâmil):

يَا تَخْلُ أَنْتِ غَرِيبَةٌ مِنِّي فِي الْعَرَبِ نَائِيَةً عَنِ الْأَصْلِ

*Ey hurma ağacı! Sen de benim gibi batıda garipsin vatanından uzakta.*⁹⁵

Emîr yukarıdaki şiirinde bütün yetkileri elinden alındıktan sonra canını kurtarmak için doğup büyüdüğü memleketini terk edip uzaklardaki Endülüs'e kaçmak zorunda kaldığını cesur, kahraman, akıllı ve zeki bir devlet adamı olmasının yanı sıra oldukça duygu ve merhamet yüklü bir kişiliğe sahip olduğunu ifade etmektedir. 'Abdurrahmân söz konusu klasik tarzda söylemiş olduğu bu şiirinde; vatanına, aile, eş ve dostlarına duymuş olduğu özlemi ve çekmiş olduğu hasreti dile getirirken, hurma ağacının özelliklerinin tasvirinin yerine, ikisinin de ortak yönleri olan vatan-dan ayrı kalmayı ön plana çıkardığı görülmektedir.

Mulûku't-Tavâ'if dönemi şiirinde hilâfet döneminde olduğu doğrultuda, klasik doğu şiirinin tertip, şekil, kâfiye ve vezin yönünden, bir başka ifadeyle genel yapı itibarıyla fazla bir değişiklik olmamakla beraber, tema bakımından farklılaşma olmuştur. Meselâ X. yüzyılda o günün şartları da göz önünde bulundurularak, gayri ahlâkî olarak kabul edilen Lehviyyât, Hamriyyât, Mucûn, aşk gibi konular büyük ölçüde terk edilerek bunların yerini ilmi meseleler almıştır. Ancak XI. yüzyıldan itibaren ülkeye hâkim olan siyasî kargaşa ve onun getirdiği karmaşık hislerin de tabii bir sonucu olarak daha önce terk edilen temalar tekrar işlenmeye başlanmıştır⁹⁶. Söz konusu temaları işleyen şâirlerin başında; İbn 'Abdi Rabbih (ölm. 328/940) İbn Hânî el-Endelûsî, Ahmed b. Derrâc el-Kaşâlî (ölm. 421/1030)⁹⁷ ve İbn Şuheyd (ölm. 426/1030) gelmektedir⁹⁸.

⁹⁵ Şiirin tamamı için bkz. *Mu'cemu'l-buldân*, III, 47; *el-Hulletu's-siyerâ*, I, 37; *Arap Edebiyatında Şuûbiyye*, s. 106; *el-Ğurbe ve'l-ğanîn fi's-ş-ri'l-Endelûsî*, s. 53.

⁹⁶ *el-Edebu'l-Endelûsî -et-tetavvur ve't-tecdid-*, s. 274.

⁹⁷ *Vefeyâtü'l-a'yân*, I, 135-136; *Yetîmetu'd-dehr*, II, 125; *Zuhru'l-İslâm*, III, 130.

⁹⁸ *Yetîmetu'd-dehr*, II, 35; *eş-Şi'r ve'l-bî'e fi'l-Endelûsî*, s. 61; *el-Edebu'l-Endelûsî -et-tetavvur ve't-tecdid-*, s. 306.

Yaklaşık 246/860 yılında Kurtuba'da dünyaya gelen İbn 'Abdirabbih'in meşhur eseri *el-İkdu'l-Ferîd*'e bakıldığında onun bu eserinde, klasik şiirin yanı sıra, lügat ve nahivle ilgili bilgilere ne kadar önem verdiği görülmektedir. Zira şâir, söz konusu eserinde, câhilîye dönemi başta olmak üzere ikinci ve üçüncü Abbâsî dönemlerinde yaşayan İbnü'l Mu'tez (ölm. 284/908) ⁹⁹ İbnü'r-Rûmî (ölm. 283/896) ¹⁰⁰ ve el-Buhturî (ölm. 284/897) ¹⁰¹ gibi klasik tarzda şiir söyleyen şâirlerin şiirlerine yer verirken Endülüs şiiri için yeni bir şiir tarzı ortaya koymadığı görülür ¹⁰².

İbn 'Abdirabbih'in klasik tarzda kaleme almış olduğu sayısız, mersiye, gazel, tövbe, zuhd ve diğer Endülüslü şâirlerde olduğu gibi tasvirle ilgili şiirleri de küçümsenmeyecek kadar çoktur. Şâirin mersiye türü söylemiş olduğu şiirleri ağırlıklı olarak ailesi ve çocukları üzerinedir ¹⁰³. İbn 'Abdi Rabbih aşağıdaki beyitlerinde ortanca oğlunun ölümünden duymuş olduğu ızdırabı şöyle dile getirir. (Tavîl):

فِرَاقُ حَبِيبٍ دُونَ أَوْبَتِهِ الْحَشَرُ	عَلَى مَثَلِهَا مِنْ فَجَعَةٍ خَائِنِي الصَّبْرُ
فَتَحَتِ الثَّرَى شَطْرَ وَفَوْقَ الثَّرَى شَطْرُ	وَلَيْ كَيْدٌ مَشْطُورَةٌ فِي يَدِ الْأَسَى
فَقُلْتُ لَهُمْ: مَا لِي فُرَادٍ وَلَا صَبْرُ	يَقُولُونَ لِي: صَبْرٌ فُرَادَكَ بَعْدَهُ
كَأَنَّ جَمِيعَ الْأَرْضِ عِنْدِي لَهُ قَبْرُ	وَأَنْظُرُ حَوْلِي لَا أَرَى غَيْرَ قَبْرِهِ

Böyle bir felakete karşı sabredemem. Bu felaket, sevgilinin, haşre kadar dönüşü olmayacak bir şekilde ayrılışıdır

Kaderin elinde ikiye bölünmüş bir yüreğim var. Bir yarısı toprağın altında, bir yarısı toprağın üstünde

Bana diyorlar ki; onun ölümünden sonra gönlümü ferah tut. Onlara dedim ki; artık benim ne bir kalbim ne ayrı sabrım var.

⁹⁹ *el-Ḥaḍāratu'l-İslāmīyye*, I, 473; *er-Râfi'i* (Mustafa Sâdık), *Târîhu âdâbi'l-'Arab*, I-III, Beyrut, 1394/1974, I, 268.

¹⁰⁰ *Divānu İbnü'r-Rûmî* (Mukaddime); *Târîhu'l-edebi'l-'Arabî* (Ferrûh), I, 340-342.

¹⁰¹ İbn Sellâm el-Cumahî, *Ṭabaḳātu's-şu'arâ*, nşr. Joseph Hell, Beyrut, 1402-1982, s. 393-394; *Divānu'l-Buhturî*, I-IV, nşr. Hasan Kâmil eş-Şayrafî, Kahire, 1963-1972, I, 11.

¹⁰² *el-Edebu'l-Endelusî* (Heykel), s. 197; *eş-Şi'r ve'l-bi'e fi'l-Endelus*, s. 62.

*Etrafıma bakıyorum onun kabrinden, başka bir şey göremiyorum, sanki bütün yer yüzü bana göre, kabir olmuş ona*¹⁰⁴.

Endülüs'ün yetiştirdiği ve klasik tarzda şiir söyleyen bir diğer şâir ise; İşbiliyye (Sevilla)'da doğup büyüyen Kurtuba'da ilmi ve edebî yönden kemale eren şâir İbn Hânî' el- Endelusî'dir¹⁰⁵. İbn 'Abdi Rabbih'te olduğu gibi ağırlıklı olarak klasik tarzda şiir nazmedip söylemeye özen gösteren şâir, üslup, lafız, vezin, ve mânâ bakımından üçüncü Abbâsî dönemi şâirlerinden el-Mütenebbî'nin yolunu izleyerek Endülüs'ün mutenebbisi lakabını almıştır. Hatta bazı edebiyat tarihçileri onu Endülüs'te yetişen birinci tabaka şâirlerinden saymışlardır. Meselâ onun Zâhid 'Alî el-Hindî'nin şerh ettiği *Tebyînu'l-Meânî fi Şerhi Dîvânî İbn Hânî* adlı meşhur divânını incelediğimizde teşbihinin inceliği¹⁰⁶, nin yanı sıra Câhiliye dönemi şâirleri en-Nabigatu'z-Zübyânî¹⁰⁷ Zûheyr b. Ebî Sûlmâ¹⁰⁸ Emevî dönemi şâirleri el-Ferazdak (ölm. 114/733)¹⁰⁹ ve Cerîr (ölm. 354/965) Abbâsî dönemi şâirleri Ebû Temmâm, Ebû Nuvâs ve el-Mütenebbî (ölm. 354/965)¹¹⁰, de olduğu gibi şiirlerinde garip lafızları ve anlaşılması oldukça güç kelimeleri kullanmamaya özen gösterdiği görülür. Terk edilen diyarları, uçsuz bucaksız çölleri ve burada yaşayan canlı ve cansız varlıkları tasvir ederken kadim (eski) şâirlerden örnekler sıraladıktan sonra, konuyla ilgili kendi görüşüne yer vermiştir¹¹¹.

İbn Hânî' el- Endelusî diğer konularda olduğu gibi, medih konusunda da

¹⁰³ *eş-Şi'r ve'l-bî'e fi'l-Endelus*, s. 64.

¹⁰⁴ *Dîvânü İbn 'Abdi Rabbih*, nşr. Muhammed Altuncu, Beyrut, 1993, s. 90-91.

¹⁰⁵ *Şi'ru't-Tabî'a fi'l-edebi'l-'Arabî*, s. 66.; *eş-Şi'r ve'l-bî'e fi'l-Endelus*, s.61.

¹⁰⁶ *Şi'ru't-Tabî'a fi'l-edebi'l-'Arabî*, s. 253.

¹⁰⁷ *Lecnetü'te'lif-Vezâretü't-Terbiye* (Komisyon), *el-Edeb ve'n-nuşûş ve'l-belağa*, Şam-Suriye, 1968, s. 85.

¹⁰⁸ Enver 'Attâr, *el-Hulâşa fi'l-edeb ve'n-nuşûş*, Şam-Suriye, 1952, s. 23.

¹⁰⁹ *eş-Şi'r ve'l-bî'e fi'l-Endelus*, s. 52, 66-67; *el-Edebu'l-Endelusî -et-tefavvur ve't-tecdid-*, s.306; *el-Edeb ve'n-nuşûş ve'l-belağa*, s.210.

¹¹⁰ *el-Edebu'l-Endelusî* (Heykel), s.196; Savran (Ahmet), *'Abbâsî Edebiyatında Sûliler*, Erzurum, 1995, s. 31.

¹¹¹ Geniş bilgi için bkz. *eş-Şi'r ve'l-bî'e fi'l-Endelus*, s. 67.

oldukça aşırılığa kaçtığı görülürken, bunu aşağıdaki klasik tarzda söylemiş olduğu beyitlerinde, canından daha çok sevdiğini söylediği insanı methederken onu ilahlık mertebesinde veya bu mertebeye yakın bir derecede tuttuğunu görebiliriz. (Kâmil):

هُوَ عِلَّةُ الدُّنْيَا وَمَنْ خُلِقَتْ لَهُ وَلِعِلَّةَ مَا كَانَتْ الْأَشْيَاءُ
لَيْسَتْ سَمَاءُ اللَّهِ مَا تَرَوْنَهَا لَكِنْ أَرْضًا تَحْتَوِيهِ سَمَاءُ
نَزَلَتْ مَلَائِكَةُ السَّمَاءِ بِتَضَرُّعِهِ وَأَطَاعَهُ الْإِنْسَابُ وَالْإِنْسَاءُ

O, dünyanın ve yaratılmışların yaratılış sebebidir ve bütün nesneler de bir sebepten dolayı yaratılmıştır.

Allâh'ın seması sizin gördüğünüzden ibaret değildir. Fakat semanın içerdiği bir yer de vardır.

*Gökyüzünün melekleri onun yardımı ile indiler sabah ve akşam da ona itâat ettiler.*¹¹²

Endülüs klasik şiirinde, doğu klasik şiirinin yöntem, hayâl, düşünce ve duygunun yanı sıra şekil, kalıp, vezin ve üslupla ilgili bütün özelliklerini görmek mümkün olmakla beraber, şâirin, el-Mütenebbî başta olmak üzere doğulu pek çok şâirin şiirlerinden de etkilendiği görülür.

Bu itibarla, hilâfet döneminde yaşanan siyasî istikrarın tekrar tesis edilmesinin tabîî bir sonucu olarak her alanda olduğu gibi, klasik ve muhdes tarzda söylenen şiir alanında da gelişmelerin olduğu görülmektedir. Ancak klasik şiir varlığını sadece dil âlimlerinin ve şiir ravilerinin bulunduğu ortamda sürdürmemiş, halife, emir ve devletin ileri gelenleri de bu gelişmeye katkıda bulunmuşlardır. Aralarında sürdürülen taht mücadelelerine rağmen Mulûku't-Tavâ'if dönemi hükümdarları da maddî ve mânevî olarak büyük destek vermişlerdir. Burada şunu belirtmek gerekir ki yukarıda isimlerini saymaya çalıştığımız klasik tarzda şiir söyleyen ve onları her fırsatta taklit eden Endülüslü şâirlerin kendilerinden yeni bir şey katmadıkları veya

¹¹² *Dîvânu İbn Hânî*, nşr. Antuan Nu'aym, Beyrut, 1996, s. 12-15.

kendilerine özgü bir şiir ekolünün bulunmadığı anlamına gelmez kanaatindeyiz. Belki de doğu klasik şiirinin Endülüs şiiri üzerindeki etkisinin bir ekolü benimsemekten öteye geçmeyeceği noktasında olduğunu söylemek mümkündür. Ancak biz asıl gelişmeyi hilâfet döneminin sona ermesiyle bunun enkazı üzerine kurulan Mulûku't-Tavâ'if döneminde klasik tarzın yerine geçen muhdes (yeni) tarzda görebiliriz.

1.2.2. Muhdes (Yeni) Ekol

Endülüslü şâirlerin doğu klasik şiir tarzını genel anlamda şiirlerine hâkim kıldıklarına dair görüşlere klasik şiir ekolüyle ilgili bölümde daha önce de işaret etmiştik. Klasik şiirin ilk temsilcileri, fetih ordusuyla birlikte Endülüs'e gelen ve Emevîler döneminde yaşayan şâir el-Ferazdak'la aynı seviyede tutulan Ebu'l-Ecreb Ca'vene b. es-Semme el-Kilâbî (ölm.138/756)¹¹³ ve Endülüs'ün 'Antara'si olarak bilinen Ebu'l-Haţţâr Hûsâm b. Darîr el-Kelbî (ölm. 129/746)¹¹⁴ gelmektedir. Bu şâirlerin doğu klasik şiir ekolünün Endülüs'e aktarılmasında büyük destekleri olmuştur.

Burada asıl konumuz olan muhdes (yeni) tarz olarak adlandırılan şiir ekolüne gelince; hilâfet döneminde hamriyyât, mucûn ve el-ḥubbu's-şâz (aykırı ilişki) gibi muhdes tarzın alt yapısını oluşturan şiirlerin ortaya çıkmasına rağmen asıl gelişmeyi hicrî V. ve Milâdî XI. asırdan itibaren Mulûku't-Tavâ'if döneminde yaşamıştır ¹¹⁵.

Halife III. 'Abdurrahmân'ın siyasî kişiliğinin yanında âlim kişiliğiyle de tanınan oğlu II. Hakem'in tesis etmiş olduğu Endülüs Emevî hanedanının yıkılmasının ardından Endülüs'te sayıları hakkında kesin bir rakam verilmemekle beraber irili ufaklı pek çok devletler kurulmuş, dolayısıyla bir o kadarda yeni başkentler ortaya

¹¹³ *Nefḥu't-tîb*, III,177; *Tabakâtu'n-Nahviyyin*,s.263.

¹¹⁴ *Cuzvetu'l-muktebes*, s.188; *el-Hulletu's-siyerâ*, I,61-64; *Nefḥu't-tîb*, III,22.

¹¹⁵ *eş-Şi'r ve'l-bî'e fi'l-Endelus*, s. 52; *el-Beyânu'l-muğrib fi 'aḥbâri'l-Endelus ve'l-Mağrib*, II, 33.

çıkıldığını, daha öncede belirtmiştik ¹¹⁶. Söz konusu durum Endülüs'ün bütünlüğü konusunda siyasi anlamda büyük bir tehlike oluşturmaktayken edebiyat ve şiir açısından oldukça verimli bir ortamın kendiliğinden oluşmasına zemin hazırlamıştır. Bağımsızlığını ilân eden her hükümdar, kendi propagandasını yapacak, eğlence meclislerini şenlendirecek yetenekli şâirlere ihtiyaç duyduklarından olacak ki birbirleriyle rekabete girmişlerdir. Hükümdarlar arasında gelişme gösteren bu rekabet ortamı, şiir ve şâirin değerini giderek arttırmış, dolayısıyla da şâirler arasında bir rekabet oluşmuştur. ¹¹⁷

Zira Endülüs'te yaşayan şâirler, bir taraftan klasik şiir söyleyen şâirlerin öncülüğünü yapmış olan mu'allâka şâirlerinden İmru'u'l-Kays (ölm. 80/545), ¹¹⁸ 'Antara b. Şeddâd (ölm. 22/600) ¹¹⁹ ve Züheyir b. Ebû Sûlmâ (ölm. H.ö.13...) 'yı ¹²⁰ taklit ederek varlıklarını sürdürmeye çalışmışlardır. Diğer taraftan M. IX. ve X. yüzyıllarda İslâm medeniyetinin, dolayısıyla da Arap edebiyatının altın çağı olarak tarihe damgasını vuran hilâfet dönemi şâirleri, klasik Arap şiirinin öncülerinden olan Ebû Temmâm ve öğrencisi el-Buhturî gibi şâirleri taklit ederek, muhdes tarzda ortaya çıkan şiirin gelişmesine büyük katkıları olmuştur ¹²¹.

Arap edebiyatı tarihi ile ilgili kaynaklar da Endülüs-Emevîler döneminin sonlarına kadar Endülüs'te yaşayan şiir ekollerinin yani yeni şiirin ana temalarından birini oluşturan şaraba karşı tepkisini açıkça dile getiren II. Hakem, bütün şarap fiçilerini döktürdükten sonra, üzüm bağlarını da söktürmüştür. Tehlikeli boyutların sınırını dahi zorlamaya çalışan el-Hubbu's-Şâz (aykırı ilişki)'nin yanı sıra, emir ve halîfelerin medhi gibi konuları ele alan şâirlerin dışında, doğu klasik şiirini taklit etmekten öteye geçmemiştir.

¹¹⁶ *Mukaddime*, III, 400.

¹¹⁷ *Nefhu 't-tîb*, I, 146; *el-Hulletu's-siyerâ*, I, 37.

¹¹⁸ *Tabakâtu's-şu'arâ*, I, 41; ez-Zevzenî, *Şerhu'l- Mu'allakâti's-seb'a*, Beyrut, tsz. s. 5.

¹¹⁹ *Divânü 'Antara b. Şeddâd*, nşr. Fevzi 'Atvâ, Beyrut, 1968, s. 13; *Arap Şiirinde Tasvir*, s. 13-15.

¹²⁰ *el-Hulâşa fi'l-edeb ve'n-nuşûs*, s. 23.

Ancak asıl gelişme V. / XI. asırdan itibaren yaşanan siyasî istikrarsızlığın da tabii bir sonucu olarak Mulûku't-Ṭavâ'if döneminde görülmektedir. Medih konusunda, halife en-Nâsır'ın elinde bir müddet esir kaldıktan sonra tekrar özgürlüğüne kavuşan Kurtuba'lı şâir İsmâ'il b. Bedr (ölm. 351/962)¹²² kendini serbest bırakan halifeyi methederken methin sınırlarını zorlamış ve onu ilahlık derecesine kadar yükseltmiştir ¹²³. (Basît):

لَوْ كَانَ يُعْبَدُ دُونَ اللَّهِ مِنْ أَحَدٍ مَا كَانَ غَيْرُكَ فِي الدُّنْيَا بِمَعْبُودٍ
قَدْ فَاتَ قَدْرُكَ وَصَفَ الْوَاصِفِينَ فَمَا ذَكَرَكَ إِلَّا بِتَحْمِيدٍ وَتَمْجِيدٍ
لَمَّا ذَكَرْتُكَ يَوْمًا قُلْتُ مِنْ حَذَلٍ يَا نِعْمَةَ اللَّهِ فِي أَيَّامِهِ زَيْدِي

Eğer dünyada Allâh'tan başka birine tapılsaydı, dünyada senden başka Mabûd olmazdı.

Senin yüceliğin vasf edenlerin vasıf gücünü aşmıştır. Senin anılman ancak övgü ve onurlandırma ile olabilir.

Bir gün seni hatırladığımda sevincimden dedim ki: Ey Allâh'ın nimeti, onun döneminde çoğal! ¹²⁴

Şâir yukarıdaki şiirinde halife en-Nâsır'ı medhederken onu ilahlık mertebesine kadar çıkarmış ve ona *dünyada Allâh'tan başka birine tapılsaydı* bilesin ki o *kişi sen olurdun* diyerek muhdes tarzın sağladığı serbestlik ortamından faydalanmış ve görüldüğü gibi medihte oldukça aşırılığa kaçmıştır. Oysa klasik şiir geleneğinde emir ve halifelerin methi yapılırken onların kahramanlık, cömertlik ve savaşlarda gösterdikleri üstün başarıları tasvir edilmekteydi. Klasik ekoller konusunda işaret edildiği gibi Mulûku't-Ṭavâ'if döneminde yaşayan sayısız şâirler, klasik tarzın yanı

¹²¹ Mukaddime, III, 496; Şi'ru't-ṭabî'a fi'l-edebi'l-'Arabî, s. 350-352.

¹²² Ebû Bekr İsmâ'il b. Bekr. III. 'Abdurrahmân döneminde yaşamış ve halifenin katipliğini yapmıştır. Bkz. *el-Beyânu'l-muğrib*, II, 159; *el-Hulletu's-siyerâ*, I, 199; *Cuzvetu'l-muktebes*, s. 153.

¹²³ eş-Şi'r ve'l-bî'e fi'l-Endelus, s. 77; *Endülüs'te Hilâfet Dönemi Edebi Çevresi*, s. 48.

¹²⁴ Geniş bilgi için bkz. *Cuzvetu'l-muktebes*, s. 153; *el-Hulletu's-siyerâ*, I, 254, Çiftçi Faruk, *Endülüs'te Hilâfet Dönemi Edebi Çevresi*, Erzurum, 1999, s. 48.

sıra yeni tarzda da şiirler söyleyerek meşhur olmuşlardır. Bu yenilikçi şâirlerin başında; İbn Zeydûn İbn ‘Ammâr, el-Mu‘temid b. ‘Abbâd, İbn Hamdîs, İbn ‘Abdûn ve Murâbîtlar döneminde yaşayan İbn Hâfâce (ölm. 533/1139)¹²⁵ gelmektedir.

Kaynaklarda Mulûku’t-Ṭavâ’if dönemi, edebiyat ve şiirin gelişmesi açısından en parlak dönem olarak kabul edilirken bunda en önemli etken ise; bu dönem şâirlerinin yaşadıkları çevrenin nimet ve güzelliklerini ruhlarında hissetmeye başlamalarıyla birlikte, düşüncelerinin de gelişmeye başlamış olmasıdır¹²⁶. Bu dönem şâirleri klasik şiir konumunu anlam bakımından hızlı bir şekilde geliştirerek buna; duygu, sevgi, aşk, pişmanlık, yalvarma, ağıt ve vatan özlemi gibi muhdes tarzda yeni anlamlar ve yeni mânâlar ilâve etmişlerdir.

Mulûku’t-Ṭavâ’if döneminde yaşayan şâirlerin şiirleri incelendiğinde, bu dönemin hayat ve yaşantısıyla iç içe bir bütün oluşturduğu görülmektedir. Bunun en seçkin örneği de hükümdarlar başta olmak üzere devlet adamlarının şiir ve şâirlere vermiş oldukları önemde görülürken bunların, hükümdarların saraylarına kadar girmiş olmaları da etken olmuştur. Meselâ İbn Zeydûn ve İbn ‘Ammâr gibi birçok şâir, vezîrlik makamına kadar yükselmeyi başarmışlardır. Zira şâirler; Kurtuba, İşbîliyye, Belensiye gibi büyük şehirlerde bulunan sarayların şarkı ve nağmeler söyleyen bülbülleri, hükümdarların eğlence kaynağı olurlarken, diğer hükümdarlara karşı birer savunma aracı, içki ve eğlence meclislerinin konuşan dili haline gelmişlerdir¹²⁷.

Özgürlük döneminin en meşhur muhdes şâirlerinden biri olan vezîr İbn Zeydûn’un Emevî halifelerinden Muhammed b. ‘Abdurrahmân el-Mustekfî (ölm. 416/1025)¹²⁸,nin edip ve şâir kızı Vellâde’ye olan aşkı vezîr İbn Abdüs’ü dahi

¹²⁵ *Ḳalâ’idu’l-‘ikyân*, I, 253; *el-Mu‘cem*, s. 166; *Şi‘ru’t-ṭabî‘a fi’l-edebi’l-‘Arab*, s. 350-352.

¹²⁶ *eş-Şi‘r ve’l-bî‘e fi’l-Endelus*, s. 77.

¹²⁷ *el-Edebu’l-Endelusi -et-teṭavvur ve’t-tecdid-*, s. 313; *Târîhu’l-fikri’l-Endelusi*, s. 77-79.

¹²⁸ Hayatı için bkz. *Cuzvetu’l-muktebes*, s.26-27; *Buğyetu’l-multemis*,s.33; *Ḳalâ’idu’l-‘ikyân*, I,75.

kıskandırarak onun hapse gönderilmesine sebep olmuştur. Şâir; yurdunu, sevgilisini ve çektiği ızdırabı dile getirdiği muhdes tarzındaki en harikulade şiirlerini Kurtuba (Cordova) hapishanesinde bulunduğu sırada sevgilisi Vellâde'ye hitaben söylemiştir. Bu şiirlerinden birinde sevgilisine şöyle seslenmektedir (Basît):

لَمَّا أَتَيْتُ أَتَّصَلَ الْحَلْبُ بِالْكَبِدِ ثُمَّ امْتَزَجَتْ امْتِزَاجَ الرُّوحِ بِالْجَسَدِ
سَاءَ الْوُشَاةُ مَكَانِي فِيكَ وَأَتَقَدَّتْ فِي صَدْرِ كُلِّ عَدُوٍّ حَمْرَةُ الْحَسَدِ

Ciğer zarının ciğere yapıştığı gibi bana yapıştığında sonra ruhun bedenle karıştığı gibi karıştığında

Benim senin katındaki yerim, jurnalcıların hoşuna gitmedi ve bütün düşmanların kalbinde kıskançlık közü tuttu. ¹²⁹

ez-Zehîra adlı eserin yazarı İbn Bessâm'ın da belirttiği gibi; İbn Zeydûn bütün şiirlerinde, III. Abbâsî dönemi yenilikçi şâirlerinden el-Buhturî, Ebû Temmâm ve el-Maarri'yi taklit etmiştir ¹³⁰. İbn Zeydûn, tabiatı tasvir ederken bu şâirlerden son derece etkilenmiş ve şiirlerinde ayrı düştüğü sevgilisi Vellâde ile tabiat arasında bir bağlantı kurmak amacıyla tabiatla iç içe yaşamaya başlamıştır. Geçmişle geleceği arasında organik bir bağ olduğuna inanan şâir, bunu da şiirlerine yansıtmıştır. Muhdes şiir tarzının bir diğer konusu ise; bu dönemde yaşanan siyasî baskıların tabîî bir sonucu olarak ortaya çıkan yalvarma, af dileme vs. gibi hususlarda sık sık şiirde dile getirilmeye başlanmış olmasıdır ¹³¹. Bunun en bariz örneği İbn Zeydûn'un hapisteye iken, Ebu'l-Hazm'e gönderdiği şiirde görülmektedir. Şâir şiirine hükümdarın methiyle başladıktan sonra, kendisinin içine düştüğü kötü durumu, üzüntü, elem ve kederini dile getirmeye çalışmıştır. Daha sonra hükümdar ve devletin diğer büyüklerinden özür dileyip affını talep etmiştir. Dolayısıyla şâir burada, birkaç konuyu birden işleyerek, muhdes tarzda söylenen şiirlerin en mükemmeline

¹²⁹ Şiirlerin tamamı için bkz. *Dîvânü İbn Zeydûn*, nşr. Yûsuf Ferhât, Beyrut, 1415/1994, s. 167; *el-Hayâtu'l-ilmîyye fi'asri Mulûki't-Tavâ'if*, s. 298; *el-Edebu'l-Endelusi -et-tefavvur ve't-tecdid-*, s. 488; *Târîhu'l-fikri'l-Endelusi*, s. 85-86.

¹³⁰ *eş-Şi'r ve'l-bi'e fi'l-Endelus*, s. 79.

¹³¹ *eş-Şi'ru't-tabî'a fi'l-edebi'l-Arabî*, s. 267; *Târîhu'l-fikri'l-Endelusi*, s. 85-86.

icra etmeye çalışmıştır. Bu şiirlerin bazı beyitleri şöyledir. (Tavîl):

أَلَمْ يَأْنِ أَنْ يَنْكِحَ الْعَمَامَ عَلَى مِثْلِي وَيَطْلُبَ نَارِي الْبَرَقُ مُتَّعِلَ النَّصْلِ
وَهَلَّا أَقَامَتْ أَنْجُمُ اللَّيْلِ مَأْتَمًا لَتَنْدُبَ فِي الْأَفَاقِ مَا ضَاعَ مِنْ نَتْلِي
لَوْ أَنِّي وَاقِفْتُ عَمْدًا خَطِيئَةً لَمَا كَانَ بَدْعًا مِنْ سَحَابِكَ أَنْ تُعْلِي
فَلَمْ أَسْتَتِرْ حَرْبَ الْفَحَارِ وَلَمْ أُطِغْ مُسَيَّلَةً إِذْ قَالَ إِيَّيَ مِنَ الرُّسُلِ

Zaman gelmedi mi bulutun benim gibi birisine ağlaması, okunun ucu takılmış şimşegin intikam almasının.

Gerekmez mi bir matem tutması gecenin yıldızlarının, ufuklarda çınlaması için kaybolan makamımın yasının?

Şayet ben bile bile bir hataya düştüysem, ona musamaha göstermek senin karakterine tuhaf düşmez.

Ben ne Ficar savaşı gücü saklandım, ne de, ben peygamberlerdenim dediğinde Müseyleme 'ye itâat ettim. ¹³²

Mulûku't-Tavâ'if döneminde muhdes şiirin şâirlerce serbestçe işlenme tarzının varoluşu, klasik şiirin sayısız temasından oldukça uzak ve tek bir konuyu kapsayan tasvirlerle de yer verildiği görülür. Bunda da en büyük etken ise IX. ve X. yüzyılda veya daha sonraki dönemlerde bazı şâirler tarafından yeryüzünün en güzel köşesi olarak gördükleri Endülüs'ün zengin tabiat güzelliği almıştır. Nitekim muhdes şâirlerden biri olan İbn Hafâce (ölm. 533/1139)¹³³ Endülüs'ü tasvir ederken o ebedi mutluluğun tadıldığı Allâh'ın yeryüzündeki cennetinin ta kendisidir demiştir. Şâir aşağıdaki beyitlerinde bu duygularını şöyle dile getirmiştir. (Basîl):

يَا أَهْلَ أُنْدُلُسٍ لِيْهِ دَرُكُمُ مَاءٌ وَظِلٌّ وَأَنْهَارٌ وَأَشْجَارُ
مَا جَنَّةُ الْخُلْدِ إِلَّا فِي دِيَارِكُمْ وَلَوْ تَخَيَّرْتُ هَذَا كُنْتُ أَخْتَارُ
لَا تَخْشَوْا بَعْدَ ذَلِكَ أَنْ تَدْخُلُوا سَقَرًا فَلَيْسَ تَدْخُلُ بَعْدَ الْجَنَّةِ النَّارُ

¹³² *Dîvânü İbn Zeydün*, s. 242; İlk iki beytin tercümesi için bkz Yanık (Nevzat H.), *İbn Zeydün* (Hayatı, Edebî Kişiliği ve Eserleri), Erzurum, 2000, s. 57.

¹³³ Hayatı ve şiirleri için bkz. *Dîvânü İbn Hafâce*, s.I-II; eş-Şıla, I, 165; *Târihu'l-fikri'l-Endelusi*, s.123-124.

Allâh neler vermiş size, ey Endülüslüler! Su, gölge, ırmaklar ve ağaçlar orada

Huld cenneti yalnız sizin yurdumuzda ben de bunu seçerdim seçme hakkım olsa

Cehenneme girmekten korkmayın bundan sonra Cehenneme girilmez ki cennetten sonra. ¹³⁴

Görülüyor ki bir tabiat aşığı olan İbn Hafâce, her iki cennet arasında mukayese yapmaya çalışırken, Endülüs'ü Kur'an da zikredilen cennetle eşdeğer de tutmuştur. Hatta tercihini bir dünya cenneti olan Endülüsten yana kullanmıştır. Zira Endülüs'ün tabiat güzelliği şâirlerin gözlerini büyüleyen, şâirlik yeteneklerini geliştiren onlara bu alanda ortaya koyabilecekleri hayâl, duygu, düşünce ve ilhamlarına ışık tutup yön veren bir yapıya sahiptir.

Bir başka ifadeyle Endülüs'ün bütün şehirleri de muhtelif yönleriyle tabiat şâirlerine birer ilham kaynağı olmuştur. Şâir kendi bulunduğu şehrin özellik ve güzelliğini şiirlerle dile getirmeye çalışırken, bazen de çok uzaklarda bıraktığı memleketine duymuş olduğu özlemini şiirlerle gidermeye çalışmıştır. Meselâ: el-Mu'temid b. 'Abbâd'ın İşbiliyye'deki hükümdarlık sarayının önde gelen şâirlerinden, İbn Hamdîs doğup büyüdüğü daha sonrada ekmek parası için ayrılmak zorunda kaldığı Sarakosta'ya duymuş olduğu özlemi şöyle dile getirmiştir. (Mütekârib):

ذَكَرْتُ صَفِيَّةَ وَالْأَسَى يُجَدِّدُ لِنَفْسِي تَذَكُّرَهَا
فَإِنْ كُنْتُ أَخْرِجْتُ مِنْ حَيَّةٍ فَأَيُّي أَخَذْتُ أَخْبَارَهَا
وَلَوْلَا مُلُوحَةُ مَاءِ الْبُكَاءِ حَسِبْتُ دُمُوعِي أَنْهَارَهَا

Sarakosta'yı andım; üzüntü içimde, onun anılarını tazelerken

Eğer cennetten çıkarılmış olsaydım, kuşkusuz onun haberlerini anlatırdım.

Sayet gözyaşının şorluğu olmasa, göz yaşlarımı onun ırmakları sanır-

¹³⁴ Dîvânü İbn Hafâce, Mısır, 1286, s. 72; el-Kuṭûfu'l-yâni 'a, s. 302; Nefhu't-tîb, s.130; Kalâ'idu'l-'ikyân, IV, 739; eş-Şi'r ve'l-bî'e fi'l-Endelus, s. 94-95.

*dim.*¹³⁵

Şâir yukarıdaki beyitlerde Sarakosta'ya karşı duymuş olduğu özlemi dile getirirken muhdes tarzın gereksinimlerinden biri olan geniş hürriyet ortamından faydalanarak Sarakosta'yı yükseltmekle direkt olarak konuya girmeyi tercih etmiş, daha sonrada onun özelliklerinin tasvirine geçmiştir. Oysa klasik şiir geleneğinde terk edilen diyarları bu diyarların kalıntılarını veya sevgilinin konak yerini tasvir ettikten sonra asıl konuya girilmekteydi. Bunun en bariz örneği (Tavîl):

فَقَا نَبِكَ مِنْ ذِكْرَى حَبِيبٍ وَمَنْزِلٍ بِسِقْطِ اللَّوَى بَيْنَ الدُّخُولِ فَحَوْمَلٍ

*Durun, sevgilinin Sıktu'l-Livâ, Dahul ile Havmel arasında bulunan siluetindeki anılarına ve evine ağlayalım.*¹³⁶ diye başlayan mu'allaka şâiri İmru'u'l-Kays'ın şiirinde görülebilir.

Mulûku't-Tavâ'if döneminde yaşayan şâirler muhdes tarz şiir konularını; zaman zaman Hristiyan işgaline uğrayan doğup büyüdükları ve cennete denk tutukları memleketlerinin tabiat güzelliklerinden almışlardır. Pek çok edebiyat tarihi ve klasik veya muhdes şiir kaynaklarında bu tür örneklere rastlamak mümkündür. Bu kaynakların başında ise; el-Fetiḥ b. Hâkân' ın 1409/1989 tarihinde yayınlanan *Ḳalâidu'l-'ikyân*, İbnu'l-Ebbâr'ın 595-658/1199/1260 *el-Hülletu's-siyerâ* ve Muhammed Abdulmun'im Hafâce'nin 1412/1992 tarihinde yayınlanan *el-Edebu'l-Endelusî-et-teṭavvur ve 't-tecdîd* gibileri gelmektedir¹³⁷.

Bu döneme de muhdes şiir, İbn Zeydûn İbn 'Ammâr ve İbn Hamdîs gibi Mulûku't-Tavâ'if dönemine damgasını vurmuş şâirler tarafından sevilip işlenmesinin yanı sıra klasik şiirinde eskisiyle güçlenerek varlığını sürdürdüğü görülür. Örneğin yeni tarzda şiir söyleyen kimi şâirler bile, zaman zaman klasik şiirin etkisi al-

¹³⁵ *Dîvânü İbn Hamdîs*, nşr. İhsân 'Abbâs, Beyrut, 1960, s. 183; *el-Ğurbe ve'l-ḥanin fi 'ş-şi'ri'l-Endelusî*, s. 182; *el-Ḳuṭûfu'l-yâni'a*, s. 199; *eş-Şi'r ve'l-bi'e fi'l-Endelus*, s. 89.

¹³⁶ *Ṭabakâtu 'ş-şu'arâ*, s. 41; İbn Kuteybe, *eş-Şi'ru ve 'ş-şu'arâ*, I-II, Beyrut, 1983, I, 50; *Şerḥu'l-mu'allakâti's-seb'a*, s. 5-7.

¹³⁷ *Ḳalâ'idu'l-'ikyân*, I,5; *el-Hülletu's-siyerâ*, I,7; *el-Edebu'l-Endelusî-et-teṭavvur ve 't-tecdîd*-, s.4.

tında kaldıkları görülür. Bir başka deyişle, eğlence içerikli konular muhdes tarz şiirinin alanına girerken ciddiyet arz eden konuların ise klasik tarzda ele alınmasının daha uygun olacağı düşünülmüştür ¹³⁸.

Görülüyor ki, hilâfet döneminden itibaren kendini hissettirmeye başlayan ve Mulûku't-Tavâ'if döneminde giderek yaygınlık kazanan muhdes şiirin ulaştığı nokta, Mucûn tarzının şiirdeki yerinin giderek azalmasına sebep olmuştur. Günahların açıkça herkesin gözünün önünde işlenme geleneğinin de ağır ağır yok olmaya başlamasıyla, yenilikçi şâirlerin hissettikleri ve dile getirdikleri toplumsal öğüt ve ahlâkın hafife alınması veya açığa vurmalarının yerini, şiiri gerçek yerine koyma, mânâ, üslup ve şekli oluşturmada edebî sanatı yakalama almıştır.

Bu sanatı yakalamada en büyük payı düşman birliklerinin eline bir bir düşen şehirlerinin ardından yakılan onca ağıt (mersiye) almıştır. Halkın çektiği sıkıntılar, elem ve kederlerin resimlendiği duygu yüklü bu ağıtlar, Mulûku't-Tavâ'if döneminde muhdes şiirin içinde ayrı ve önemli bir yere sahip olmuştur ¹³⁹.

1.3. MULÛKU'T-TAVÂ'İF DÖNEMİNDE ŞİİR TÜRLERİ

Hilâfet dönemi şiirlerinde olduğu gibi Mulûku't-Tavâ'if dönemi şiirleri de; övme, hiciv, ağıt, tasvir, züht, övünme, kahramanlık, af dileme ve yakınma gibi konusal türlerin yanında muvaşşah, zecel gibi yapısal türleri de içermektedir. Burada bu konuları irdelemeye çalışacağız.

1.3.1. Medih (Övgü) Şiirleri

Övme (medih); câhilliye dönemi şiirinin en önemli konularından birisi olan kasîdenin ayrılmaz bir parçasıdır. Methedilen kişinin, kabîlenin, çölün, at, deve vs. gibi canlı veya cansız tüm varlıkların kişisel özelliklerinin anlatıldığı bir şiir türü olarak karşımıza çıkmaktadır. Medih; methedilen kişinin fizikî görünüşünden ve takındığı tacından ziyâde, övünmeye vesile olan vasıflardan cesaret, kahramanlık, cö-

¹³⁸ *el-Edebu'l-Endelusi* (Heykel), s. 133.

¹³⁹ *Nefhu't-tib*, VI, 232 vd.; *Endülüs Müslümanları*, s. 91.

mertlik, himaye, yardım, ilim, sebat, adalet ve iffet gibi sıfatları konu eden bir şiir türü olarak bilinmektedir ¹⁴⁰.

Câhiliye dönemi şâirlerinden; el-Mühelhil ve Imru'l-Kays'in şiirlerinde medih ağırlıklı olmasına rağmen, onların şiirlerinde, maddî kazanç elde etme söz konusu değildir. Zira zamanla bazı şâirler şiirle para kazanma yoluna gitmişlerdir. Bu şâirlerin başında Harm b. Sinan'ı methederek karşılığında az bir ücret alan muallaka şâirlerinden Züheyr b. Ebî Sûlmâ gelmektedir. Hatta Hz. Ömer'in onun hakkında, övdüğü kimseleri gerçek vasıflarıyla metheden bir şâir olma özelliğine sahiptir dediği rivayet olunur.

Daha sonra bazı kralları ve kabîle reîslerini ücret karşılığı öven en-Nâbigatu'z-Zübyânî temayüz etmiştir. Ancak en-Nâbiga'dan sonra gelen el-A'sâ ile durum tamamen değişmeye başlamış ve şiirle isteyen ilk kişi olma özelliğine sahip olmuştur. el-Hutay'a (ölm. 159/678) ise bu yelpazeyi biraz daha genişleterek söylediği her bir beyit şiir için yüklü miktarda paralar talep etmiştir ¹⁴¹.

Sadru'l-İslâm dönemi medih şiirine bakıldığında Câhiliye dönemi şiirinden üslup bakımından pek farklı olmadığı, ancak mânâ ve maksat bakımından büyük fahlıklar gösterdiği anlaşılr. Bu dönemde medih çok az kullanılmıştır. Câhiliye dönemine kıyasla medihte mübalağaya oldukça az yer verilmekle beraber, methiye-nin konusunu İslâm, Hz. Peygamber ve sahabe'nin övülmesi içermiştir. Şâirler bu dönemde putperestlik, içki içme ve intikam alma gibi duyguların yerine tevhid, takvâ, cihât gibi İslâmî mefhumları işlemeye başlamışlardır ¹⁴². Bu şâirlerin başında sayısız methiyelerin yanı sıra, laflarının inceliği ve mânâlarının açıklığıyla dikkat çeken Hassân b. Şâbit (54/674) Ka'b b. Mâlik ve Ka'b b. Züheyr gelmektedir.

¹⁴⁰ *el-Edebu'l-'Arabî fi'l-Endelus*, s. 183; *Eski Arap Şiiri*, s. 57.

¹⁴¹ Şiirle kazanma konusunda geniş bilgi için bkz. *el-'Umde*, II, 68; *el-Edebu'l-'Arabî fi'l-Endelus*, s. 183; Demirayak (Kenan), "Arap Edebiyatında Şiirle Kazanma" İslami Edebiyat, sayı, XXI, Temmuz, 1993, s.47-53.

¹⁴² *Târîhu'l-edebi'l-'Arabî*, I, 236 (Ferrüh); Şevkî Dayf, *el-'Aşru'l-İslâmî*, Kahire, 1976, II, 32.

Yukarıda da görüldüğü gibi câhiliye döneminde minnet ve teşekkür maksadıyla söylenen, methiye türü şiirlerin özelliğine sahip olan şâirler, Emevîler döneminde, câhiliye şâirlerinin şiirlerini taklit etmenin yanında halife ve emir gibi devletin yüksek kademelerinde görev yapan kişileri methederek karşılığında büyük ödüller almışlardır. Yine bu dönemde medih ve hiciv türü şiirler iç içe girmeye başlamış şâir bir taraftan halife ve vezîri methederken diğer taraftan halifeyi hicvetmiştir ¹⁴³.

Emevîler döneminde halife, emîr ve devletin ileri gelenleri şiir ve şâire o derece önem vermişlerdir ki; şâirler saraylara kadar girmişlerdir. Bu şâirlerin başında medihleriyle meşhur olan el-Ahṭal (ölm. 92/710)¹⁴⁴, Cerîr ve el-Ferazdak (ölm. 114/733)¹⁴⁵ gelmektedir. Hatta bazı şâirler söylemiş oldukları methiyenin karşılığı olan ücreti halife ve emirlerin dışında almayı büyük ayıp saymışlardır. Bu tür şâirlerin öncülüğünü ise methiyeleriyle meşhur olan Mervân b. Ebî Hafsa yapmıştır. Şâir aşağıdaki beyitlerinde duygularını şu şekilde dile getirir (Kamîl):

وَلَقَدْ حِينْتُ بِأَلْفِ أَلْفٍ لَمْ تَكُنْ إِلَّا بِكَفِّ خَالِيفَةٍ وَزَيْرِ
مَا زِلْتُ أَتْفُ أَنْ أَوْكُفَّ مِدْحَةً إِلَّا لِصَاحِبِ مَنْبَرٍ وَسَرِيرِ

Ben sadece halife ve vezîrlerin elinden milyonlarca armağanla taltif edildim.

İlim erbabı ve saltanat sahibi kişiler dışındakilere övgü düzmeye devam ederim. ¹⁴⁶

Arap medeniyetinin en parlak dönemi olarak kabul edilen Abbâsîler dönemine bakıldığında, bu dönem şâirlerinin eski şiir konularını anlam bakımından hızlı bir şekilde geliştirerek yeni mânâlar ilâve etmeye başladıkları görülür.

¹⁴³ el-Edebu'l- 'Arabî fi'l-Endelus, s. 184.

¹⁴⁴ Fehrese, s.395-397; eş-Şi'r ve'l-bî'e fi'l-Endelus, s.52.

¹⁴⁵ Dîvânü'l- Ferazdak, I,8; Neşhu't-ṭib,III,177.

¹⁴⁶ el-Edebu'l- 'Arabî fi'l-Endelus, s.184.

Abbâsîler döneminin birinci yüzyılında halifeler, emirler, vezîrler ve devletin ileri gelen büyükleri, kendilerini methetmeleri, nüfuz ve güçlerini halka anlatmaları için şâirlere o derece önem veriyorlardı ki bunlara saray kapılarını sonuna kadar açmışlardı. Çok iyi methiye söyleyen şâirler, halife ve emir tarafından her beyit için bin dinara kadar varan parayla ödüllendiriliyordu. Bu durum karşısında bazı şâirler Câhiliye döneminde olduğu gibi şiirlerini bir kazanç vasıtası yapmış, netice itibariyle de bu kazançlarla saraylar, köşkler ve evler yaptırmışlardır. Hatta el-Mütenebbî, İbn ‘Ammâr el-Endelusî ve pek çok şâir halifelere daha yakın olabilmek için birbirleriyle rekabet etmişlerdir ¹⁴⁷.

Endülüslü şâirlerin şiirlerine baktığımızda onların da doğulu şâirler gibi bu tarzda sayısız şiirleri nazmettikleri görülür. Hatta İbn Hânî el-Endelusî, İbn Derrâc ve Mulûku’t-Ṭavâ’if dönemi şâirlerinden İbn Hamdîs vb. şâirlerin şiirlerinde medih konusu diğer konulardan daha fazla işlemiştir. Emevîler ve Abbâsîler döneminde olduğu gibi bu dönemde de şâir şiirine; bazen gazel, bazen şarap, bazen de şikâyet, sitem veya doğup büyüdüğü memleketinin tasviriyle başlamakta; sonra asıl konu olan methe geçmekteydi. Dolayısıyla yukarıdaki sistemi takip etmeyen şâir küçümsenir ve ayıplanırdı ¹⁴⁸.

Edebiyat tarihçileri, Endülüs tarzı medih şiirini kapsam ve içerik bakımından iki ana başlık altında irdelemişlerdir. Buna göre klasik Arap şiirinin üslubuna sıkı sıkıya bağlı kalarak şiirin ana konusunu oluşturan medihte memduhun; savaşlardaki kahramanlığı, cesareti, cömertliği ve sürekli zaferler kazanan Müslüman askerlerin methinin yanı sıra çöl, deve ve terk edilen diyarların kalıntılarının izleri görülmektedirler.

Daha önce de işaret edildiği gibi, doğuda hüküm süren Emevîler döneminde siyasî hayatın klasik Arap şiiri ve özellikle de medih şiiri üzerindeki baskı ve etkisi, Endülüs’te sırasıyla vâililer, emîrler ve 316/929 yılında III. Abdurrahmân tarafından

¹⁴⁷ Sâlih ‘Abdullâh et-Tuveycîrî, *eş-Şanavberî şâ’iru’-ṭabî’a fi’l-‘aşri’l-‘Abbâsî*, Riyâd, 1401/1981, s. 59; Demirayak Kenan, *Abbâsî Edebiyatı Tarihi*, Erzurum, 1998, s. 67.

Kurtuba'da kurulan hilâfet devletinin siyasî yapısıyla benzerlik arz etmiştir. Bu nedenle, Endülüs medih şiirinin gelişmesinde büyük payı olmuştur. Bu dönemde İbn 'Abdi Rabbih ve 'Ubeydullâh b. Yahyâ b. İdrîs gibi şâirler temayüz etmiş ve bunlar halife, emir, vezîr, vâli ve devletin ileri gelen ricâlini methederek büyük kazançlar elde etmişler; ayrıca saray şâirleri makamına yükselmişlerdir ¹⁴⁹. III. Abdurrahmân'ın saray şâirlerinden olan İbn 'Abdirabbih, vezîr ve haşiyelerini de yanına alarak, ablak adlı atının üzerinde doğunun ve batının dahi kıskandığı halîfeyi dolunaya benzettiği beyitlerinde onu mübalağalı bir şekilde methetmiştir. Onun gelişle, yıkılmaya yüz tutan huzur ve refahın tekrar tesis edildiğini cömertliğiyle, yeniden bolluk ve bereket geldiğini dile getirmiştir. (Serî):

بَدْرٌ بَدَا مِنْ تَحْتِهِ أُنْجُو يَحْسُدُ فِيهِ الْمَغْرِبُ وَالْمَشْرِقُ
لَوْ يَعْلَمُ الْأُنْجُو مَنْ فَرَّقَهُ لَا خِتَالَ مِنْ عَجَبٍ بِهِ الْأُنْجُو
إِمَامٌ عَذَلُ بَاسِطٌ كَفَّه يَرْزُقُ مِنْهَا اللَّهُ مَا يَرْزُقُ
عَادَ بِهِ الدَّعْرُ الَّذِي قَدْ مَضَى وَحُدِّدَ الْمُلْكُ بِهِ الْمُخْلَقُ

Altında Eblak adlı atı ile bir dolunay göründü ki, onu batı da kıskanır doğu da.

Eblak üzerinde kimin olduğunu bilseydi, gururlanarak çalım satardı.

Cömertliğini gösteren adaletli bir önderdir ki, Allâh verdiği rızık onun cömert elinden verir.

Onun sayesinde geçmiş zaman geri döndü onunla yıpranmış saltanat yenilendi. ¹⁵⁰

Hilâfet döneminde yaşayan ve medihleriyle meşhur olan bir diğer şâir de 320/922 yılında İşbiliyye'ye bağlı Sukun adlı köyde dünyaya gelen İbn Hânî el-Endelusî lakabıyla tanınan Muhammed b. Sa'dun el-Ezdî'dir. Zâhid 'Alî el-Hindî'nin şerh ve taklit ettiği ve günümüze kadar ulaşan bir şiir dîvânı bulunan İbn

¹⁴⁸ el-Edebu'l-'Arabî fî'l-Endelus, s. 185.

¹⁴⁹ 'Asru'd-duvel ve'l-imârât (Endelus), (Endelus), s. 172.

Hânî üslup, lafız, vezin ve savaşları tasvirinde III. Abbâsî dönemi şâirlerinden el-Mûtenebbî'den büyük ölçüde etkilenmiştir. Dîvânının büyük bir bölümünü klasik kasîde tarzında ele alan İbn Hânî, geri kalan kısmını ise medih türü şiirlere ayırmıştır¹⁵¹. Şâir aşağıdaki beyitlerinde Şii Fâtîmî halîfelerinden olup Mısır, Suriye ve Hicâz bölgelerine hâkim olan el-Mu'iz li-Dînillâh (931/985)'i methederken, ona karşı duyulan sevgi ve bağlılığı Ensarın, Hz. Muhammed'e karşı duyduğu saygı ve büyüklüğe benzetmiştir. (Kâmil):

مَا شِئْتُ لَأَمَّا شَاءَتِ الْأَقْدَارُ فَاحْكُمْ فَإِنَّتِ الْحَاكِمُ الْقَهَّارُ
وَكَاثَمًا أَنْتَ النَّبِيُّ مُحَمَّدٌ وَكَأَنَّمَا أَنْصَارُكَ الْأَنْصَارُ

Kaderin değil, senin dediğin olur. Hükümü sen ver, zira hüküm veren ve üstün olan sensin.

*Adeta sen peygamber Muhammed, yardımcıların da onun yardımcıları gibidir. Senin çevren, Ensarın Hz. Peygambere gösterdiği bağlılığı sana gösteriyor.*¹⁵²

Başşehir Kurtuba etrafında toplanan şâirler, Emevî hanedanı mensuplarının kendi aralarındaki taht mücadelesinden dolayı ortaya çıkan siyasî boşluğun sonucu olarak Endülüs'ün geleceğinden ümitlerini kesmeye başlamışlar; ardından Tavâif denilen müstakil emirliklere doğru dağılmaya meyletmışlerdir. Bu devletçiklerin hükümdarları etrafında kendilerine yeni bir ortam aramaya başlayan şâirlerin başında, III. Abdurrahmân'ın oğlu 'Abdullâh'ın saray şâirlerinden meşhur methiye şâiri İbn 'Abdi Rabbih gelmektedir. İbn Hayyân'ın da *el-Muktebes* adlı eserinde belirttiği gibi emir 'Abdullâh'ın çevresinde sayısız medih şâiri toplanmıştır. Luke kalesini fetheden 'Abdullâh'ı tebrik etmeye gelen şâir 'Ubeydullâh b. Yahyâ b. İdrîs emîri kalabalık bir topluluk huzurunda şöyle methetmiştir (Basît):

¹⁵⁰ *el-Beyânü 'l-muğrib fi ahbâri 'l-Endelus ve 'l-Mağrib*, II, 229.

¹⁵¹ *eş-Şi'r ve 'l-bî'e fi 'l-Endelus*, s. 66-67.

¹⁵² Hayatı ve şiirleri için bkz. *Dîvânü İbn Hânî*, s.101; *el-Edebu 'l-Endelusi -et-tetavvur ve 't-tecdid-*, s. 420; *eş-Şi'r ve 'l-bî'e fi 'l-Endelus*, s. 67.

قَدْ جَاءَكَ الْفَتْحُ فِي الْعِيدِ الْكَبِيرِ فَمَا رَأَيْتُ مِنْلَهُمَا فِي الْيَوْمِ عِيدَيْنِ
يَا فَرَحَةً مَنْ رَأَى فِي الْعَزْرِ طَالِعَهَا وَشَاهَدَ الْفَتْحَ لَمْ يَأْسَفْ عَلَى الْبَيْنِ
أَلَدُ فِي السَّمْعِ مِنْ بُشْرَى الْحَمِيمِ إِذَا وَأَفَى وَمِنْ مَنْظَرِ الْمَعْشُورِ فِي الْعِيدِ

Büyük bayramda fethi gerçekleştirdin sen. Ben iki bayramı bir günde daha önce hiç görmedim.

Ne mutlu savaşın kazanıldığı anı yaşayanlara ve ne mutlu fethi görüp geçmişe üzülmeyenlere.

*Bir dostun geliş müjdesini duymaktan ya da bayram günü sevgilinin yüzünü gömekten daha tatlıdır.*¹⁵³

Hilâfet döneminin kapanıp, yerine kurulan Mulûku't-Ṭavâ'if döneminde baş döndürücü bir gelişme süreci içine giren medih sanatı, en parlak dönemini bu asırda yaşamıştır. Bu dönem şâirlerinin, hilâfet dönemlerinin hayât ve yaşantısıyla iç içe bir bütün oluşturdukları da görülür.

Bu dönemde medih tarzı şiirin gelişmesinde; Abbâsîler döneminin birinci asrında olduğu gibi çok sayıda edebiyatçı, belâgatçı ve şâirin katıldığı müsabakaların düzenlenmesinde öncülük eden hükümdarın rolü büyük olmuştur. Yapılan müsabakalar sonucu dereceye giren her şâir, hükümdar veya emir tarafından büyük miktarda parayla ödüllendirilirdi. İyi şiir söyleyen her şâir; câize ve hediyelerden pay alabilmek için bu meclislere koşmuşlar ve böylece şiirin gelişmesine başka bir ifadeyle şâirler arasında methin yayılmasına büyük katkıda bulunmuşlardır¹⁵⁴.

Zira, bu dönemde yetişen medih şâirleri; sarayların şakıyan, şarkı ve nağmeler söyleyen bülbülleri, hükümdarların eğlence kaynağı içki ve eğlence meclislerinin konuşan dili olmuşlardır¹⁵⁵. Bu da; şiir alanında en büyük gelişmenin bu dönemde olduğunu göstermektedir. Müellif İbn Bessâm, sekiz ciltten oluşan ve bu

¹⁵³ *Cuzvetu'l-muktebes*, V, 42; *'Asru'd-duvel ve'l-imârât (Endelus)*, 172-173.

¹⁵⁴ *eş-Şanavberî şâiru't-tabîa' fi'l-'asri'l-'Abbâsî*, s. 54; *'Asru'd-duvel ve'l-imârât (Endelus)*, s. 176.

¹⁵⁵ *'Asru'd-duvel ve'l-imârât (Endelus)*, s. 176.

dönemde Edebiyat alanında yazılan ilk eser olarak kabul edilen *ez-Zehîra* adlı kitabının büyük bir bölümünü Mulûku't-Tavâ'if dönemine ayırmış ve Endülüs'te yetişen özellikle de medihleriyle meşhur olan yüze yakın şâirin şiirlerine yer vermiştir, ¹⁵⁶ Bu şâirlerin başında Kurtuba'lı Ebu'l-Velîd Ahmet b. Zeydûn (ölm. 463/1070), ¹⁵⁷ Ebû Bekr Muhammed b. 'Ammâr (ölm. 474/1084), ¹⁵⁸ İşbiliyyeli el-Mu'temid b. 'Abbâd (ölm. 488/1095), ¹⁵⁹ Ebû Muhammed 'Abdulcabbâr b. Hâmdîs, ¹⁶⁰ Yâbura (Evora)'li Ebû Muhammed 'Abdulmecîd b. 'Abdûn el-Fehrî (ölm. 500/1135 veya 520/1136) ¹⁶¹ ve Ebû İshâk İbrâhîm b. Hafâce ¹⁶² gelmektedir.

Yukarıda isimleri geçen şâirlerden başka çok sayıda şâir de Mulûku't-Tavâ'if hükümdarlarının saraylarında yaşayarak, onlara methiyeler söylemiştir. Meselâ; şâir Ebî Zeyd 'Abdurrahmân b. Muḳâne el-İşbunî'nin kendisini methettiğini perde arkasından dinleyen Malaka Emîri İdrîs b. Yahyâ el-Hamudî, perdeyi aralayarak şâirin yüzüne baktıktan sonra ona bol miktarda bahşiş verilmesini emretmiştir. Emîri methettiği ve karşılığında büyük câize aldığı şiirin bazı beyitleri şöyledir. (Ramel):

كَأَنَّ الشَّمْسَ لَمَّا أَشْرَقَتْ	فَأَثْنَتْ عَنْهَا عَيُّونُ النَّاطِرِينَ
وَجَهَ إِدْرِيسُ بْنُ يَحْيَى بْنِ عَلِيٍّ	بَنَ حَمُودُ أَمِيرِ الْمُؤْمِنِينَ
كَتَبَ الْحَمُودُ عَلَى أَبْوَابِهِ	أَذْخَلُوهَا بِسَلَامٍ آمِينَ
أَنْظُرُونَا نَقْضِينَ مِنْ نُورِكُمْ	إِنَّهُ مِنْ نُورِ رَبِّ الْعَالَمِينَ

Sanki, güneş doğup da bakanların gözleri ondan geri çevrilince (kama-

¹⁵⁶ a.e., s.178.

¹⁵⁷ *Mu'cemu'l-buldân*, IV, 324; *Ḳalâ'idu'l-'ikyân*, I, 59-60; *Târihu'l-fikri'l-Endelusî*, s. 85.

¹⁵⁸ *el-Mu'cib fi telhîş aḥbâri'l Mağrib*, s. 77-90; *Ḳalâ'idu'l-'ikyân*, I, 183-199; *eş-Şi'r ve'l-bî'e fi'l-Endelus*, s. 83.

¹⁵⁹ *Târihu'l-fikri'l-Endelusî*, s. 98; *eş-Şi'r ve'l-bî'e fi'l-Endelus*, s. 85.

¹⁶⁰ *eş-Şi'r ve'l-bî'e fi'l-Endelus*, s. 88.

¹⁶¹ *el-Mu'cib fi telhîş aḥbâri'l Mağrib*, s. 128; *Târihu'l-fikri'l-Endelusî*, s.118; *eş-Şi'r ve'l-bî'e fi'l-Endelus*, s. 91.

¹⁶² *Târihu'l-fikri'l-Endelusî*, s. 94; *eş-Şi'r ve'l-bî'e fi'l-Endelus*, s. 83.

şınca)

Emîru'l-mu'minîn Hammud oğlu 'Alî oğlu Yahyâ oğlu İdris'in yüzüne benzer.

O kapılarının üzerine cömertlik, "oraya güven içinde esenlikle giriniz"¹⁶³ ifadesini yazmıştır.

"Bize bakın da nurumuzdan yararlanalım"¹⁶⁴, zira o, alemlerin Rabbi'nin nurundandır.¹⁶⁵

Şâir yukarıdaki beyitlerde emîri methederken onun sürekli güleryüzlü olduğunu, kendisine bakıldığında gözleri kamaştıran güneşi andırdığını belirtmiştir. Çömertliğinden dolayı kapısının herkese açık olmasını ise, bütün mü'minlerin güvenle girdiği cennete benzetirken; teşbih ve iktibas sanatını bir arada kullanmıştır.

Medihleriyle meşhur olan bir diğer şâir de vezîr İbn 'Abdûn tarafından bir iftiraya maruz kalan şâir İbn Zeydûn'dur. Kendisini hapiste bulunca buradan dönemin hükümdarı İbn Cehver ve oğlu Ebu'l-Velîd'e karşı kızgınlık ve öfke dolu şiirler nazmetmeye başlayarak köprüleri tamamen yıkmış ve Cehver oğullarına hitaben söylediği en güzel sitem şiirleriyle duygularını ifade etmiştir. Bu şiirlerden biri şöyledir (Tavîl):

بَنِي جَهْوَرٍ احْتَرَقْتُمْ بِجَفَائِكُمْ جَنَائِي فَمَا بَالُ الْمَدَائِحِ تَغْبِقُ
تَظُنُّونَنِي كَالْغَنَبْرِ الْوَرْدِ إِمَّا تَطِيبُ لَكُمْ أَنْفَاسُهُ وَهَوَّ يُخْرِقُ

Yaktınız kalbimi zulmünüzle!, lakin size söylediğim övgüler misk kokusu saçıyor .

Siz, beni sıradışı bir anber sanıyorsunuz ki, yakıldığında ancak güzel koku

¹⁶³ Hicir, âyet, 46.

¹⁶⁴ Hadîd, âyet, 12.

¹⁶⁵ 'Asru'd-duvel ve 'l-imârât (Endelus), s. 176; el-Mu'cib fi telhîş aḥbâri'l Mağrib, s. 65.

saçıyor. ¹⁶⁶

İçeriği methiye dolu olan bu şiir, onun hapisten tahliyesine vesile olmuştur. Hapisten kurtulduktan sonra İşbîliyye hükümdarı Emir el-Mu'tedîd Billâh el-'Abbâdî'ye sığınan İbn Zeydûn, burada kısa süre zarfında vezîrlik makamına kadar yükselmeyi başarmış ve söylediği methiyelerine karşılık emir tarafından büyük para ve câizelerle ödüllendirilmiştir. Emîri övdüğü şiirlerinden bazıları şöyledir. (Tavîl):

هُمَامٌ يَزِينُ الدُّعْرَ مِنْهُ وَأَهْلُهُ مَلِكٌ فَقِيهٌ كَاتِبٌ مُتَفَلِّسٌ
يَتَّبِعُهُ بِمَرْفَافٍ سَرِيرٍ وَمَنْبَرٍ وَيَحْتَمِدُ مَسْنَعَاهُ حُسَامٌ وَمُضْحَفٌ
حَجِيمٌ لِعَاصِيهِ يُشَبُّ وَقُودُهُ وَحَنَّةٌ غَدَنٍ لِّلْمُطِيعِينَ تُزَلْفُ

O öyle yücedir ki, dünyayı ve dünya halkını onun iyiliği süsler. Kraldır, fakihdir, kâtiptir, filozoftur.

Ounun ile taht ve minber onur duyar, onun gayretini kılıç ve mushaf över.

Kendisine isyan edene yakıtı tutuşmuş bir cehennem, itâat edenlere ise hazırlanmış 'Adn cennetidir. ¹⁶⁷

Medihle ilgili bir diğer örnek de Kurtuba'dan İşbîliyye'ye giderek buranın hâkimi Mu'tadîd Billâh el-'Abbâdî'nin himayesi altına giren İbn 'Ammâr el-Endelûsî (ölm. 479/1086)'dir. Himayesine girdiği emir Mu'tadîd'in, Eftasilere karşı kazanmış olduğu zafer ve elde ettiği başarıları fırsat bilen İbn 'Ammâr, onun kahramanlıklarını öven düşmanlarını yeren ünlü kasîdesi **Raiyye** yi kaleme almıştır. Kasîdeyi çok beğenen Emir, şâire ihsânlarda bulunmuş ve onu saray şâiri tayin ederek ödüllendirmiştir ¹⁶⁸. Sadakatli bir şekilde hizmetinde hiç kusur etmediği ve yakın dostum dediği emir Mu'tadîd'i Arap edebiyatında da üstün bir yere sahip olan, methiyeler dolu söz konusu kasîdesine şöyle başlamıştır. (Kâmil):

¹⁶⁶ Dîvânü İbn Zeydûn, s.196; el-Ğuṭûfu'l-yâni'a, s. 188; İbn Zeydûn (Yanık), s. 15.

¹⁶⁷ Dîvânü İbn Zeydûn, s. 186; Ķalâ'idu'l-'iḳyân, I, 67; 'Asru'd-duvel ve'l-imârât (Endelus), s. 176.

¹⁶⁸ Ķalâ'idu'l-'iḳyân, I, 183; Vefeyâtu'l-a'yân, IV, 425-429; el-Muğrib fi hule'l-Mağrib, I, 389-391; el-Edebu'l-'Arabî fi'l-Endelus, s. 191.

أَدِرِ الزُّجَاجَةَ فَالتَّسِيمُ قَدْ انْبَرَى وَالنَّحْمُ قَدْ صَرَفَ الْعَيْنَانَ عَنِ السُّرَى
وَأَنْصَبْ قَدْ أَهْدَى لَنَا كَافُورَهُ لَمَّا اسْتَرَدَّ اللَّيْلُ مِنَّا الْعُثْرَا
وَالرُّوضُ كَالْحَسَنَاءِ كَسَاهُ زَهْرُهُ وَشَبَّيَا وَقَلْدُهُ نَدَاهُ حَوْهَرَا

Kadehi dolaştır, zira nesîm esti inceden, yıldızlar dizginleri ayırdı artık geced

Gece bizden amberini isteyince geriye, sabah kâfûrunu bize etti hediye

*Çiçeklerin nakış giydirdiği bahçe benzer dilbere, çiğler süslemiş gerdanını mücevherlerle.*¹⁶⁹

Edip ve şâirleri himaye etmekle tanınan İşbîliyye (Seville) Emîri Mu'temid 'Alâllâh'ın saray şâirlerinden olan Ebû Muhammed Abdulcabbar b. Ebî Bekr b. Muhammed b. Hamdîs el-Ezdî'de Endülüs'te yetişen meşhur methiye şâirlerindendir¹⁷⁰. Yaşamının büyük bir bölümünü Endülüs'te geçiren şâir doğup büyüdüğü memleketi Sicilya'yı unutmamış hasretinden yanıp tutuştuğu öz vatanı için şiirler nazmetmiştir. *eş-Şikilliyât* olarak bilinen ve yaklaşık 589 beyitten oluşan bu şiirlerin bir kısmını Sicilya'nın savunması için Hristiyanlara karşı direnişe geçen Müslüman savaşçıların mânevîyatlarını yükseltmek amacıyla övgü türü şiirlere ayırırken, bir diğer kısmını da özlemini çektiği vatanına tahsis etmiştir. İbn Hamdîs'e ait şiir dîvânı günümüze kadar ulaşmıştır. Dîvânın büyük bir bölümü klasik Arap şiiri stiline yazılırken, geri kalan bölümü İşbîliyye hükümdarı Mu'temid b. 'Abbâd ve Benî Hamdîs'in ileri gelenlerinin methine ayırmıştır. Aşağıdaki beyitlerinde emîr Ebi'l-Hasan 'Alî b. Yahyâ'yı şöyle methetmiştir (Kâmil):

تَفْشِي يَدَاكَ سَرَائِرَ الْأَعْمَادِ لَقَطَافِ هَامٍ وَاخْتِلَاءِ هَوَادِ

el-Mu'cib fi telhîş aḥbâri'l Mağrib, s. 77-90; *Ḳalâ'idu'l-'ikyân*, I, 183-199; *eş-Şi'r ve 'l-bi'e fi 'l-Endelus*, s.83

¹⁶⁹ *el-Muğrib fi hule'l-Mağrib*, I, 389-391; *Ḳalâ'idu'l-'ikyân*, I, 281; *Nefḥu't-tîb*, I, 655; *el-Mu'cib*, s.115; *Târîhu'l-fikri'l-Endelusî*, s. 90; *el-Edebu'l-'Arabî fi 'l-Endelus*, s.85; Ayrıca beyitlerin çevirisi için bkz. Yanık (Nevzat H.), *Endülüs Arap Şiirinde Tabiat Tasviri*, Erzurum, 1983, s. 32.

¹⁷⁰ İbn Hamdîs'in hayatı için bkz. *Dîvânı İbn Hamdîs*, s. II-16; *eş-Şi'r ve 'l-bi'e fi 'l-eş-Şi'r ve 'l-bi'e fi 'l-Endelus*, s. 88.

مَا صَرُونُ دِينَ مُحَمَّدٍ مِنْ ضَيْمِهِ إِلَّا بِسَيْفِكَ يَوْمَ كُلِّ جِلَادٍ
وَطُلُوعِ رَايَاتٍ وَقَرُودِ حَافِلٍ وَقِرَاءِ أَنْطَانٍ وَكَرٍّ جِيَادٍ
مَلِكٌ مَفَاحِرُهُ تُعَدُّ مَفَاحِرًا لِمَائِرِ الْأَبْهَاءِ وَالْأَخْدَادِ

Senin ellerin kılıçların başları koparma ve boyunları kesmedeki sırlarını, gizemlerini açığa vurmaktadır.

Muhammed'in dininin her savaş güminde ve düşmanın zulmünden korunması, yalnızca senin kılıcının sayesinde olur.

Ve yine sancakların doğuşu, büyük orduları yönetmen, yiğitlerin vuruşması ve cins atların hücumu sayesinde.

*Övünçleri babalarının ve dedelerinin önemli olaylar namına, övünçler sayılan bir hükümdardır.*¹⁷¹

Medih türünde şiir söyleyen bir diğer şâir ise, el-Meriyîye hâkimi el-Mu'tasim Muhammed b. Şumâdîh et-Tucibî'nin saray şâirlerinden Ebû 'Abdullâh Muhammed b. Ahmet b. el-Haddâd el Kaysî (ölm. 480/1087)¹⁷² dir. Şâir aşağıdaki beyitlerinde klasik kasîde yöntemine bağlı kalarak methiyeye geçmeden önce, şimşegin sürekli çakması sonucu yağan yağmur sularıyla coşan nehrin tasvirini yaptıktan sonra asıl methiye konusuna geçerek, memduhunun elinin açıklığını; bulutlara, parlaklığını; aya-güneşe, dilinin tatlılığını; gül suyuna benzeterek teşbih sanatı kullanmıştır (Kâmil):

وَيَا لَكَ مِنْ نَهْرٍ صَوُولٍ مُجْلَحِلٍ كَأَنَّ الثَّرَى مُزْنَ بِهِ دَائِمُ الرُّغْدِ
كَأَنَّ يَدَ الْمَلِكِ ابْنِ مَعْنٍ مُحَمَّدٍ تُفَجِّرُهُ مِنْ مَنَبَعِ الْجُودِ وَالرُّغْدِ
فَمِنْ جُودِهِ مَا فِي الْعَمَامَةِ مِنْ حَيَا وَمِنْ نُورِهِ مَا فِي الْعَزَالَةِ مِنْ وَقْدِ
وَمِنْكَ أَحَدُنَا الْقَوْلُ فِيكَ جَلَالَةً وَمَا طَابَ مَاءُ الْوَرْدِ إِلَّا مِنَ الْوَرْدِ

Ne coşkunsun, asil bir ırmaksın ki, toprak sanki, onun sayesinde sürekli gürle-

¹⁷¹ Şiirler için bkz. *Dîvânü İbn Hâmîs*, s. 145; *el-Edebu'l-'Arabî fî'l-Endelus*, s. 187-189.

¹⁷² *ez-Zehîra*, I, 169; *Maṭmaḥu'l-enfus*, s.80 *el-Muğrib fî ḥule'l-Mağrib*, II, 143.

yen bir yağmur bulutudur.

Sanki, Kral İbn Ma'in Muhammed'in eli o, ırmağı, cömertlik ve yardımın kaynağından fışkırtıyor.

Buluttaki yağmur onun cömertliğinden, yine güneşin parlaklığında onun nurundandır.

Biz, senden aldık, senin hakkında söylenen yüceliğinle ilgili sözleri. Gül suyu ancak gül sayesinde hoş olur. ¹⁷³

Görüldüğü üzere, Endülüs şiirinde methiye; câhiliye başta olmak üzere, Şadru'l-İslâm, Emevîler ve daha sonra Abbâsîler dönemindeki gibi oldukça fazla işlenmiştir. Hilâfet döneminin devamı niteliğindeki Mulûku't-Tavâ'if döneminde siyasî gelişmenin sonucu olarak baş döndürücü bir şekilde gelişen medih şiiri, bazı şâirler tarafından bir kazanç vasıtası haline getirilmiştir. Bu dönemde medih, met-hedilen şahsın; kahramanlık, cesaret, cömertlik, himaye ve yardım etme gibi kişisel özelliklerinin anlatıldığı bir şiir türü olarak ön plana çıkmıştır.

1.3.2. Hiciv

Hiciv'in (yergi) câhiliye dönemindeki içeriğini muhtemelen irticâlen recez oluştururken, kasîde şeklinde nazmedilen hiciv türü şiirlerin içeriğini neseb-hiciv oluşturmaktadır ¹⁷⁴. Hiciv; övgünün tam zıddıdır ¹⁷⁵. Yani hiciv bireylerinin ya da mensup oldukları kabîlenin özellik veya faaliyetlerinden, övgüyle karşılama sıfatlarından tecrit edilerek övgüde kullanılan sıfatların tam zıttı olarak korkaklık, zayıflık, cimrilik vs. gibi özelliklerle vasfedilmesidir. Dolayısıyla, şâir mensubu bulunduğu kabîlesini bu kabîlenin savaşçı ve kahramanlarını, kabîle şeyhini veya devletin şahsiyetli kişilerini kahramanlık, cömertlik ve adil olma gibi sıfatlarla överken; karşı kişi veya kişileri ve kabîleyi aynı sıfatların aslı ile vasfeder, onları alaycı bir dille eleşti-

¹⁷³ *Matmaḥu'l-enfus*, s. 80; *Aşru'd-duve'l ve'l-imârât (Endelus)*, (Endelus), s. 197-198.

¹⁷⁴ *Eski Arap Şiiri*, s. 89; Savran (Ahmet), *Arap Edebiyatı Tarihi (Câhiliye dönemi)*, Erzurum, 1993, s. 77.

¹⁷⁵ *el-Edebu'l-'Arabî fi'l-Endelus*, s. 241.

rirdi. Bir başka ifadeyle hiciv varlığını günler, aylar ve hatta seneler sürüp giden kabîleler arası çekişme ve savaşımlara borçludur¹⁷⁶.

Edebiyat kitaplarının çoğunda, hicvin toplumsal yaşamla çok sıkı bağı bulunduğunu hatta hicivsiz bir hayatın düşünülmesinin imkânsız olduğunu işaret etmektedir. Ayrıca hicivle iştigal eden şâirlerin hedefi, şeref, haysiyet, gurur ve en önemlisi de ırz-namustur. İki kişi veya kabîle arasında baş gösteren husumet ve düşmanlık mücadelesinde karşılık vermeyi gerektirdiği için, kullanılan en korkunç ve en etkili silah hicivdir¹⁷⁷.

Câhiliye döneminden itibaren, her kabîlenin yetiştirdiği, uğruna kurbanlar kesip günlerce bayram ettiği şâirini diğer kabîle şâiri ile karşılıklı aynı vezin ve aynı kâfiyede **Nakîze** söylemişler ve buna da hiciv adını vermişlerdir¹⁷⁸. İslâmiyet'in gelişiyle câhiliyenin üslup tarzının az da olsa devam etmesine karşın lafız da İslâmî bir hüviyet belirmesiyle düşmanlıkları körükleyen ve nifak tohumlarını insanların arasına eken şâirler tamamıyla yasaklanmıştı¹⁷⁹.

Nakîze adını verdikleri hicvin en yaygın olduğu dönem ise; merkezi Bağdat olan Emevîler dönemi olduğu rivayet olunur. İbn Bessâm'ın da işaret ettiği gibi bu işin temelini atanların başında birbirleriyle yapmış oldukları münazaraların sonucu ve kendi adlarıyla anılan nakizaların sahipleri, Cerîr'in, el-Ferazdak ve el-Ahtal gelmektedir¹⁸⁰. Hatta Cerîr, dönemi şâirlerine herhangi bir kabîleyi veya kişiyi ayıplayıp onlara küfür etmekten ziyâde onları hicivleriyle güldürmeye ve onlarla alay etmeye yönelmelerini istemiştir. Arap edebiyatı tarihîyle ilgili kitaplara bakıldığında hiçbir dönemde az veya çok hiciv şiirinin bu dönemdeki kadar işlenmediği görülmektedir. Hatta el-Câhiz, *el-Beyân ve 't-tebyîn* adlı eserinde câhiliye ve Emevîler döneminde yaşayan hicivleriyle meşhur olan pek çok şâirin isimlerine yer vermiştir.

¹⁷⁶ *Eski Arap Şiiri*, s. 89.

¹⁷⁷ *'Aşru 'd-duvel ve 'l-imârât (Endelus)*, s. 224.

¹⁷⁸ a.e., s.222- 223.

¹⁷⁹ *el-'Aşru 'l-İslâmî*, s. 109.

Bu şâirlerin başında Zübeyir b. Ebî Sûlmâ, Tarafa, el-A'sâ' ve en-Nâbiġatu'z-Zûbyânî gelmektedir ¹⁸¹.

Abbâsiler dönemine bakıldığında, câhiliye İslâm ve daha sonra Emevîler döneminde cereyan eden kabîleler arası savaşlar sonucu meydana gelen hiciv şiirlerinin, siyasî atmosferden çıkıp az da olsa yerini kişisel hicivlere bıraktığı görülür. Bu dönemin en meşhur hiciv şâirlerinin başında şâir Beşşâr b. Bûrd (ölm. 167/783) ¹⁸² gelmektedir.

Fars asıllı Şuûbî bir şâir olan Beşşâr; 'Ukayl kabîlesinde büyüdüğü için kendisini 'Ukaylî addederek şiirlerinde onları methetmiş ancak karşılık göremeyince de hicvetmeye başlamıştır. 'Ukbe b. Sellâm ve Hâlid el-Berkemî dışında önceleri dost olduğu daha sonra terk ettiği insanları teker teker hicvetmiştir. Adı geçen her iki şahıs ise bol hediye ve İhsân verdikleri için kendilerini onun dilinden kurtarmayı başarmışlardır ¹⁸³.

Halife ve emirleri hiciv etmekle meşhur olan bir diğer şâir ise Di'bil b. 'Alî b. el-Huzâ'î (ölm. 246/860) ¹⁸⁴ dir. Bir Mevla şâiri olan Di'bil b. el-Huzâ'î diğer şâirler gibi kızdığı zaman, mevkî ve makamına bakmaksızın önüne gelen herkesi hicvederdi. Şâir bir seferinde el-Me'mûn'u olduğu gibi, el-Mu'taşim'ı da Kur'an'da geçen eshâb-ı kehf'in yedi kişi olduklarını sekizincisinin ise bir köpek olduğunu söyleyerek halifeye gönderme yapmış ve onu şu sözleriyle hicvetmiştir. (Tavîl):

مُلُوكُ بَنِي الْعَبَّاسِ فِي الْكُتُبِ سَبْعَةٌ وَلَمْ تَأْتِنَا عَنْ ثَامِنٍ لَهُمْ كُتُبٌ

¹⁸⁰ *el-Muktebes*, s. 65; *el-Edebu'l-'Arabî fi'l-Endelus*, s. 243.

¹⁸¹ el-Câhiz (Ebû 'Osmân 'Amr b. Bahr), *el-Beyân ve't-tebyîn*, nşr. 'Abdusselâm Muhammed Hârûn, I-IV, Beyrut, tsz. IV, s. 83; *el-Edebu'l-'Arabî fi'l-Endelus*, nşr. el-Haccî, Beyrut, 2000, s. 243-244.

¹⁸² el-Haîb el-Baġdâdî, *Târihu Baġdâd*, I-XIV, Beyrut, tsz. VII, S. 112; *el-Edebu'l-'Arabî fi'l-Endelus*, s. 244-245; *Arap Edebiyatında Şuûbiye*, s. 152.

¹⁸³ Geniş bilgi için bkz. *Arap Edebiyatında Şuûbiye*, s. 151-152.

¹⁸⁴ *en-Nucumu'z-zâhire*, II, 198; *Târihu'l-edebi'l-'Arabî*, (Ferruh), II, 284; *eş-Şi'r ve's-şu'arâ*, II, 849.

كَذَلِكَ أَفْلُ الْكَهْفِ فِي الْكَهْفِ سَبْعَةٌ كِرَامٌ إِذَا غَدُوا وَتَأْمِنُهُمْ كَلْبٌ

Kitaplarda 'Abbâsoğullarının hükümdarları yedi kişidir. Kitaplar bize onların sekizincisi bildirmemiştir.

*Nitekim mağaradaki eshâb-ı Kehf de sayıldıkların da. Yedi saygın kişilerdir; sekizincileri ise köpektir.*¹⁸⁵

Hatta şâir dilinin çok kötü ve kılıçtan daha keskin olduğunu itiraf ettiği ve senelerdir omzumda beni asmaları için bir ağaç taşıyorum, ancak beni asacak bir yetkili bulamıyorum diye de bir espiri yaptığı rivayet olunur¹⁸⁶.

Abbâsiler döneminden yaklaşık sekiz asırlık bir siyasî geçmişi olan Endülüslü şâirlerle doğulu şâirler arasında, hicivle ilgili şiirlerin uzunluğu veya kısalığı konusunda bazı görüş ayrılıkları bulunmasına rağmen; Endülüslü şâirler diğer konularda olduğu gibi hiciv konusunda da doğulu şâirleri taklit etmekte hiçbir sakınca görmemişlerdir. Meselâ; doğu hicvinde uzun kasîdeler sıkça işlenmesine karşın Endülüs hicvinde bu yöntemin varlığından bile pek fazla söz edilmemektedir. Hiciv Endülüs şiirinin özellikle de muvaşşahın ayrılmaz bir parçası haline gelirken, burada dikkati çeken bir diğer önemli husus ise siyasî grupların ayrılığından olacak ki daha önceki dönemlere kıyasla siyasî hicvi şeklinde ortaya çıkarak varlığını sürdürememiş olmasıdır.

Endülüs'te siyasî alanda Mudarî-Yemenî kabîleleri arasında cereyan eden meşhur mücadelelere konu olmasına, hilâfet döneminde dahi sıkça işlenmesine rağmen doğu şiirinin çok gerisinde kalarak kendine uygun bir zemin bulamamıştır. Fakat bunlar Endülüs şiirinin hiciv türü şiirden yoksun olduğu anlamına gelmemektedir¹⁸⁷.

Daha önce de işaret edildiği gibi Endülüs'te III. 'Abdurrahmân döneminde

¹⁸⁵ eş-Şi'r ve 'ş-şu'arâ', II; 850; *Arap Edebiyatında Şuûbiye*, s.179; Uylaş (Sait), II. *Abbâsî Asrında Edebî Çevre* (Basılmamış Doktora Tezi), Erzurum, 2001, s. 111.

¹⁸⁶ *el-Edebu'l-'Arabî fi'l-Endelus*, s. 245.

¹⁸⁷ *el-Edebu'l-'Arabî fi'l-Endelus*, s. 245.

şiiire paralel olarak hiciv de gelişmeye başlamıştır. Hilâfet döneminde hiciv şiirinin gelişmesinde, kabîlelerin destek ve çabasıyla seçilen vâlilerin etrafında toplanan şâirlerin rolü büyüktür. Karşı kabîleye kötü davranmasına mukabil kendi kabîlesini methedip diğer kabîleyi hicveden şâirlerin büyük payı olmuştur. Hatta İfrikiye vâlisi Hanzala b. Şafvân'nin aralarında meydana gelen anlaşmazlığı gidermesi için Endülüs'e valî olarak gönderdiği Ebu'l-Hattâr lakabıyla tanınan el-Hüsâm b. Dirâr b. Selâmân el-Kelbî (ölm. 130/747)¹⁸⁸,nin mensubu bulunduğu kabîlenin ileri gelenlerinden Sa'd b. Havvâs'ın Mudarlılar tarafından öldürülmesi üzerine vâli olmasına rağmen tarafsızlığını bir tarafa bırakarak kendi taraftarları olan Yemenlileri koruyarak diğer kabîlelere haksızlık edip onları mudarlılardan daha üstün tutmuştur. Bu hareketinden dolayı da görevinden azledilmiş olan, vâlinin aşağıda söylemiş olduğu şiir hicvin bu dönemde ne derece önemli olduğunu gözler önüne sermektedir. el-Humeydî'nin *Cuzvetu'l-müktebes* adlı esrinden nakledilen bu şiirin ilk mısraları şöyledir. (Tavîl):

فَلَيْتَ ابْنَ حَوَّاسٍ يُخَبِّرُ أُنِّي سَعَيْتُ بِهِ سَعْيَ امْرِئٍ غَيْرِ عَاقِلٍ
قُلْتُ بِهِ تَسْعِينَ تَحْسِبُ أَنَّهُمْ جُدُوغٌ تَحِيلُ صُرْعَتُ بِالْمَسَائِلِ
وَلَوْ كَانَتِ الْمَوْتَى تُبَاغُ اشْتَرَيْتُهُ بِكُفِّي وَمَا اسْتَشْنَيْتُ مِنْهَا أَنَا مِلِّي

Keşke İbn Havvâs haberdar edilseydi ki onun için aklı başından gitmiş biri gibi çaba harcadım

Orada doksan kişi öldürdüm, onların dere yatağına fırlatılmış hurma dalları gibi olduklarını sanırdın

*Eğer ölüler satılsaydı, tereddüd etmez ellerimin karşılığında, onu satın alur, parmaklarımda esirgemezdim.*¹⁸⁹

Görüldüğü gibi hilâfet döneminde kabîleler ve kişiler arasında vuku bulan çekişmeleri Endülüs şiirine hiciv şeklinde yansımıştı. Bunun yanı sıra, İbn

¹⁸⁸ *el-Beyânu'l -muğrib*, II, 33; *el-Hulletu's-siyerâ*, I, 61-64.

¹⁸⁹ *el-Hulletu's-siyerâ*, I, 61-66.

‘Abdirabbih, İbn Hânî el-Endelusi ve Muhammed b. Huseyin et-Tubnî (ölm. 390/1003) ¹⁹⁰ gibi meşhur şâirler arasında vuku bulan kişisel mücadelelerin de hiciv şiirinin gelişmesine büyük katkısı olmuştur. Hilâfet döneminde kişisel hiciv sadece kabîleler ve şâirler arasında meydana gelen çekişmelerle sınırlı kalmamış, devletin üst kademesinde görev yapan halife, emîr ve hükümdarlar arasında siyasî hiciv şeklinde az da olsa görülmeye başlamıştır. Bunun en bariz örneğini ziyaretine gittiği vezîr Abdulmelik b. Cehver tarafından kabul edilmeyen şâir Abdulmelik b. ‘Umer b. Şuheyd’de görebiliriz. Rivayete göre; ziyaretine gittiği vezîr tarafından kabul edilmeyen şâir, vezîri aşağıdaki beyitlerle hicvetmiştir. (Tavîl):

أَتَيْنَاكَ لَا مِنْ حَاجَةٍ عَرَضَتْ لَنَا إِلَيْكَ وَلَا قَلْبٌ إِلَيْكَ مَشُوقٍ
وَلَكِنَّا زُرْنَا بِضَعْفٍ عُقُولِنَا حَمَارًا نَرْتَلِي بِرَتْنَا بِعُقُوقٍ

Biz sana ne başımıza gelen bir ihtiyaç, ne de sana özlem duyan bir kalpten dolayı geldik.

Fakat biz, akıllarımızın zayıflığı sayesinde iyiliğimize isyanla karşılık veren bir eşeği ziyaret etmiş olduk. ¹⁹¹

Daha sonra vezîr Abdulmelik b. Cehver, şâire aynı seviye ve aynı üslupla şu beyitlerle cevap vermiştir. (Tavîl):

حَجَبْنَاكَ لَمَّا زُرْنَا غَيْرَ تَائِبٍ بِقَلْبٍ عَذُرٍ فِي تِيَابِ صَدِيقٍ
وَمَا كَانَ يَطَّارُ الشَّامِ لِمَوْضِعٍ (يُأَشِّرُ فِيهِ بِرَتْنَا) بِخَلِيقٍ

Bizi özlemeksizin dost kıyafeti içinde düşman bir, kalple ziyaret ettiğin zaman, kulluk etmedik.

Şam baytarı bizim iyiliğimizin, ulaştığı yere layık değildir. ¹⁹²

Yukarıdaki beyitlerden, hilâfet döneminde gelişme gösteren kişisel hicvin

¹⁹⁰ Mu'cemu'l-Buldân, VI,28; Cuzvetu'l-muktebes, s. 47.

¹⁹¹ Nefhu't-tib, I, 381; Cuzvetu'l-muktebes, s. 123; el-Fukâhe fi'l-edebi'l-Endelusi, s. 191-192.

¹⁹² Nefhu't-tib, I, s. 381; Cuzvetu'l-muktebes, s. 123.

sadece şâirler arasında sınırlı kalmadığı, devletin üst kademelerinde görev yapanlar arasında da kabul gördüğü anlaşılmaktadır.

Hilâfet ve daha önceki dönemlerde gelişme gösteren hiciv şiirinin asıl gelişmeyi Mulûku't-Ṭavâ'if döneminde gösterdiği ortadadır. Zira bu dönemde şâirler arası mücadele ve savaşların, hükümdarların saraylarına kadar taşınması diğer hususlarda olduğu gibi hiciv şiirlerine de konu olmuştur. Yine bu dönemde hiciv şiirlerinin gelişmesinde İbn Bessâm'ında işaret ettiği gibi, Endülüs'ün her tarafını karış karış dolaşarak buraların hükümdarlarının saraylarına kadar girmeyi başaran, söylemiş olduğu medih veya hiciv türü her beyit şiir karşılığı ödülleri alan gezici şâirlerin de katkıları büyük olmuştur ¹⁹³.

Sayılarının oldukça fazla olduğu söylenen hiciv şâirlerinin başında; Gırnâta emîri 'Abdullâh b. Belukîn es-Senhâcî'nin saray şâirlerinden ve hicivleriyle meşhur olan es-Sümeysir lakabıyla tanınan şâir Halef b. Ferec el-İlbîrî (ölm. 459/1066) ¹⁹⁴ gelmektedir. Rivayete göre; Ṭavâif hükümdarlarının, içki, kadın ve eğlenceye düşkünlükleri bir ortamda Hıristiyanların Endülüs'ü ele geçirme planları yapmaya başladıklarını çeşitli vesilelerle dile getirmeye çalışan şâir, Müslüman halkı birlik ve beraberlik içinde tek vücut halinde hareket etmelerini isterken, düşman birliklerin muhtemel hücumlarına karşı kendini korumak için bir kale inşa ettiren emir 'Abdullâh b. Belukî'ni alaycı bir şekilde şöyle hicvetmiştir. (Basît):

يَنِي عَلَى نَفْسِهِ سَفَاهًا كَأَنَّ دُودَةَ الْحَرِيرِ

Kendine, akılsızlığı yüzünden, ipek böceği misali bir barınak yapıyor. ¹⁹⁵

Şâir yukarıdaki beyitlerde, kendini herhangi bir tehlikeye karşı korumak için bir kale inşa eden Emir 'Abdullâh'ı kozadan kendine bir sığınak yapan, fakat örmüş olduğu ağın etrafına dolanarak can veren ipek böceğine benzeterек teşbih sanatını

¹⁹³ *Târîhu 'l-fikri 'l-Endelusi*, s. 78.

¹⁹⁴ *Nefhu't-tîb*, III, 227, 291; *eş-Şi'ru 'l-Endelusi-baḥş fî tetavvururih ve ḥaşâ'isih*, s. 36; *Aşru'd-duvel ve 'l-imârât (Endelus)*, s. 233.

¹⁹⁵ *Aşru'd-duvel ve 'l-imârât (Endelus)*, s. 233; *Târîhu 'l-edebi 'l-Endelusi- 'aşru 't-Ṭavâ'if*

kullanmıştır. es-Sümeysir lakabıyla tanınan Ebi'l-Kâsım Halef b. Fereç el-İlbîrî'nin çağrısına cevap vermeyen veya cevap vermek istemeyen Emîr 'Abdullâh'a ithafen söylemiş olduğu hicivlerinin dozunu daha da şiddetlendirerek arttırdığını gören Emîr, onun dilinden kurtulmanın imkânsız olduğunu anlayınca öldürülmesi için emir vermiştir. Ölüm haberini alan şâir çareyi el-Meriyye hâkimi el-Mu'taşım b. Şümâdih'e sığınmakta bulmuştur. Şâir aşağıdaki beyitlerinde Âdem oğlunun ve bütün yaratılmışların suretten başka bir şey olmadıklarını gördüğünde ürkek bir kuşa döndüğünü ne zaman onların biriyle karşılaşsa onun şerrinden Allâh'a sığındığını dile getirmiştir (Mütekârib):

رَأَيْتُ بَنِي آدَمَ لَيْسَ فِيهِمْ جُمُوعُهُمْ مِنْهُ إِلَّا الصُّورُ
وَلَمَّا رَأَيْتُ جَمِيعَ الْأَنْعَامِ كَذَلِكَ صِرْتُ كَطَيْرٍ حَذِرُ
فَمَهْمًا بَدَأَ مِنْهُمْ وَاحِدٌ أَقُولُ أَغْوِذُ بِرَبِّ الْبَشَرِ

Âdem oğlunun hepsinde suretten başka bir şey olmadığını gördüm.

Bütün mahlukâtın öyle olduğunu gördüğüm zaman ürkek bir kuş haline geldim.

*Onlardan biri gözüme görünse, insanların yaratanına sığınırım derim.*¹⁹⁶

Mulûku't-Tavâ'if döneminde siyasî hiciv kadar kişisel hicvin de ön plana çıktığı görülür. Bunun en bariz örneğini hem bu dönemde, hem de Murâbitlar döneminde yaşamış olan eş-Sümeysir'de görebiliriz. Şâir aşağıdaki beyitlerinde Ebû 'Abdillâh b. el-Haddâd'ı ağır bir dille hicvetmiştir (Serî):

قَالُوا ابْنُ حَدَّادٍ فَتَى شَاعِرٍ قُلْتُ وَمَا شِعْرُ ابْنِ حَدَّادٍ
أَشْعَارُهُ مِثْلُ فِرَاحِ الزَّرْنَى فَتَشْتِجُ نَجْدًا أَخْبَثَ أَوْلَادٍ

İbn Haddâd'ın yiğit bir şâir olduğunu söylediler. İbn Haddâd'ın şiiri nedir ki dedim.

ve'l-Murâbiğin-, s. 141; el-Fukâhe fi'l-edebi'l-Endelusi, s. 279.

¹⁹⁶ Cuzvetu'l-muktebes, s. 193; 'Aşru'd-duvel ve'l-imârât (Endelus), s. 234; es-Şi'ru'l-Endelusi-bahs fi tetavvurih ve haşâ'îşih-, s. 23; ez-Zehîra, II, 895.

*Onun şiirleri, zina civcivleri gibidir. Araştır, çocukların en berbatını bulursun.*¹⁹⁷

Bu dönem hiciv şiirinin gelişmesinde saray şâirlerinin yanı sıra gezici şâirlerin de büyük rollerinin olduğuna daha önce işaret edilmişti. Bu şâirler Endülüs şehirlerini karış karış dolaşarak söyledikleri hiciv türü şiir karşılığı kazanç elde etmeye çalışmışlardır. Bunların başında insanları karalayıp onları hicvetmekten hiç çekinmeyen şâir Âmir el-Asîlî gelmektedir. Şâir aşağıdaki beyitlerinde çok gezip dolaştığını, gittiği her yerde ahmaklar sürüsüne benzettiği insanların evler inşa ettiklerini gördüğünü, kendisinin ise Allâh'ın yarattığı ülkelerde bir evinin dahi olmadığını, gördükleri gibi olmadıklarını söylediği insanları şöyle hicvetmiştir (Vâfir):

أَرَى الْأَوْغَادَ يَغْتَمِرُونَ دُورًا وَمَا لِي فِي بِلَادِ اللَّهِ دَارُ
أُحُولُ فَلَا أَرَى إِلَّا رِعَاءًا كِبَارُهُمْ إِذَا اخْتَبَرُوا صِغَارُ

Akılsızların evler inşa ettiklerini görüyorum. Oysa benim Allâh'ın yarattığı ülkelerde bir evim yok.

*Geziyorum, hayvan sürülerinden başka bir şey göremiyorum. Onların (İnsan) büyükleri denendikleri zaman küçüklerdir.*¹⁹⁸

Mulûku't-Tavâ'if döneminde en büyük hiciv savaşı, yaklaşık H. 420 yılında baş gösteren meşhur fitne zamanında Gırnâtalı Yahudilere karşı yapılmıştır. Rivayete göre Gırnâta'nın idaresini ele geçiren Zâvî b. Zîrî es-Senhâcî kısa bir süre sonra yerini kardeşinin oğlu Habbus b. Meksen'e bırakarak Kuzey Afrikâ'ya geri dönmek zorunda kalmıştı. Söz konusu hükümdarın Vezîri Ebu'l-Kâsım b. el-Arif Yahudi dînîyle ilgili bütün bilgileri Kurtuba'da tamamlayan ve Ibnu'n-Nagriyle lakabıyla şöhret bulan Arapça kaynaklarda adı İsmâ'il olarak geçen şahsı kendine katip olarak almasından sonra asıl niyetini ortaya koyarak Müslümanlara maddî ve

¹⁹⁷ *Nefhu't-tib*, V, 246; *Târihu'l-edebi'l-Endelusî- 'aşru't - Tavâ'if ve'l - Murâbitîn-*, s.140.

¹⁹⁸ *'Aşru'd-duvel ve'l-imârât (Endelus)*, s.342.

mânevî yönden baskı yapmaya başlamıştır¹⁹⁹. Bunun ölümünden sonra yerine geçen oğlu Yûsuf'un tutumunun babasınınkinden farklı olmadığını gören Gırnâta'nın ileri gelen eşraf ve âlimleri, halkı özellikle de dilleri keskin olan şâirleri Yahudilere ve liderleri olan Yûsuf'a karşı ayaklanmaya çağırmışlardır. Âlimlerin bu çağrısına kulak vererek, yahudilerce müslümanlara yapılan zulme başkaldıran şâirlerin başında Ebu'l Kâsım Yûsuf b. el-Ced el-Fihri (ölm. 515/1121)²⁰⁰ gelmektedir. Şâir aşağıdaki beyitlerinde Müslümanları baskı ve zulüm yoluyla idare etmeye çalışan Yahudileri ve kör Deccal'a benzettiği liderlerini şöyle hicvetmiştir (Vâfir):

تَحَكَّمَتِ الْيَهُودُ عَلَى الْفُرُوجِ وَتَاهَتْ بِالْبَغَالِ وَبِالسُّرُوجِ
وَقَامَتِ دَوْلَةُ الْأَنْدَالِ فِيْنَا وَصَارَ الْحُكْمُ فِيْنَا لِلْعُلُوجِ
فَقُلْ لِلْأَعْرَابِ الدُّجَالُ هَذَا زَمَانُكَ إِنْ عَزَمْتَ عَلَى الْخُرُوجِ

Yahudiler zayıflar üzerine egemen oldular, katırlar ve eğerle böbürlendiler.

Başımıza alçakların devleti geçti ve bizde, egemenlik kuvvetlilerin oldu.

*O halde kör Deccal'a de ki, bu eğer çıkmaya azetmişsen tam senin zamanındır.*²⁰¹

Mulûku't-Ṭavâ'if döneminde hicivleriyle meşhur olan bir diğer şâir ise, 'Abdullâh b. Sarâ eş-Şentîni (ölm. 517/1123) dir²⁰². İbn Bessâm'a göre; şâir eş-Şentîni'nin hicivle ilgili pek fazla şiiri olmamasına rağmen, *Zâhiretu'z-Zehrâ* adlı eserinde onun hicivlerinden bazı örnekler vermiştir. Ancak *Ḳalâidu'l 'ikyân* adlı eserin yazarı el-Feth b. Hâkân, İbn Bessâm'ın aksine bir görüş beyan ederek şöyle

¹⁹⁹ *el-Ḥayâtu'l-'ilmiyye fî 'aşri Mulûki't-Ṭavâ'if*, s. 342

²⁰⁰ *ez-Zehîra*, II, 285; *el-Mu'cib*, s. 237; *eş-Sıla*, s. 516; *'Asru'd-duvel ve'l-imârât*, (Endelus), s. 442-445.

²⁰¹ Geniş bilgi için bkz. *el-Mu'cib*, s. 237; *ez-Zehîra*, II, 766; *'Asru'd-duvel ve'l-imârât*, (Endelus), s. 225, 442-444; *el-Ḥayâtu'l-'ilmiyye fî 'aşri Mulûki't-Ṭavâ'if*, s. 292; *Târîhu'l-edebi'l-Endelusi- 'aşru't-Ṭavâ'if ve'l-Murâbitîn*, s. 146.

²⁰² Hayatı ve şiirleri hakkında geniş bilgi için bkz. *Buğyetu'l-multemis*, s. 896; *Nefhu't-tîb*, II, s. 185, 205.

demıştır: Hicivlerinin çoğunu şehir şehir dolaşıp atıye karşılığı söyleyen şâir, bir müddet sonra bundan vazgeçerek kendini Arapça öğrenmeye adanmış ve İşbiliyye'ye yerleştikten sonra kendi adına bir kitapçı dükkanı açmış, dolayısıyla hayatının sonlarına doğru şehir şehir dolaşmaktan ve insanları hicvetmekten tamamen uzaklaşmıştır. Bu görüş sanıldığı gibi onun hicivlerinin az olmadığı aksine yeteri kadar hiciv söylediğini ortaya koymaktadır ²⁰³.

Yukarıda da belirtildiği gibi, bu dönemde daha önceki dönemlere kıyasla edebiyatın hareketlilik ve canlılık kazanmasında erkek ediplerin yanı sıra kadın edip ve şâirlerin de büyük payı olmuştur. Edebiyat kitaplarında şiirle iştigal eden pek çok kadın şâirin isimlerinden bahsedilmektedir ²⁰⁴. Bu şâirlerin başında Emevî halifesi Muhammed b. 'Abdurrahmân el-Mustekfî'nin kızı Vellâde (ölm. 484/1060) ²⁰⁵ el-Mu'tadîd'in câriyesi ve daha sonra el-Mu'temid b. 'Abbâd'ın karısı olan İtimâdu'r-Remkiyye, ²⁰⁶ Gırnâtalı el-Kâfî'i'nin kızı Nezhun el-Gırnâtiyye ²⁰⁷, el-Meriyîye'nin hâkimi el-Mu'taşîm'ın kızı Ummi'l-Kirâm ²⁰⁸ ile hükümdarları medih ve hicvetmekle tanınan el-Ğassâniyye ²⁰⁹ gelmektedir. Diğer alanlarda olduğu gibi hiciv alanında da meşhur olan bu kadın şâirler, kurmuş oldukları ilim ve edebiyat meclisleriyle şöhretlerini Endülüs'ün dört bir yanına yaymayı başarmışlardır ²¹⁰. Rivayete göre, şâir İbn Zeydûn, bir gün aşkıyla yanıp tutuştuğu sevgilisi Vellâde'nin meclisine girdiğinde Utbâ adındaki câriyenin şarkı söylediğini görür. Vellâde'nin emri olmadan Utbâ'dan, şarkıyı o güzel sesiyle tekrar okumasını ister.

²⁰³ Bu konuda geniş bilgi için bkz. *et-Tekmile*, s. 816; *Târîhu'l-edebi'l-Endelusi - 'aşru't-Tavâ'if ve'l-Murâbiât*-, s. 139-140.

²⁰⁴ Kadın şâirler hakkında geniş bilgi için bkz. *Zuhru'l-İslâm*, III, s. 228-229; *el-Hayâtu'l-'ilmiyye fî 'aşri Mulûki't-Tavâ'if*, s. 357; *el-Edebu'l-'Arabî fî'l-Endelus*, s. 254.

²⁰⁵ *Buğyetu'l-multemis*, s. 547; *eş-Şıla*, s. 696.

²⁰⁶ el-Mu'temid b. 'Abbâd ile şâire İ'timâd er-Remkiyye'nin evliliği ve şiirleri hakkında geniş bilgi için bkz. *Târîhu'l-fikri'l-Endelusi*, s. 95.

²⁰⁷ *'Aşru'd-duvel ve'l-imârât (Endelus)*, s. 228-229; *Buğyetu'l-multemis*, s. 546.

²⁰⁸ *Buğyetu'l-multemis*, s. 546.

²⁰⁹ *eş-Şıla*, s. 188-189; *el-Hayâtu'l-'ilmiyye fî 'aşri Mulûki't-Tavâ'if*, s. 357-358.

²¹⁰ *Nefhu't-tîb*, IV, 205; *el-Hayâtu'l-'ilmiyye fî 'aşri Mulûki't-Tavâ'if*, s. 299.

Şâirin bu hareketinden oldukça rahatsızlanan sevgili Vellâde, İbn Zeydûn'un câriyesine meylettiği kanaatine vardığında ertesi gün onu şu beyitlerle hicvetmiştir (Kâmil):

لَمْ تَهْوِ جَارِيَتِي وَلَمْ تَتَخَيَّرِ نَرُ كُنْتَ تُصِيفُ فِي الْمَرَدَّةِ بَيْنَنَا
وَجَنَحْتَ لِلْعُصْنِ الَّذِي لَمْ يُنْمِرِ وَتَرَكْتَ غُضُنًا مُنْمِرًا بِحَمَالِهِ
لَكِنْ ذَهَبْتَ لِشَقْوَتِي بِالْمُشْتَرِي وَتَقَدَّعِلِمْتَ بِأَنِّي بَدْرُ السَّمَاءِ

Sen aramızdaki dostlukta dürüst olsaydın câriyeme aşık olmaz ve onu seçmezdin,

Güzelliği ile meyve veren bir dalı terk ettin meyve vermeyen bir dala meylettin,

Biliyordun göğün dolunayı olduğumu, fakat benim talihsizliğimden Jüpiter'e gittin. ²¹¹

Beklemediği bu tepkinin karşısında şaşkına dönen İbn Zeydûn, sevgilisine ağır bir dille cevap verdikten sonra aralarındaki ilişkinin kopma noktasına geldiği bir anda kendini demir parmaklıkların arkasında bulmuştur (Tavîl)

سَقَى اللَّهُ أَرْضًا قَدْ غَدَّتْ لَكَ مَنَزَلًا بِكُلِّ سُكُوبٍ هَاطِلِ الْوَيْلِ مُعْدِدِ

Allâh, sana bir konak yeri olan toprağı, hiç durmadan sağnak halinde yağğan yağmur sularıyla sulasın. ²¹²

el-İhâta fî Ahbârî Gırnâta adlı eserin sahibi Lisânu'd-Dîn b. el-Haîf (ölm. 776/1374)²¹³'in de belirttiği gibi, çok çirkin, dilinin oldukça bozuk ve iki gözünün de kör olmasına rağmen hicivleriyle şöhret bulan Ebî Bekr el-Mahzumî'nin, karşısındakinin bir kadın olmasına bakmaksızın, Nezhûn Binti'l-Kalâi'ye karşı söy-

²¹¹ *Dîvânü İbn Zeydûn* s.15 ; *el-Hayâtu'l-'ilmiyye fî 'aşri Mulûki't-Tavâ'if*, s. 299.

²¹² *el-Hayâtu'l-'ilmiyye fî 'aşri Mulûki't-Tavâ'if* s. 299; eş-Şek'a (Mustafa), *el-Edebu'l-Endelusi mevdu'âtuh ve funûnih*, Beyrut, 1997, s. 185.

²¹³ *el-Fennu ve mezâhibu fin-neşri'l-'Arabî*, s.333; *el-Kutufu'l yâni'a*, s. 240-248; *'Aşru'd-duvel ve'l-imârât (Endelus)*, s. 417-420.

lemiş olduğu hicivleri meşhurdur. Söz konusu hicivlerin bazı beyitleri şöyledir (Tavîl):

عَلَى وَجْهِ نَزْهُونَ مِنَ الْحُسْنِ مَسْحَةً وَإِنْ كَانَ قَدْ أَمْسَى مِنَ الضُّوءِ عَارِيَا
قَوَاصِدُ نَزْهُونَ تَوَارِكُ غَيْرَهَا وَمَنْ قَصَدَ الْبَحْرَ اسْتَقْلَ السُّرَاقِيَا

Her ne kadar aydınlıktan yoksun hale gelmiş olsada, Nezhun'un yüzünde güzellikten bir iz vardır.

Nezhun'a talip olanlar başkalarını terk ederler, Denizi amaçlayan su kanllarını azımsar. ²¹⁴

Bütün bu örnekler Mulûku't-Ṭavâ'if döneminde kişisel ve siyasî hicvin gelişmesinde kadın şâirlerin ne kadar önemli rol oynadıklarını ortaya koymaktadır. Ancak bu dönemin devamı niteliğinde olan murabutlar (1090/1143) dönemi hükümdarlarının fukaha ve âlimlere şâirlerden daha fazla ilgi göstermeleri şâirlerce büyük tepkiyle karşılanmıştı. Fukaha ve âlimleri, hükümdara yakın olabilmek için din kisvesi altında riyakar ve iki yüzlü davranmakla suçlayan şâirler, bu duygu, düşünce ve hislerini, onları şiirlerle hicvederek dile getirmeye çalışmışlardır ²¹⁵.

Mâlikî mezhebinin arkasına sığınarak, dünyaya hâkim olmaya çalışan, gayr-i meşru yollarla meksep elde etmekten hiç çekinmeyen ve aslen Mısırlı olan bu âlimlerin öncülüğünü, İbnu'l-Kâsım (ölm. 191/806) ²¹⁶, Esheb b. 'Abdilazîz (ölm. 204/819), Aşbağ b. el-Ferec (ölm. 225/840) ²¹⁷ ve şâir el-Ebyâd el-İşbilî lakabıyla şöhret bulan Ebû Bekr Muhammed b. Ahmed el -Enşârî yapmıştır ²¹⁸. İlim tacirleri

²¹⁴ *Târîhu'l-edebi'l-Endelusi -'aşru't-Ṭavâ'if ve'l-Murâbitîn-*, s. 143; *el-Edebu'l-Endelusi* (Heykel), s. 245.

²¹⁵ *'Aşru'd-duvel ve'l-imârât* (Endelus), s. 227.

²¹⁶ *el-Edebu'l-Endelusi mevdu'âtuh ve funûnih*, s.283; *Cuzvetu'l-muktebes*, s.17, 23, 80; *Buğyetu'l-multemis*, s.29.

²¹⁷ *Cuzvetu'l-muktebes* (el-Haccî), s.77-78; *Endülüs'te hilafet Dönemi Edebî Çevresi*, s.182.

²¹⁸ *Dîvânu İbn Hafâce*, s. 78; *Nefhu't-tîb*, IV, 218; *el-Fukâhe fi'l-edebi'l-Endelusi*, s.

olarak nitelendirdikleri bu âlimleri şiiirleriyle hicveden şâirlerin başında ise el-Ebyâd el-İşbilî ve İbn Hafâce el-Endelusî gelmektedir. Şâir İbn Hafâce, aşağıdaki beyitlerinde, ilim, zûhd ve din adamı adı altında Endülüs'ü bölge bölge dolaşıp halka dinî bilgileri aktaran ve karşılığında kazanç elde etmeye çalışan fukaha ve âlimleri şöyle hicvetmiştir. (Kâmil):

دَرَسُوا الْعُلُومَ لِيَمْلِكُوا بِجَدَالِهِمْ فِيهَا صُدُورَ مَرَاتِبٍ وَمَجَالِسِ
وَتَزَهَّدُوا حَتَّى أَصَابُوا فُرْصَةً فِي أَخْذِ مَالٍ مَسَاجِدٍ وَكَتَائِسِ

Onlar ilmi konulardaki tartışmaları ile mevkîlerin ve meclislerin, baş köşesine sahip olmak için ilim tasil ettiler.

*Kilise ve câmilerin mallarını almak için zâhidlik yaptılar, Yağmalamaya bir fırsat buluncaya dek.*²¹⁹

Şâir İbnu'l-Ebyâd ise; riyakarlar olarak vasıflandırdığı fukaha ve âlimleri, gece karanlığında sinsice avının peşinde koşan kurtlara benzeterek şöyle hicvetmiştir (Kâmil):

أَهْلَ الرِّيَا لَيْسْتُمْوَا نَامُوسَكُمْ كَالذِّئْبِ يُذَلِّجُ فِي الظُّلَامِ الْعَاتِمِ
فَمَلَكْتُمْ الدُّيَا بِمَذْهَبِ مَالِكٍ وَقَسَمْتُمْ الْأَمْوَالَ بِأَسْمِ الْقَاسِمِ
وَرَكِبْتُمْوَا شُهَبَ السَّيْعَالِ بِأَشْهَبِ وَبِأَضْيَعِ صُبُعَتِ لَكُمْ فِي الْعَالَمِ

Ey riya ehli! Gecenin zifiri karanlığında avının peşinden giden kurt misâli, hile elbisesini giydiniz.

Mâlîki mezhebi sayesinde, dünyaya hâkim olduk ve malları paylaştıran adına aranızda paylaştınız.

*Ve dünyada sizin için hazırlanmış alını ak at yerine, kır katırlara bindiniz.*²²⁰

282; el-Edebu'l-'Arabî fi'l-Endelus, s. 246-247; Târihu'l-edebi'l-Endelusi- 'aşru't-Ṭavâ'if ve'l-Murâbiṭîn-, s. 143.

²¹⁹ Hayatı ve şiirleri için bkz. el-Muğrib fi hule'l-Mağrib, II, 127; Neşhu't-ṭib, III, 489; Târihu'l edebi'l-Endelusi - 'aşru't-Ṭavâ'if ve'l-Murâbiṭîn-, s. 143.

²²⁰ el-Mu'cib, s. 110; 'Asru'd-duvel ve'l-imârât (Endelus), s. 227; Târihu'l-edebi'l-

Fukahaların yanı sıra hükümdarları da hicvetmekten çekinmeyen İbn Ebyâd, aşağıdaki beyitlerinde Kurtuba hâkimi Zübeyir el-Murâbiî'nin hak yolundan uzaklaşp delalete düştüğünü, şarap kadehleri ve çalgı eşliğinde namazını kıldığını, namazda şaşırdığında ise, rakkaselerin ve zurna seslerinin kendisini uyardığını söyleyerek, ağır bir dille hicvetmiştir. (Tavîl):

عَكَفَ الرَّبِيرُ عَلَى الضَّلَالَةِ جَاهِدًا وَوَزِيرُهُ الْمَشْهُورُ كَلْبُ النَّارِ
مَا زَالَ يَأْخُذُ سَجْدَةً فِي سَجْدَةٍ بَيْنَ الْكُؤُوسِ وَتَفْحَةٍ الْأَوْتَارِ
فَإِذَا اغْتَرَاهُ السُّهُرُ سَبَّحَ خَلْفَهُ صَوْتُ الْقِيَانِ وَرَثَةُ الْمِزْمَارِ

Zübeyir ve onun meşhur ateş köpeği vezîri, çalgı nameleri ve şarap kadehleri arasında, secde üstüne secde ederek, ısrarla sapıklığa devam etti.

Namazda şaşırdığında ise, câriyelerin ve zurnaların sesleri, arkasından sûphân Allâh dedi. ²²¹

Yukarıdaki örneklerden de anlaşılacağı üzere, Mulûku't-Tavâ'if döneminde de kişisel hicvin yanı sıra siyasî hicvin de ağırlıklı olarak ön plana çıktığı açıkça görülmektedir. Bu dönem şâirleri, hükümdarları ve vezîrleri hiciv etmekten çekinmemişlerdir ²²². Meselâ; şâir Ebu'l-Kâsım Halef b. Ferec es-Sümeysir²²³, aşağıda muvaşşah tarzında söylemiş olduğu şiiriyle, İslâm dîninden uzaklaşan ve Endülüs'ü Hıristiyanların eline teslim eden dönemin hükümdarlarını ağır bir dille hicvetmiştir. (Bâsit):

نَادِ الْمُلُوكَ وَقُلْ لَهُمْ مَاذَا أَلَيْدِي أَخَذْتُكُمْ
أَسْلَمْتُمْ الْإِسْلَامَ فِي أَيْدِي الْعِيْدِي وَقَعْدْتُكُمْ
وَحَبَّ الْقِيَامُ عَلَيْكُمْ إِذْ بِالنَّصَارَى قُمْتُكُمْ

Endelusi- 'aşru't-Tavâ'if ve 'l-Murâbiîtin-, s. 143; el-Edebu'l-'Arabî fi'l-Endelus, s. 145-146.

²²¹ 'Aşru'd-duvel ve 'l-imârât (Endelus), s. 227-228; Târihu'l-edebi'l-Endelusi- 'aşru't-Tavâ'if ve 'l-Murâbiîtin-, s. 145.

²²² Bu konuda geniş bilgi için bkz. ez-Zehîra, I, s. 882; Târihu'l-edebi'l-Endelusi- 'aşru't-Tavâ'if ve 'l-Murâbiîtin-, s. 142-143; el-Edebu'l-'Arabî fi'l-Endelus, s. 249-250.

²²³ es-Sümeysir' in hayatı ve şiirleri hakkında geniş bilgi için bkz. ez-Zehîra, I, 882; Neşhu't-tîb, III, 227, 291; Cuzvetu'l-muktebes, s. 193.

لَا تُنْكِرُوا شَيْئًا مِّنَّا فَفَعَلْنَا الشَّيْءَ شَقِيقًا

Krallara seslen ve onlara de ki: İslâm'ı düşmanların eline teslim edip oturmaktan başka ne yenilikler getirdiniz?

Çünkü siz hristiyanlarla bir olduğumuz, size baş kaldırmak vacip oldu.

*'Asâ'nın denizi yardığı mucizesini inkar etmeyiniz. Zira siz de peygamberin asasını yardımınız.*²²⁴

1.3.3. Mersiye (Ağıt)

Akıl ve mantık sahibi insanoğlunun dışında hiçbir canlı varlığın bilincinde olmadığı ölüm karşısında daima aciz kalmış, sevdiği bir kimsenin ölüm haberine üzüntü ve acı duyarak ağlamıştır. Hangi fikir ve düşünceye sahip bulunursa bulunsun, ölüm karşısında kimsenin etkilenmemesi mümkün değildir. Ancak böyle bir üzüntü ve acı karşısında duygularını en iyi ve en etkili bir şekilde dile getirebilen kişiler şüphesiz şâirlerdir²²⁵. Zira şâirler mersiyelerine genellikle dünyanın geçici, aldatıcı ve adaletsizliğin hâkim oluşunun yanı sıra hayata bakış açıları gibi felsefi konuları anlatan birer bölümle başlarlar. Daha sonra ölen kimseye duyulan üzüntü ile devam edilerek, onun; yiğitliği, cömertliği, kahramanlığı, iyiliği, adaleti vs. gibi meziyetleri sıralanır. Böylece şâir, içinde bulunduğu psikolojik durum gereği dış dünyayı da kendi duygularına ortak etmiş olur²²⁶. Ölüm karşısındaki bu tepkiye edebiyat dilinde mersiye, risâ (ağıt) adı verilmiştir.

Nasıl ki hayattaki bir kişinin övülmeye vesile olan; cesaret, kahramanlık, cömertlik, himaye yardımseverlik vb. vasıflarıyla dolu şiirler söyleme tekniğine medih deniliyorsa; sevilen bir kimsenin kaybindan duyulan acı ve teessürün anıldığı, onun kahramanlığı, cömertliği ve kaybindan dolayı duyulan üzüntüyü dile getiren

²²⁴ 'Aşru 'd-duvel ve 'l-imârât (Endelus), s. 233.

²²⁵ Arap Edebiyatı Tarihi (Câhiliye dönemi), s. 78.

²²⁶ Pala (İskender), Ansiklopedik Dîvân Şiiri Sözlüğü-"Mersiye", Ankara, 1995, s. 368-

şiiirlere mersiye denilmektedir ²²⁷. Mersiye anlamında kullanılan bir diğer kelime de **te'bîn** (ölüyü anma)'dır. Bu konuda Kuddâme b. Ca'fer şöyle bir görüş beyan etmiştir: te'bîn ile medih arasında pek fazla bir fark bulunmamakla beraber, te'bîn; ölen kişi sanki hayattaymış gibi bütün sıfat ve hasletleriyle methetmek anlamına gelir. Yaşayan kişiye, o ne cömertti, o ne iyi biriydi denilemeyeceği gibi, ölen için de o, çok cömert ve çok iyi biridir denilmesi de doğru olmaz ²²⁸. Câhiliye dönemi şâirlerinin, ölümün kaçınılmaz olduğunu her vesile ile şiiirlerinde dile getirmeleri geleneği, günümüze kadar Klasik Arap edebiyatında ağırlıklı olarak yerini korumuştur ²²⁹.

Câhiliye dönemi Araplarının örf ve adetlerinde savaş meydanlarında kahramanca vuruşarak ölenler için mersiye söyleme geleneği yoktu. Çünkü onlar savaş meydanlarına öldürmek yada ölmek için çıkmışlardır. Savaşta ölen biri için ağıt yakmak onu hicvetmek anlamına gelmekteydi. Onların geleneğinde mersiye, savaş dışında; yol kesiciler, ani baskınlar vs. gibi hadiselerden sonra ve eceliyle yatakta ölenler için söylenirdi. Câhiliye dönemi Araplarına göre ölmeyi hak edenler için bu ölüm normal şartlarda gerçekleşen bir ölüm değildir. Bilakis gerçek ölüm, savaş meydanlarında düşmanla vuruşarak gerçekleşen ölümdür ²³⁰.

Izdirap, acı, çığlık, dövünme, saç ve baş yolma gibi davranışlar erkekten ziyade kadına yakıştığından; mersiye şiiirlerinde bir taraftan ölene ağıtlar yakan diğer taraftan da aile fertlerini ölenin kanını yerde koymamaları için karşı taraftan intikam almaya çağıran çok sayıda kadın şâirler ortaya çıkmıştır. Bu şâirlerin başında, en büyük kadın şâir olan, babadan kardeşi Sahr ve öz kardeşi Muâviye'nin ²³¹ ölümü

²²⁷ *Târîhu'l-Edebi'l-'Arabî* (Ferrûh), III, 107; *el-Edebu'l-'Arabî fi'l-Endelus*, s. 194; *Eski Arap Şiiri*, s. 88-89.

²²⁸ *el-Edebu'l-'Arabî fi'l-Endelus*, s. 194.

²²⁹ 'Abdurrahman 'Atabe, *eş-Şanavberî şâ'iru't-tabî'a*, Libya-Tunus, 1981, s. 177.

²³⁰ *el-Edebu'l-'Arabî fi'l-Endelus*, s. 195.

²³¹ Bu konuyla ilgili geniş bilgi için bkz. *eş-Şi'r ve 'ş-su'arâ'*, I, 345.

üzerine söylemiş olduğu mersiyeleriyle şöhret bulan el-Hansâ (ölm. 42/663)²³² gelmektedir

İslâm dîninin Arap Yarımadasında yayılmasından sonra Câhiliye dönemi örf, âdet ve geleneklerinin gelişmesine paralel olarak mersiye tarzı ağıtta değişime uğramış ve bunun yerini taziye ve kutlamalar almıştır. Bu biçim genelde ölen halîfenin yerine geçen oğluna taziye sunulması şeklinde kendini göstermiştir. Bu tür mersiyenin ilk örneğini, Emevî halîfesi Mu'âviye b. Ebî Sufyân (41-60/661-680)²³³'in vefatından sonra, oğlu Yezîd'e taziye için hiçbir kimsenin gelmediğini gören şâir 'Abdullâh b. Hemmâm es-Selûlî'nin, Yezîd'in huzurunda okuduğu aşağıdaki beyitlerinde görebiliriz. (Basît)

اصْبِرْ يَزِيدُ فَقَدْ فَارَقْتَ ذَا مَقَّةٍ وَاشْكُرْ حِبَاءَ الَّذِي بِالْمُلْكِ حَابَاكَ
أَصْبَحْتَ رَاعِيَ أَهْلِ الدِّينِ كُلِّهِمْ فَأَنْتَ تَرْعَاهُمْ وَاللَّهُ يَرْعَاكَ
وَفِي مُعَاوِيَةَ الْبَاقِي لَنَا خَلْفٌ إِذَا نُعِيتَ وَلَا نَسْمَعُ بِمَنْعَاكَ

Ey Yezîd sabret; sen artık sevgili bir insandan ayrıldın. Sana saltanatı vermekle yardım edenin yardımına şükret.

Bütün din ehlinin yöneticisi oldun, sen onları koru ki, Allâh da seni korusun.

*Geriye kalan Mu'âviye' de (Yezîd'in oğlu) bizim için bir halef var. Senin ölüm haberin bize ulaştığında biz bunu duymayız.*²³⁴

Yukarıdaki beyitlerde de görüldüğü gibi 'Abdullâh b. Hemmâm es-Selûlî, ağıt tarzında söylediği bu şiiri bir çeşit taziye türünde işleyerek insanların önüne yepyeni bir çığır açmıştır. Aynı tarzda bir olay; Abbâsî Halîfesi el-Menşur'un ölümünden sonra yerine geçen oğlu el-Mehdî'ye, taziye ve tebrik için gelen şâir Ğıylân

²³² Fehrese, s.395-397; Târîhu 'l-edebi 'l-'Arabî , I, 318.

²³³ Duha 'l -İslâm, I, 22-23; Arap Edebiyatında Şuûbiyye, 41, 42, 47, 52.

²³⁴ el-Edebu 'l-'Arabî fî 'l-Endelus, s. 196; eş-Şi 'r ve 'ş-şu 'arâ', II, 634.

b. Müslüme es-Sakâfi ve şâir İbn'Utbe'nin döneminde yaşanmıştır ²³⁵.

'Abbâsî ler döneminde mersiye tarzı şiirin yerine taziye tarzı şiiri tercih eden şâirlerin sayısının son derece fazla olduğu görülmektedir. Bu şâirlerin başında nuniyeleriyle meşhur Ebû Nuvâs, Ebû Temmâm, el-Buhturî ve İbnu'l-Mu'tez gelmektedir ²³⁶. Doğulu şâirlerin mersiye konusunda görüş ve fikirlerinden kısa bilgiler arz ettikten sonra, asıl konumuz olan Endülüs şiirine gelince, diğer konularda olduğu gibi mersiye konusunda da Klasik Arap Şiirinin etkisi altında kaldığı görülür. İster klasik ister muhdes tarzda olsun Endülüslü şâirler kändilerine özgü yeni bir üslup ve yöntem geliştirmek yerine, eski Arap şâirlerini özellikle de Abbâsî dönemi şâirlerini taklit ve takip etmeye oldukça özen göstermişlerdir ²³⁷.

Hilâfet döneminin meşhur şâirlerinden İbn 'Abdi Rabbih'in birini gençliğin baharında, diğerini ise henüz çocuk iken kaybettiği her iki oğlunun ardından söylemiş olduğu mersiye türü şiirinde, bu dünyanın fani ve ahiret hayatının gerçek olduğunu söyleyerek kendi kendini teselli etmeye çalıştığı, kalbinin ve hissini sesine kulak verdiği mersiyelerine şöyle başlamaktadır (Kâmil):

بَلَيْتُ عَظَامِي وَالْأَسَى يَتَجَدَّدُ وَالصَّبْرُ يَنْفَدُ وَالْبُكَاءُ لَا يَنْفَدُ
يَا غَائِبًا لَا يُرْتَجَى لِإِيَابِهِ وَلِقَائِهِ دُونَ الْقِيَامَةِ مَوْعِدُ

Üzüntünün sürekli yenilenmesinden. Kemiklerim eridi, sabır tükendi de, ağlama tükenmedi.

Ey aramızdan ayrılan, kıyametteki randevudan başka geri dönüş ve karşılaşma ümidi yok. ²³⁸

İbn 'Abdi Rabbih yukarıdaki beyitlerinde genç yaşta toprak altına giren canından daha çok sevdiği oğlunun ardından sürekli gözyaşı döktüğünü, üzüntüsü-

²³⁵ el-Edebu'l- 'Arabî fi'l-Endelus, s. 196.

²³⁶ 'Abbâsîler döneminde mersiye söyleyen şâirler için bkz. el-Edebu'l- 'Arabî fi'l-Endelus. s. 197.

²³⁷ a.e., s. 198.

²³⁸ el-İkdu'l-ferîd, s. 207; Yetîmetu'd-dehr, II, 88.

nün devamlı yenilenerek arttığını, onun acısına daha fazla dayanma gücünün kalmadığını ve göz pınarının hiç kurumadığını, dünyanın fani ölümün ise gerçek olduğunu, onunla ancak ahiret gününde buluşabileceğini dile getirmiştir. Şâir burada aklıyla değil, his ve duygularıyla hareket etmeye çalışmıştır. Onun bu tutum ve davranışı kendinden sonra gelen şâirler için bir örnek teşkil etmektedir kanaatindeyiz.

Şâir Tahir b. Hazm ise aşağıdaki beyitlerinde, Endülüs'te Arap medeniyetinin baş mimarı olan III. 'Abdurrahmân'ın vefatı üzerine söylediği mersiyesinde, pek çok kimsenin ulaşmak için hayâl dahi edemediği makama ulaşan 'Abdurrahmân gibi bir zatın bütün yetki ve salahiyeti elinde tutmasına rağmen ölüm karşısında onun bile aciz ve savunmasız kalışından çıkartılacak pek çok dersin ve alınması gereken ibretin olduğunu vurgulamaktadır. (Tavîl):

وَيَا حَسْرَتًا إِذْ أَظْفَرَ الْمَوْتُ بَعْتَهُ
تَدَاعَتْ إِلَى النَّعْشِ السَّحَابُ فَظَلَّتْ
سَقَى اللَّهُ قَبْرًا بِالنَّخِيلِ غَمَامَةً
بِمَنْ لَمْ يَكُنْ إِلَّا بِهِ الْمَوْتُ يَظْفَرُ
سَرِيرًا عَلَيْهِ السَّيِّدُ الْمُتَخَيَّرُ
تَكَادَ إِذَا حُلَّتْ غُرَاهَا تَفْطَرُ

Eyvah, ölüm ansızın, yalnızlık sayesinde galip gelebildiği kimseye galip geldi.

Bulutlar onun nâşına çağırdı birbirini, o seçkin efendinin üzerinde bulunduğu tahta gölge etti.

Allâh, o ağaçlık yerdeki kabrin açık yerlerine dokunduğunda, yarılan bir bulutla sulasın. ²³⁹

Âmirilerin saray şâirlerinden İbn Derrâc el-Kaşîlî (ölm.422/1030)²⁴⁰, Halife Hişâm el-Mü'eyyid Billâh'ın canından daha çok sevdiği annesinin ani vefatı üzerine söylediği mersiyesinde, diğer şâirlerin yaptığı gibi, dünyanın fani olduğu, her canlının ölümü tadacağı gibi duygu ve düşüncelerini dile getirerek mevkî ve makamı ne olursa olsun bütün insanların her an ölümüne hazır bulunmaları gerektiğine işaret et-

²³⁹ *Cuzvetu 'l-muktebes*, s. 125; *'Aşru 'd-duvel ve 'l-imârât (Endelus)*, s. 327.

²⁴⁰ *ez-Zehîra*, I, 59; *Cuzvetu 'l-muktebes*, s.102; *eş-Şıla*, s.75; *el-Mu'cib*, s.85.

miştir. (Mütekârib):

وَقَدْ حَانَ مِنْ عُمْرِهِ لَانْتِهَاءِ	لَقَدْ حَلَّ مِنْ يَوْمِهِ لِاقْتِرَابِ
أَمْ الْعِزُّ يَضْرِفُ صَرْفُ الْقَضَاءِ	هَلِ الْمَلِكُ يَمْلِكُ رَبِّبَ الْمُنُونِ
وَيَكْسُرُ الرَّبُّوعَ تِيَابَ الْعَفَاءِ	أَرَى الْمَوْتَ يَصْدَعُ شَمْلَ الْحَمِيمِ
وَيُلْقِي النُّفُوسَ بِدَاءِ عِيَاءِ	يُبِيدُ الْحَيَاةَ بِبَطْشِ شَدِيدِ
حَرِيمِ الْمُلُوكِ وَعُلُقِ النَّسَاءِ	أَلَمْ تَرَ كَيْفَ امْتَبَاحَتْ يَدَاهُ
وَلَا فِي الدُّمُوعِ لَهُ مِنْ شِفَاءِ	فَمَا فِي الْعَرِيْلِ لَهُ مِنْ كَفَاءِ

Kuşkusuz günü dolmuş ve ömrünün sona erme zamanı gelmiştir.

Kral, ölümün ayak oyunlarına dur diyebilir mi? Yada şan, kaza ve kaderi engelleyebilir mi?

Ölümün herkesin düzenini paramparça ederek dağıttığını ve bedenlere toprak elbisesini giydirdiğini görüyorum.

Yaşamı sert bir vuruşla yok ediyor ve ruhları bitkin bırakan bir dert bırakıyor.

Onun (ölümün) ellerinin sultanların haremlerine girmeyi ve güzel kadınlara ulaşmayı nasıl mübah saydığını görmedin mi? ²⁴¹

Şâir yukardaki beyitlerinde ölümün, hiç kimsenin girmeye cesaret edemediği kralların yatak odalarına kadar girdiğini, yaşamı alt üst ederek insanlara kurtuluşu olmayan bir hastalık bıraktığını, dövünmenin ve ağlamanın bir faydasının olmayacağını vurgulamış ve hangi makam ve mevkîde bulunursa bulunsun herkesin ölümü tadacağına dikkat çekmiştir.

Hilâfet döneminde yaşanan siyasî olayların ardından, buranın idaresini ele alan Tavâif hükümdarları arasında baş gösteren ve kıyasıya devam eden savaşları bir fırsat bilen Hıristiyan krallıklar “Reconquista” yı gerçekleştirmek için ülkeye dört bir yandan saldırılar düzenlemişler, pek çok şehrin idaresini ele geçirerek

²⁴¹ Yetîmetu 'd-dehr, II, 125; el-Ğuṭûfu 'l-yâni 'a, s. 149-151.

Müslümanları ağır haraca bağlamışlardı²⁴². İşte ülkenin bu kötü durumu karşısında ve daha önce ölen halife, emir ve devletin ileri gelenleri için mersiye söyleyen şâirler, bu sefer de gözlerinin önünde yıkılan görkemli binalar ve teker teker yok olup giden şehirler için mersiye (ağıt) söylemeye başlamışlardır.

Önceki dönemlerde olduğu gibi, Mulûku't-Tavâ'if Döneminde de mersiye sanatı klasik şiirde ağırlıklı olarak yerini alırken, muhdes tarzda ise, nispeten gelişme gösterdiği görülmektedir. Bu dönem şâirleri de mersiyelerine genellikle dünyanın geçici ve aldatıcı olduğu gibi konularla başlayıp, daha sonra ölen kişi için duyulan üzüntü, acı ve elemi dile getirdikten sonra onun özellik ve meziyetlerini anlatırlardı. Bu şâirlerin başında; şâirliğin yanı sıra zûhd ve takvâlığı ile de meşhur olan Ebû İshâk el-İlbîrî, İbn Hamdîs, el-'Âmâ et-Tulaytûlî, İbn Zeydûn ve İbn Hafâce gelmektedir²⁴³.

Mulûku't-Tavâ'if dönemi şâiri olan İbn Hamdîs'e bakıldığında, şiirlerini ağırlıklı olarak mersiye üzerine inşa ettiğini, divânının büyük bir bölümünü dahi yakın ilişkide bulunduğu; halife, emîr ve devletin ileri gelenlerinden ahirete intikal etmiş olanlar hakkında söylemiş olduğu görülür. Devlet büyüklerini yanı sıra; ölen babası, eşi, kızı ve diğer yakınları hakkında söylemiş olduğu sayısız mersiyesinin olduğu da bilinmektedir. Şâir aşağıdaki beyitlerinde babasının ölümünden dolayı üzüntüsünü dile getirirken, duygu ve hislerini samimi bir şekilde ifade etmektedir (Mûtekârib):

وَدَدْتُكَ مُغْنِيَةً فَانِيَةً	يَدُ الدَّهْرِ جَارِحَةً أَسِيَّةً
يَمُدُّ إِلَيْهَا يَدًا جَانِيَةً	وَأَرْوَأَحُنَا تَمَرَاتٍ لَّهْ
فَسُقِّيَاهُ رَائِحَةً غَادِيَةً	سَقَى اللَّهُ قَبْرَ أَبِي رَحْمَةً
عَلَى شَرَاهِدُهُ بَادِيَةً	بَكَيْتُ أَبِي حَقْبَةً وَالْأَسَى

Feleğin eli yaralayıcıdır,üzücüdür, senin dünya ise işve yapıp yok olucudur.

²⁴² Bu konuda geniş bilgi için bkz. Özdemir "Endülüs" TOVIA, c. XI, s. 214.

Ruhlarımız onun için koparan bir eli, uzattığı meyveleridir.

Allâh, babamın mezarını rahmetle sulasın, onun rahmeti sabah akşam devam etsin.

Babama, üzüntümün alametleri üzerimde, açıkça görüldüğü halde, bir süre ağladım ²⁴⁴.

Şâir yukarıdaki beyitlerinde canından daha çok sevdiği babasının ani ölümünden duyduğu üzüntüsünü dile getirirken, dünyanın boş ve ahiret hayatının gerçek ve sonsuz olduğunu, her canlının mutlak ölümü tadacağını ve ölenin ardından senelerce ağlamanın da bir faydası olamayacağını belirtmiş, buna kanıt olarak da, kendisinin babasının ardından uzun süre ağladığını gösterdiğini açık bir dille ifade etmiştir ²⁴⁵.

Yine şâir İbn Hâmdîs, Endülüs'ten Afrika'ya giderken beraberinde götürdüğü Cehvere adlı câriyesinin yolculuk esnasında bir kaza sonucu denize düşerek gözünün önünde boğulup can vermesinden duyduğu üzüntüyü aşağıdaki beyitlerinde şöyle dile getirmiştir (Basît):

أَيَا رَشَاقَةَ غُصْنِ الْبَانِ مَا هَصَرَكَ وَيَا تَأْلَفَ تَظْمِ الشُّمْلِ مَنْ نَشَرَكَ
لَا صَبْرَ عَنْكَ وَكَيْفَ الصَّبْرِ عَنْكَ وَقَدْ طَرَاكَ عَنْ عَيْنِي الْمَوْجُ الَّذِي نَشَرَكَ
هَلَا وَرَوْضَةُ ذَاكَ الْحُسْنِ نَاضِرَةٌ لَا تَلْحَظُ الْعَيْنُ فِيهَا ذَابِلًا زَهَرَكَ

Ey ban dalı gibi yakışıklı olan seni kim eğdi ve ey dirlik düzenlilik içinde olan seni kim dağıttı.

Sana karşı hiçbir sabır yok, yokluğuna nasıl sabredilir, seni gözümden dağıtan dalga bürümüşken.

Keşke bu güzellik bahçesi ışıldarken, gözler orada senin çiçeğinin soldu-

²⁴³ Târîhu 'l-edebi 'l- Endelusi - 'aşru 't-Tavâ 'if ve 'l-Murâbiîn-, s. 121- 122.

²⁴⁴ Divânu İbn Hâmdîs , s. 522.

²⁴⁵ Divânu İbn Hâmdîs, s. 477; el-Edebu 'l-'Arabi fi 'l-Endelus, s. 204.

ğunu görmeseydi.²⁴⁶

435/1057 yılında vefat eden, yakın dostu ve hâmisî Ebu'l-Hazm b. Cehver'in ölümünden kısa bir müddet sonra ölen eşinin ardından mersiye söyleyerek şöhret bulan bir diğer şâir de Ebu'l-Velîd b. Zeydûn'dur. Şâir, Emir Ebu'l-Hazm b. Cehver'in ölümünden duymuş olduğu hüznün ve acıyı şu beyitlerle dile getirmiştir.(Tavîl):

أَبَا الْحَزْمِ قَدْ ذَابَتْ عَلَيْكَ مِنَ الْأَمْسَى قُلُوبٌ مُتَاهَا الصَّبْرُ لَوْ سَاعَدَ الصَّبْرُ
دَعِ الذُّهْرَ يَفْجَعْ بِالذَّخَائِرِ أَهْلَهُ فَمَا لِنَفْسٍ مُذْ طَوَاكَ الرَّدَى قَذْرُ
فَلَا تَبْعَدَنَّ إِنَّ الْمَنِيَّةَ غَايَةٌ إِلَيْهَا التَّنَاهِي طَالِ أَوْ قَصُرَ الْعُمْرُ

Ey Ebu'l-Hazm sana karşı duydukları üzüntüden kalpler eridi. Onların arzusu sabırdır, eğer sabır yardımcı olursa.

Bırak dünyayı, halkını biriktirdikleri şeylerle incintsin, artık ölüm seni gömdüğünden beri hiçbir şeyin kıymeti yok.

Uzak görme, ölüm bir hedeftir, ömür uzanda olsa kısa da olsa varış yalnızca onadır.²⁴⁷

Şâir yukarıdaki beyitlerinde, ölen emir İbn Hazm'e seslenerek, acının büyüklüğü karşısında sabırların tükendiğini, kalplerin tahammül sınırına dayandığını; o öldükten sonra hiç bir şeyin kıymetinin kalmadığını dile getirdikten sonra asıl vurgulamak istediği konuya geçmiştir. İnsan ne kadar yaşarsa yaşasın, hangi mevki ve makama sahip olursa olsun bir gün mutlaka ölümü tadacağına işarette bulunarak, emîrin yakınlarını teselli etmeye çalışmıştır.

Mulûku't-Tavâ'if döneminde mersiyeleleriyle meşhur olan bir diğer şâir ise İbn 'Abbâd'dır. Şâir, Ebu'l-Hâlid lakabıyla tanınan büyük oğlu el-Fetih ve Ebu'n-Nasr lakabıyla tanınan küçük oğlu Yezîd'in, kendisi hapiste iken Murâbitların lideri

²⁴⁶ *Dîvânu İbn Hâmdîs*, 212; *Târîhu 'l-edebi 'l-Endelusî - 'aşru 't-Tavâ'if ve 'l-Murâbitîn-*, s. 123.

²⁴⁷ *Dîvânu İbn Zeydûn*, 523; *Târîhu 'l-fikri 'l-Endelusî*, s. 84.

Yûsuf b. Taşfin'e bağlı askerler tarafından öldürülmelerinden dolayı duyduğu hü-
zün ve acıyı şu şekilde dile getirmiştir (Tavîl):

يَقُولُونَ: صَبْرًا! لَا سَبِيلَ إِلَى الصَّبْرِ سَأُنْكِي وَأُنْكِي مَا تَطَاوَلَ مِنْ غَمْرِي
هَوَى الْكَوْكَبَانِ: الْفَتْحُ ثُمَّ شَقِيقُهُ يَزِيدُ، فَهَلْ بَعْدَ الْكَوَاكِبِ مِنْ صَبْرٍ

*Sabret! Diyorlar, sabra mecal kalmadı. Ağlıyorum ve yaşadığım sürece de
ağlayacağım.*

*İki yıldız kaydı: el-Feth ve kardeşi Yezîd. Artık bu yıldızlardan sonra bir
sabır olur mu?*²⁴⁸

Şair İbn 'Abbâd yukarıdaki beyitlerinde yıldızlara benzettiği iki oğlunu kısa
aralıklarla kaybettiğinden dolayı çok üzüldüğünü, kendisine sabır tavsiye eden eş ve
dostlarına acısının oldukça büyük olduğunu, sabredek gücünün kalmadığını ve
hayatta kaldığı sürece de ağlamaya devam edeceğini dile getirmiştir. Şâir, canından
çok sevdiği iki oğlunu gökyüzünde parlayarak kayan yıldızlara benzetmek suretiyle
teşbih sanatını kullanmıştır²⁴⁹.

Zamanın kimseye acımadığını şiirlerinde sık sık tekrarlayan bu şâirlerden;
İbn Lebbâne lakabıyla bilinen Ebû Bekr Muhammed b. İsâ ed-Dânî , Benî
'Abbâd'a, Vezîr Ebû Muhammed 'Abdilmecid b. 'Abdûn, Batalyevs'in hâkimi Benî
Eftâs'ın savaşta ölenlerine ve Ebu'l-Bekâ' er-Rundî'de Endülüs'ün düşmanlar
tarafından geri alınmasının ardından söylemiş oldukları mersiyeleri meşhurdur. Benî
'Abbâd'ın saray şâirlerinden olan ve şiirlerinde kullandığı kelimelerin seçimine ol-
dukça özen gösteren bir şâir olarak tanınan İbn Lebbâne, 1062 yılında Kastilya
Kralı I. Fernando'nun haraca bağladığı ve bütün yetkilerine el koyduğu 'Abbâd
oğullarının içine düştükleri zor durum karşısında üzüntü ve acısını dile getirmeye
çalıştığı meşhur kasîdesini nazmetmiştir²⁵⁰. Gökyüzü, gece ve gündüz hiç durma-
dan 'Abbâd oğullarına ağlıyor diye başladığı kasîdesinin bazı beyitleri şöyledir. (Ba-

²⁴⁸ Şiirlerin tamamı için bkz. *Zuhru'l-İslâm*, III, 175; *el-Mu'cib*, s. 209.

²⁴⁹ *el-Edebu'l-'Arabî fi'l-Endelus*, s. 319.

sît):

تَبْكِي السَّمَاءَ بِمُزْنٍ رَائِحِ غَادٍ عَلَى الْبَهَائِلِ مِنْ أَبْنَاءِ عَبَادٍ
عَلَى أَنْجَالِ النَّبِيِّ هُدَّتْ قَوَاعِدُهَا وَكَانَتْ الْأَرْضُ مِنْهُمْ ذَاتَ أَوْتَادٍ
يَا ضَيْفُ أَقْفَرِ بَيْتِ الْمَكْرُومَاتِ فَخُذْ فِي ضَمِّ رَحْلِكَ وَاجْمَعْ فَضْلَةَ الزَّادِ
وَيَا مُؤْمِلَ وَاوَدِيهِمْ لَيْسَ كُنْهُ خَفَّ الْقَطِيقُ وَخَفَّ الزَّرْعُ بِالْوَادِي

Gökyüzü, gündüz ve gece bulutlardan yağan yağmurlarla, iyilik timsali olan 'Abbâd oğullarına ağlıyor.

Temelleri yıkılan dağlara ağlıyor, oysa onlar sayesinde sağlam kazıklara sahipti.

Ey Misafir! Yüceliklerin evi boş kaldı. Sen de göç hazırlığını yap ve git.

Ey onların vâdilerine yerleşmek için ümitlenenler, bilirsiniz ki, vâdide köleler azaldı, ekinler kurudu. ²⁵¹

Bu dönemde yetişen ve mersiyesiyle meşhur olan bir diğer şâir de İbn 'Abdûn el-Fehrî (ölm. 529/1134)'dir ²⁵². Batalyevs'in (Badajoz) hâkimi ve Eftasilerin son hükümdarı olan Mütevekkil'in ölümünden sonra kaleme alınan bütün İslâm aleminde kabul gören ve şöhretini el-Kasîdetu'l-'Abdûniyye adlı mersiyesine borçlu olan meşhur bu eser, Müsteşrik Fânî'nin tarafından Fransızca'ya çevrilmiş; bazı beyitleri de Yûnus Boycis tarafından İspanyolca'ya aktarılmıştır ²⁵³. İspanyolca'ya aktarılan ve Benî Eftâs için söylemiş olduğu mersiyelerinin bazı beyitleri şöyledir (Basît):

الدَّهْرُ يَفْجَعُ بَعْدَ الْعَيْنِ بِالْأَنْرِ فَمَا الْبُكَاءُ عَلَى الْأَشْبَاحِ وَالصُّورِ
أَنْهَكَ أَنْهَكَ لَا أَلَوْكَ مَوْعِظَةٌ عَنْ نَوْمَةٍ يَنْ نَابِ اللَّيْلِ وَالظُّفْرِ
فَلَا يُعْرِثُكَ عَنْ دُنْيَاكَ نَوْمَتُهَا فَمَا صِنَاعَةُ عَيْنَيْهَا سِوَى السَّهْرِ

²⁵⁰ Bu mersiyelerle ilgili geniş bilgi için bkz. *el-Edebu'l-'Arabi fi'l-Endelus*, s. 323-325.

²⁵¹ Şiirlerin tamamı için bkz. *el-Mu'cib*, s. 209.

²⁵² *Kalâ'idu'l-'ikyân*, I, 90; *el-Edebu'l-'Arabi fi'l-Endelus*, s. 325.

²⁵³ *Nefhu't-tîb*, II, 293; *es-Sıla*, I, 566-567.

الدَّهْرُ حَرْبٌ وَإِنْ أُنْذِيَ مَسَالِمَةً وَالسُّودُ وَالْبَيْضُ مِثْلُ الْبَيْضِ وَالسُّمُرُ

Felek gözden sonra eserin canını yakar, o halde silüetlere ve resimlere ağlamakta ne fayda var?

Seni aslanın dişi ve pençesi arasında bir gaflet uykusundan dolayı, sürekli ikaz ediyor ve öğüdü senden esirgemiyorum.

*Dünyanın gaflette bulunduğu sakın seni kandırmasın. Onun sanatı, gözle-
rinin uyanık durmasından başka bir şey değildir.*

*Zaman, barışçı görünse de savaştır. Siyah ve beyazlar, kılıç ve mızrak gi-
bidirler.*²⁵⁴

Şâir kasîdesinde yok olup giden millet ve kavimlerden, yıkılan devletlerden, Mulûku't-Tavâ'if hükümdarlarından bahsettikten sonra, Eftasileri yaklaşık yirmi yedi beyitle özetleyerek kasîdesine son vermiştir²⁵⁵.

1.3.4. Tasvir

İnsan yaratıldığı günden itibaren tabiata ilgi duymuş, tabiata karşı sevgi ve hayranlığını gizlememiştir. Tabiatın büyüleyici güzelliğinden etkilenmiş, ona olan sevgisini bazen sözlerle, bazen renklerle, bazen de resim ve çizgilerle anlatmaya çalışmıştır. Arap şâirleri şiirlerinde tasvire büyük önem vermişlerdir. Öyle ki tasvir, başlı başına bir şiir türü olarak karşımıza çıkmıştır. Şiirlerde yapılan tasvir, konularına göre canlı ve durgun tabiat tasvirleri olarak sınıflandırılmıştır²⁵⁶.

Câhiliye dönemi şiirinde diğer konularda olduğu gibi tasvirin de, bağımsız bir konu olarak ele alınmadığı ve çok konulu klasik kasîdenin bir parçası olarak işlenmiş olduğu görülür. Belli başlı tasvir konularını; at, deve, yaban öküzü, yaban eşiği, saray, fiskiye, bulut, yağmur, şimşek, göl, nehir, gemi, bahçe, çiçek, meyve,

²⁵⁴ *Nefhu't-tîb*, I, 185, 442; *el-Mu'cib*, s.52-63; *el-Edebu'l-Arâbi fi'l-Endelus*, s.323-324.

²⁵⁵ Kasidenin tamamı için bkz. *el-Mu'cib*, s. 76; *el-Edebu'l-Arâbi fi'l-Endelus*, s. 323-324.

²⁵⁶ *el-Edebu'l-Arâbi fi'l-Endelus*, s.284.

bahar ve şarap tasvirleri içermektedir ²⁵⁷.

Edebiyat eleştirmenlerine göre, toplumsal hayat şâirin; zeka, fikir, hayâl, üslup ve şiir yönünden gelişmesini önemli ölçüde etkilemektedir. Bu etkileşim şâirin aynı toplumda sürekli yaşaması gerektiği anlamına gelmez. Çünkü şâirler sürekli gezmeyi görmeyi ve gördüklerini inceleyerek onlar hakkındaki düşüncelerini söylemeyi seven kimseler olarak bilinmektedirler. İşte câhiliye dönemi şâirleri de, şiir konularını yaşadıkları çevrenin durumundan etkilenerek seçmişlerdir. Bu etkileşimi şiirleriyle dile getirmeye çalışmışlar dolayısıyla yaptıkları tasvirin yapay olmamasına büyük özen göstermişlerdir.

Câhiliye dönemi şâirleri, tabiatı ve aşkı bütünleştirirken çöl atmosferini sahne olarak sıkça kullanmışlardır. Şiirlerine, arkadaşlarıyla birlikte gençliklerini yaşadıkları yerleri ve bu yerlerin kalıntılarını tasvir ederek başlar. Sonra ²⁵⁸ göç eden sevgilisine duyduğu özlem, çektiği acı, ızdırap yer alır; peşinden, yaptığı zorlu yolculuk ve binek hayvanının tasvirine geçilir. Daha sonra da yolculuk sırasında karşılaşılan vahşi hayvanlar veya at, deve gibi bineğin tasvirinin yanı sıra yolculuğun ayrılmaz bir parçası olan çöl, gece, gündüz, bulut, yağmur ve yıldızların tasvirine yer verilir ²⁵⁹. Bu arada, çevredeki rengarenk gül ve çiçekler, rüzgarın ve nesimin yardımıyla bu çiçeklerden etrafa yayılan mis kokular, el-A'şâ'nın aşağıdaki beyitlerinde de görüldüğü gibi sevgilisinin kokusuna benzetmişlerdir. (Basî):

مَا رَوْضَةٌ مِنْ رِيَاضِ الْحَزَنِ مَعْشَبَةٌ خَضْرَاءُ حَادَ عَلَيْهَا مُسْبِلُ حَطَلٍ
يُضَاحِكُ الشَّمْسَ مِنْهَا كَوْكَبٌ شَرِيقٌ مُؤَزَّرٌ بِعَمِيمِ الثَّنْبِ مَكْتَبِلٌ
يَوْمًا بِأَطْيَبِ مِنْهَا نَشْرَ رَائِحَةٍ وَلَا بِأَحْسَنَ مِنْهَا إِذْ دَنَا الْأُضْلُ

Üzerine bol yağmurların yağdığı yeşil otlu bahçelerden, güneşin ve yıldızların pırıl pırıl parladığı

Her türlü bitki ile donatılmış bahçelerden, hiç biri akşam vakitleri yaklaşt-

²⁵⁷ el-*Ḳuṭûfu 'l-yâni 'a*, s. 301; *Eski Arap Şiiri*, s. 90; *Arap Şiirinde Tasvir*, s. 2.

²⁵⁸ Çınar (Mustafa), *Arap Şiirinde Ravdiyyât ve eş-Şanavberi*, Erzurum, 1997, s. 2-3.

tıgında

Güzel koku saçma bakımından sevgiliden etrafa yayılan kokudan daha güzel değildir. ²⁶⁰

Yine Câhiliye dönemi şâirlerinden 'Antara b. Şeddâd el-'Absî,²⁶¹ el-A'sâ' gibi bütün şiirlerinde çölü, çölde yaşayan hayvanları, tabiatı, bağ ve bahçeyi, bütün canlı ve durgun tabiatı tasvir ederken, teşbih sanatını en ince ayrıntılarına kadar icra etmiştir. Bunun en bariz örneğini bahçeye nispet ettiği özellikler gerçek nitelikte olup hayâle yer vermeden gerçeğe uygun olarak naklettiğini aşağıdaki örnekte daha iyi görebiliriz. (Kâmil):

أَوْ رَوْضَةً أَنفَا تَضْمَنَ بَنَتَهَا غَيْثٌ قَلِيلُ الدَّمَنِ لَيْسَ بِمَعْلَمٍ
جَادَتْ عَلَيْهَا كُلُّ بَكْرٍ حُرَّةٍ فَتَرَكْنَ كُلَّ حَدِيقَةٍ كَالذَّرْهِمِ
سَحًا وَتَسْكَابًا فَكُلُّ عَشِيَّةٍ يَجْرِي عَلَيْهَا الْمَاءُ لَمْ يَتَصَرَّمِ

Yada bitkisini kısa süreli yağmurun beslediği, ayak basılmamış bir bahçe ki.

Üzerinde tazecik beyaz bulutlar, serpip dökerek bolca yağmur yağdırıp bütün basık yerleri

Gümüş para misâli bıraktı; her akşam üzerinde su durmadan akar. ²⁶²

Yukarıdaki şiirlerden de anlaşılacağı üzere, Câhiliye şâirleri yaşadıkları sade hayatın da tabîi bir sonucu olarak duygusal tasvire yer vermemişler, herhangi bir canlı veya cansız varlığı tasvir etmek istediklerinde, onu olduğu gibi aktarmaya ve kopya etmeye çalışmışlardır. Dolayısıyla tasvir hususunda oldukça objektif davranmışlardır. Tabiat şiirlerinin yanı sıra Câhiliye dönemi kasîdesi içinde şarap tasvirle-

²⁵⁹ el-Edebu'l-'Arabi fi'l-Endelus, s. 285.

²⁶⁰ el-'Aşru'l-câhili, s. 335; Tabakâtu's-şu'arâ, s. 41; eş-Şanavberî şâ'iru't-tabî'a, s. 70.

²⁶¹ Divânu 'Antara, s.13; eş-Şi'r ve's-şu'arâ, s. 1; Ayrıca tasvir hakkında geniş bilgi için bkz. Arap Şiirinde Tasvir, s.13-15.

rinin de oldukça fazla yer işgal ettiği görülmektedir ²⁶³.

Her ne kadar tasvir türü şiirlere rastlamak zor ise de, tarihî ve edebî alanlarda bir geçiş dönemi olması hasebîyle ilk İslâm döneminden günümüze ulaşan tasvirle ilgili şiirlerin yok denecek kadar az olduğu görülür. Adına Yeni Dönem (Muḥadram) Edebiyatı verilen bu dönem edebiyatı Câhiliye döneminde var olan, mânâ, maksat ve değerlerden çok şey kaybetmiştir. Zira ilk İslâm döneminde yetişen şâirlerin ruhlarını; kahramanlık, soy-sülale ve kabîle taassubu gibi övünç kaynaklarının yerine, İslâm inancı ve adabı doldurmuştur. Dolayısıyla ilk İslâm şiirinde İslâm'la övünme, şehitlere ağıtlar, darb-ı meseller vs. gibi konular yer alırken, şâirler, fetihler sebebîyle şiire, özellikle de tasvir şiirlerine pek fazla zaman ayıramamışlardır ²⁶⁴. Bir başka deyişle o dönemde Hz. Peygamber dinî meseleleri halka anlatırken, şiir değil hitabet tekniğine daha çok ihtiyaç duyulduğu için şiir söylemeyi yasaklamış, daha sonra da müsaade etmiştir ²⁶⁵.

Emevîler döneminde ise; şâirlerin yaşadıkları çevre Câhiliye dönemi şâirlerininkinden son derece farklılık arz etmesine rağmen, bu dönemde; sosyal, dinî ve siyasî değişikliğin neredeyse şiire hiç tesir etmediği görülür. Bu dönemde şâirlerin Câhiliye şiirini taklit etmelerinin yanı sıra edebiyat eleştirmenleri eski şiiri kutsal kabul etmişler, dolayısıyla da şiirleri uygunluğu ölçüsünde değerlendirmeye çalışmışlardır ²⁶⁶.

Bu dönem şâirleri atalarının izinden giderek; çölleri, çöl hayvanlarını, içki meclislerini ve kadınları tasvire devam etmişler, ancak yaşadıkları çevreye yeterince önem vermemişlerdir. Câhiliye döneminde olduğu gibi, aşk ve tabiatı bir bütün olarak ele almışlar, sahne olarak da çöl atmosferini kullanmaya özen göstermişlerdir.

²⁶² Beyitlerin tamamı için bkz. ez-Zevzenî, *Şerhu'l-mu'allakâti's-seb'a*, Beyrut, tsz. s. 141; *Arap Şiirinde Ravdiyyât ve eş-Şanavberî*, s. 8.

²⁶³ *el-'Umde*, II, 296; *Arap Edebiyatı Tarihi (Câhiliye dönemi)*, s. 81.

²⁶⁴ *Târîhu'l-Edebi'l-'Arabî* (Ferrûh), I, 256; *eş-Şanavberî-şâ'iru't-tabî'a*, s. 70.

²⁶⁵ a.e., s. 71.

²⁶⁶ *Arap Şiirinde Tasvir*, s. 75.

Yaşadıkları yerlerin kalıntılarının tasviri ile başladıkları şiirlerinde sevgilileriyle ilgili anılardan, çölde yapılan uzun yolculuğa, oradan binek hayvanlarının tasvirine daha sonra da çölde rastladıkları bir hayvanın ya da yıldızların, mehtabın, güneşin, bulutların tasvirine geçmişlerdir ²⁶⁷.

Burada şunu da belirtmek gerekir ki; Emevîler döneminde yaşayan şâirlerin klasik şiir geleneğine oldukça bağlı olmaları, onların şiirlerinde yeni çevreye hiç önem vermedikleri anlamına gelmez. Çöl hayatının şâirlerin yetenekleri üzerindeki hâkimiyetine rağmen, yeni çevrenin ayrılmaz bir parçası olan; nehir, ırmak ve bunların kıyısındaki ekili alanlar, bağ-bahçeler, ağaçlar, meyveler, yağmur, bulut, şimşek gibi tabiat olayları da onların şiirlerinde çok güzel tasvir edilmiştir. Bu şâirlerin başında; ‘Abdurrahmân el-Hakem, İbn Huzâfe et-Temimî ve Cerîr gelmektedir. Örneğin, Hişâm b. Abdulmelik’in Fırat’tan açtırdığı el-Hânî kanalını ve çevresindeki ekili alanları, bağları ve hurma yetiştiren yerleri çok güzel tasvir ettiği görülür ²⁶⁸. Şâir aşağıdaki beyitlerinde, bahçeyi, gülüyle, çiçeğiyle, suyuyla, taşıyla ve toprağıyla bir bütün olarak tasvir etmeye çalışmıştır. Beyitlerin ilk mısraları şöyle başlamaktadır. (Vâfir):

شَقَقْتَ مِنَ الْفَرَاتِ مُبَارَكَاتٍ حَرَادِي قَدْ بَلَغْنَ كَذَا تُرِيدُ
وَسَخَّرْتَ الْجِبَالَ وَكُنْ خُرْسَاءً يُقَطِّعُ فِي مَنَاكِهَا الْحَدِيدُ
يُعْضُونَ الْأَنْعَامُ أَنْ رَأَوْهَا بَسَاتِينًا يُوزَّرُهَا الْحَصِيدُ

Fırat'tan dilediğin yere ulaştırdığın mübarek kanallar yardım.

Tepelerine demir işlemez sert tarıma oldukça elverişsiz dağlara diz çöktürdün.

O yerleri ekinlerin kucakladığı bahçeler olarak gördüklerinde parmaklarını ısırtıyorlar. ²⁶⁹

²⁶⁷ el-Edebu'l-'Arabî fi'l-Endelus, s. 286.

²⁶⁸ Geniş bilgi için bkz. Arap Şiirinde Tasvir, s. 75-76.

²⁶⁹ Şiirlerin tamamı için bkz. Dîvânu Cerîr, nşr. Nu'mân Muhammed Emîn Tâhâ, I-II, Kahire, 1969-1971, I, 292; el-'Aşru'l-İslâmî, s. 385.

‘Abbâsî ler dönemi Arap medeniyetinin en gelişmiş dönemi olarak kabul edilmektedir. Câhiliye, Sadru’l-İslâm ve Emevîler döneminin tam aksine bu dönemde yetişen şâirlerin, bağ-bahçe, bahar, saray, havuz, gök, deniz, şarap vs. gibi tabiat tasvirleriyle ilgilenmeye başladıkları görülür. Bu dönem şâirleri duyguya ve hayâle dayanan sınırların ufkundan çıkarak, göçebe ve çöl hayatının izlerini kafalarından atmaya başlamışlar, yeni üslup ve yöntemler bulmaya çalışmışlardır ²⁷⁰. Bu dönem şiirinde ortaya çıkan ve klasik ekolle beraber işlenen muhdes ekolün gelişmesinde; halife, emir ve devletin ileri gelenlerinin payının oldukça büyük olduğu, hatta bazı şâirlerin, hükümdarların saraylarına kadar girdikleri görülmektedir ²⁷¹.

İslâm dîninin bütün Yarımada’ya ulaşmasından sonra tasvir sanatı, medeniyetin ilerlemesi, şâirlerin hayâl güçlerinin gelişmesi, şiirde mânâların çoğalması, bilim dallarının artışı ve en önemlisi de Arapların diğer milletlerle kaynaşması sonucu büyük gelişmeler göstermiştir ²⁷². İkinci ve özellikle de Üçüncü Abbâsî döneminde baş döndürücü bir gelişme süreci içine giren tasvir sanatı konuları çok çeşitli olup, bunlarda; gök, dağ, deniz, gül ve çiçek gibi o günün şartlarında Araplar için modern sayılabilecek unsurlar yer aldığı gibi at, deve, sürü, ceylan, kuş, vahşi hayvanlar vb. konular bulunmaktadır ²⁷³.

Daha önce de işaret ettiğimiz gibi, tasvir sanatı başta Câhiliye dönemi olmak üzere geçmiş dönemlerde klasik ve muhdes şiirde ağırlıklı bir şekilde yer almasına rağmen, söz konusu dönemde başlı başına bir şiir türü haline geldiğini, hatta **Zehriyyât**, **Verdiyyât** ve **Ravdiyyât** adı altında tasvirin alt türlerinin bu dönemde ortaya çıktığını görmekteyiz.

Abbâsî asrında Ebû Temmâm, el-Buhturî, İbnu’l-Mu’tez, İbnu’r-Rûmî, Kuşâcım ve eş-Şanavberî gibi birçok tabiat tasviri şâiri yetişmiştir. Bu şâirler, şarap ve gülman tasvirine ağırlık vermişler ve bahçe tasvirinin alt türlerini alabildiğine

²⁷⁰ eş-Şanavberî şâ’iru’t-tabî’a, s. 307.

²⁷¹ a.e., s. 54.

²⁷² a.e., s. 144.

zenginleştirmişlerdir ²⁷⁴. Yine bu dönemde ince bir zevk ve şaheser bir sanatla süslenmiş görkemli ve ihtişamlı sarayların tasvirinin ön plana çıktığını görmekteyiz. Bunlardan başka şarap ve eğlence meclislerinin tasvirine de bir hayli yer ayırmışlardır ²⁷⁵.

Ebû Nuvâs ve Şanavberî'nin şiirlerinde daha çok bahçe tasvirleri görülürken; el-Buhturî sarayı ve havuzu, Ebû Temmâm ve Ibnu'r-Rûmî bulutları, bulutlar arasında yağan yağmuru ve ayrıca güneşin batışını çok güzel tasvir etmiştir. Ancak edebiyat tarihçileri, Şanavberî'nin Arap edebiyatında ilk tabiat tasviri şâiri olduğunu söylemektedirler. Buna delil olarak da, Şanavberî'nin tabiat tasviri, özellikle de Ravdiyyât alanında eğitim veren meşhur Halep okulunu kurarak, Şam'dan Irak'a ve hatta Endülüs'e kadar geniş bir alana yayılan tabiat tasviri şâirlerinin yetişmesine vesile olduğunu göstermişlerdir ²⁷⁶. Konunun daha iyi anlaşılabilmesi açısından yukarıda isimleri belirtilen meşhur tabiat tasviri şâirlerinin eserlerinden bazı örnekler verilmesi faydalı olacaktır. Bizlere sevinç ve aydınlık vererek gülümsemeye başlayan baharı nasıl hatırlamayıp ihya etmeyelim diyen şâir Ebû Temmâm, bu duygularını aşağıdaki beyitlerinde çok güzel dile getirmiştir. (Vâfir):

نَعْمَنَا بِالشَّاشَةِ وَالسُّرُورِ وَأَيَّامِ الرَّبِيعِ الْمُسْتَبِيرِ
وَقَدْ ضَحِكَ الثَّيَابُ بِكُلِّ أَرْضٍ وَتَاهَ الْعُودُ بِالزَّرْقِ النَّضِيرِ

Güler yüz, sevinç ve ıslıl bahar günleri ile neşelendik.

Her yerde bitkiler güldü, ağaçlar yemyeşil yapraklarıyla çalım sattı. ²⁷⁷

Şâir el-Buhturî ise; çiğ düşen bir bahçeyi tasvir ederken; çiğın, bahçenin gül ve çiçeklerini nakışlarıyla örtetek süslediğinden bahsetmektedir. (Tavîl):

وَرَوْضٍ كَسَاهُ الطَّلُ وَشَيْئًا مُجَدِّدًا فَأَضْحَى مُقِيمًا لِلنَّفْسِ وَمُقْعِدًا

²⁷³ *Târîhu'l-Edebi'l-'Arabî* (Ferrûh), I, 562; *el-Edebu'l-'Arabî fi'l-Endelus*, s. 287.

²⁷⁴ *el-Edebu'l-'Arabî fi'l-Endelus*, s. 287; *Arap Şiirinde Tasvir*, s.109-111.

²⁷⁵ *Arap Şiirinde Tasvir*, s.109; *Endülüs'te Hilâfet Dönemi Edebî Çevresi*, s. 95.

²⁷⁶ *eş-Şanavberî şâ'iru't-tabî'a*, s. 307.

²⁷⁷ *Şi'ru't-tabî'a fi'l-edebîl-'Arabî*, s. 176.

Çiğın taze bir nakış elbisesi giydirdiği ruhları içinde, ayakta ve oturarak tutar hale gelen bir bahçe var.²⁷⁸

Abbâsî döneminde yetişen, taklitçilikten ziyâde yenilikçi bir şâir olarak kendini ispatlamaya çalışan bir diğer şâir ise, Ibnu'r-Rûmî'dir. Şâir; gül ile nergis arasında vuku bulan meşhur savaşı, kendini bütün çiçeklerden üstün tuttuğu nergisin yanında yer almış ve nergisi mübalağalı bir şekilde överken, gülü hiç sevmediğini ve ona karşı aşağılayıcı tavırlar takındığını aşağıdaki beytinde açıkça ortaya koymuştur. (Kâmil):

حَجَلَتْ خُدُودُ الرُّودِ مِنْ تَفْضِيلِهِ حَجَلَتْ خُدُودُ الرُّودِ مِنْ تَفْضِيلِهِ

*Nergisin kendini, üstün görmesinden dolayı gülün yanakları öyle kızardı ki, gül haline gelmesi ona şahittir.*²⁷⁹

Abbâsî asrının meşhur tasvir şâirlerinden ve tabiat tasviri şâirlerinin ilk temsilcilerinden olan bir diğer şâir ise, Şanavberî'dir. Şâir bahçe şâirlerinden birinde tasvirini yaptığı bahçenin çiçeklerini ve bazı organlarını insan şekline benzetmekle şöhret bulmuştur. Bunun en bariz örneğini aşağıdaki beytinde görmekteyiz. (Kâmil):

وَرْدٌ بَدَا يَحْكِي الْخُدُودَ وَتَرْجِسٌ يَحْكِي الْعُيُونَ إِذَا رَأَتْ أَحْبَابَهَا

*Bir gül açmış yanaklara benzeyen, bir nergis var dostlarını gören gözler misâli.*²⁸⁰

Yukarıdaki örnekten de anlaşılıyor ki şâir Şanavberî, gülü yanağa, nergisi gözlere benzeterek teşbih sanatını çok güzel bir şekilde kullanmıştır. İyi bir Ravdiyyât şâiri olan Şanavberî bazı çiçekler arasında oluşturduğu yapay savaşlarda, kendinden önce gelen Ibnu'r-Rûmî'nin aksine, gül ile nergis arasında meydana gelen mücadelede gülün tarafında yer aldığını aşağıdaki beyitlerinde açıkça ilân etmiş-

²⁷⁸ Dîvânu'l-Buhturî, II, 338; Nefhu't-tîb, II, 189; el-Edebu'l-'Arabî fi'l-Endelus, s. 298.

²⁷⁹ Dîvânu Ibnu'r-Rûmî, I, 118; eş-Şanavberî şâ'iru't-tabî'a fi'l-'asri'l-'Abbâsî, s. 162.

tir. (Hafif):

زَعَمَ الْوَرْدُ أَنَّهُ هُوَ أَنْهَى مِنْ حَمِيمِ الْأَنْوَارِ وَالرَّيْحَانِ
فَأَحَابَهُ أَعْيُنُ التُّرُجِسِ الْفَضْ بِذَلِّ مَنْ قَوْلَهَا وَهَوَانِ
أَيَّمَا أَحْسَنُ: الْوَرْدُ أَمْ مُقَلَّةُ رِيمٍ مَرِيضَةٍ الْأَخْفَانِ

Gül kendisinin bütün çiçeklerden ve reyhandan daha güzel olduğunu iddia etti.

Nergisin yumuşak gözleri onun sözünden eziklik ve burukluk duyarak, ona şöyle cevap verdi:

*Hangisi daha güzel: gül olmak mı yoksa güzel gözlü bir ceylanın gözleri olmak mı?*²⁸¹

Târik b. Ziyâd komutasındaki ordu Endülüs'ü fethettikten sonra, kilometrelerce uzaklıkta bıraktıkları asıl vatanına benzemeyen bambaşka bir dünyayla karşılaşmışlar ve Asya'da benzerine hiç rastlamadıkları, hatta hayâl dahi edemedikleri güzellikleri burada görme fırsatı bulmuşlardır. Tarihçi Ebû Übeyde el-Bekrî, Endülüs'ü, tabiat ve hava bakımından Suriye'ye, ılımanlık ve düzlük bakımından Yemen'e, güzel koku ve temiz hava yönünden Hindistan'a, birikim bakımından Ahvâz'a, değerli madenler bakımından Çin'e, sahillerinin faydaları bakımından Aden'e benzediğini ifade etmiştir²⁸². Değişik bir iklim, geceli gündüzlü sürekli yağın yağmur, coşkun akan nehir ve durgun göllerin yanı sıra, bolluk ve bereket tim-sali ovalar, yemyeşil dağlar, her tür bitkinin yetiştiği tepeler, Arapları büyük ölçüde etkilemiş olacak ki hayranlıklarını her vesileyle dile getirmekten hiç çekinmemişlerdir²⁸³. Ancak burada şunu da söylemek gerekir ki, asıl vatanlarından ayrı yaşamak zorunda kalan Araplar, burayı da unutmayarak, ona olan özlem ve iştiaqlarını her

²⁸⁰ Muhammed Rağib et-Tabbâh, *er-Ravdiyyât*, Haleb, 1315/1932, s. 20.

²⁸¹ Konuyla ilgili geniş bilgi için bkz. Şi'ru't-tabî'a fi'l-edebi'l-'Arabî, s. 246-247; *er-Ravdiyyât*, s. 19; *II. Abbâsî Asrında Edebî Çevre*, s. 66.

²⁸² Şi'ru't-tabî'a fi'l-edebi'l-'Arabî, s. 246-247; *Endülüs Şiirine Genel Bir Bakış*, s. 160.

²⁸³ 'Aşru'd-duvel ve'l-imârât (*Endelus*), 293; *Târihu'l-edebi'l-Endelusi* - 'aşru't-Ṭavâ'if ve'l-Murâbitîn-, s. 193-194.

vesileyle dile getirmişlerdir.

Emirlik döneminin başlarından itibaren doğuya duyulan özlem, sevgi ve psikolojik duygular ve tabiat tasvirlerinin de şiire girmeye başladığı görülür. Arap şâirlerinin etkisiyle selim bir zevke, tatlı bir dile ve yüce bir ruha sahip olan Endülüs-lüler; tasvir şiirleri başta olmak üzere şiirin alanlarını genişletip, lafızlarını daha süslü hale getirmişlerdir. Ana yurtlarına duydukları özlemin, yaşadıkları yeni çevre etraflarını saran yemyeşil tabiata ilgi duymalarına mani olmadığı ve o büyüleyici Endülüs'ün güzelliği şiirin konuları arasında ağırlıklı olarak yer edinmeye başladığı görülmektedir ²⁸⁴.

Mulûku't-Tavâ'if döneminin önde gelen şâirlerinden İbn Zeydûn, İbn Hamdîs, İbn 'Ammâr ve İbn Hafâce'nin şiirlerinde daha önce de işaret ettiğimiz gibi muhdes formunun yanı sıra klasik kasîde formunun etkileri artarak devam etmiştir. Zira hilâfet döneminin önemli şâirlerinde İbn 'Abdi Rabbih, İbn Şuheyd ve İbn Hânî gibi şâirlerin şiirlerinde sergiledikleri garip mânâ ve tasvirlerin izleri bu dönem şâirlerinin şiirlerinde de görülmeye başlanmıştır. Tasvirini yaptıkları konuların başında; çöl, terk edilen diyarlar, gece-gündüz, bulut, yağmur, mehtap ve şarap gelmektedir ²⁸⁵. Yukarıda isimlerini saydığımız Mulûku't-Tavâ'if dönemi şâirlerinin dışında pek çok şâirin şiirlerinde de az veya çok tasvir konularına yer verdikleri görülür. Şâirler tasvir konusunu o kadar işlemişler ki, onların şiirlerini okuduğumuzda Endülüs'ü bütün yönüyle tanıyabilme fırsatını yakalamış oluruz. Şâirler Endülüs'ün; şehirlerini, köy-kasabalarını, ormanlarını, dağ, deniz ve nehirlerini, bu toprakların üzerinde meydana gelen savaşları, eğlence meclislerini, yeme içme kültürünü yani Endülüs'ü her yönüyle ele alıp tasvir etmişlerdir ²⁸⁶. Bu tasvir türlerini aşağıda başlıklar halinde ayrıntılı olarak görmek mümkündür.

²⁸⁴ *el-Edebu'l-'Arabî fi'l-Endelus*, s. 291-292, *'Aşru'd-duvel ve'l-imârât (Endelus)*, s. 293.

²⁸⁵ *Târîhu'l-edebi'l-'Arab (el-Fâhurî)*, s. 797; Toprak, "Endülüs Şiirine Genel Bir Bakış", AÜDTCFD, C.XXXII, Sayı, I-II, s. 160.

²⁸⁶ Geniş bilgi için bkz *el-Edebu'l-'Arabî fi'l-Endelus*, s. 292.

1.3.4.1. Tabiat Tasvirleri

Endülüslü şâirlerin şiirlerinde önemli bir yer işgal eden ve buranın can alıcı güzelliklerini gözler önüne seren tabiat tasvirleri; gece, gündüz, bulut, yağmur, şimşek, mehtap, güneş vs. gibi konuları içermektedir. Aşağıda isimlerini verdiğimiz şâirler tarafından kapsamlı bir şekilde işlendiği görülen durgun tabiat tasvirleri ile gül, çiçek, Şakâyık, nergis, yasemin gibi bitkilerin yanı sıra; muz, nar, şeftali, ayva, üzüm, erik vs. meyvelerinde konu edildiği canlı tabiat tasvirleri olmak üzere iki grup altında ele alınmıştır. Mulûku't-Tavâ'if döneminde Ebû İshâk İbrâhîm b. Hafâce, İbn Hamdîs, İbnü'z-Zekâk, İbn Zeydûn, İbn 'Ammâr el-Endelusî gibi pek çok tabiat tasviri şâiri yetişmiştir. Bu şâirler tabiat ile insanlar arasında bir bağ kurmaya çalışmışlar, dolayısıyla da tasvir şiirinin alanını genişleterek lafızlarını daha süslü ve ince bir kalıba sokarak, hayâl güçlerinin gelişmesinde hayli ilerleme kaydetmişlerdir. Bu dönem şiirinde mânâların çoğalması, bilim dallarının gelişmesi, yöre halkının diğer milletlerle kaynaşması, halifelerin, emirlerin ve devletin ileri gelen büyüklerinin şiir ve şâirlere önem vermeleri sonucu diğer alanlarda olduğu gibi tabiat tasviri alanında da büyük gelişme başlamıştır ²⁸⁷.

Arapların Endülü'sü fethinden sonra medenî yaşam tarzının etsiyle, tabiat tarzı şiiri önemli sayılabilecek bir aşama kaydetmiştir. Arapların çöl hayatından çıkıp, bağıyla, bahçesiyle, deniziyle, yemyeşil vadileriyle göz kamaştıran Endülü's'e geçmiş olmalarının tabiat tasvirlerini konu alan şiirlerin gelişmesinde önemli rol oynadığı bilinen bir gerçektir. Kuşkusuz bunda da tabiatla içkinin aynı şâirler tarafından şiirlerde birlikte işlenmesinin büyük payı bulunmaktadır ²⁸⁸.

Bu dönem şâirleri, eski şiir konularında olduğu gibi modern sayılan tabiat tasviri konusunda da doğulu şâirleri taklit etme yoluna gitmiş olsalar da, kısa bir süre sonra onların önüne geçerek şiir konularını anlam bakımından hızlı bir şekilde geliştirerek, buna yeni anlamlar ve mânâlar ilâve etmeyi başarmışlardır. Hatta hicrî

²⁸⁷ 'Aşru'd-duvel ve 'l-imârât (Endelus), s. 299-300.

²⁸⁸ Târîhu 'l-edebi 'l-Endelusî - 'aşru't-Tavâ'if ve 'l-Murâbiitîn-, s. 194.

440 yılında İşbiliyye'de vefat eden el-Habîb lakabıyla şöhret bulan Müellif Ebu'l-Velîd İsmâ'il b. Âmir el-Hüseyînî ²⁸⁹, tamamını bahar mevsimine ve bu mevsimde açan çiçeklere ayırdığı el-Bedîi fî Vasfî'r-Rabiî adlı meşhur kitabını, Endülüs'ün tabiat güzelliğinden esinlenerek kaleme almıştır ²⁹⁰.

Aşk şiirleri ile meşhur olan İbn Zeydûn'un tabiat tasvirleri ile ilgili olarak küçümsenmeyecek miktarda şiirleri vardır. Zira şâirin İşbiliyye'de kaldığı süre zarfında sevgilisi Vellâde'ye hitaben yazdığı meşhur Nuniyesin'de yer yer bahçe tasvirlerine rastlamak mümkündür. İbn Zeydûn bu beyitlerinde çevresinde gördüğü yemyeşil güzelliğin yaşamakta olduğu acıyı geçici bir süre de olsa kendisine unutturduğuna inanmaktadır. Şâirin meşhur Nuniyeleri'nde yer verdiği ve **Ya Ravdatun** diye başlayan tasvirleriyle ilgili beyitlerden bazıları şöyledir. (Basît):

يَا رَوْضَةَ طَالَمَا أَجْنَتُ لَوَاحِظَتَنَا وَرَدَا جَلَاءَ الصَّبَا غَضًّا وَتَسْرِينَا
وَيَا حَيَاةَ تَمَلَّيْنَاهُ بِزَهْرَتَيْهَا مُنَى ضُرُوبَنَا وَلَذَاتِ أَفَانِينَا
يَا حَنَّةَ الْخُلْدِ أَبْدَلْنَاهُ بِسِدْرَتَيْهَا وَالْكَوْثَرِ الْقَذْبِ زُقُومًا وَغَسَلِينَا

Ey bakışlarımıza uzun süre gençliğin ürettiği taze gül ve nesrinleri toplanan bahçe !

Ey parlaklığında türlü arzulara nâil olduğumuz, çeşitli zevklerle neşe bulduğumuz hayât!

Ey bize sidresi yerine zakkûm sunulan, tatlı kevserine bedel verilen Huld cenneti! ²⁹¹

Tabiata olan ilgisinin kaynağını sevgiden alan İbn Zeydûn; gök yüzünde parlayan mehtap ile sevgilisi Vellâde arasında bir benzetme yaptığında, siyah bulutlar arasından çıkarak, zifiri karanlığa bürünmüş dünyayı aydınlatan mehtabın ışığın-

²⁸⁹ 'Aşru 'd-duvel ve 'l-imârât (Endelus), s. 300.

²⁹⁰ Târîhu 'l-fikri 'l-Endelusi, s. 83-84.

²⁹¹ Şiirin tamamı için bkz. Dîvânü İbn Zeydûn, s. 194; Ayrıca hayatı ve edebî kişiliği hakkında geniş bilgi için bkz. Ebu'l-Kâsım Muhammed Kerru, Şahşîyyât edebiyye mine 'l-meşrik ve 'l-mağrib, Beyrut, 1987, s. 328-333; eş-Şi'ru 'l-Endelusi-bahs fi tettavvurih ve hasâ'ishih-, s. 95.

dan bütün insanların faydalandığı bu ışık dahi, sevginin parlaklığı ve güzelliği yanında çok sönük kalır demiştir.

Şiirde kolay anlaşılır kelimeleri kullanmaya ve bu kelimelere uygun vezin, kâfiye seçmeye özen gösteren şâir, hayâllerinin yanı sıra yukarıdaki şiirde de görüldüğü gibi teşbihleriyle de şöhret bulmuştur. Bunun en bariz örneğini İbn Zeydûn'un hapisten firar ettikten sonra ez-Zehrâ'da saklandığı sırada ve çok sevdiği Kurtuba'yı terk etmeden önce sevgilisi Vellâde'ye gönderdiği kasîdesinde görebiliriz. Şâirin sevgilisi Vellâde'ye duyduğu özlemini ve onunla tekrar buluşma arzusunun dile getirmek için söylediği kâf kâfiyeli kasîdesi, Endülüs Arap şiirinin genel karakterinin yansıtmaktadır. Bu kasîdenin bazı beyitleri şöyledir. (Basît):

إِنِّي ذَكَرْتُكَ بِالزَّهْرَاءِ مُشْتَاقًا وَالْأَفَقُ طَلَقَ وَمَرَأَى الْأَرْضَ قَدْ رَاقَا
وَلِلنَّسِيمِ اغْتِلَالٌ فِي أَصَانِلِهِ كَأَنَّهُ رَقَّى لِي فَأَغْتَلَّ إِشْفَاقًا
وَالرَّوْضُ عَنْ مَائِهِ الْفِضُّ مُبْتَسِمٌ كَمَا شَقَقْتَ عَنِ اللَّبَاتِ أَطْرَاقَا

Seni hatırladım, ez-Zehra'da, özlemle doldu içim ufuk açık, yeryüzümün manzarası hoş iken,

Bir hastalık vardı rüzgarın esişinde akşam üstü sanki benim halime acı-mıştı, hasta hasta eserken,

Gümüşten damlalarıyla gülümsüyordu bahçe sanki bir gerdanlık göründü yakamı açarken,

O bir gündü, geçen zevkli günlerimiz gibi hani felekten bir gece çalardık, o uykuya dalarken. ²⁹²

Endülüs'te özellikle de Mulûku't-Ṭavâ'if döneminde gelişme gösteren tabiat şiirlerinin özelliklerine baktığımızda, şâirlerin, tabiatı kişileştirerek hareket ve canlılık dolu bir insan gibi tasvir etmeye özen gösterdikleri görülür. Bunu İbn Zeydûn, İbn Hafâce'de ve Lisânuddîn b. el-Hafîb'in İbn Sehl'in muvaşşahına nazire

²⁹² ez-Zehira, II, 382; Neşhu't-ṭîb, I, 655; el-Muğrib fi hule'l-mağrib, I, 389; el-Mu'cib, s. 115-116; Ayrıca kâsidenin çevirisi için bkz. Endülüs Arap Şiirinde Tabiat Tasviri, s. 28-29.

olarak söylediği muvaşşahında görebiliriz. Muvaşşahının bir bölümü şöyle başlar. (Remel):

حَادَكَ الْغَيْثُ إِذَا الْغَيْثُ هَمَى يَا زَمَانَ الرِّضَالِ بِأَلَا تُدَلِّسُ
لَمْ يَكُنْ وَضْلُكَ إِلَّا حُلْمًا فِي الْكَرَى أَوْ خِلْسَةَ الْمُخْتَلِسِ

Bulut cömertti sana göz yaşı döktüğünde ey buluşma zamanı, Endülüs'te

Vuslatın uykudaki bir düş idi sadece ya da kapkaççının kapıp kaçtığı süre

293

Mulûku't-Tavâ'if döneminde şâirler diğer konularda olduğu gibi şarap tasvirleriyle de oldukça çok ilgilenmişler, bu konuda aşırı derecede ileri gitmişlerdir. Ancak bu dönem şâirleri, şarabı bazen durgun tabiat tasvirleri içinde, bazen de canlı tabiatla iç içe işlemeye özen göstermişlerdir. Zira şâirler şaraba öylesine önem vermişler ki, tabiat şiirlerinin çoğunluğunu bu konu teşkil etmeye başlamıştır. Örneğin; şâir İbn 'Ammâr el-Endülûsî sadakatle bağlı kalarak hizmetinde kusur etmediği ve yakın dostum dediği, Emir el-Mu'temid'e, Arap edebiyatında üstün bir yere sahip olan tabiatla şarabı birbirine mezcederek işlediği; emîri; aydınlığın yerini karanlığa bıraktığı, gökyüzündeki yıldızların hareket etmeden yerlerinde sessizce durduğu, denizlerin sâkinleştiği, insanların evlerine çekildiği, nesim rüzgarının hafif hafif esmesiyle bahçeden etrafa yayılan misk ve amber kokusu arasında şarap içmeye davet ettiği kasîdesi şöyle başlar. (Kâmil):

أَدْرِ الزُّجَاجَةَ فَالْتَّسِيمُ قَدْ انْتَبَرَى وَالنَّجْمُ قَدْ صَرَفَ الْعَيْنَانَ عَنِ السُّرَى
وَالصُّبْحُ قَدْ أَهْدَى لَنَا كَأْفُورَهُ لَمَّا اسْتَرَدَّ اللَّيْلُ مِنَّا الْعُنْبُرَا
وَالرَّوْضُ كَالْحَسَنَاءِ كَسَاهُ زَهْرُهُ وَشَيْءٌ وَقَلْدُهُ نَدَاهُ جَوْهَرَا
رَوْضُ كَأَنَّ النَّهْرَ فِيهِ مِغْصَمٌ صَافٍ أَطْلَعَ عَلَى رِذَاءٍ أَخْضَرَا
وَتَهْزُهُ رِيحُ الصَّبَا فَتَخَالَهُ سَيْفُ ابْنِ عَبَّادٍ يُبَدِّدُ عَسْكَرَا

Kadehi dolaştır, zira nesim esti inceden, yıldızlar dizginleri ayırdı artık geceden.

Gece bizden amberlerini isteyince geriye, sabah da kâfûrunu bize etti he-diye.

Çiçeklerinin nakış giydirdiği bahçe benzer dilbere, çiğler süslemiş gerda-nını mücevherlerle.

Bir bahçe ki ırmak bir bilek gibidir içinde, sarkan berrak bilek gibi yeşil elbise.

O bahçeyi sarsarken sabâ rüzgarı esişiyle, sanki İbn 'Abbâd bir orduyu dağıtır kılıcıyla. ²⁹⁴

Kendisinin bir tabiat tasviri şâiri olmasına rağmen, yapmış olduğu tasvirle-riyle insanların beğenisini kazanan İbn Hamdîs de diğer Mulûku't-Tavâ'if şâirleri gibi, tabiatın güzelliğinin şarap meclislerinin tamamlayıcı unsurlarından biri oldu-ğuna inanmaktadır ²⁹⁵. İbn Hamdîs'in hayatının birinci aşamasını teşkil eden Sicilya dönemine ait şiirlerinde daha çok aşk ve eğlence tasvirleri göze çarparken, ikinci aşaması olan Endülüs dönemi şiirleri ve bu şiirlerde buranın doğal güzelliklerinin ta-biî bir sonucu olarak da tabiat tasviri şiirlerinin ön plana çıktığı görülür ²⁹⁶. Şâir aşı-ğındaki beyitlerinde, yağmurun bahçenin üzerine yağmasıyla, cansız ve sönük duran bütün bitkilerin canlanmaya başladığını, topraktan etrafa güzel kokular yayıldığını, rüzgarın hafif hafif esmesiyle, bahçenin çiçeklerinden gül suyu serpiştirircesine güzel ve hoş kokuların geldiğini söylerken, teşbih ve bedîî sanatlarını mükemmel bir şekilde kullandığını görmekteyiz. (Remel):

عَبَقَ الْأَرْوَاحِ مَوْشِيَّ الْبَطَاحِ	فِي حَدِيقِ غَرَسِ الْغَيْثِ بِهِ
وَكَاَنَّ الطَّلَّ كَأَفْوَرِ رَبَاحِ	فَلَأَنَّ التَّرَبَّ مَسْكَ أَذْفَرِ
بِمِيَاهِ الْوَرْدِ أَفْرَاهُ الرِّبَاحِ	وَكَاَنَّ الرُّوْضَ رَشَّتْ زَهْرَهُ

²⁹³ el-Kutûfu'l-yâni 'a, s. 245; Endülüs Arap Şiirinde Tabiat Tasviri, s. 45-46.

²⁹⁴ Kalâ'idu'l-'iğyân, I, 281; Neşfu't-tîb, I, 655. Ayrıca şiirlerin çevirisi için bkz. Endülüs Arap Şiirinde Tabiat Tasviri, s. 32-33.

²⁹⁵ Toprak, "İbn Hamdis", TDVİA, C. XX. İstanbul, 1999, s. 20-21.

²⁹⁶ Divânü İbn Hamdîs, s. 84-85.

*Yağmurun sularının en zarifinin nakışlı kumaşla dikiği bir bahçedeydik,
Toprak âdeta keskin kokulu bir misk, çiğ taneleri ise rubâh kafuruydu,
Bahçenin çiçeklerine sanki, rüzgarların ağızları gül suyu serpmiştî.* ²⁹⁷

1.3.4.1.1. Bahçe Tasviri

Mulûku't-Tavâ'if döneminde medeni yaşam tarzının etkisiyle şiir alanında tasvirin önemli ölçüde gelişme gösterdiğini daha önce de ifade etmiştik. Bu dönem şâirleri, geçmiş dönemlerde özellikle Câhiliye döneminde kasîde içinde ağırlıklı bir şekilde yer alan; gül, çiçek, nergis, Şakâyık, nilüfer, ağaç ve meyve gibi canlı tabiat varlıkları içeren tasvirin er-Ravdiyyât, ez-Zehriyyât ve el-Verdiyyât gibi alt türlerini ortaya çıkarmışlardır.

Üçüncü Abbâsî döneminde yaşayan meşhur tabiat şâiri es-Sanavberî'nin *Ravdiyyâtü 'ş-Şanavberî*'si tabiat tasviri alanında yazılmış en önemli eser olarak kabul edilmektedir. Mûellif Mikdâd Rahîm'de, bahçenin içindeki çiçekleri ele aldığı *en-Nevriyyât fi 'ş-Şa'ri'l-Endelusî* adını verdiği kitabında; Endülüs ve çevresindeki bahçelerin içinde yetişen, gül, çiçek, ağaç ve meyveleri isimleriyle birlikte tek tek ele alarak, İbn Derrâc, İbn 'Abbâd, İbn Hafâce ve Ebû Ca'fer b. el-Ahbâr gibi pek çok şâirin şiirlerine de yer vermiştir ²⁹⁸.

1.3.4.1.1.1. Yasemin

Modern Arap edebiyatçısı Ahmet Heykel ise; Mulûku't-Tavâ'if döneminde gelişme gösteren bahçe şiirlerinde Sanavberî'nin payının küçümsenmeyecek kadar büyük olduğunu söylerken, şâiri, diğer tasvir şâirlerinden ayıran bir diğer özelliği ise, bahçeyi tasvir ederken onu bir bütün olarak ele almış olmasıdır ²⁹⁹. Daha sonra gelen Endülüslü şâirlerde onun bu yönteminden etkilenecek aynı yolu izlemeye özen

²⁹⁷ Geniş bilgi için bkz. Mikdâd (Rahîm), *en-Nevriyyât fi 'ş-Şa'ri'l-Endelusî*, Beyrut, 1986, s. 145-161. Ayrıca şiirlerin çevirisi için bkz. *Endülüs Arap Şirinde Tabiat Tasviri*, s. 69.

²⁹⁸ Bu konuda geniş bilgi için bkz. *Târîhu'l-edebi'l-Endelusî - 'aşru't-Tavâ'if ve'l-Murâbiîn-*, s.193- 198.

²⁹⁹ *el-Edebu'l-Endelusî -mine'l-feth ilâ sukûti'l- hilâfe*, s. 278.

göstermişlerdir demiştir. Bu şâirlerin tabiat tasviri, özellikle de Ravdiyyât'la ilgili şiirlerle yakından ilgilenmelerinin, Endülüs'ün doğal güzelliği, dağların yüksekliği, arazisinin düzlüğü, vâdilerin yeşilliği, masmavi gökyüzünün yıldız ve bulutlarla kaplı oluşu, bahçelerin büyüleyici güzelliği şâirlerin hayâl ve tasvir güçlerinin gelişmesinde büyük rol oynamıştır³⁰⁰.

Endülüslü şâirlerin de Halepli tabiat şâirleri gibi doğrudan doğruya çiçek tasvirine çok önem vermişlerdir. Bu şâirler; gül, çiçek, nergis, şakâyk, nilüfer, yasemin ve öteki çiçekleri de tasvir etmişlerdir. Ancak Endülüslü şâirlerin çiçek tasvirinde Halepli şâirlerden farklı olarak yeni temalara yer verilmiştir. Nergis hakkında fazla şiir yazmayan Endülüslü şâirler, yasemini oldukça fazla kullanmışlardır. Yasemine en çok ilgi duyanların başında halife ve emirler gelmektedir. Örneğin el-Mutadîd Billâh 'Abbâd b. Muhammet b. 'Abbâd, yasemini tasvir ederken onu beyaz yıldızlara, üzerindeki kırmızı çizgileri ise bir güzelin ısırılan yanağında kalan izlere benzetmiştir (Munserih):

كَأَمْ يَاسَ سَمِينَا الْعَضُّ كَوَاكِبٌ فِي السَّمَاءِ تَبْيِضُ
وَالطُّرُقُ الْحُمْرُ فِي جَوَانِبِهِ كَخَدِّ حَسَنَاءَ مَسَّهُ عَضُّ

Sanırsın taze yaseminlerimiz, gökte parlayan yıldızlardır.

*Çevresindeki yol yol kırmızı çizgiler, bir güzelin ısırılan yanağını andırır.*³⁰¹

el-Mu'temid Ebu'l-Kâsım b. 'Abbâd ise aşağıdaki beyitlerinde, birbirine doluşmuş yeşil yaprakların içerisindeki yasemini yeşil bir elbisenin üzerine serpilmiş paralara benzeterек onu çok güzel bir şekilde tasvir etmiştir (Serî):

وَيَاسَمِينَ حَسَنَ الْمَنْظَرِ يَفُوقُ فِي الْمَرَأَى وَفِي الْمَخْبَرِ
كَأَنَّهُ مِنْ فَرْقِ أَغْصَانِهِ ذَرَاهِمُ فِي مِطْرَفٍ أَخْضَرِ

³⁰⁰ Geniş bilgi için bkz. *en-Nevriyyât fî 'ş-şi 'ri 'l-Endelusi*, s. 49-54.

³⁰¹ *el-Edebu'l- Endelusi mevdu'atih ve funûnih*, s. 283; Ayrıca çeviri için bkz. *Endülüs*

Bir yasemin var hoş görünümünde üstün yeri vardır gözde, gömülde

*Bir görülmüşü var dalların üstünde gümüş paralar gibi yeşil ipek içinde*³⁰²

1.3.4.1.1.2. Nilüfer

Mulûku't-Tavâ'if dönemi şâirlerinin önem verdikleri ve şiirlerinde sıkça tasvirini yaptıkları bir diğer çiçek ise nilüferdir. Nilüferi ustaca tasvir eden şâirlerin başında, bir tabiat tasviri şâiri olmamasına rağmen, hayatın dostu olduğu kadar, bahçe, gül-çiçek, nergis ve nilüferin de dostu olan İbn Hamdîs gelmektedir. Şâir bahçeyle iç içe yaşarken onu gördüğünde kendini tutamayarak, şarkılar mırıldanmaya başladığını söyler. Aşağıdaki beyitlerinde bahçenin içinde tek başına duran ve yuvarlak yapraklarının arasından kırmızı çiçeklerin açtığı, yeşil yapraklarını kalkanlara, saplarını ise kırmızı temrenli mızraklara benzettiği nilüferin kendisi gibi vatanından uzaklarda tek başına yaşadığını tasvir ederken, teşbih sanatını kullandığını görmekteyiz. (Tavîl):

وَيَلُوفُ أَوْرَاقَهُ مُسْتَدِيرَةٌ تَفْتَحُ فِيمَا بَيْنَهُنَّ لَهُ زَهْرُ
كَمَا اعْتَرَضَتْ خُضْرُ الثَّرَاسِ وَبَيْنَهَا عَوَامِلُ أَرْطَاحِ أَسِنَّتِهَا حُمْرُ
هُوَ ابْنُ بِلَادِي كَاغْتِرَابِي اغْتِرَابُهُ كَلَانَا عَنِ الْأَوْطَانِ أَرْعَجَهُ الدَّهْرُ

Yaprakları yuvarlak bir nilüfer var, bir çiçek açmış yapraklar arasında

Sanki yüz yüze gelmiş de yeşil kalkanlar, kırmızı saplı mızraklar var oralarda

*Yurdumun çocuğu o, garipliğim, gibi garipliği felek vatanından sürmüş beni de onu da.*³⁰³

Şâir yukarıdaki beyitlerinde bahçeyi ve içindeki gül-çiçekleri tasvir ederken, bazen duygusal, bazen de gerçekçi bir şekilde yaklaşmaya çalışmış, şiirde de görül-

³⁰² el-Edebu'l-'Arabi fi'l-Endelus, s. 303; Ayrıca bkz. Endülüs Arap Şiirinde Tabiat Tasviri, s. 77.

³⁰³ Divânu İbn Hamdîs, s. 185; Târîhu'l-edebi'l-Endelusi -'aşru't-Tavâ'if ve'l-Murâbiîn-, s. 198-199; Ayrıca şiirlerin çevirisi için bkz. Endülüs Arap Şiirinde Tabiat Tasviri, s. 83.

düğü gibi bazen de her ikisini bir arada yaşamak zorunda kalmıştır. Mulûku't-Ṭavâ'if döneminde yaşayan ve Endülüs'te ilk tabiat tasviri şâiri olarak şöhret bulan Ebû Ishâk b. Hafâce'nin de; bağ-bahçe, gül-çiçek, bulut, yağmur ve meyvelerle ilgili pek çok şiirleri mevcuttur. Tabiatla iç içe yaşamayı ve sürekli tabiatın güzelliği ile ilgilenmeyi seven şâir, tabiatsız bir hayatın düşünülmesinin mümkün olamayacağına inanmaktadır. Şair dostları ile birlikte olduğu ve etrafa kokular yayan gül bahçesine benzettiği bir meclisi şöyle tasvir eder (Müctes) :

وَقَدْ تَأْرَجَ نَورُ غَضِّ يُخَالِطُ وَرْدًا
كَمَا تَسْهُمُ نَعْرُ عَذْبُ يُقْبِلُ خَدًّا

Bir çiçek koku yaydı burcu burcu, mahcuptu, sarmaş dolaştı gülle.

*Tatlı bir ağız gülümsemişti sanki, bir yanağı öpüyordu tebessümle*³⁰⁴.

1.3.4.1.1.3. Şebboy

Şâirin önem verdiği bir diğer çiçek ise, hoş görünümü ve karanlık bastır-
dığı etrafa güzel kokular yayması ile bilinen şebboydur. Şebboy ile gece arasında sürekli bir diyalog olduğuna inanan İbn Hafâce, şebboyun gecenin kararmasıyla bir-
likte sevgilisiyle gizlice buluşmak için güzel kokular süren, ortalık aydınlandığında ise insanlara görünmemek için kendisini gizlemeye çalışan bir güzele benzetmekte-
dir. Şâir aşağıdaki beyitlerinde, şebboy ile gece arasındaki ilişkinin öyküsünü son derece canlı ve etkileyici bir şekilde anlatarak, kendi duygularını tatmin etmeye ça-
lışmıştır. Şebboy gecenin karanlığı çöker çökmez sevgilisi ile gizlice buluşmak için harekete geçip güzel kokular sürünen, sabah olunca da kendisini seyredenlere gö-
rünmemek için saklanan bir güzele benzetmektedir. Bu duyguları anlatan beyitler şöyledir. (Tavîl):

وَحَيْرِيَّةٌ بَيْنَ النَّسِيمِ وَبَيْنَهَا
كَأَنَّ لَهُ سِرًّا هُنَاكَ يُرِيبُ
حَدِيثٌ إِذَا حَنَّ الظَّلَامُ يَطِيبُ

³⁰⁴ Târîhu'l-edebi'l-Endelusi - 'aşru't-Ṭavâ'if ve'l-Murâbiṭin-, s. 204—211; Şiir ve çevrisi için bkz. Endülüs Arap Şiirinde Tabiat Tasviri, s. 71.

يَدْبُ مَعَ الْإِمَاءِ حَتَّى كَانَمَا لَهُ خَلْقُ أَسْنَانِ الظَّلَامِ حَسِيبُ
وَيَحْفَى مَعَ الْإِضْبَاحِ حَتَّى كَانَمَا يَظُلُّ عَلَيْهِ لِلْعُضْبَاحِ رَقِيبُ

Nesimle aralarında söz olan bir şebboy var karanlık bastığında hoş kokular yayan

Gece ile birlikte yayılan hoş bir nefesi var sanki orada şüpheye düşüren bir sırrı var

Akşamla birlikte kımıldamaya başlar sanki gecenin perdeleri ardında sevgilisi var

*Sabah olur olmaz kendini saklar sanki sabahın omu hep izleyen bir gözcüsü var*³⁰⁵

1.3.4.1.1.4. Menekşe

Endülüslü şâirlerin şiiirlerine konu olan bir diğer çiçek ise parlak olduğu kadar mavi rengiyle de dikkatleri üstüne toplayan menekşedir. Şâir İbn Sehl el-Endelusî, menekşenin parlaklığını, güzelliğini ve mavi rengini ön planda tutmaya çalışmıştır. Işıl ısl parlaman menekşenin bu olağan görünümü şâire ilham kaynağı olmuştur. Gözlerin mavi renginin eriyerek onun üstüne akmış olduğunu hayâl etmeye başlamıştır. (Serî):

وَلَا زَرْدٍ بَاهٍ رُتُّورُهُ مُسْتَظَرَفِ الْأَوْصَافِ مُسْتَحْسَنِ
كَأَنَّهُ مِنْ حُسْنِ مَرَاةٍ قَدْ دَابَّتْ عَلَيْهِ زُرْقَةُ الْأَعْيُنِ

Rengi ısl ısl bir menekşe var zariftir, güzeldir onda vasıflar

*Sanki bakınca güzel görüntüsüne, gözlerin maviliği eriyip akmış üstüne*³⁰⁶

1.3.4.1.1.5. Nergis-Gül

Her dönemde olduğu gibi Mulûku't-Ṭavâ'if döneminde de nergis ile gülün

³⁰⁵ Dîvânü İbn Ḥafâce, s. 19; el-Edebu'l-'Arabî fî'l-Endelus, s. 302. Bu konuda geniş bilgi için bkz. eş-Şanavberî şâ'iru't-ṭabî'a fî'l-'aşri'l-'Abbâsî, s.160-162.

³⁰⁶ Dîvânü İbn Sehl el-Endelusî, nşr. İhsân Abbâs, Beyrut, 1415/1995, s. 218; Endûlus

güzelliği şâirler arasında tartışma konusu olmuştur. Kimi şâir, nergisi baharın müjdecisi olmasından dolayı severken; kimi de bütün çiçek ve reyhanlardan daha güzel olduğu için gülü nergisten üstün tutmuştur. Bu konudaki en büyük tartışma Üçüncü Abbâsî dönemi şâirlerinden olan ve nergisi gülden üstün tutan İbnu'r-Rûmî³⁰⁷ ile her iki çiçek arasında yapay bir savaş oluşturan, kendisini gülün tarafında bulan ve gülü nergisten üstün tutan Sanavberî'nin arasında gerçekleşmiştir. Endülüslü şâirlerin, Sanavberî'nin şiirlerinde görülen şekilde yok denilecek kadar az şâirin dışında bu iki çiçek arasında oluşturulan yapay savaşla pek fazla ilgilenmedikleri görülür. Ancak biz burada konumuzun sınırlı olmasını da dikkate alarak, Muluku'-Tavaif döneminde yaşayan bazı tabiat tasviri şâirlerinin bu konu ile ilgili söylemiş oldukları şiirlerden bir kaç örnek vererek yetinmeye çalışacağız.

Örneğin şâir Ebu'l-Kâsım Âmir b. Ebi'l-Velîd el-Kurtubî, sayısız ve renge renge çiçeklerle kaplı Endülüs bahçelerinden birinin içinde gördüğü ve baharın müjdecisi olarak da kabul ettiği nergisi, gülden daha üstün tuttuğunu şu beyitlerle açıklamaya çalışmıştır. (Remel):

حُوقٌ لِلنَّارِجِسِ أَنْ تُعْشِقَهُ كَيْفَ لَا يُعْشِقُ وَهُوَ الذَّهَبُ
يُعْقَبُ الرُّرْدُ فَلَا تُحْفَلُ بِهِ وَتَمْتَعُ بِالَّذِي لَا يُعْقَبُ

Nergise âşık olmamız yaraşır oldu o altınken nasıl ona âşık olunmaz

*Gül solar, o halde ona önem verme ve solmayandan (nergis) faydalanmaya bak.*³⁰⁸

İbn Sa'îd el-Endelusî ise, Ebu'l Velîd'in tam aksine bir görüş ortaya atarak, gülün nergisten daha üstün olduğunu iddia etmiştir. Bu iddiasına delil olarak da aşağıdaki beyitlerini göstermektedir. Şâire göre; nergisi, gülden üstün tutanlar bir gün, gülün bütün çiçeklerin hâkimi olduğunu ve nergisin de bunun etrafında hizmetçilik yaptığını gördüklerinde utançlarından kızarıp pişman olacaklar. (Serî):

Arap Şiirinde Tâbiat Tasviri, s. 88.

³⁰⁷ Konuyla ilgili geniş bilgi için bkz. *Dîvânü İbni'r-Rûmî*, I, 118.

³⁰⁸ Şiirler için bkz. *er-Ravdîyyât*, s. 19; *Şi'ru't-tabî'a fî'l-edebî'l-Endelusî*, s. 210.

مَنْ فَضَّلَ التُّرْجِسَ فَهُوَ الَّذِي يَرْضَى بِحُكْمِ الرُّوزِ إِذْ يَرَأْسُ
أَمَّا تَرَى الرُّوزَ غَدًا قَاعِدًا وَقَامَ فِي خِدْمَتِهِ التُّرْجِسُ

Kim ki, nergisi gülden daha üstün tutarsa, bir gün, gül reislik ettiği zaman onun hükmüne rıza gösterecektir.

*Görmüyor musun gülün sürekli oturduğunu, ve nergisin ona hizmet etmek için ayağa kalktığını.*³⁰⁹

1.3.4.1.1.6. Şakâyık

Endülüslü şâirlerin bahçe tasviri ile ilgili şiirlerinde karşımıza sık çıkan bir diğer çiçek de şakâyıktır. Şâirler şakâyığı ince dallı, açık kırmızı renkli, kokusu olmayan, baharın gelişiyle kısa bir müddet kendini gösterip, yaz mevsiminin başlamasıyla tekrar kaybolan, kırdı, tarlada ve değişik ortamlarda yetişen bir kır çiçeği olarak tarif etmişlerdir. Şakâyık Endülüslü şâirlerin doğulu şâirler kadar önem verdikleri ve baharın müjdecisi olarak kabul ettikleri bir çiçektir. Örneğin Şâir İbn Hamdîs onu çok beğenmiş, düzgünlüğünü, inci, yakut, zebercet gibi insicamını kırmızı giysiler içinde dansa kalkan güzel kadınların taranmış saçlarına benzetmiştir. (Tavîl):

نَظَرْتُ إِلَى حُسْنِ الرِّيَاضِ وَغَيْمَهَا حَرَى دَمْعُهُ مِنْهُنَّ فِي أَعْيُنِ الزَّهْرِ
فَلَمْ تَرَ عَيْنِي يَتْنَهَا كَشَقَائِقِ تُبْلِلُهَا الْأَرْوَاحُ فِي الْقَضْبِ الْخَضِرِ
كَمَا مَشَطَتْ غَيْدُ الْفَيَّانِ شُعُورَهَا وَقَامَتْ لِرَقْصٍ فِي غَلَائِلِهَا الْحَمْرِ

Seyrettim güzelliğini bahçelerin, bulutunun gözyaşı çiçeklerin gözlerinden akarken.

Görmedi gözüm aralarında şakâyık gibisini, rüzgarlar onu yeşil dalların içine katarken.

*Sanki taramıştı saçlarını güzeller güzeli, dansa kalkmıştı kırmızı entariler içindeyken*³¹⁰.

³⁰⁹ en-Nevriyyât fi 'ş-şi'ri'l-Endelusi, s. 100.

³¹⁰ Divânü İbn Hamdîs, s. 192; Ayrıca bkz. Endülüs Arap Şiirinde Tabiat Tasviri, s. 79.

1.3.4.1.2. Meyve Tasviri

1.3.4.1.2.1. İncir

Mulûku't-Ṭavâ'if dönemi şâirleri, Ravḍiyyât'a verdikleri önem kadar, canlı tabiat tasviri maddeleri arasında yer alan ve bahçenin etrafını çevreleyerek onun sınırlarını belirleyen, insana kapalı bir yerde bulunuyormuş hissini veren, yemyeşil ağaçların tepelerinde rengarenk duran meyvelerin tasvirine de önem vermişlerdir. Bu dönem şâirlerinin tasvirlerine sık sık konu olan ve bu tasvirlerin pek çoğunda başarı gösteren şâirlerin en çok ilgisini çeken meyvelerin başında; Çin ve Hindistan'a dahi ihraç edilen Malaka inciri olarak bilinen meyve olmuştur. Ebu'l-Haccâc Yûsuf el-Malaka, aşağıdaki beyitlerinde inciri son derece akıcı bir dille tasvir ettiği görülür. Bu tasvirde Malaka'nın sevgilisi olarak nitelendirdiği incir için, gemilerin buranın limanlarına yaklaştığını, doktorunun yasaklamasına rağmen kendisinin onu yemeye devam ettiğini, nefsinin sürekli arzuladığı ve hoşlandığı bir meyve olarak nitelendirmiştir. (Serî):

مَالَكَةُ حَيَّتْ يَأْتِيَنَّهَا أَلْفُكَ مِنْ أَجْلِكَ يَأْتِيَنَّهَا
نَهَى طَبِيبِي عَنْهُ فِي عَلَيَّ مَا لَطِيبِي عَنْ حَيَاتِي نَهَى

Malaka, ey malakâ inciri, selam sana gemiler senin için buraya geliyor.

Doktorum hastalığımda benî ondan nehyetti doktoruma ne oluyor ki, benim hayatımı yasaklıyor.³¹¹

Ebu'l Haccâc Yûsuf el-Malaka'nın incir tasvirinde gösterdiği başarıyı, tasvirde oldukça başarılı olan İbn Hafâce de başka bir bakış açısıyla göstermiştir. Şâir bir beyitinde toplanmış inciri tasvir ederken ondan akan şırayı uyuyan sevgilinin ağzından akan suya benzeterek kendini incirin o güzelim tadından mahrum etmiştir

312

³¹¹ Nefhu't-tîb, I, 144; el-Edebu'l-'Arabî fi'l-Endelus, s. 306.

³¹² Bu konuda geniş bilgi için bkz. Dîvânu İbn Hafâce, s. 76; Endülüs Arap Şiirinde Tabiat Tasviri, s. 96.

1.3.4.1.2.2. Ayva

Meyve tasvirleri yapan şâirlerden biri de Ebû Ca'fer b. Osman el-Muşâfî (ölm. 372/983)³¹³ dir. Şâir irticalen söylediği beyitlerinde, dalının üzerinde sarı rengi ile, güzel kokusuyla nergis elbisesi içinde etrafa mis kokular saçan ve rengini kendi rengine benzettiği saranıp solmuş renginden etrafa yaydığı kokuyla, sevgiliden yayılan kokuyu eşdeğerde tuttuğu sarı ayvayı tasvir ederken, teşbih sanatını en ince ayrıntılarına kadar kullanmaya özen göstermiştir. (Tavîl):

وَمُضْفِرَةٌ تَخْتَالُ فِي ثَرْبِ نَرْجِسٍ وَتَعْبِقُ عَنْ مِسْكِ ذَكِيِّ النَّفْسِ
لَهَا رِيحٌ مَحْبُوبٍ وَقَسْرَةٌ قَلْبِهِ وَلَوْ أَنَّ مُحِبَّ حُلَّةِ السَّقَمِ مَكْنَسِي
فَصُفِّرْتُهَا مِنْ صُفْرِتِي مُسْتَعَارَةً وَأَنْفَاسُهَا فِي الطَّيِّبِ أَنْفَاسُ مُؤْنِسِي

Bir sarı ayva var, nergis giysisi içinde salınan, sürünür keskin bir misk kokusundan,

Ondadır, sevgilinin kokusu, kalbinin kasveti, hastalık elbisesi giyinen âşığın sarı rengi,

*Sarı benzimden alınmış, onun sarı benzi, tıpkı sevgilinin nefesidir, hoş kokan nefesi.*³¹⁴

1.3.4.1.2.3. Üzüm

Endülüslü şâirlerin sıkça tasvirini yaptıkları bir diğer meyve de üzümdür. Fakat şâirler, sıkılarak içkiye dönüştürülen üzüme vermiş oldukları önemi, dalında salkım halinde duran üzüme vermemişlerdir. Başka bir deyişle şâirler, üzümlerin tasvirini şarap tasviri için de bir araç olarak kullanmışlardır. Örneğin şâir Ahmed b. eş-Şikâk, aşağıdaki beyitlerinde siyah üzümlerin yeşil yaprakları arasındaki görünümünü tasvir ederken onun kabuğunu siyaha boyanmış elbiseye ve yaprakların arasındaki

³¹³ Şi'ru't- tabi 'a fi'l- edebi'l- 'Arabî, s.264; *el-Hulletu's-siyerâ*, I, 264; *Nefhu't- -tîb*, I, 594.

³¹⁴ Şiirlerin tamamı için bkz. *el-Hulletu's-siyerâ*, I, 261; *Maṭmaḥu'l-enfus*, s. 5; eş-Şi'ru'l-Endelusi-baḥş fi tetavvurih ve ḥaṣâişih, s. 89-90; Ayrıca bkz. *Endülüs Arap Şiirinde*

görünümünü ise, önce tutulup kaybolan daha sonra zebercet semâsında görünen yaldızlara benzetmiştir. (Kâmil):

عَبَّ تَطْلُعُ مِنْ حَشَى وَرَقٍ لَنَا صُبْعَتْ غَلَاتِلُ جِلْدِهِ بِالْإِنْمِدِ
فَكَأَنَّهُ مِنْ يَتِيهِنْ كَوَاكِبُ كَسَفَتْ فَلَا حَتَّ فِي سَمَاءٍ زَبْرَجِدِ

Bir üzüm bize göründü yaprakların bağrından, derisinin giysisi boyanmış antimovanla.

Yıldızları andırır, yaprakların arasından tutulup da görülen zebercet semâsında³¹⁵

Görüldüğü gibi Endülüslü şâirler bahçe ve çiçek tutkusunun yanında meyvelerin gözleri ve gönülleri büyüleyen görünümlerine tutuldukları bilinen bir gerçek olmakla beraber, ayvanın tazeliği, incirin tatlılığı, elmanın zarafeti ve güzel kokusu onlara ilham kaynağı olmuştur. Ancak bu şâirler sadece taze meyvelerin tasvirini yapmakla yetinmeyip, ceviz vs. gibi kuru meyveleri de tasvir etmişlerdir.

1.3.4.2. Eğlence Meclislerinin Tasviri

Endülüslü şâirlerin tasvirini yaptıkları konulardan biri de kendilerinin tertipledikleri veya başkaları tarafından tertiplenip davet edildikleri, içkili ve şarkılı eğlence meclislerinin tasviridir. Tarihî kaynaklarda belirtildiğine göre, devletin ileri gelenleri ile, zengin aile tabakasının katıldığı bu meclisler, Endülüs Emevî devletinin sonlarına doğru belli başlı merkezlerde görülürken, Mulûku't-Ṭavâ'if dönemi ve daha sonraki dönemlerde giderek bütün şehir ve kasabalara yayılmaya başlamıştır. Bu meclisler hem akşam hem de gündüz düzenlenirdi. Akşamın erken saatinde başlayıp, gece boyu süren meclislere katılan şâirler; şarabın, kadehin, sâkîlerin ve nedimlerin tasviriyle başladıkları şiirlerine dilberlerin boyunlarına dizdikleri inci ve gerdanlığa benzettikleri gökyüzünde parlayan yıldızların tasviriyle devam ederlerdi. Günün erken saatinde kurulup akşama kadar devam eden gündüz meclislere katılan şâirlerin durumu akşam meclislerine katılanlarınkinden pek farklı değildi. Zira içki

ve eğlence meclislerinin; şakıyan, şarkı ve nağmeler söyleyen bülbülleri, konuşan dili olan bu şâirler de, yeryüzünün bir parçası olan bağ-bahçeleri, nehir ve gölleri ayrıntılı bir şekilde tasvir ederlerdi ³¹⁶.

Bu tür meclisler bazen hükümdarlar tarafından, devlet erkanının, aristokrat tabakanın, ünlü şâir ve şarkıcıların katıldığı hükümdarlık saraylarında veya nehir kenarında, şiirin, şarkının ve şarabın bir birine kaynaştığı, bir başka deyişle zevkin ve sefanın doruğa ulaştığı bir ortamda kurulurdu ³¹⁷. Dolayısıyla Mulûku't-Tavâ'if dönemi saray hayatında zevk ve eğlence düşkünlüğünün yeniden canlandığı için, şâirler açısından parlak bir dönem olmuştur. Eğlence meclislerinin tasvirleriyle oldukça çok ilgilenen bu şâirler, şiirlerinde içkili, müzikli, raksli, oyunlu meclislere öylesine çok yer vermişler ki, eğlence meclislerinden bahsetmeyen şiirlere rastlamak imkânsız hale gelmiştir. Bu dönem şâirlerinin eğlence meclislerinin tasvirine yönelmelerinin bir diğer nedeni ise; bu tür şiirlerin irticalen söylenmesidir ³¹⁸.

Şâirlerin eğlence meclislerinde söylemiş oldukları şarap şiirlerinde; hem mânâ güzelliğini hem de hoş melodileri aynı anda işledikleri görülür. Meselâ; şâir İbnu's-Seyyid'in, aşağıdaki beyitlerinde, Tuleytula (Toledo)'nın hükümdarı 'Abdurrahmân ez-Zâfir b. Zûnnûn tarafından hükümdarlık sarayında düzenlenen ve kendisinin de davet edildiği şarap meclisinin tasvirini yaparken, tabiatla şarabı ve gerekçelerini birbirine mezcedip bir bütün olarak işlediği görülür. (Recez):

لَمْ تَرَ عَيْنِي مِثْلَهُ وَلَا تَرَى	أَنْفُسَ فِي نَفْسِي وَأَبْهَى مَنَظَرًا
إِذَا تَرَدَّى وَشَهِدَ الْمُصَوِّرَا	مِنْ حَوَكِ صَنْعَاءَ وَحَوَكِ عَبْقَرَا
وَتَسْبَحُ قُرْقُوبٌ وَتَسْبَحُ تَسْمُرَا	خِلَتِ الرَّبِيعَ الطَّلَقَ فِيهِ نَوْرَا
كَأَنَّما الْإِنْرِيقُ حِينَ قَرَقَرَا	قَدْ أَمَّ لَنْتَمَ الْكَاسِ حِينَ قَفَرَا

Gözüm ne onun benzerini gördü ve ne de nefsim hoş gelenini görüntü

³¹⁵ *Endülüs Arap Şiirinde Tabiat Tasviri*, s. 102-103.

³¹⁶ *el-Edebu'l-'Arabi fi'l-Endelus*, s. 308.

³¹⁷ a.e., s. 306-307.

³¹⁸ a.e., s.307.

olarak daha güzelini gördü.

Sanâ', Akbar dokunmasından, Kurküp ve Testur tekstilinden nakışlı elbisesini giydiği zaman sanırsın açık bahar onda çiçek açmış.

*Şarap testisi gargara ettiği zaman sanırsın ağzını açan kadehi öpmeye yelteniyor.*³¹⁹

Görüldüğü gibi, şâir kasîdesinde tabiatın güzelliğinin şarabın güzelliğini hatırlamasını bir anı havasıyla tasvir etmektedir. Tabiat ve şarap güzellikte birbirine benzemektedir. Bu iki güzelin bir arada bulunması ise fevkalade hoş görünmektedir. Şâir gönlünü esir eden, sanâ, 'Abkâr ve Karkub kumaşı misâli nakışlarla süslenmiş tabiat ile şişesinden fokurdayarak dökülen kırmızı şarabın çok güzel bir ikili oluşturdıklarını şahane bir biçimde tasvir etmiştir. Şâir İbn 'Ammâr ise; aşağıdaki beyitlerinde, şarabı ve eğlence meclislerini, ellerinde kadehlerle dolaşan parlak yüzlü sâkileri, gökyüzündeki yıldızların etrafında dolaşan mehtaba, kadehin içindeki şarabı ise; nergisin gözüne ve güzelliği ile meşhur olan zambağa benzeterek teşbih sanatını ustalıkla kullanmıştır. (Kâmil)

وَهُيْتُهُ يَسْقِي الْمُدَامَ كَأَنَّهُ فَمَرَّ يَدُورُ بِكَوْكَبٍ فِي مَجْلِسِ
مُتَارِجُ الْحَرَكَاتِ تَنْدَى رِيحَهُ كَالْعُصْنِ هَزَّتُهُ الصَّبَا بِتَنْفُسِ
يَسْنَعِي بِكَاسٍ فِي أَنْامِلِ سَوَسَنِ وَيُدِيرُ أُخْرَى مِنْ مَحَاجِرِ نَرْجِسِ

Mecliste yıldızı dolaştırana, bir ay gibi şarab-ı sunarken ona aşık oldum.

Burcu burcu kokusu, saba rüzgarının esmesiyle salladığı dal misâli yayılır.

*Zambağın parmaklarının içindeki bir kadehi sunar ve nergisin gözlerinde öteki kadehi dolaştırır.*³²⁰

1.3.4.3. Saray Tasviri

Endülüs'te yaklaşık sekiz asır süren İslâm hâkimiyetinin önemli örneklerin-

³¹⁹ Nefhu't-tib, II, 173.

³²⁰ Nefhu't-tib, II, 176. el-Edebu'l-'Arabi fi'l-Endelus, 310.

den biri olan sanat eserleri, bu gün İslâm sanatı için olduğu kadar, dünya sanatı içinde büyük önem arz etmektedir. Günümüze kadar gelebilen pek az sayıdaki örneğine rağmen, Endülüs'ten geriye kalan mimarî eserler buranın üstün kültür ve düşünce hayatındaki erişilmez doruğu yansıtan güzelliği ve büyüleyici görkemi sergilemektedir.

Müslümanların burayı fethinden sonra Emevî ve Abbâsî sülalelerinin atalarının memleketi olan; Şam ve Bağdat mimarisi arasında bir bağlantı kurulmasına rağmen, Endülüs mimarisi kendine has özelliklere sahip ve onlarınkinden farklılık arz etmekteydi. Emevî hanedanının düşmesinden sonra burada kurulan küçük devletlerin mimarisi daha ziyâde şiir gibi edebî sanatların gelişme göstermesine karşın, gözle görülür sanat faaliyetlerine sahne olmaması bu devletlerin içinde bulundukları şartlara bağlamak daha doğru olur kanaatindeyiz. Zira bu dönemde meydana gelen iç kargaşanın da tabiî bir sonucu olarak daha çok savunmaya yönelik motiflere önem verilmiştir. İçten ve dıştan görkemli bir şekilde inşa edilen bina ve lüks sarayların etrafına yapılan fiskiye ve havuzlarda heykellerin ağzından fişkıran pırl pırl sular ve sarayları çevreleyen bahçelerin tasviriyle ilgilenen şâirlerin oldukça dikkatini çekmiştir. Şâirler bazen buraların saraylarını, bazen sâkinlerini tasvir ederlerken, bazen de o ihtişamlı ve görkemli sarayların düşmanlar tarafından yerle bir edilişi onların ilgisini çekmiş ve şaheser tablolar yapmalarında ilham kaynağı olmuştur ³²¹.

Emevîler döneminde yaptırılan ve el-Makkarî'nin de Nefhu't-tib adlı eserinde işaret ettiği gibi yapımında daha çok mermer ve alçının kullanıldığı meşhur Kurtuba Şam Sarayının, arkadaşlarıyla birlikte gece boyu içip eğlendikten sonra, tasvirini yapan Ebû Bekr b. 'Ammâr; güzellik ve ihtişamda, manzara ve mis kokuda berrak suyu ve geceleri yaydığı amber kokusunda onun üstünde hiçbir sarayı tanımadığını söylediği beyitlerinde bu duygularını şöyle dile getirmiştir. (Hafif):

كُلُّ قَصْرِ بَغْدَ الدَّمَشْقِ يُدَمُّ فِيهِ طَابَ الْحَنَى وَفَاحَ الْمَشَمُّ
مَنْظَرٌ رَائِقٌ وَمَاءٌ تَمِيرُ وَتُسْرِئُ عَاطِرٌ وَقَصْرٌ أَشَمُّ

³²¹ Nefhu't-tib, V, 23; el-Edebu'l-'Arabi fi'l-Endelus, s. 312.

بَيْتٌ فِيهِ وَاللَّيْلُ وَالْفَجْرُ عِنْدِي عَنْبَرٌ أَشْهَبُ وَمِسْكٌ أَحْمَرُ

Şam'dan gayri bütün saraylar yerilir onda meyve güzel, kokusu güzeldir.

Güzel bir manzarası, berrak suyu, hoş kokulu toprağı ve yüksek bir sarayı vardır.

Gece ve şafak, yanımda hoş kokulu bir amber, ve sıcak bir misk kokusu yaparken orada geceledim. ³²²

Modernliğin bir simgesi olarak kabul edilen saray ve görkemli binaların tasviri konusunda oldukça üstün bir güce sahip olan bir başka şâir ise; İbn Hamdîs'tir. Şâir aşağıdaki beyitlerinde el-Mu'temid b.'Abbâd'ın yaptırmış olduğu evi mübalağalı bir şekilde tasvir etmiştir. Onun bütün evlerden daha görkemli ve daha ihtişamlı olduğunu, kapıları açıldığında ise hoş geldin dercesine insanları güler yüzle karşıladığını, Hz. Mûsâ'nın dahi üzerine basmaktan haya duyarak ayakkabısını çıkartmak zorunda kalır dediği evin tasvirinde daha da ileri giderek, onu Kisrâ'nın meşhur Eyvânından da üstün tutmuştur. (Tavîl):

وَيَا حَبْدًا دَارَ يَدِ اللَّهِ مَسَحَتْ عَلَيْهَا بِتَجْدِيدِ الْبَقَاءِ فَمَا ابْتَلَى
مُقَدَّمَةً لَوْ أَنَّ مُوسَى كَلِمَةً مَشَى قَدَمًا فِي أَرْضِهَا خَلَعَ الثَّغْلَا
إِذَا فَتَحَتْ أَبْوَابَهَا خِلَتْ أَنَّهَُا تَقُولُ بِتَرْجِيْبٍ لِلدَّاحِلِهَا : أَهْلًا

Ne güzel bir yurt ki! Allâh'ın kudreti kalıcılığını yenilemek için üstünü sıvazlamışta yıpranmamış,

Öylesine ilerlemiş ki, şayet Allâh ile komuşan Mûsâ, onun üzerinde yaya yürüseydi ayakkabılarını çıkarırdı.

Eğer kapıları açılırsa sanırsın ki o, içeri girenleri karşılayarak hoş geldin der. ³²³

Yukarıda verilen her iki örnekte de görüldüğü gibi, Endülüslü şâirler; ihti-

³²² *Kalâ'idu'l-'ikyân*, I, 255-256; *Nefhu't-tîb*, II, 190.

³²³ Şiirlerin tamamı için bkz. *Dîvânü İbn Hamdîs*, s. 378; *el-Edebu'l-'Arabî fi'l-Endelus*, s. 214.

şamlı sarayların ve görkemli binaların mimarisini, ihtişamını, buraları yapan ellerin ustalığını, bu yapı karşısındaki hayranlık, his ve duygularını tasvirde dile getirmeye çalışmışlardır. Zaman zaman da görüntüyü olduğu gibi şiire aktarmışlar; bunun yanında konuya biraz da duygusal açıdan yaklaşılmaya çalışmışlardır.

Endülüs şiirinin bir diğer özelliği de, yapılan saray tasvirlerinde görüntüyü bir tarafa bırakarak bir zamanlar hükümdarların sahip oldukları sarayların eski debebe ve ihtişamından yalnız birkaç sönük iz kalarak, tarihe karışıp giden devlet ve hükümdarlar için Krallara ve Şehirlere Ağıt adı altında söylenen mersiye türü şiirlerin sıkça görülmesidir ³²⁴. Terk edilen diyar karşısında durup ağlamaktan farklı olan bu sanat, Endülüslü tasvir şâirleri tarafından Arap edebiyatında yeni bir konu olarak geliştirilmiştir ³²⁵. Bu alanda önde gelen şâir ise tartışmasız İbn Hafâce'dir. Şâir aşağıdaki beyitlerinde 'Abbâd oğullarının Endülüs'ü terk etmelerinin ardından, karnallardan şırl şırl akan suların onlara bir ağlama, gökyüzündeki bulutların, bahçedeki çiçeklerin üzerine düşen çiğ ve dalların damlamalarının bir göz yaşı, üzerindeki kuşların ötüşünü de bir sızlama olarak gördüğünü söylerken bu duygularını çok güzel dile getirmiştir. (Vâfir):

وَمَرَّتْ بِعِ حَطَطَتِ الرَّحْلَ مِنْهُ بِحَيْثُ الطَّلُ وَالْمَاءُ الْفَرَاخُ
تَحَرَّمَ حُسْنُ مَنْظَرِهِ مَلِيكَ تَحَرَّمَ مُلْكُهُ الْقَدْرُ الْمُتَاخُ
فَجَرِيَّةُ مَاءٍ حَذُولِهِ بُكَاءٌ عَلَيْهِ وَشَذْوُ طَائِفِهِ نُورَاخُ

Bir bahar var ki, oradan yağan yağmuru bol, suyu temiz olan bir yere gitmek için yükümü yükledim.

Omun görüntüsünün güzelliğini, kaderin saltanatını kökünden söktüğü gibi bir hükümdar sökmüş.

Arkının suyunun şarılısı, ona bir ağlama, kuşunun ötüşü de bir sızlama-

³²⁴ Geniş bilgi için bkz. *el-Edebu'l-'Arabi fi'l-Endelus*, s. 319 vd.

³²⁵ *el-Âdâbu'l-'Arabiyye fi'l-'asri'l-'Abbâsiyyi'l-evvel*, s. 182; *Arap Şiirinde Tasvir*, s.

dır.³²⁶

M. 936 yılında Emevî halifesi III. 'Abdurrahmân tarafından Kurtuba'da yaptırılan İslâm saray mimarisinin genel özelliklerini taşıyan ve adını hükümdarın çok sevdiği hanımı Zehrâ'dan alan meşhur ez-Zehrâ sarayı, bir zamanlar hareketliliği ve canlılığıyla bayram yerini andırırken şimdi ise harabeye dönmüş adeta matem havasına bürünmüştü. ez-Zehrâ'nın bu durumu karşısında içinin sızladığını söyleyen Mulûku't-Ṭavâ'if dönemi şâirlerinden; Halef b. Fereç es-Sümeysir el-İlbîrî, sarayın ve sâkinlerinin başına gelen felaketleri ve ibret dolu sahneleri hayâlinde canlandırırken, onun eski günlerine geri dönmesi için ağlamaya başladığını, ancak tarihe karışanların geri dönmelerinin mümkün olmadığını ifade etmiş, bu duygularını aşağıdaki beyitlerinde dile getirmiştir. (Serî):

وَقَفْتُ بِالزَّهْرَاءِ مُسْتَعْبِرًا مُعْتَبِرًا أَنْ دَبُّ أَشْـنَاتِنَا
فَقُلْتُ: يَا زَهْرَاءُ أَلَا فَارِجِي قَالَتْ: وَهَلْ يَرْجِعُ مَنْ مَاتَا
فَلَمْ أَزَلْ أَبْكِي وَأَبْكِي بِهَا هَيْهَاتَ يُفْنِي الدَّمْعُ هَيْهَاتَا
كَأَنَّمَا أَنَارُ مَنْ قَدْ مَضَى نَوَادِبُ يَنْذُبْنَ أُمْرَانَا

ez-Zehrâ'nın karşısında hayıflanarak ibretle göz yaşı içinde durdum.

Dedim: Ey ez-Zehrâ, hele bir geriye dönsene hiç ölen geriye dönebilir mi, dedi.

Orada ağlamaya ve ağlatmaya devam ettim. Gözyaşının fayda vermesi o kadar uzak o kadar uzakki.

*Gidenlerin eserleri ölene yas tutup, ağlayan kadınları andırıyordu.*³²⁷

Özetlemek gerekirse; Câhiliye döneminden itibaren Arap şâirleri şiirlerinde tasvire büyük önem vermişler, yaptıkları tasvirleri konularına göre, canlı ve durgun tabiat tasvirleri olarak sınıflandırmışlardır. Bu dönem şâirleri, diğer konularda olduğu gibi tasvir konusunu da klasik kasîdenin içinde işleyerek, gördüklerini olduğu

³²⁶ *Divânü İbn Hafâce*, s. 137; *el-Edebu'l-'Arabî fi'l-Endelus*, s. 317.

³²⁷ *Nefhu't-ṭib*, II, 68; *el-Edebu'l-'Arabî fi'l-Endelus*, s. 317.

gibi aktarmışlardır. II. ve III. ‘Abbâsî ler döneminde ise tasvir sanatı hayâlin sınırını aşarak duygunun ön plana çıkmasıyla bu dönemde tasvirin alt türleri de kendini göstermeye başlamıştır. Şâirlerin her iki dönemde de klasik şiir geleneğine sıkı sıkıya bağlı kalmaları yeni çevreye hiç önem vermedikleri anlamına gelmez kanaatindeyiz. Görüldüğü gibi bu şiir türünü ilk ortaya koyanlar doğulu şâirler olmasına rağmen, üstün bir zekaya, tatlı bir dile sahip Endülüslüler, tasvir şiirinin alanını genişletip, lafızlarını daha süslü ve daha görkemli bir hale getirmişlerdir. Dolayısıyla muhdes formun yanı sıra klasik kasîde formunun etkisi de tabiat tasvirleri üzerinde giderek artmaya devam etmiştir. Endülüs tasvirinin bir diğer özelliği ise; tabiatın büyüleyici güzelliğinden oldukça etkilenen şâirlerin, tabiata karşı olan sevgilerini bazen sözlü olarak, bazen renklerle, bazen de resimlerle anlatmaya çalışmalarıdır. Başka bir deyişle gördüklerini okuyucuya olduğu gibi aktarmışlardır.

1.3.5. Aşk Şiiri

Klasik aşk şiirinin belli başlı konularından biri olan gazelin diğer şiir konularına kıyasla Arap edebiyatında önemli bir yer işgal ettiği kabul edilmektedir. Kadınlar hakkında söylenen âşıkâne, güzel söz söyleyerek onlarla sohbet etmek anlamına gelen gazel, Arapça bir sözcüktür. Özellikle kadın, aşk, güzellik, şarap, tabiat gibi konulardan bahseden belirli biçimdeki küçük şiirlere gazel denmektedir. *Kitabu'l-Ağânî* adlı eserin yazarı Ebu'l-Ferec el-İsfahanî'ye göre Arap edebiyatında gazelin kaynağı Câhiliye dönemine kadar uzanmaktadır. Müellif, Arapça'da gazel diye bir şeklin olmadığını söylerken, aşk ve kadından bahseden kasîde şeklindeki şiirlerin varlığından bahsetmektedir. Bu kasîdelerin başında aşk ve kadın konulu bölüme **nesîb**, sevgilinin ikamet ettiği yere ve şâirin sevgilisiyle olan macerasının anlatıldığı veya geniş anlamda tabiat tasvirlerinin yapıldığı bölüme **tebîb**, bu tür şiir söylemeye de **tegazzûl** denilmektedir. Başka bir ifadeyle, sadece aşk konusunu işleyen uzun veya kısa kasîde tarzı şiirlere gazel ve bu tür gazeller söylemeye de

tegazzûl adı verilmektedir ³²⁸.

Arap edebiyatında kadınlar hakkında ilk aşk şiiri söyleyen şâirlerin başında İmru'ul-Kays (ölm. M. Ö. 530)'ın geldiği söylenebilir. Şâir şiirlerinde, göçen sevgi-
linin terk ettiği diyarda durur, kalıntılara bakarak eski hatıra ve maceralarını hayâ-
linde canlandırıp dile getirerek göz yaşı döker ve ona karşı duymuş olduğu özlemini
anlatmaya çalışırdı. İmru'u'l-kays kadar aşk şiirleriyle şöhret bulan bir diğer şâir
ise el-A'sâ'dır. Şâirin aşağıdaki beyitleri câhiliye döneminde aşk konularını işleyen
şiirlerin en güzel örneklerindendir. (Basît):

وَدَعُ هُرَيْرَةَ أَنْ الرُّكْبَ مُرْتَجِلُ وَهَلْ تُطِيقُ وَدَاعَا أَيُّهَا الرَّجُلُ
غَرَاءُ فَرَعَاهُ مَضْنَقُولُ عَوَارِضُهَا تَمْشِي الْهَرَيْنَا كَمَا يَمْشِي الْوَجِي الْوَحِلُ
كَأَنَّ مَشْيَتَهَا مِنْ بَيْتِ حَارِثِهَا مَرَّ السَّحَابَةِ لَا رَيْثُ وَلَا عَجَلُ

*Hüreyrete ile vedalaş, kabile hareket ediyor vedalaşmaya katlanabilirmisin
ey adam.*

*Bembeyazdır iki yana salıverdiği saçlarının ıslıl ıslıl belikleri adeta yorgun
kimsenin çamurda yürüdüğü gibi ağır ağır yürüyor.*

Komşusunun evinden gelirken bulutun gelişi gibi ne yavaş ne çabuktu. ³²⁹

Sadru'l-İslâm'a, özellikle dört halife dönemine baktığımızda, İslâmiyeti ve
Hz. Peygamberi öven şiirlerin dışında şiir söylenmesi yasaklanmıştı. Dolayısıyla da
âşıkâne duyguların yanında, kadınlar için müstehcen bir üslupla şiir söyleyen şâirler,
İslâm âdap ve terbiyesine aykırı sayılan bu davranışlardan dolayı İslâm kurallarına
göre çeşitli cezalara çarptırılmışlardır. Hatta halifelere yakınlığıyla bilinen güzel ve
endamlı kadınlar hakkında aşk şiirleri söyleme cesaretinde bulunan kimi şâirler de
idam edilerek ya da sürgüne gönderilerek cezalandırılmışlardır ³³⁰.

Emevîler döneminde ise; Sadru'l-İslâm döneminin aksine, aşk ve şarap şâ-

³²⁸ *Eski Arap Şiiri*, s. 89; Dilçin (Cem), "Örneklerle Türk Şiir Bilgisi", Ankara, 1987, s. 104; *Türk Dili Dîvân Şiiri*, s. 79-80.

³²⁹ *Dîvânu el-A'sâ*, s. 145; Çağatay (Neşet), *İslâm Tarihi*, Ankara, 1993, s. 123.

irleri halifelerin de kendilerini halka sevdiren iktidarda daha uzun süre kalmak için vermiş oldukları destek sonucu önem kazanmışlar, dolayısıyla da gazel müstakil bir şiir türü olarak zirveye taşınmıştır. Yezîd b. Muâviye başta olmak üzere pek çok Emevî halifesi, zevk ve sefaya o kadar düşkünlerdi ki, içki ve saz meclislerinde, sabaha kadar içip eğleniyorlardı. Bu dönemde yetişen meşhur aşk şâirlerinin başında Hıristiyan asıllı Ahtal gelmektedir. Ahtal'ı ise dînine bağlı ve peygamberin ailesine saygıda kusur etmemesine rağmen çarpık fikirli, serseri ruhlu ve açık aşk şiirleriyle meşhur olan el-Ferazdak ile saraylı bir güzel hakkında müstehcen şiir yazmaktan çekinmediği için Halife 'Umer b. 'Abdilizâz tarafından sürgüne gönderilen 'Umer b. 'Abdillâh b. Ebî Rabî'a (ölm. 93/ 711)³³¹ takip etmiştir.

Abbâsî halifelerinin ikincisi olan el-Menşur'un saray kapılarını şâirlere kapatmasıyla bir müddet durgunluk yaşayan aşk şâirleri, el- Menşur'dan sonra gelen halife ve emirlerin gayretleri sonucu tekrar canlılık ve hareketlilik kazanmıştır. Dolayısıyla saray yaşantısında; zevk, eğlence, içki, kadın düşkünlüğü tekrar başlamış, bolluk ve huzur ortamı yeniden sağlanmıştır. Halife Hârûn er-Reşîd ve Me'mûn dönemi şâirler için en parlak dönem olmuş, bunların da desteğiyle hilâfet sarayında müzik, raks, oyun, şiir ve eğlence giderek artmaya devam etmiştir ³³².

Emevîler döneminde **Uzrî** ve **Hadarî** adı altında ortaya çıkan aşk şiirleri, 'Abbâsî ler döneminin ilk yıllarında gelişme göstermiştir. Müstehcen açık seçik şiirler söyleyen, aşk ve şarap şiirleriyle şöhret bulan İranlı muhdes şâir Beşşâr b.Burd gibi şâirlerin dilinde sefih ve aşağılayıcı bir şekilde **Mucûn** adıyla yeni bir şiir türü ortaya çıkmıştır. Daha sonra gelen ve Üçüncü Abbâsî döneminde yaşayan; İbnu'r-Rumî, el-Buhturî ve İbnu'l-Mu'tez gibi muhdes şâirlerce, halk tarafından da kabul görülebileceği ümidiyle bu şiir tarzını sınırları daraltılarak makul bir seviyeye çekil-

³³⁰ Geniş bilgi için bkz. Köprülü (Fuat), *Türk Edebiyatı Tarihi*, İstanbul, 1926, s. 164.

³³¹ *eş-Şi'r ve'l-bî'e fi'l-Endelus*, s. 52; Geniş bilgi için bkz. Levent (Agâh Sırrı), *Türk Edebiyatı Tarihi*, Ankara, 1988, I, 188.

³³² *eş-Şi'r ve'l-bî'e fi'l-Endelus*, s. 82; *'Aşru'd-duvel ve'l-imârârat*, s. 296.

miştir ³³³.

Müellif İbn Ferec el-Ceyyânî (ölm. 366/976) ³³⁴ *Kitabu'l-Hadâik* adlı eserinde; gazel türü şiirlerin konularının çokluğundan bahsetmektedir. Bunlar ise, her iki sevgili arasında gelişme gösteren, şikayet, ayrılık, gözyaşı, kıskançlık, şiddet, nezaket, zorbalık ve sevginin doğruluğunu ispatlamak için intihar girişimi ³³⁵ vs. gibi klasik konulardır. Ayrıca sevgilinin aşık olunan ve bütün dikkatleri üzerine çeken vücut hatlarının tasvirlerine de yer verilmiştir. Meselâ; sevgilinin boyu selvi dalına, yüzü aya, göz çukurları nergise, parmak uçları inciye, yanakları kırmızı elmaya, ağzından akan salyaları şaraba, yanak üzerindeki beni ise aydınlık üzerine çökmüş gece karanlığına benzetilmiştir. Gazel şiirinin temel özelliklerinden biri olan beyan sanatının giderek ince, derin ve estetik unsurlar taşıyan bir şekilde kullanılmış olması bu şiirin gelişmesinde büyük rol oynamıştır. Zira şâirler, sevgililerini tasvir ederlerken ayrılık, kavuşma, uzaklık, yakınlık, yüz çevirme, yönelme gibi birbirlerine tamamen zıt olan duyguları dile getirirlerken, beyan sanatını en ince ayrıntılarına kadar kullanmışlardır ³³⁶.

Edebiyat tarihiyle ilgili kaynakları incelediğimizde, Endülüslü şâirlerin gazelle yakından ilgilenmelerinde iki ana sebep bulunduğu ortaya çıkmaktadır. Birinci sebebi; toplumda saygınlık kazanmak için kadınlı, içkili, sazlı sözlü eğlence meclislerinin tertip edilmesi oluştururken, ikinci sebebi ise güzelliği ile hisleri ve duyguları uyandıran, kalpleri coşturan tabii çevre, başka bir deyişle tabiat ana oluşturmaktadır. Şâir el-A'ma' et-Tuleyţulî, el-İşbîlî aşağıdaki beyitlerinde sevgilisine seslenerek, beraber geçirdikleri ve hiçbir zaman unutamadığı o geceyi hatırlamasını istemektedir ³³⁷. (Kâmil):

³³³ *el-Hulletu's-siyerâ*, I, 50; Ahmet Emin, *Duha'l-İslâm*, I-II, Beyrut, tsz. I, 40-42; *'Aşru'd-duvel ve'l-imârât (Endelus)*, s. 256; *Endülüs'te Hilâfet Dönemi Edebi Çevresi*, s. 104.

³³⁴ *Yetîmetu'd-dehr*, II, 19; *Cezvetu'l-muktebes*, s.94; *Nefhu't-tîb*, III, 186,582.

³³⁵ *Târîhu'l-edebi'l-Endelusi - 'aşru't-Tavâ'if ve'l-Murâbiţîn-*, s. 156.

³³⁶ *el-Edebu'l-Arabî fi'l-Endelus*, s. 169.

³³⁷ *Târîhu'l-fikri'l-Endelusi*, s. 125; *eş-Şi'r ve'l-bi'e fi'l-Endelus*, s. 109.

بِحَيَاتِي عَصِيَانِي عَلَىكَ عَوَازِي إِنَّ كَانَتِ الْقُرْبَاتُ عِنْدَكَ تَنْفَعُ
هَلْ تَذْكُرِينَ لَيَالِيَا بُنَا بِهَا لَا أَنْتِ بَاحِلَةٌ وَلَا أَنَا أَفْنَعُ

*Hayatıma yemin ederim ki, benim sana isyanım sadece seni paylamaktı.
Eğer yapılan iyilikler senin yanında bir fayda verseydi,*

*Beraberce geçirdiğimiz o geceleri hatırlıyormusun? Hani ne sen cimri
davrandın, ne de ben yetiniyordum.* ³³⁸

Yukarıdaki şiirden de anlaşılıyor ki, Endülüs tabiatının eşi ve benzeri bulunmayan güzelliği insanları birbirlerini sevmeye teşvik etmiş dolayısıyla da onları etkisi altına almayı başarmıştır. Artık şâir eski şâir olmaktan çıkmış, sevgilisine karşı olan duygu ve aşk ile ilgili düşüncelerini herkesin önünde açıkça dile getirmeye başlamıştır. Ancak Endülüslü şâirlerin yeni hayata ve oluşan sosyal çevrenin yanı sıra kadına bakışında ve kadının güzelliği konusundaki fikir ve düşüncelerinde pek fazla bir değişiklik görülmemiştir. Böylece, Endülüs gazeli, doğu gazeli gibi duygusal ve hayâl tasvirlerinden uzak, duygusal tasvirlerin hâkim olduğu bir şiir türü haline gelmiştir. Endülüs gazel şiirinin bir diğer özelliği ise; bu toplumda Müslüman kadınlarla beraber yaşayan Hıristiyan kadınlarının incelik, zarafet ve güzelliklerini konu edinen şiirlerin de ortaya çıkmasıdır ³³⁹.

Daha önce de işaret ettiğimiz gibi, doğuda gazel türünde ortaya çıkan ve Emevîlerle birlikte Endülüs'e gelen doğu kökenli şâirlerin şiirlerinde Uzrî ve Hadarî denilen gazeller, mânâ ve muhteva bakımından, Endülüslü şâirlerin şiirlerinin arasında kısa sürede yerini almayı başarmıştır. Saf aşk şiirleri diye isimlendirdiğimiz şiirleri konu edinen şâirlerin yanı sıra birinci Abbâsî döneminde ortaya çıkan eğlence ve Mucûn türü şiirler yazan şâirlerin de çoğalmaya başladığı görülür.

Rivayete göre, Hilâfet döneminin sonlarına doğru vuku bulan güvensizlik ve siyasî huzursuzluğun yarattığı bunalımı gidermek, daha da önemlisi iktidarda uzun

³³⁸ eş-Şi'r ve 'l-bî'e fi 'l-Endelus, s. 171-172.

³³⁹ Geniş bilgi için bkz. eş-Şi'r ve 'l-bî'e fi 'l-Endelus, s. 172.

süre kalabilmek için halife ve emirler saray kapılarını gazel türü şiirler söyleyen şâirlere açarak sabaha kadar içip eğleniyorlardı. Bunu fırsat bilen pek çok şâir, hükümdarlara daha yakın olabilmek ve söylediği aşk türü şiirlerin karşılığında bol miktarda câize almak için bu meclislere akın etmeye başlamışlardır. Bu şâirlerin başında; Emîr ‘Abdullâh ve daha sonra iktidara gelen torunu II. ‘Abdurrahmân’ın saray şâirlerinden *el-İkdu'l-ferîd*’in yazarı İbn ‘Abdi Rabbih gelmektedir ³⁴⁰. Şâir aşağıda gazel türünden söylediği ve el-Mütenebbî’nin de hoşuna gittiği şiirlerinde sevgiliyi incelik ve zarafet timsâli bir ceylan yavrusuna, utancından kızaran yanağını akik taşına, yüzünün parlaklığını her sabah karşısına geçip cemâlîni seyrettiği aynaya benzettiği ve belinin kırılacak kadar ince olmasına rağmen kalbinin çok sert olduğundan şikayet ettiği beyitlerinde bedî ve teşbih sanatını ustalıkla kullanmıştır. (Kâmil):

يَا لَوْلَا يَسْبِي الْعُقُولَ أَنْيَقَا وَرَشَا بِتَغْدِيبِ الْقُلُوبِ رَفِيقَا
مَا إِنْ رَأَيْتُ وَلَا سَمِعْتُ بِمِثْلِهِ ذُرًّا يَعُودُ مِنَ الْحَيَاءِ عَفِيقَا
وَإِذَا تَظَرَّرْتُ إِلَى مَحَاسِنِ وَجْهِهِ أَبْصَرْتُ وَجْهَكَ فِي سَنَاءِ غَرِيقَا
يَا مَنْ تَقَطَّعَ خَصْرُهُ مِنْ رِقِّهِ مَا بَالُ قَلْبِكَ لَا يَكُونُ رَفِيقَا

Ey akılları tutsak eden zarif inci! Ey sürekli kalplere eziyet çektiren yavru ceylan!

Omun gibi utancından akike dömüşen, bir inciye ne gördüm ne de duyduğum.

Omun yüzünün güzelliğine baktığın zaman kendi yüzünü onun hâlesinde boğulmuş halde görürsün.

Ey beli inceliğinden kopacak olan, kalbine ne oluyor ki, incelmiyor. ³⁴¹

Hilâfet döneminde Kurtuba’da meydana gelen büyük fitne zamanını idrak eden Mulûku’t-Tavâ’if döneminde de yaşayan ve gazelleriyle meşhur olan bir diğer şâir ise, ‘Ubâde b. Mâ’î’s-Semâ’ el-Hazrecî el-Enşârî ’dir. Aşağıdaki beyitlerinde,

³⁴⁰ *el-İkdu'l-ferîd*, IV, 24; *Cuzvetu'l-muktebes*, I,164-167; *Matmaḥu'l-enfus*, s.51-53; *Aşru'd-duvel ve'l-imârât (Endelus)*, s. 257-258.

sevgilisine ulaşamadığı için, kırmızı güle benzettiği yanağından buse alamadığından şikayet ettiğini ve bunun ezikliğini ve burukluğunu kalbinde hissettiğini dile getirmiştir. Şâir sevgilisini, ulaşılması imkânsız olan **Suha yıldızına** ³⁴² benzeterek teşbih ve bedîî sanatlarını kullanmıştır. Onun bu şiiri yaralı bir kalbin derinliklerinden gelen saf aşk şiirine örnek gösterilmektedir. (Tavîl):

إِذَا رُمْتُ قُطْفَ الْوَرْدِ سَاوَرَنِي الصُّدُغُ بِعَقْرَبٍ سِحْرِ فِي فُوَادِي لَهُ لَذُغُ
غَرَالٌ بِحَسْنِي فَتَرَةً مِنْ حُفْرِنِهِ وَفِي أَذْمَعِي مِنْ لَوْنٍ وَحَنَّتِهِ صِنْغُ

Canım gül toplamak istediğinde, zülûf yüreğimde bir akrep sokması ile beni engelledi.

Bir ceylan ki vücudunda gözlerinden kaynaklanan bir gevşeklik, göz yaşlarında yanağının renginden bir boya var. ³⁴³

Yine aynı dönemde yaşayan ve diğer konularda olduğu gibi gazel ve Mucûn konularında da döneminin önde gelen şâirlerinden olan Ebû Âmir b.Şuheyîd (ölm. 426/1035) ³⁴⁴, in ayrılıktan dolayı kendisinin ve sevgilisinin kirpiklerinin arasından süzülerek yanaklarından aşağı doğru akan göz yaşlarının artık kurumakta olduğunu dile getirdiği aşağıdaki beyitleri, aşk şiirine örnek gösterilebilecek ender şiirlerden biridir. Şâir, bedîî sanatını ustalıkla kullandığı şiirine şöyle başlamaktadır. (Tavîl):

وَلَمَّا فَشَا بِالذَّمْعِ مِنْ سِرٍّ وَخَدِنَا إِلَى كَاشِحِينَا مَا الْقُلُوبُ كَوَاتِمُ
أَمَرْنَا بِأَمْسَاكَ الذَّمْعِ حُفُونَنَا لِيَشْجَى - بِمَا تَطْطَوِي - عَذُولٌ وَلَانِمُ
فَطَلْتُ دُمْرُغَ الْعَيْنِ حَيْرَى كَأَنَّهَا خِلَالِ مَا قَيْنَا لَالِ تَوَاتِمُ

Göz yaşı sayesinde tutkumuzun sırrı ortaya çıktığında, bizi kıskananlara

³⁴¹ el-İkdu'l-ferid, IV, 24-25; Nefhu't-tîb, II, 564.

³⁴² Büyük Ayı yıldız kümesinin en büyüğü olarak bilinen bu yıldızı gören göz en keskin göz olarak tanımlanmıştır. Bu konuda geniş bilgi için bkz. Tertibu'l- Kâmûsi'l- muhîf, II, 641; eş-Şihâh fi'l-luga ve'l-'ulûm, s. 514.

³⁴³ ez-Zehîra, I, 471; Matmaḥu'l-enfus, s. 84; Cuzvetu'l-muktebes, s. 274.

³⁴⁴ el-Mu' cib, s. 70; Târiḥu'l-'Arabi's- siyâsi fi'l- Endelus, s. 211; el-Ḥayâtu'l-' ilmiyye fi 'aşri Mulûku't-Tavâif, s. 58,66.

kadar yayılınca, kalpler gizleyemez.

Göz yaşlarımızı göz çukurunda tutmakla emrolunduk. Onların içerdiği göz yaşı sayesinde ayıplanan ve kınanan kederlensin diye.

*Göz pınarımızda hicırıklarımız âdeta ikiz, inciler misâli şaşkın hâle geldi.*³⁴⁵

Hilâfet döneminin devamı niteliğinde olan Mulûku't-Ṭavâ'if döneminde gelişme gösteren gazel şiirlerine baktığımızda; içki, kadın ve eğlence meclislerinin yaygınlığıyla şöhret bulan bu dönemde fukahaların da aralarında bulunduğu pek çok şâirin gazel türü şiirlerle yakından ilgilendiği görülür³⁴⁶. Bunların başında ileride nesir bölümünde ayrı bir başlık altında ele alacağımız *Ṭavku'l-Hamâme* (Güvercin Gerdanlığı) adlı eseriyle şöhret bulan fakih ve şâir İbn Hazm (ölm. 456/1064)³⁴⁷ gelmektedir. Kitabının tamamını aşk şiirleri ile ilgili konulara ayıran şâir; aşağıdaki beyitlerinde insanlardan farklı olarak gördüğü sevgilisine şöyle seslenmektedir (Tavîl):

أَمِنْ عَالَمِ الْأَمْلاكِ أَنْتَ أَمْ أَنْسِيْ أَيْنَ لِيْ فَقَدْ أَزْرَى بِتَمَيِّزِي الْعِيْ
أَرَى هَيْفَةً إِنْسِيَّةً غَيْرَ أَنَّه إِذَا أَعْمَلَ التَّفَكُّرُ فَالْجَرْمُ عُلوِيْ
وَلَوْلَا وَفُورُ الْعَيْنِ فِي الْكَوْنِ لَمْ تَقُلْ سِوَى أَنَّكَ الْعَقْلُ الرَّفِيعُ الْحَقِيقِيْ

Söyle bana sen melekler âleminde misin, yoksa insan mısın?Yorgunluk benim idrakime hâlel getirdi.

Ben bir insan şeklinde görüyorum, fakat derin düşümlüdüğünde bu benden ulvidir.

Gözün kâinata düşmesi olmasaydı söylemezdik fakat sen gerçek yüce akıl-

³⁴⁵ *Divânu İbn Şuheyd el- Endelusî*, nşr. Ya'kûb Zekî, Kahire, tsz. s 154; *Vesfeyâtu'l-a'yân*, I, 116-117; *el-Fukâhe fi'l-edebi'l-Endelusî*, s. 294.

³⁴⁶ *Cuzvetu'l-muktebes*, s. 290; *Maṭmaḥu'l-enfus*, s. 55; *eş-Şıla*, s. 408; *el-Mu'cib*, s. 93.

³⁴⁷ *en-Nucûmu'z-zâhire*, V, 75; *Şezerâtu'z-zeheb*, III, 299; *el-Mu'cib*, s. 30; *Nefhu't-tib*, II, 160.

sin. ³⁴⁸

Söylemiş olduğu gazel şiirlerinde teşbihe ağırlık veren, bir diğer şâir ise, Batalyevsin hükümdarı el-Muzafer'in Yâbura valisi olan oğlu Yahyâ'nın vezîrlерinden ve İbn Zeydûn'un muasırlarından İbnu'l-Beyn el-Baṭalyevsî (ölm.495/1097)³⁴⁹ 'dir. Şâir, diğer şâirler gibi şiirlerinde klasik Arap kasîdesi formuna sıkı sıkıya bağlı kalarak söylemiş olduğu, Endülüs gazeliyle saf aşk (uzrî) dediğimiz gazeli birbirine mezcederek başladığı şiirlerinde de, sevgilinin yanağını, sabahın aydınlığına, boyunu misvak ağacının dallarına, göz bebeğini ceylan yavrusunun gözlerine, beline aşağı sarkıttığı beliklerini gecenin zifiri karanlığına benzeterek, teşbih sanatını kullanmıştır ³⁵⁰. Klasik kasîde formuna sadık kalarak, yapmış olduğu gazel türü şiirlerinde, Endülüs tarzına uygun yeni bir anlayışın da öncülüğünü yaptığını görmekteyiz. Kasîdenin bazı beyitleri şöyledir (Kâmil):

غَصَبُوا الصَّبَاحَ فَقَسَّمُوهُ خُدُودًا وَأَسْتَوْهَبُوا قُضْبَ الْأَرَاكِ قُدُودًا
وَرَأَوْا حَصَى الْيَاقُوتِ دُونَ مَحَلِّهِمْ فَاسْتَبَدَّلُوا مِنْهُ الشُّجُومَ عُقُودًا
وَأَسْتَوْدَعُوا حَذَقَ الْمَهَا أَحْفَانَهُمْ فَسَبَّوْا بِهِنَّ ضَرَاغِمًا وَأُسُودًا

Sabahı gaspedip yanaklara bölmüşler, misvak dallarını boy alarak vermişler.

Yakut taşlarını yakınlarında görmüşler, onun parlaklığını gerdanlık yapmışlar.

Ceylanların gözbebeklerini onların göz çukurlarına emanet etmişler, yitileri ve aslanları onlara tutsak etmişler. ³⁵¹

Mulûku't-Tavâ'if döneminde gelişme gösteren gazel şiirlerinin, hilâfet dö-

³⁴⁸ İbn Hazm, *Ṭavku'l-ḥamâme*, nşr. 'Abdul'azîz Muhammed 'Îzâm, Kahire, 1976, s. 25; *'Aşru'd-duve'l ve 'l-imârât (Endelus)*, s. 261.

³⁴⁹ ez-Zehîra, II,802; el-Muğrib fî ḥule'l- Mağrib, I, 370; *Târîhu'l edebi'l-'Arabî (Ferruh)*, IV,735.

³⁵⁰ *'Aşru'd-duvel ve 'l-imârât (Endelus)*, s. 263.

³⁵¹ el-Muğrib fî ḥule'l-Mağrib, I, 370; *'Aşru'd-duvel ve 'l-imârât (Endelus)*, s. 262-263.

nemine kıyasla bazı özellik ve hususiyet arz ettiğini görmekteyiz. Bunlar, bazı kadın ve câriyelerin adları zikredilerek yapılan gazellerdir. Bunun en bariz örneğini, Ibn-Bessâm'ın ez-Zehîra adlı eserinde geniş yer verdiği ve Benî Hammûd'un saray şâirlerinden Ibnu's-Sirâc el-Mâlikî'nin; biri Hûsnu'l-Verd diğeri ise Ezher adında iki câriyeye aşık olduğu ve bunların hakkında söylemiş olduğu aşıkâne şiirlerinde görebiliriz³⁵².

Bu dönemde saf aşk dediğimiz şiirlerle meşhur olan şâirlerden biri de, medih ustası Ibnu'l-Haddâd³⁵³ dir. Rivayete göre; şâir, ateş anlamına gelen ve şiirlerinde sık sık dile getirdiği Nuveyra, gerçek ismi ise, Cemîle olan Hıristiyan dînine mensup bir genç kıza aşık olur. Kilisede rahibelik yapan sevgilisini buradan başka bir yerde görme fırsatı bulamayan şâir, dinî ayınlerin yapıldığı günlerin birinde, aşkını görebilme ümidiyle kiliseye gider. Ancak aşkıdan yanıp tutuştuğu sevgiliyle bir türlü konuşma fırsatı bulamayınca his ve duygularını şöyle dile getirir (Bâsit):

رَأَيْتُ جُنُونِي مِنْ نُورَةِ كَاشِمِهَا نَارًا تُضِلُّ، وَكُلُّ نَارٍ تُرْشِدُ
وَالْمَاءُ أُنْتُ، وَمَا يَصِيحُ لِقَابِيضِ وَالنَّارُ أُنْتُ، وَفِي الْحَشَا تَرْقُدُ

Çılgınlığımı Nuveyre'de adı gibi şaşırtan bir ateş olarak gördüm, oysa bütün ateşler yol gösterir.

*Suda sensin, sıkıntı çekene faydalı olacakta sen; ateş sensin ve bağrımda tutuşan da sensin.*³⁵⁴

İbn Bessâm; söz konusu eserinin muhtelif sayfalarında, Ibnu'l-Haddâd el-Vâdiâşî (Guadix)'ye âit kısa kıtalardan oluşan yaklaşık on bir manzumeye yer vermiştir. Şâirin, gerçekten bir âşık olduğunu ve söylemiş olduğu aşk şiirlerini incelediğimizde bunun açıkça anlaşılacağını ifade etmiştir³⁵⁵. Şiirlerinde aşk konularına

³⁵² Şiirler için bkz. ez-Zehîra, I, 363; Târihu'l-edebi'l-Endelusi 'aşru'l-ṭavâ'if ve'l-Murâbiṭin-, s. 160.

³⁵³ Kalâ'idu'l-'ikyân, I, 260; Buğyetu'l-multemis, s. 523.

³⁵⁴ Hikaye hakkında geniş bilgi için bkz. 'Asru'd-duve'l ve'l-imârât (Endelus), s. 264; Târihu'l-edebi'l-Endelusi, s. 160-161.

³⁵⁵ ez-Zehîra, I, 705; 'Asru'd-duve'l-ve'l-imârât, s. 264.

ağırlıklı olarak yer veren bir başka şâir ise; gerek hayatının ilk yıllarında yazdığı aşk şiirleri, gerekse hayatının ikinci aşamasında kaleme aldığı siyasî risâleler bakımından, Endülüslü şâirlerinin en büyükleri arasına girmeyi başaran İbn Zeydûn'dur. Şâirin, Endülüs Emevî halifelerinden el-Müstekfî Billâh'ın kızı Vellâde ile olan aşk ilişkisi, yaşantısını büyük ölçüde etkilemiş, hatta aşkı uğruna zindanlara dahi düşmüştür ³⁵⁶. Sevgilisi yüzünden Kurtuba'dan gizlice kaçarak, İşbilîyye hâkimi Mu'tadîd Billâh el-'Abbâdiye'ye sığınan şâir, buradan Vellâde'ye hitaben, içerisi aşk ve özlem dolu yaklaşık elli beyitten oluşan meşhur **nun kâfiyeli** kasîdesini göndermiştir ³⁵⁷. Zira müellif İbn Kuseyyir, onun bu kasîdesi her okuyanı ve dinleyeni ağlatacak ölçüde güçlü bir sanata sahip olduğunu ifade etmiştir. Müşreşrik Garcia Gomez'in , Müslüman Endülüslüler tarafından nazıma dökülen, aşk kasîdelerinin en güzeli ve bütün Arap edebiyatının en harika sanat eserlerinden biridir nitelemesini yaptığı bu uzun kasîdenin ilk on beş beyiti şöyledir. (Basit):

وَنَابَ عَنْ طَيْبِ لُقْيَانَا نَحَافِينَا	أَضْحَى الثَّنَائِي بَدِيلًا مِنْ تَدَانِينَا
حَيْنَ، فَقَامَ بِنَا لِلْحَيْنِ نَاعِينَا	أَلَا! وَقَدْ حَانَ صُبْحُ الْبَيْنِ صَبَحَنَا
حُرْنَا، مَعَ الدَّهْرِ لَا يَنْلَى وَيُلِينَا	مَنْ مَبْلَغِ الْمُبْلِسِينَا بِائْتِرَاحِهِمْ
أُنْسَا بِقُرْبِهِمْ، قَدْ عَادَ يُكِينَا	أَنَّ الزَّمَانَ الَّذِي مَا زَالَ يُضْحِكُنَا
بِأَنَّ نَعَصَّ، فَقَالَ الدَّهْرُ آمِينَا	غِيْظَ الْعِدَى مِنْ تَسَاقِينَا الْهَوَى فَدَعُوا
وَأَبَتْ مَا كَانَ مَوْضُولًا بِأَيْدِينَا	فَانْحَلَّ مَا كَانَ مَغْقُودًا بِأَنْفُسِنَا
فَالْيَوْمَ نَحْنُ، وَمَا يُرْجَى تَلَاقِينَا	وَقَدْ نَكُونُ، وَمَا يُخْشَى تَفَرُّقُنَا،
هَلْ نَالَ حَظًا مِنَ الْعُتْبَى أَعَادِينَا	يَا لَيْتَ شِعْرِي، وَلَمْ نُغْتَبِ أَعَادِيكُمْ
رَأَيْنَا، وَلَمْ تَقْلَدْ غَيْرَهُ دِينَا	لَمْ نَعْتَقِدْ بَعْدَكُمْ إِلَّا الْوَفَاءَ لَكُمْ
بِنَا، وَلَا أَنْ تُسْرُوا كَاشِحًا فِينَا	مَا حَقُّنَا أَنْ تُقْرُوا عَيْنَ ذِي حَسَدٍ
وَقَدْ يَسُنَا فَمَا لِلْيَاسِ يُغْرِينَا	كُنَّا نَرَى الْيَاسَ تُسْلِينَا عَوَارِضُهُ
شَوْقًا إِلَيْكُمْ، وَلَا حَقَّتْ مَا قِينَا	بِنْتُمْ وَبِنَا، فَمَا ابْتَلَتْ جَوَانِحُنَا
يَقْضِي عَلَيْنَا الْأَمْسَى لَوْلَا تَأْسِينَا	نَكَادُ حِينَ تُنَاجِيكُمْ ضَمَائِرُنَا

³⁵⁶ Hayatı için bkz. *Şahsiyyât edebîyye mine 'l-meşrik ve 'l-mağrib*, s. 328-332; *Târîhu 'l-edebi 'l-Endelusi - 'aşru 't-Tavâ'if ve 'l-Murâbitîn-*, s. 162-165.

³⁵⁷ *el-Mu'cib*, s.106.

حَآئَتْ لِفَقْدِكُمْ أَيَّامَنَا فَفَدَتْ سُودًا، وَكَأَتْ بِكُمْ بَيْضًا لَيَالِيَنَا
إِذْ حَآئِبُ النِّعَاشِ طَلَقَ مِنْ تَأْلِفِنَا؛ وَمَرِيعُ النَّهْرِ صَافٍ مِنْ تَصَافِينَا

Ayrılık bedel oldu yakınlığımızın bizim, azap vekili oldu tatlı vuslatımızın.

Yazık! Ayrılık sabahı olunca ölüm selâmladı bizi, ölüm habercisi verdi ölüm haberimizi.

Kim ulaştırır yas elbiselerini giyenlere üzüntülü haberi, dünya durdukça eskimeyen ama bizi yıpratan bu haberi.

Dostların yakınlığı ile bizi hep güldüren zamanın, şimdi artık ağlamaya başladığını bizi

Düşmanlar, aşk şarâbını yudumlamamızdan çatladı. Duâ ettiler boğazımıza tıkasın diye, felek de âmin dedi.

Çözüldü böylece, rüzgarımızı rapteden bağlar, tükendi elimizde bulunan bütün imkânlar

Ayrılmasından endişe duyulmaz kişilerdik, bugün buluşması umulmaz kişiler hâline geldik.

Bilsem ki, biz düşmanlarımızı hiç sevindirmemişken şimdi nasiplendi mi düşmanlarımız memnuniyetten?

Sizden sonra sadece biz vefâyâ inandık, ondan başka hiç bir dine teslim olmadık.

Hak etmedik kıskananın sevinmesini başımıza gelene, izin vermedik, sevinmesi için, bize kin besleyene .

Ümitsizliği ve izlerini bilmez sanırdık kendimizi, şimdi ümitsizliğe düştük, nasıl gâfil avladı bizi.

Ayrıldınız, ayrıldık; ne serinledi boğazımız özleminizden, ne de göz yaşları kurudu göz pınarlarımızdan.

Kalplerimiz size yakardığında, üzüntü alacaktı canımıza, neredeyse; bu-

luşma ümidi teselli etmeseydi bize.

*Değişti yokluğunuzda karardı günleriniz, oysa sizinle iken beyazdı gecele-
rimiz.*

*Hani hayâtın bir tarafı ne şendi dostluğumuzdan, hani eğlence ortamımız
ne berraktı, saflığımızdan.*³⁵⁸

İbn Zeydûn derecesinde usta bir gazel şâiri olan sevgilisi Vellâde, iffetine, ırzına ve namusuna düşkün bir kadın olarak tanınmaktadır³⁵⁹. Rivayete göre; sevgi-
lisi İbn Zeydûn'la beraber buluşmaları engellenince, çareyi aşağıdaki beyitleri yaza-
rak aşkına göndermekte bulmuş ve onu gece karanlığı çöktükten sonra, insanların
evlerine çekilmeye başladıkları bir anda gizlice buluşmaya çağırmıştır. (Tavîl):

تَرَقَّبْتُ إِذَا حَسَنُ الظَّلَامِ زِيَارَتِي فَإِنِّي رَأَيْتُ اللَّيْلَ أَكْتَمَ لِلسَّرِّ

*Karanlık bastırıldığında bekle ziyaretimi zira gördüm gecenin sırrı daha iyi
sakladığını.*³⁶⁰

Müellif İbn Bessâm'a göre: Vellâde yukarıdaki şiirinde sevgilisine randevu
vermekten ziyâde aşkıyla işve yapıyor, onun dikkatini daha çok çekmeye çalışı-
yordu³⁶¹. Edebî kişiliğinin yanı sıra, akranlarını kıskandıracak kadar güzelliğe de
sahip olan Vellâde, güzelliği ve cazibesi sayesinde etrafına topladığı edip ve şâir-
lerle haftada bir yapmış olduğu, edebî ve ilmî konuların tartışıldığı toplantıların bi-
rinde eteğine şu gazel türü beyitleri yazarak herkesin önünde okumuştur. (Vâfir):

أَنَا وَاللَّهِ أَضْلَحُ لِلْمَعَالِي وَأَمْشِي مَشْيِي وَأَتْبِعُهُ تَبْهًا
وَأَمْكِنُ عَاشِقِي مِنْ صَخْنِ خَدِّي وَأَعْطِي قُبْلَتِي مَنْ يَشْتَهِيهَا

Ben Allâh'a yemin ederim ki, yücelere yaraşırım kendi tarzımda yürür ve

³⁵⁸ Şiirlerin tamamı için bkz. *Divânu İbn Zeydûn*, s. 298-299; *Târîhu 'l-fikri 'l-Endelusi*, s. 83-84; Ayrıca şiirlerin çevirisi için bkz. *İbn Zeydûn* (Yanık) s. 33-35.

³⁵⁹ *Târîhu 'l-fikri 'l-Endelusi*, s. 81.

³⁶⁰ *Divânu İbn Zeydûn*, s. 14; *es-Sıla*, s. 696.

³⁶¹ *Târîhu 'l-edebi 'l-Endelusi* - 'asru 't-Tavâ'if ve 'l-Murâbi'in-, s. 162.

alabildiğince çalım satarım.

Aşkima yanağımın yüzeyinden imkân tanırım, beni öpmeyi arzulayan herkese de öptürürüm. ³⁶²

Eğlence, içki, kadın, zevk ve sefanın zirveye ulaştığı dönem olarak bilinen Mulûku't-Tavâ'if döneminde gazel türü şiirlerin baş döndürücü bir gelişme göstermesinde erkek şâirler kadar, kadın şâirlerin de büyük payı olmuştur. Bu şâirlerin başında, yukarıda gazellerinden bazı örnekler verdiğimiz el-Müstekfi'nin kızı Vellâde gelmektedir. Bunu, İşbiliyye (Sevilla) emîri el-Mu'tadîd'in câriyesi Dânye el-'Abbâdiyye ve İbn 'Abbâd'ın karısı er-Rûmeykiyye lakabıyla tanınan ve aslen câriye olan İtimâd gibi kadın şâirler takip etmiştir ³⁶³. Rivayete göre; işinin yoğunluğundan dolayı gece geç saatlere kadar çalışan Emîr el-Mu'tadîd, eve döndüğünde şiir ve dil alanında üstün bir yeteneğe sahip olan câriyesi Dânye'nin çoktan uyuduğunu görünce ona şöyle seslenmiştir (Mûtekârib):

تَنَامُ وَمَذْنُفُهُ لَا يَسْهَرُ وَتَضْبِرُ عَنْهُ وَلَا يَضْبِرُ

O uyuyor, oysa aşkının hastası uyanık sen ona sabrediyorsun oysa o, sabredemiyor.

Efendisine cevap vermekte hiç gecikmeyen Dânye, bedîî olarak hemen şu beyiti okumuştur. (Mûtekârib):

لَمِنْ دَامَ هَذَا، وَهَذَا بِهِ سَبِيْهْلِكُ وَخَذَا وَلَا يَنْشَعُرُ

Eğer bu, bu haliyle böyle devam ederse, aşkından ölecek, farkında olmadığı halde. ³⁶⁴

Yukarıda vermeye çalıştığımız örneklerden de anlaşılıyor ki, Mulûku't-Tavâ'if döneminde gazel şiirlerinin gelişmesinde, kadın şâirlerin yanı sıra; hüküm-

³⁶² *Dîvânü İbn Zeydûn*, s. 330; *Târîhu 'l-fikri 'l-Endelusî*, s. 81.

³⁶³ Kadın şâirler hakkında bkz. *Nefhu't-tîb*, IV, 211, 283; *'Aşru 'd-duve 'l ve 'l-imârât (Endelus)*, s. 265.

³⁶⁴ *'Aşru 'd-duve 'l ve 'l-imârât (Endelus)*, s. 265.

darların eşlerinin ve câriyelerinin rolleri büyük olmuştur.

Mulûku't-Tavâ'if sultanlıklarının devamı niteliğindeki Murâbıtlar döneminde de bu durum pek fazla bir değişikliğe uğramadan devam etmiştir. Bununla birlikte, eğlence ve zevki sefanın daha da artmasıyla, gazel türü şiir söyleyen şâirlerin sayısının tedricen arttığı görülmektedir. Bu şâirlerin öncülüğünü el-'A'ma et-Tulaytulî el-Kaysî (ölm. 520/1126), ³⁶⁵ İbn Hafâce (ölm. 533/1138) ³⁶⁶ ve İbn Bâcce (ölm. 522/1128 veya 532/1138) ³⁶⁷ yaparken; kadın şâirlerin öncülüğünü Gırnâta'lı Nezhun (ölm. 540/1145) ³⁶⁸ ve Hamde bint Zeyyâd ³⁶⁹ yapmıştır.

Klasik Doğu Şiirinde sıkça işlenen ve Araplarla birlikte Endülüs'e gelen, gazel türünde de ortaya çıkan aşk şiirinin, muhteva ve mânâ bakımından Murâbıtlar döneminde de, Mucûn ve eğlenceye ilgi duyan şâirlerin şiirlerine konu olmaya devam etmiştir. Tavâif dönemi şâirlerinin yaptığı gibi bu dönem şâirleri de, sevgilinin güzelliğini tasvir ederken onun dış görünüşünü bazı bitkilerin fizyolojik yapısına benzetmişlerdir. el-A'ma et-Tuteytulî'nin aşağıdaki beyitlerinde bu durum kendisini açıkta hissettirmektedir. (Basît):

أَرِيْقُ نَعْرِكَ أَمْ بِنْتُ الزَّرَّاجِينِ وَعَزَفُ نَشْرِكَ أَمْ مِسْكُ لِدَارَيْنِ
جِسْمٌ بَرَأَهُ إِلَّا لَهُ حِينَ صَوْرَهُ مِنْ مَاءِ لَوْلُؤَةٍ وَالنَّاسُ مِنْ طِينِ
وَحَاشَ لِيْلَهُ أَنْ يُعْزَى إِلَيَّ بِشَرِّ أَوْ أَنْ يُضَاقَ لِحُسْنِ الْخُرْدِ الْعَيْنِ

Senin ağız suyumu yoksa şarap mı bu? Senin güzel kokun mu, yoksa Dâreyin miskimi bu?

³⁶⁵ *ez-Zehîra*, II, 728; *Kalâ'idu'l-'ikyân*, I, 285-286; *Buġetu'l-multemis*, s. 187-188; *Târîhu'l-fikri'l-Endelusi*, s. 123.

³⁶⁶ *Divânü İbn Hafâce*, s. 10; *Kalâ'idu'l-'ikyân*, IV, 931-940; *Nefhu't-tîb*, III, 334; *el-Kutûfu'l-yâni'a*, s. 224.

³⁶⁷ *Kalâ'idu'l-'ikyân*, IV, 931-947; *Cuzvetu'l-muktebes*, I, 256-257; *Nefhu't-tîb*, IV, 295-298.

³⁶⁸ Nezhun'un hayatı ve şiirleri için bkz. *el-Muġrib fî hule'l-Maġrib*, I, 121; *Buġetu'l-multemis*, s. 530; *Nefhu't-tîb*, IV, 298.

³⁶⁹ *el-Muġrib fî hule'l-Maġrib*, II, 145; *Nefhu't-tîb*, IV, 287; *'Aşru'd-duve'l ve'l-imârât (Endelus)*, s. 266.

Öyle bir vücut ki, Allâh onu yaratırken şeffaf inciden, diğer insanları ise balçıktan yaratmıştır.

Hâşâ Allâh her hangi bir insana nispet edilemez, ya da el değmemiş iri gözlü dilberlerin güzelliğine bağlanamaz. ³⁷⁰

Görüldüğü üzere şâir, sevgilisi için taşıdığı duyguları dile getirirken, onun ağzından akan suları üzümünden yapılmış şaraba benzetmiştir. Etrafa yaydığı hoş kuyuyu ise, Hindistan'dan yüklenip körfez ülkelerinin limanlarına uğrayan, misk ve amber yüklü gemilerden etrafa yayılan kokuyla eş değerde tutmuştur. Allâh'ın bütün insanları balçıktan; onu inci suyundan yarattığını söylediği şiirlerinde bedî ve teşbih sanatlarını kullanmıştır. Şâir İbn Hâfâce ise, sevgilisinin Perşembe günü sabahın erken vaktinde, kendisiyle vedalaşıp ayrıldıktan sonra geri dönüp, kendisinin terk ettiği evin önünde durarak beraberce geçirdikleri günleri hayâlinde canlandırmaya başlamıştır. Bu duygular içinde ağlamaktan gözlerinin kör, kulaklarının hiçbir şeyi duymaz oluşunu; ruhunun onun peşinden gittiği için kendisinin sadece nefes alıp veren kuru bir ceset haline gelişini dile getirdiği gazel türü şiiri şöyle başlar. (Tâvil):

هُم رَحَلُوا يَوْمَ الْخَمِيسِ غَدِيَّةً	فَوَرَّعْتُهُمْ لَمَّا اسْتَقَلُّوا وَوَرَّعُوا
وَلَمَّا تَوَلَّوْا وَلَّتِ النَّفْسُ أَنْفَرَهُمْ	فَقُلْتُ: ارْجِعِي قَالَتْ لِي: أَيْنَ أَرْجِعُ
وَلِي حَسَدٌ فِيهِ لَحْمٌ وَلَا دَمٌ	وَلَا هُوَ إِلَّا أَغْطُكُمْ تَتَفَقَّعُ
وَعَيْنَانِ قَدْ أَغْمَاهُمَا كَثْرَةُ الْبُكَاءِ	وَأُذُنٌ عَصَتْ عَذَالَهَا لَيْسَ تَسْمَعُ

Onlar Perşembe günü erkenden gittiler göçtüklerinde onlarla vedâlaştım, onlar da vedâlaştı.

Dönüp gittiklerinde ruhum da onların peşinden gitti dön dedim; nereye döneyim dedi.

Benim bir vücudum var ki, onda ne et var ne de kan, ancak o tınlayan ke-

³⁷⁰ Dâreyn: Hindistan'dan yüklediği parfümleri ve esansları Haliç körfezine getiren geminin demir aldığı bir liman adı. Bilgi için bkz. 'Aşru'd-duvel ve'l-imârât (Endelus), s. 266-267.

miklerden başka birşey değil.

Çok ağlamaktan kör olan iki gözüüm, kınıyanlara baş kaldıran bir kulağım var ki o da duymaz. ³⁷¹

1.3.6. Zûhd Şiirleri

İslâmiyet'ten önce Arap Yarımadasının muhtelif bölgeleri değişik dinlerin ve inançların tesiri altında kalmış, maddî ve putperest bir hayatın sürmesinin yanında buraya değişik dönem ve zaman içinde hak dinleri gönderilmişti. Araplar, bu dinlere gönderilen peygamberlerin şeriâtlarını kabul etmişlerdi. Ancak Hz. İbrâhîm ve oğlu Hz. İsmâ'il'den sonra uzun süre peygamber gönderilmeyince yeniden putlara tapmaya başlamışlardır. Putperestliğin yanında Yahudiliği, Hıristiyanlığı, Mecusiliği ve Hanîf dînini de benimseyenler vardı ³⁷².

Araplar bu hayatı yaşarlarken de; arzularının, hislerinin, nefislerinin ve hayvânî duygularının seslerine kulak vererek yaşamlarını idâme ettirmekteydiler. Dola-yısıyla dinî konuların, Câhiliye dönemi şâirlerinin şiirlerinde pek fazla işlenmediği görülür. Bunun yerine mükemmel insan tipinin özellik ve meziyetlerinden bahseden edib ve şâirler; ölüm karşısında insanın âciz ve çaresizliğini, hayat tecrübelerini aksattıran nasihatler ve insanları dünyaya bağlayan nimetlere önem vermemelerini, azla yetinip kendi el emekleriyle geçinerek, Allâh'a yönelmeleri gerektiğini ifade eden Zûhd konularını işlemişlerdir. Bu durum insanların tek bir Allâh'a yönelmelerine ve ondan başka bir ilâh bulunmadığına davet eden İslâm dîninin gelişine kadar sürmüştür ³⁷³.

İslâm dininin gelişiyile birlikte tarihe karışan putperestlik duygularını, putlara olan yeminleri, içki içme, intikam alma vs. gibi düşüncelerin yerine, Allâh'a şirk koşmayan, sâlih amel işleyen, dünya hayatına gerektiğinden fazla önem vermeyen,

³⁷¹ 'Aşru'd-duve'l ve 'l-imârât (Endelus), s. 268.

³⁷² İbn Hişâm, es-Siyretu'n-nebeviyye, nşr. Mustafa es-Sekâ' I-IV, Beyrut, I, 79; Çağatay (Neşet), İslâm Tarihi, Ankara, 1993, s. 25, 131.

tevhit, takvâ, cihât, cennet gibi İslâmî mevhumlara inanan veya benimseyen, Câhiliye Araplarından yeni bir toplum meydana getirme hedeflenmiştir. Böylece İslâmiyet'in daha ilk yıllarında, Hz. Peygamberin *Dünyada zâhit ol ki, Allâh da seni sevsin, malınla zâhit ol ki insanlar seni sevsin* sözüne mazhar olan ve dünya nimetlerinden elini ayağını çekmeye başlayan Müslümanların sayısı zamanla çoğalmaya başlamıştır. Bunların başında Hz. Peygamberin bütün kavil ve fiilini kendilerine örnek alan Hz. Ebû Bekr, Hz. Ömer, Hz. 'Alî, 'Abdullâh b.Ömer ve Ebû Zerri'l-Ğıffârî gelmektedir ³⁷⁴.

Yukarıda görüldüğü gibi, İslâm'ın önem verdiği başlıca değerlerden biri zûhddür. Fetihlerle birlikte Müslümanların diğer milletlerle kaynaşmasıyla İslâmiyeti benimseyen toplumlar, önceki kültürlerindeki birtakım inanç ve itikatlarını da bu yeni çevreye uydurmuşlardır. Dolayısıyla ilk dönemlerdeki zûhd anlayışı ile diğer milletlerle beraber gelen zûhd anlayışı birbirinden oldukça farklılık arz ettiğinden yepyeni bir zûhd anlayışı ortaya çıkmıştır. Söz konusu farklılık; Bağdat, Şâm ve Mısır'da yaşayan ve İslâmiyeti benimseyen Hristiyanlarda bariz bir şekilde görülmektedir ³⁷⁵.

Dünya nimetlerinden el çekip, ahiret hayatına yönelme düşüncesi gerçek anlamda Emevîler döneminin sonlarına doğru, Irak halkı arasında ortaya çıkmış ve buradan da diğer İslâm ülkelerine yayılmaya başlamıştır. Bunda Endülüs Emevîler döneminin başlangıcından yıkılışına kadar süren fitne, iç çekişme ve daha sonra iktidara gelen vâliler dönemi hükümdarlarının halka yapmış oldukları siyasî baskı ve zulmün etkisi de büyük olmuştur. İşte bu karmaşık ortam içinde giderek yaygınlık kazanan zûhd hayatı, Bağdat, Basra, Kûfe gibi şehirlerde kısa sürede yaygınlık kazanmıştır ³⁷⁶.

³⁷³ *el-Edebu'l-'Arabî fi'l-Endelus*, s. 216; *Arap Edebiyatı Tarihi* (Câhiliye Dönemi), s. 86.

³⁷⁴ *el-Edebu'l-'Arabî fi'l-Endelus*, s. 216.

³⁷⁵ *'Asru'd-duve'l ve'l-imârât (Endelus)*, s. 347; *el-Edebu'l-'Arabî fi'l-Endelus*, s. 217.

³⁷⁶ *el-Edebu'l-'Arabî fi'l-Endelus*, s. 217-218.

Toplunun yaşantısını bütünüyle etkisi altına alan Zûhd hayatı; halîfe, emîr ve devletin ileri gelenleri kadar bu dönem şâirlerini de etkisi altına almayı başarmış, dolayısıyla pek çok şâir şiirlerinde İslâm ruhunu, ahlâk ve fazilet gibi sayısız İslâmî unsurları içeren konuları işlemeye özen göstermişlerdir. Emevîler döneminde yaşayan ve Zûhd şiirlerinde İslâmî mefhumlara oldukça önem veren şâirlerden başka; hiciv, eğlence, müstehcenlik ve gayri ahlâkî şiirleri de işleyen şâirlerin varlığından bahsedilmektedir. Bu şâirlerin öncülüğünü el-Ferazdak yapmıştır. Şâir aşağıdaki beyitlerinde şeytanı ağır bir dille hicvettiği ve ona yetmiş asır itâatte bulunduğu için pişman olduğunu dile getirmiştir. (Tavîl):

أَطَعْتُكَ يَا إِبْلِيسَ سَبْعِينَ حِجَّةً	فَلَمَّا انْتَهَى شَيْئِي وَتَمَّ تَمَامِي
فَرَرْتُ إِلَى رَبِّي وَأَيْقَنْتُ أَنِّي	مُلَاقٍ لِأَيَّامِ الْمُنُونِ حِمَامِي
وَلَمَّا دَنَا رَأْسُ الْيَتِي كُنْتُ خَائِفًا	وَكُنْتُ أَرَى فِيهَا لِقَاءَ لِرَامِ
خَلَفْتُ عَلَى نَفْسِي لِأَجْتَهْدُهَا	عَلَى خَالِهَا مِنْ صِحَّةٍ وَسَقَامِ

Ey iblis! Sana yetmiş asır itâat ettim. Saçım beyazladığında anladım ki, ömrüm tamamlandı.

Muhakkak bir gün ölümle karşılaşacağımı anladığımda Rabbime kaçtım.

Korkmuş olduğum şeyin (ölüm) yaklaştığında bunda ölümle karşılaşacağımı görüyordum.

*Hastalığımda ve sağlığımda Allâh'a ibâdet edeceğime kendi nefsim'e yemin ettim.*³⁷⁷

Halîfe III. 'Abdurrahmân dönemi şâirlerinden ve İbn Beşkuvâl (ölm. 578/1183)'ın *Kitâbu 'ş-şıla* adlı eserinde belirttiği gibi döneminin tek Zûhd ve takvâ şâiri olan Ebû Veheb 'Abdurrahmân el-'Abbâsî el-Kurtubî (ölm. 344/954)³⁷⁸, aşağıdaki beyitlerinde, başını sokabilecek ne bir evi, üzerinde yatabilecek ne bir yatağı,

³⁷⁷ Konuyla ilgili geniş bilgi ve beyitlerin tamamı için bkz. *Dîvânü'l-Ferezdak*, II, 279; *el-Edebu'l-'Arabî fî'l-Endelus*, s. 218-219.

³⁷⁸ *el-Muğrib fî hule'l-Mağrib*, I, 58-59; *Nefhu't-tîb*, III, 207.

giydiği elbiseden başka ne bir elbisesi ve ne de kıyıda köşede birikmiş malının bulunmamasına rağmen kendisinin dünyanın en mutlu ve en bahtiyar insanı olduğunu söylemiştir. (Hafif):

أَنَا فِي حَالِي الَّتِي قَدْ تَرَانِي إِنَّ تَأَمَّلْتَ أَحْسَنَ النَّاسِ حَالًا
مَنْزِلِي حَيْثُ جِئْتُ مِنْ مُسْتَقَرِّ آلِ أَرْضِ أَسْقِي مِنَ الْمِيَاهِ زُلَالًا
لَيْسَ لِي كُشُورَةٌ أَخَافُ عَلَيْهَا مِنْ مُغِيرٍ وَلَا تَرَى لِي مَالًا

Ben öyle bir haldeyim ki, eğer araştırırsan durumca insanların en iyisi olduğumu görürsün.

Evim dünyanın yerleşim alanlarından istediğim yerdir, buralarda tatlı sular içirilir bana.

*Ne yağmacıdan korkacağım bir elbisem var, ne de benim bir malımın olduğumu görürsün.*³⁷⁹

‘Abbâsîler döneminde yaşayan edip ve şâirler arasında, zındıklık, dinde şüphe, Mucûn lehviyyât vs. gibi şiirlerin giderek yayılmaya başladığı ve şâirlik hayatının ilk yıllarında arkadaşlarının gitmiş oldukları kötü yolu izlediği daha sonra yaptığı büyük bir hata olduğunu anlayan, Fars asıllı Zâhid Ebu’l-’Aţâhiyye (ölm. 211/826)³⁸⁰, hayatının sonlarına doğru Zuhd şiirlerine ilgi duymuş ve buna yeni anlamlar katarak işlemeye özen göstermiştir. Şâir, Zuhd ile ilgili söylemiş olduğu şiirlerinde; takvâ, dünyaya güvensizlik, ölümün yakınlığı, öldükten sonra hesap gününün mutlaka gerçekleşeceği, dünya nimetlerine gereğinden fazla önem vermekten kaçınılması gibi düşüncelerini şiirlerinde sıkça işleyerek adeta Zuhd şiirin felsefesini yeniden yazmıştır³⁸¹. Bu konuda söylemiş olduğu şiirlerden bazıları şöyledir. (Remel):

³⁷⁹ *Nefhu’l-tîb*, IV, 195; *el-Edebu’l-’Arabî fi’l-Endelus*, s. 220; *‘Aşru’d-duve’l ve’l-imârât (Endelus)*, s. 348.

³⁸⁰ *el-Ededu’l-’Arabî fi’l-Endelus*, s.219; *‘Aşru’d-duve’l ve’l-imârât (Endelus)*, s. 348-349; *Endülüs’ta Hilafet Dönemi Edebi Çevresi*, s. 116.

³⁸¹ *el-Ededu’l-’Arabî fi’l-Endelus*, s. 219-220.

خَاتَمُ الطُّرُقِ الطُّرُقِ
 لِدَوَائِي الْخَيْرِ وَالشَّرِّ
 كَلَّمْنَا فِي غَفْلَةٍ وَالْمَوْتُ يَغْدُو وَيُرُوحُ نَحْ
 إِن كُنْتَ تَنْتَ نَحْ
 أَيُّهَا الْقَلْبُ الْجَمُّوحُ
 دَنْوُ وَتَنْوُوحُ
 عَلَى نَفْسِكَ يَا مَنْكِيْنُ
 لَتَمُوتَنَّ وَإِنْ عَمَّرْتَ مَا عَمَّرَ نَحْ

Ey âsî gönül! Bu tamahkâr göz sana ihanet etti. Hayrın ve şerrin yollarına yaklaşıp uzaklaşman için

Hepimiz gafletteyiz, ölüm gidip geliyor oysa, ey zavallı! Birşeye döğüneceksen, kendi nefesine döğün.

*Öleceksin elbet, Nuh (s.a.v.) kadar olsa da ömrün.*³⁸²

Ana felsefesi, insanın içini temizleyerek Allâh'a yakınlaşmasını sağlamak olan zuhdün, Endülüs'teki gelişimi doğuya kıyasla biraz daha yavaş ilerlemesine rağmen, tematik açıdan doğudakine benzer görünüm arz etmekteydi. Ancak yaklaşık VIII.-IX. yüzyılda Endülüs'te zuhd şirinin başlangıç merhalesi olarak kabul edilen hayatın kısa bir süre zarfında yaygınlık kazandığı görülür. Hatta Tabakât Kitaplarında zühd ve takvâ ehli oldukları bilinen çok sayıda Endülüslü şâirlerin adlarıyla karşılaşılmaktadır. Bu şâirlerin başında, Hilâfet dönemi şâirlerinden İbn 'Abdirabbih, III. 'Abdurrahmân'ın hatîbi Münzir b.Sa'îd el-Belluî (ölm. 355/966)³⁸³ ve yukarıda şiiirlerinden örnekler vermeye çalıştığımız Zâhid Ebu'l-'Atâhiye gelmektedir³⁸⁴.

Abbâsîler dönemi şâirlerinde olduğu gibi Hilâfet dönemi şâirlerinin de Zûhdle ilgili işledikleri konularda dünya hayatının geçici ve fânî, ahiret hayatının ise, kalıcı olduğu; insanların dünyanın cazibesine aldanmamaları gerektiği gibi hususlara sürekli vurgu yaptıkları görülür. *el-Ikdu'l-ferid*'in yazarı İbn 'Abdirabbih, aşağıdaki beyitlerinde emellerin acılara, lezzetlerin sıkıntı ve musibetlere dönüştüğü dünyayı, birinin kuruduğu bir anda diğerrinin filizlenip yeşermeye başladığı bir ağaçlığa ben-

³⁸² *el-Edebu'l-'Arabî fi'l-Endelus*, s. 219.

³⁸³ *Nefhu't-tîb*, I, 374; *'Asru'd-duve'l ve'l-imârât (Endelus)*, s. 348-350.

zetirken teşbih sanatını kullanmıştır. (Tavîl):

أَلَا إِنَّمَا الدُّنْيَا نَضَارَةٌ أَيْكَةِ إِذَا اخْضَرَّتْ مِنْهَا جَانِبٌ حَفٌّ جَانِبٌ
هِيَ الدَّارُ مَا أَلَمَالُ إِلَّا فَحَانِعٌ عَلَيَّهَا وَلَا اللَّذَاتُ إِلَّا مَصَابِ

Dünya ancak bir ağaçlığın parlaklığı gibi değildir? Omanın bir yanı yeşerdiği zaman diğer yanı kurur.

*Orası, üzerinde arzuların ancak fâciâlar, lezzetlerin de ancak felâketler olduğu yurttur.*³⁸⁵

Hilâfet döneminde sıkça işlenen zühd konularından bir diğeri ise; er yada geç her canlının ölümü tadacağı gerçeğidir. Şâir Mûnzir b. Sa'îd el-Bellûî aşağıdaki beyitlerinde içerisi su dolu bir havuza benzettiği ölümden hiç kimsenin kurtulamayacağını, herkesin bundan muhakkak içeceğini, korkunun da ecele faydasının olmayacağını ileri sürdüğü beyitlerine şöyle başlamaktadır. (Münserih):

الْمَوْتُ حَوْضٌ كُلُّنَا نَرِدُ لَمْ يَنْجَحْ مِمَّا نَخَافُهُ أَحَدُ
فَلَا تَكُنْ مُعْرِمًا بِرِزْقِ غَدٍ فَلَيْتَ تَذَرِي بِمَا يُجِي غَدُ

Ölüm bir havuzdur, hepimiz geliriz içmeye, korktuğumuzdan kurtulmayı başaramadı hiç kimse.

Sakin yarının rızıkına düşkün olma, keşke bilseydin yarının ne getireceğini.

386

Endülüs Emevî devletinin yıkılışının ardından bu devletin enkazı üzerine kurulan ve adına Mulûku't-Ṭavâ'if Devletleri denilen sultanlıkların bağımsızlıklarını ilân etmeleriyle ortaya çıkan otorite boşluğun tabîi bir sonucu olarak, Endülüs'ün bütünlüğü açısından tehlikeli bir gelişme olduğuna daha önce de işaret etmiştik. Pek çok edip ve şâirin de içinde bulunduğu bu hayatta toplumda baş gösteren ve gide-rek yaygınlık kazanan eğlence meclisleri, lüks hayata özen gösterme, zevk, sefa ve

³⁸⁴ 'Aşru'd-duve'l ve 'l-imârât (Endelus), s. 348.

³⁸⁵ el-'İkdu'l-ferid, III; 123.

³⁸⁶ Nefhu't-tib, I, 374.

ahlâksızlık gibi toplumun şiddetle reddettiği alışkanlıklar, Zühhd şiirlerinin ortaya çıkmasına zemin hazırlamıştır. Dolayısıyla sefih ve ahlâksızlığın yerine Zühhd anlayış ve yaşantısının giderek halk arasında yayılmaya başlamasıyla sayıları oldukça fazla olduğu bilinen Zühhd ve takvâ ehli şâirler ortaya çıkmıştır ³⁸⁷.

Bu şâirlerin başında, Ebû Ishâk el-İlbîrî lakabıyla bilinen İbrâhîm b. Mesud et-Tecîbî el-Gırnâtî (ölm. 459/1066) ³⁸⁸,nın dönemi şâirlerinden Ebu'l-Hasan et-Tuleytulî ³⁸⁹ gelmektedir. Ömrünün büyük bir bölümünü Kurtuba'nın ileri gelen fakih, edip ve yüksek düzeyde kültürlü hocalarından dersler alarak geçiren şâir, çağında oldukça revaçta olan dinî ilimleri öğrenmeyi de ihmal etmemiştir. Müellif İbn 'Âbdilmelik el-Merakkûşî'nin de işaret ettiği gibi, ömrünün geri kalan kısmında kendini ibâdete veren et-Tuleytulî, Şukbân nehri üzerinde bulunan ve kendine âit olan bahçesinin içinde ilim ve edebiyat erbâbının gidip geldiği, Rabiât et-Tuleytulî adının verildiği bir râbitasının olduğu bilinmektedir. Ömrünün sonlarına doğru iyice yaşlanan şâir, her şeyden elini eteğini çekmiş ve kendini ibâdete vererek, meşhur ed-Dürü'l-Mufaşşal adlı eserinin muhtelif sayfalarında, zühdle ilgili pek çok şiire yer vermiştir. Dost ve yakınlarına öğüt ve nasihat niteliğinde yazdığı beyitleriyle, zühhd ve takva ehlinin takdirini kazanırken, daha önceleri yazmış olduğu gazel, aşk ve eğlence türü şiirlerinden tövbe etmiştir. Zühdle ilgili yazmış olduğu kasîdelerinden bazıları şöyledir. (Tavîl):

فَدَعْنِي لِأُخْرَى يَنْفَتِحَ لَكَ بَابُهَا	إِذَا سُدَّ بَابُ عَنْكَ مِنْ دُونِ حَاجَةٍ
وَيَكْفِيكَ سَوَاتِ الْأُمُورِ اجْتِنَابُهَا	فَإِنَّ جِرَابَ الْبَطْنِ يَكْفِيكَ مِلْوَةً
رُكُوبَ الْمَعَاصِي يَجْتَنِبُكَ عِقَابُهَا	وَلَا تَكُ مَبْدَالًا لِعَرْضِكَ وَاجْتِنِبْ

Bir kapı ihtiyacımı görmeden yüzüne kapatılırsa, onu bırak başkasına git, onun kapısı açılır sana.

Karnımı doyuracak dağarcığın dolusu sana yeter, kötü alışkanlıklardan

³⁸⁷ ez-Zehîra, I, 372; Târihu'l-edebi'l-Endelusi - 'aşru't-Tavâ'if ve'l-Murâbitîn-, s. 130.

³⁸⁸ ez-Zehîra, II, 797; Cuzvetu'l-muktebes, s. 294.

³⁸⁹ Fehrese, s. 418; Buğyetu'l-multemis, s. 1212.

kaçınman sana yeter.

*İrzını savuran biri olma, kötülüklerden uzak dur ki cezaları da senden uzak dursun.*³⁹⁰

Yukarıdaki beyitlerden de anlaşılıyor ki, şâir ve zâhid et-Tuleyţulî, rızkının azlığından şikayette bulunan arkadaşına seslenerek, bundan dolayı umutsuzluğa kapılmamasını, zira bir kapı kapanırsa kendini yoktan var eden Allâh'ın bir diğerini açmaya kâdir olduğuna inanmasını istemektedir. Şükür etmek için karnının doymasının yeterli olacağını aksi halde sonunda pişman olacağı kötü şeylerle karşılaşacağını fakat bunun da bir fayda sağlamayacağını kötülüklerden uzak durulmasını, ırzında aşırılığa kaçılmamasını ve günah işlemekten sakınılmasını tavsiye etmiştir.

Mulûku't-Tavâ'if döneminde işlenen Zuhd konularından bir diğeri de ölümün muhakkak gerçekleşeceği ve bütün canlıların ölüm şerbetini er veya geç içecekleridir. Bu konuyu zâhid et-Tuleyţulî aşağıdaki beyitlerinde çok güzel bir şekilde dile getirmiştir. Şâir ölüm ziline sürekli çalmasına rağmen insanların gecelerini gaflet uykusunda geçirmelerine hayret ettiğini ve ibâdetsiz Allâh'ın huzuruna giden insanın durumunu hiçbir hazırlık yapmadan kuru bir araziye yolculuğa çıkan insanın durumuna benzeterek teşbih sanatını kullanmaya özen göstermiştir. (Basît):

فَكَيْفَ لَمْ يَحْفُكْ الْمِهَادُ	الْمَوْتُ يَرْعَاكَ كُلَّ حِينٍ
وَالْأَرْضُ قَفَرٌ وَلَا مَرَادُ	مَا حَالُ سَفِيرٍ بِفَيْرَزَادٍ
تَأْمَنُ إِذَا رُوِيَ الْعَبَادُ	فَنَابِهَا لِلتَّقَى بُرُوجًا

Ölüm seni her an takip ediyor, nasıl olur da yatak seni rahatsız etmiyor.

Nedir bu azıksız yolculuğun durumu, yer kurak ve hiçbir mera yok.

*Sen orada takva için burçlar yap ki, kullar korkutulduğu zaman güvende olsun.*³⁹¹

³⁹⁰ Konuyla ilgili geniş bilgi için bkz. 'Aşru'd-duve'l ve'l-imârât (Endelus), s. 349; Târîhu'l-edebi'l-Endelusi - 'aşru't-Tavâ'if ve'l-Murâbiîn-, s. 133.

³⁹¹ eş-Şıla, s. 136.

Zühd ve zikir meclislerinin giderek yaygınlık kazandığı Endülüs'te İbn Meserre (ölm. 319/931)³⁹² ile filizlenen, Ebu'l-'Atâhiye ve Ebu'l-Hasan et-Tuleytulî ile gelişen zühd hayatı, Mulûku't-Tavâ'if döneminde, Ebû İshâk el-İlbîrî ile zirveye ulaşmıştır. Gırnâta'nın önde gelen âlim ve takvâ ehlinde olan el-İlbîrî'nin, Endülüs'te gelişme gösteren zühd şiirinin yayılmasında büyük gayret ve çabası olmuştur ³⁹³. Hatta dönemin şâirlerinden olup kerametleriyle tanınan Tulaytulalı İbnu'l-'Aşşâl dahi onun şiirlerinden etkilenmiştir ³⁹⁴. Şâir şiirlerinde dünya nimetlerinin fazla önemsenmemesi, insanın kendini ibâdete vermesi, sürekli Kur'ân okuması ve ölümün şiddetinden korkması gibi konuları işlemiştir. Şâir el-İlbîrî ise, aşağıdaki beyitlerinde, öldükten sonra cenazesine katılacak olan eş ve dostlarına seslenerek kendisi için dua etmelerini günahlarının affı için Allâh'a yalvarmalarını, aksini bilseler dahi kendisini iyilikleriyle anmalarını istemiştir. Şâir ey kardeşlerim dediği beyitlerine şöyle başlamaktadır (Tavîl):

فَمَا إِخْوَتِي مَهْمَا شَهِدْتُمْ حَنَازِي فَقُومُوا لِرَبِّي وَاسْأَلُوهُ نَجَاتِي
وَحَدُّوا ابْتِهَالًا فِي الدُّعَاءِ وَاخْلَصُوا لَعَلَّ إِلَهِي يَقْبَلُ الدُّعَوَاتِ
وَقُولُوا حَمِيلاً إِنْ عَلِمْتُمْ خِلَافَهُ وَأَعِضُّوا عَلَيَّ مَا كَانَ مِنْ هَفَوَاتِي

Ey kardeşlerim! Ne zaman benim cenazemde bulunursanız, Allâh için kıyâma durun ve ondan benim kurtuluşumu isteyin.

Duâda iyice yalvarın ve ihlaslı, samimi olun, umulur ki, Allâh'ım duâları kabul eder.

*Aksini bilerseniz dahi iyi söz söyleyin, geçmişteki hata ve yanlışlarıma göz yumun.*³⁹⁵

³⁹² *Cuzvetu'l-muktebes*, s.58; *Nefhu't-tib*, III, 178; *Târîhu'l-edebi'l-Endelusi - 'aşru't-Tavâ'if ve 'l-Murâbitîn*-, s. 135.

³⁹³ *Târîhu'l-edebi'l-Endelusi - 'aşru't-Tavâ'if ve 'l-Murâbitîn*-, s. 135.

³⁹⁴ a.e., s. 135-136.

³⁹⁵ Şiirlerin tamamı için bkz. *Târîhu'l-edebi'l-Endelusi - 'aşru't-Tavâ'if e 'l-Murâbitîn*-, s. 137.

Zühhd alanında gerçek bir sanatçı olma özelliğine sahip olan el-İlbîrî, kasîde yöntemine yeni bir anlayış getirerek, alışlagelmiş yöntemden farklı bir yol izlemiştir. Meselâ söylemiş olduğu kasîdenin son mısrasının son kelimesinde baştan sonuna kadar tek bir kâfiye kullanmıştır. Bunun en bariz örneğini lafzı'l-Celâleyi cennetle ilgili söylediği ve insanların gaflet içinde olduklarını, Allâh'tan başka sığınacak bir kimsenin bulunmadığını, ona sığınanların kurtuluşa erdiklerini, bunun yolunun da gecenin yarısında kalkarak Allâh'a ibâdet ve Kur'ân okuyarak geçirmekle mümkün olacağını dile getirdiği şu beyitlerinde kullandığında görebiliriz. (Serî):

يَا أَيُّهَا الْمُغْتَرُّ بِاللهِ	فَرَّ مِنَ اللهِ إِلَى اللهِ
وَلَذِيهِ وَاسْتَأْذَنَ مِنْ فَضْلِهِ	فَقَدْ نَجَا مَنْ لَأَذٍ بِاللهِ
وَقَمَّ لَهُ وَاللَّيْلُ فِي جُنْحِهِ	فَحَبَّذَا مَنْ قَامَ اللهُ
وَأَثَلُ مِنَ الْوَحْيِ وَلَوْ آيَةً	تُكْسَى بِهَا نُورًا مِنَ اللهِ

Ey Allâh'tan habersiz gafil insan, Allâh'ın gazabından Allâh'ın rahmetine kaç.

Ona sığın ve onun lütfundan iste, Allâh'a sığınan kurtuluşa ermiştir.

Gecenin bir bölümünde onun için kıyâma kalk, Allâh için kıyâma kalkan kişi ne güzeldir.

*Bir âyet dahi olsa vahiyden (Kur'ân) oku ki, Onun sayesinde Allâh tarafından bir mura bürünesin.*³⁹⁶

Yaklaşık elli üç beyitten oluşan ve yukarıda da bir kısmını zikrettiğimiz kasîdenin başından sonuna kadar tek bir kâfiye kullanan şâir, Endülüs Zühhd şiirine de yeni bir yöntemle katkıda bulanmaya çalışmıştır. Yine şâir aynı yöntemi, Mine'n-Nâr, 'Alâ'n-Nâr ve fi'n-Nâr diye bitirdiği cehennemle ilgili söylemiş olduğu yaklaşık otuz sekiz beyitlik bir kasîde de daha kullandığı şiirleri günümüze kadar ulaşmıştır. Büyük bir ustalıkla söylemiş olduğu bu kasîdenin bazı beyitleri şöyledir (Serî):

³⁹⁶ 'Aşru'd-duve'l-ve'l-imârât (Endelus), s. 355.

وَيُلِ الْأَهْلَ النَّارِ فِي النَّارِ مَاذَا يُقَاسُونَ مِنَ النَّارِ
تَنَقَّدُ مِنْ غَيْظٍ فَتَغْلِي بِهِمْ كَمِ رَحْلِ يَغْلِي عَلَى النَّارِ

Ateş içinde bulunan cehennem ehline yazıklar olsun, ateşten niçin sıkılıyorrlar.

O cehennem öfkesinden tutuşuyor ve ateş üstünde kaynayan tencere misâli onları kaynatıyor. ³⁹⁷

Endülüs'ün batısına düşen ve İşbiliyye'ye bağlı olan Şentre şehrinde yaklaşık 440/1048 yılında dünyaya gelen, ömrünün bir bölümü Mulûku't-Tavâ'if döneminde, büyük bir bölümü ise Murâbîtlar döneminde geçen ve zûhd şiirleriyle meşhur olan bir diğer şâir de Bîkâr b. Davûd el-Mervânî'dir ³⁹⁸. Şâir aşağıdaki beyitlerinde, arkadaşına seslenerek; kendini yoktan var eden Allâh'a güvenmesini, yaşlılık gelip çatmadan gençliğinin kıymetini bilmesini ve insanların şerrinden uzak kalmasını istemiştir. (Kâmil):

ثِقْ بِالَّذِي سَوَّاهُ مِنْ غَدَمٍ فَإِنَّكَ مِنْ غَدَمٍ
وَأَنْظُرْ لِنَفْسِكَ قَبْلَ قَرَرٍ عِ السَّنِّ مِنْ قَرَطِ السَّنَدِ
وَاحْذَرْ - وَقِيتَ - مِنَ الْوَرَى وَأَصْحَابَهُمْ أَغْمَى وَأَعْصَمَ

Seni yoktan yaratana güven zira sen yoktan var edilmişsin.

Yaşlılık kapıyı çalmadan ve pişmanlık duymadan önce kendine bak.

İnsanlardan sakın, onlarla, kör ve sağır olarak dost ol ³⁹⁹.

1.3.7. Muvaşşah

Endülüs'te H. V. ve M. XI. asrın başlarında şiir çeşitleri ve konuları gelişip son derece ilerledikten sonra muhdes şâirler yerli halkın Latince şarkılarından etki-

³⁹⁷ *Târîhu'l-edebi'l-Endelusi - 'aşru't-Tavâ'if ve'l-Murabîtin*, s. 138; *'Aşru'd-duve'l-ve'l-imârât (Endelus)*, s. 355.

³⁹⁸ Hayatı ve şiirleri için bkz. *el-Muğrib fi hule'l-Mağrib*, I, 415; *Nefhu't-tîb*, III, 334.

³⁹⁹ *Nefhu't-tîb*, III, 334; *el-Muğrib fi hule'l-Mağrib*, I, 415, *'Aşru'd-duvel ve'l-imârât (Endelus)*, s. 350.

lenmeleri sonucu ortaya yeni bir şiir tarzı daha koymuşlardır. Lirik bir tür olan bu şiire muvaşşah adı vermişlerdir. Bu şiirlerde şâirler diğer klasik kasîdelerde görüldüğü gibi sevgililerine aşklarını ve kalplerinin yanıp tutuştuğunu anlatırken tertip etmiş oldukları bu tarzdaki şiirlerin belagatlı ve güzel olması hususunda birbirleriyle yarışır hale gelmişlerdir. Kolay anlaşılır bir dille yazılan bu şiir tarzı devletin ileri gelenleri başta olmak üzere herkesin beğeni ve takdirini kazanmış olup kısa bir sürede ülkenin dört bir yanına yayılmaya başlamıştır⁴⁰⁰.

Konunun daha iyi anlaşılabilmesi için muvaşşah kelimesinin taşıdığı olduğu mânâyâ bakmak daha uygun olacaktır. Buna göre Arapça'da kuşak şiirleri için kullanılan vuşuh kelimesinin tekili vişâhdir. Bu kelimenin kökü ve taşıdığı mânâlar hakkında çeşitli görüş ve tahminler ortaya atılmıştır. Bazı dil âlimleri el-vişâh kelimesinin anlamını inci ve yakut taşı ile süslenmiş iki katı bir kemer olarak verirken bazıları da ufak farklılıklarla kadınların omzundan koltuk altına doğru çapraz olarak uzattıkları ve bir kemer şeklini alan kuşağa verilen bir ad olarak tanımlamışlardır⁴⁰¹. Dil âlimlerinden Nedim ve Useme Maraşlı ise; bu kelimenin anlamını bazen el-vişâh yani kılıç olarak, bazen de "Teveşşaha fulânûn bi sevbih" yani birinin üzerine giymiş olduğu elbise olarak vermişlerdir⁴⁰².

Yukarıda vermeye çalıştığımız üç ayrı tanımdan vişâh kelimesi meşinden yapılarak, etrafı inci veya yakut taşlarıyla süslendikten sonra kadınların çapraz olarak omuzlarından koltuk altlarına doğru sarkıttıkları ve Endülüslü kadınlara özgü bir çeşit ziynet eşyasıdır. Muvaşşah kelimesinin kısa tanımını yaptıktan sonra bu tarz şiirin çeşitli tanımları da yapılmıştır. Buna göre edebiyat eleştirmenleri ve yorumcuları kesin olmamakla beraber çeşitli görüşler ortaya atmışlardır. *el-Müstetrâf* ın

⁴⁰⁰ Mukaddime, III, 288; *el-Edebu'l-Endelusi -et-tefavvur ve't-tecdid-*, s.401; *Dirâsât fi'l-edebi'l-Endelusi*, s. 182.

⁴⁰¹ İbn Manzûr, *Lisânu'l- 'Arab*, I-XIV, Beyrut, 1388/1964, XV, 305; Tâhir Ahmed ez-Zâvî, *Tertibu'l-Ķâmûsi'l-muĥîṭ*, I-IV, Kahire, 1378/1959, IV, 613-614; *el-Edebu'l-'Arabi fi'l-Endelus*, s. 314.

⁴⁰² Nedîm ve Usâme Maraşlı, *eş-Şihâh fi'l-luġati ve'l-'ulum (Mu'cemu'l-vasîṭ)*, Beyrut, 1975, s. 290.

yazarı el-İşbilî muvaşşahı, özel bir şiir türü olarak tanımlarken, bazıları ise el-İşbilî'nin bu görüşüne katılmayarak, bu şiir türünün Endülüs'ten çok daha önce doğu da muvaşşaha benzer düzgün vezin ve kâfiyeli bir şiir türünün varlığından bahsetmektedir. Yine muvaşşah maddesini kaleme alan Muhammed b. Şeneb el-Cezâirî muvaşşahın tanımını yaparken şarkıyla özdeşleştirip şarkı için bestelenmiş kasîdeler manzumesidir demiştir. İbn Senâ'u'l-Mülk (ölm. 608/1211) *Dâru't-Tirâz* adlı eserinde muvaşşah kelimesinin tanımını yaparken *özel bir vezinde nazmedilmiş bir kelimdir* ⁴⁰³ demekle yetinmiştir. Modern edebiyatçılardan Mustafa 'Uvâd el-Kerîm, *Fennu't-tevşîh* adlı kitabının 17. sayfasında muvaşşah kelimesinin tanımını yaparken; M. IX. asırda Endülüs'te hüküm süren Mervanîler döneminde ilk olarak klasik kasîde vezninde ortaya çıktığını savunmuştur ⁴⁰⁴. Ancak Arap edebiyat tarihçisi Hannâ el-Fâhûrî bu tanımların Endülüs'te ortaya çıkan muvaşşah tarzında şiir sanatını ifade etmede yetersiz olduğunu söylerken; delil olarakta bazılarının iddia ettiği gibi muvaşşahın sadece özel bir vezinle söylenmekle kalmayıp klasik kasîde vezninde pek çok muvaşşah şiirinin bulunduğu ve bunların da şarkı tarzında bestelendiğini göstermiştir ⁴⁰⁵. Genel kanaata göre muvaşşah tamamen alışlagelmiş klasik Arap kasîdesinin vezin ve kâfiyesinin dışında Endülüslülerce nazmedilmiş yepyeni bir şiir türü olarak karşımıza çıkmış, buradan da doğuya intikal etmiştir ⁴⁰⁶.

Muvaşşah tarzı şiirin tamamen Endülüslü muhdes şâirlere ait olduğu ve buradan da Bağdat, Şam ve Kahire başta olmak üzere doğunun muhtelif şehirlerine yayıldığı hususundaki edebiyat tarihçilerinin ortak görüşüne daha önce de işaret edilmişti. Meşhur *ez-Zehîra* adlı eserin yazarı İbn Bessâm (ölm. 542/1147) ⁴⁰⁷ Endülüs'te muvaşşah tarzı şiir sanatını meydana getirme faziletinin Endülüs halkına ait

⁴⁰³ *eş-Şi'r ve'l-bî'e fi'l-Endelus*, s. 103. *Endülüs'te Hilâfet Dönemi Edebî Çevresi*, s. 50.

⁴⁰⁴ *eş-Şi'r ve'l-bî'e fi'l-Endelus*, s. 103.

⁴⁰⁵ *Endülüs'te Hilâfet Dönemi Edebî Çevresi*, s. 50.

⁴⁰⁶ *eş-Şi'r ve'l-bî'e fi'l-Endelus*, s. 103.

⁴⁰⁷ *ez-Zehîra*, I, 22-29 ; *el-Hayâtu'l-'ilmiyye fi 'asri Mulûki 't-Tavâ'if*, s. 354-355.

olduğunu savunurken ⁴⁰⁸ mukaddimenin sahibi İbn Haldûn (ölm. 808/1406)⁴⁰⁹ ise H. III. asrın sonlarında ve M. IX. asrın başlarında Endülüs'te ortaya çıkan muvaşşah sanatı, Mulûku't-Tavâ'if ve daha sonra Murâbîtlar ve Muvahhitler döneminde yetişen şâirler tarafından yeni ölçüler ve yeni vezinler kullanılarak geliştirilmiştir, görüşünü ileri sürmüştür ⁴¹⁰.

Farklı görüşler olmasına rağmen muvaşşahın lirik bir şiir türü olarak H. III. ve M. IX. asrın başlarında Endülüs'te doğduğu görüşü ağırlık kazanmaktadır. Ancak bu şiirin ne zaman doğduğu ve ilk olarak kimler tarafından ortaya atıldığı konusunda edebiyat tarihçileri arasında farklı görüşlerin olduğu görülür. *ez-Zehîra*'nın sahibi İbn Bessâm; Endülüs'te muvaşşah tarzında şiir söyleyen ve bu şiirin vezin-kâfiyesini ortaya koyan ilk kişinin kabreli Muhammed b. Hammud veya Muhammed ed-Darîr olduğunu, daha sonra da İbn 'Abdi Rabbih tarafından olgunlaştırılarak bugünkü hâlini aldığını iddia eder ⁴¹¹. Bir diğer görüşe göre ise İbn Bessâm'ın iddia ettiği gibi Muhammed b. Hammud tarafından değil, emir 'Abdullâh b. Muhammed Mervanî (ölm. 300/912)'nin ⁴¹² saray şâirlerinden ve ed-Dârîrî'nin hemşehrisi olan Mukaddem b. Mu'âfir el-Kabrî ⁴¹³ tarafından ortaya atılmıştır. Bu görüşü destekleyenlerin başında mukaddimenin yazarı İbn Haldun ⁴¹⁴ ve el-Hicazi ⁴¹⁵ gelmektedir.

⁴⁰⁸ *el-Edebu'l-'Arabî fi'l-Endelus*, s.342.

⁴⁰⁹ *ez-Zehîra*, I, 469 ; *Mukaddime*, III, 337 ; *eş-Şi'ru'l-Endelusi-Bahş fi tetavvurih ve haşâ'îşih*, s. 27.

⁴¹⁰ Geniş bilgi için bkz. *Mukaddime*, III, 288; *el-Edebu'l-Endelusi -et-tetavvur ve't-tecdid-*, s. 401; *Doğuştan Günümüze Büyük İslâm Tarihi*, IV, 523; *eş-Şi'ru'l-Endelusi -bahş fi tetavvurih ve haşâ'îşih*, s. 28.

⁴¹¹ *Târihu'l-edebi'l-Endelusi- 'aşru't-Tavâ'if ve'l-Murâbitîn-*, s.228; *eş-Şi'r ve'l-bi'e fi'l-Endelus*, s.206; *eş-Şi'ru'l-Endelusi-Bahş fi tetavvurih ve haşâ'îşih*, s. 27.

⁴¹² *Buğyetu'l-multemis*, II, 447; *el-Edebu'l-Endelusi -et-tetavvur ve't-tecdid-*, s. 400, *el-Edebu'l-'Arabî fi'l-Endelus*, s. 342.

⁴¹³ Müellif Abdulmun'im Hafâcî'nin, İbn Haldûn'dan yapmış olduğu bir nakilde el-Kabrî lakabını el-Ferârî olarak vermiştir. Geniş bilgi için bkz. *el-Edebu'l-Endelusi et -tetavvur ve't-tecdid-*, s. 401-403.

⁴¹⁴ *eş-Şi'r ve'l-bi'e' fi'l-Endelus*, s.106.

⁴¹⁵ *Târihu'l-edebi'l-Endelusi -'aşru't-Tavâ'if ve'l-Murâbitîn-*, s. 228.

İbn Haldun'a göre *el-İkḍul-ferid*'in yazarı Ebû 'Abdullâh Ahmet b. 'Abdirabbih bu tarz şiiri tertip etme sanatını iddia edildiği gibi başkalarından değil el-Ḳabrî'den öğrenmiştir ⁴¹⁶. Yukarıdaki görüşlerden de anlaşılıyor ki Endülüs'te yetişen ilk muvaşşah şâiri, Kabre şehrine mensup, ed-Dâirir ve aynı şehirde, aynı asırda yaşayan ⁴¹⁷ Muḳaddem b. Mu'âfir el-Ḳabrî olmakla beraber, sonradan gelen şâirlerin bu tarz şiiri daha da geliştirerek çok ilerilere taşımalarından dolayı her iki şâirinde muvaşşahaları sadece yazılı eserlerde kalmıştır ⁴¹⁸.

Ancak H. IV. asrın sonlarında ve V. asrın başlarında muvaşşahı geliştirerek telli musikî aletleri eşliğinde şarkı şeklinde düğünlerde, eğlence meclislerinde hasat mevsimlerinde erkekli kadınlı bütün tabakaların katıldığı ⁴¹⁹ bir şarkı türü hâline getiren ilk kişinin Mulûku't-Ṭavâ'if dönemi hükümdarlarından el-Merriye hâkimi Mu'tasim b. Şümâdiḥ et-Tecibi (ölm. 484/1106) ⁴²⁰,nin saray şâirlerinden 'Ubadetu'l-Ḳazzâz (ölm. 435/1038) ⁴²¹ olduğu söylenmektedir. Hatta el-Alem Batalyevisi'nin Ebû Bekr b. Zuhr (ölm. 595/1199) ⁴²²,ün el-Ḳazzâz'ın hakkında şöyle dediğini nakletmektedir ⁴²³. Bütün muvaşşah yazarları aşağıda verilen muvaşşahalardan dolayı Ubadetu'l-Ḳazzâz'ın çoluk çocuğudur. Zira el-Ḳazzâz bu muvaşşahasıyla benzer türde şiir söyleyen bütün şâirlerin hocası olmuştur.

بَدْرٌ تَمَّ شَمْسُ ضُحَى غَضْنُ تَقَا مِنْكَ شَم
مَا أَتَمَّ مَا أَوْضَحَا مَا أَوْزَقَا مَا أَتَمَّ

⁴¹⁶ *Mukaddime*, III, 288-289; *eş-Şi'r ve'l bi'e fi'l-Endelus*, s.106; *Târiḥu'l-edebi'l-Endelusi*- 'aşru't-Ṭavâ'if ve'l-Murâbiṭin-, s. 228.

⁴¹⁷ *eş-Şi'r ve'l bi'e' fi'l-Endelus*, s. 106-107.

⁴¹⁸ *Mukaddime*, III, 289; *el-Edebu'l-Endelusi* -et-teṭavvur ve't-tecdid-, s. 402.

⁴¹⁹ *Târiḥu'l-edebi'l-Endelusi*- 'aşru't-Ṭavâ'if ve'l-Murâbiṭin-, s. 222.

⁴²⁰ *Vefeyâtu'l-a'yân*, V, 40-41; *Ḳalâ'idu'l-iḳyân*, I, 48-49; 'Aşru'd-duvel ve'l-imârât, (Endelus), s. 148.

⁴²¹ *Ḳalâ'idu'l-iḳyân*, I,14 ; *el-Muğrib fi ḥull'l- Mağrib*, II, 134 ; 'Aşru'd-duvel ve'l-imârât , (Endelus), s. 155-157.

⁴²² *el-Muğrib fi ḥull'l- Mağrib*, I, 271; *el -Mu' cib*, s.142.

⁴²³ *Ḳalâ'idu'l-iḳyân*, I, 14; 'Aşru'd-duvel ve'l-imârât , (Endelus), s. 155.

لَا حَرَمَ مَنْ لَمَحَا قَدْ عَشِقَا قَدْ حُرِمَ

O sevgili, doğduğu zaman bir dolunay, parladığı zaman bir güneş, çiçek verdiğinde taze bir dal ve koktuğunda da misk gibidir.

Ne hoş serpilmiş ne aşık gözükmekte, ne güzel yeşillenmiş,

*Omun o hoş kokusu nasıl yayılmış her görenin ona aşık olması şüphesizdir. Ancak, görenler hep ona kavuşmaktan mahrumdurlar.*⁴²⁴

İddialara göre, Mulûku't-Ṭavâ'iflerin hüküm sürdükleri çağda muvaşşah tarzında şiir yazarlardan hiçbiri bu konuda 'Ubadetu'l-Ḳazzâz'ın önüne geçememişlerdir.

Edebiyat tarihi kaynaklarında 'Ubadetu'l-Ḳazzâz'dan sonra bu alanda yetişen ikinci kişinin ise yine Mulûku't-Ṭavâ'if dönemi Tuleytula (Toledo) hükümdarı Me'mûn b. Zûnnûn'in şâirlerinden İbn Erfâ're'se'nin⁴²⁵ olduğu rivayet edilmektedir. Şâir aşağıdaki muvaşşahasına çok güzel başlamıştır.

الْعُرْدُ قَدْ تَرَرْتُمْ بِأَبْدَعِ تَلْحِينِ
وَسَقَتِ الْمُنْذَابُ رِيَاضَ الْبَسَاتِينِ

'Ud, pek hoş nağmeler terrennüm ediyor. Kanallar bostanların çiçeklerini suluyor.

Ve şâir muvaşşahasına şu beyitle son verir:

تَخْطُرُ وَلَا تُسَلِّمُ عَصَاكَ الْمَأْمُونُ
مُرُغُ الْكَتَابِ يَخْشِي بِنَ ذِي النُّونِ

Geçiyorsun selam vermiyorsun. Belkide Me'mûn'un,

⁴²⁴ el-Edebu'l-Endelusi -et-teṭavvur ve't-tecdîd-, s. 402; Târihu'l-edebi'l-Endelusi-'aşru't-Ṭavâ'if ve'l-Murâbiṭîn-, s. 230-232; 'Aşru'd-duvel ve'l-imârât (Endelus), s. 160.

⁴²⁵ Geniş bilgi için bkz. el-Edebu'l-Endelusi (Heykel), s. 138; el-Edebu'l-Endelusi -et-teṭavvur ve't-tecdîd-, s. 402.

Birlikleri dehşete düşüren Zûnmun oğlu Yahyâ' sını. ⁴²⁶

Daha önce de işaret edildiği gibi, H. III. ve M. IX. asrın başlarında ortaya çıkan ancak H. IV. ve V. M. X. ve XI. asırda giderek yaygınlık kazanan ve eski Arap kasîdelerinden farklı bir şiir sanatı haline gelen muvaşşahın Endülüs yarımadasına özgü bir şiir olup olmadığına dair çok sayıda doğulu ve batılı edebiyat tarihçisi görüş beyan etmiştir. Bu görüşler iki ana başlık altında toplanabilir.

Birinci görüşe göre: Endülüs'e özgü bir şiir olan muvaşşah, Arapça olmayan, Fransızca ve mahalli lehçelerle söylenen şarkılardan esinlenerek geliştirilen yepyeni bir sanat tarzıdır. Bu görüşü destekleyenlerin başında yeni edebiyat tarihçisi Mustafa Avad Kerim gelmektedir. ⁴²⁷ Ancak Amerikalı müsteşrik Nykl ve Alman müsteşriki Martin Hartmen, Mustafa 'Avad'ın görüşlerinin aksine bir görüş beyan ederek Endülüs'te ortaya çıkan ilk muvaşşah şiirinin mahalli lehçelerden değil, I. Abbâsî dönemi şâirlerinden Ebû Nuvâs'ın şarkı türü şeklinde nazmetmiş olduğu beyitlerinden kıtalar alınarak meydana getirilen bir şiir türü olduğunu ve klasik Arap şiirine dayandığını iddia etmişlerdir ⁴²⁸.

İkinci görüşe göre: Muvaşşah Endülüslü olup doğu klasik şiiri olan kasîde ve musammattan büyük ölçüde etkilenecek şekilde ortaya çıkmıştır. Bu görüşü destekleyenlerin başında ise; Arap edebiyatı tarihçisi Şevkî Dayf gelmektedir. Müellife göre, muvaşşahın bir Endülüs şiiri olduğunu ancak, Cevdet er-Rekâbî ve Fuat Recaî'nin iddia ettikleri gibi XI. asırda ortaya çıkan Torbato (gezici) şâirlerinin şiirlerinin yanı sıra vicdâni (La Cahnson Courtaise) türkülerden ve Hristiyan kiliselerden etkilenecek şekilde ortaya çıktığını kabul etmektedir ⁴²⁹. Buna delil olarak da muvaşşahın etkilendiği veya etkisi altına almaya çalıştığı yukarıda geçen döneme ait İspanyol türü hiç-

⁴²⁶ Mukaddime, III, s. 290.

⁴²⁷ *Târîhu'l-edebi'l-Endelusi -'aşru't-Tavâ'if ve'l-Murâbiîn-*, s. 226; *el-Edebu'l-Endelusi -et-tefavvur ve't-tecdid-*, s. 410-411.

⁴²⁸ *eş-Şi'r ve'l-bi'e fi'l-Endelus*, s.111; *el-Edebu'l-Endelusi -et-tefavvur ve't-tecdid-*, s. 411.

⁴²⁹ *eş-Şi'r ve'l-bi'e fi'l-Endelus*, s. 113.

bir şarkıya rastlanmadığını gösterirken doğuda Diku'l-Cinn el-Hımsî (ölm.235/849)⁴³⁰ tarafından nazmedilmiş el-musemmat şeklinin Endülüs'te görülen muvaşşahın asıl kaynağı olduğu görüşünü savunmaktadır ⁴³¹. Bir diğer ifadeyle Endülüs-Emevî devletinin yıkılmasının ardından bunun enkazı üzerine XI. asırda kurulan Tavâif devletleri döneminde Endülüslü şâirlerin doğulu meslektaşlarını her konuda taklit ettikleri gibi kaybolan birliği ve beraberliği tekrar sağlamak amacıyla muvaşşah alanında da onları taklit ettikleri görülür. Görüşler her ne doğrultuda olursa olsun muvaşşahlarında Endülüs te gelişme gösteren muhdes ekollerin arasında yerini almış olması bütün edebiyatçıların ortak görüşüdür ⁴³².

Endülüs tarzı muvaşşahların klasik Arap kasîdesindeki tüm konuları içerirken bazı farklı özelliklere de sahip olduğu görülmektedir. Bu özellikleri şu şekilde sıralayabiliriz: Klasik şiir tarzından farklı olarak belli bir kaide ve vezne sahiptir. Muvaşşahların bir kısmı Halîl b. Ahmet el-Ferâhîdî'nin aruz kalıplarına uyarken bir diğer kısmı hiç uymamaktadır. Bazen Câhiliye döneminden günümüze kadar dolaylı yollarla ulaşan klasik Arap şiir vezniyle uyum içinde olurken, çoğu zaman bu vezne uymadığı görülür. Klasik kasîde ve Arapça'nın dışında herhangi bir dilin kullanıldığı söz konusu değildir. Endülüslü muvaşşahların bazı beyitlerinde mahalli lehçenin yanı sıra zaman zaman da yabancı kelimeler hâkim olmuştur. Klasik şiirin tam aksine muvaşşah tarzı şiirin beste ve şarkıyla yakından alakalı olmasıdır ⁴³³.

Yukarıda sıralanan Endülüs tarzı muvaşşahların özelliklerinden, Endülüslü şâirlerin bu konuda tek bir vezin ve tek bir kâfiye kullanmadıkları anlaşılmaktadır. Onlar açısından nanelere göre vezin bulmak oldukça kolay ve basit; vezinlere göre naneler bulmak ise oldukça zordur. Dolayısıyla nanelere (şarkı) uygun yapılan bu muvaşşahlar, bazen el-Halîl'in meydana getirdiği vezinlere uyarken, bazen de bu-

⁴³⁰ *'Aşru'd-duvel ve 'l-imârât , (Mısır-Şam), s.175-176.*

⁴³¹ a.e., s.113-114.

⁴³² a.e., s.114.

⁴³³ *Târîhu 'l-edebi 'l-Endelusi - 'aşru 't-Tavâ'if ve 'l-Murâbiîn-, s. 235.*

nun dışına çıkıp kendine özgü yeni bir vezin ortaya çıkarmıştır ⁴³⁴.

Endülüse özgü muvaşşaha türü şiirler; klasik Arap şiirlerinin tam tersine, alışlagelmiş katı aruz kalıplarının dışına çıktığı ve tek tip kâfiye ve vezin düzenine uymadığı için edebiyat yorumcuları tarafından Arap şiirinde bir devrim olarak değerlendirilmiştir. Buna göre klasik şiirde olduğu gibi sadece beyitlerden değil; biri tam beyitler, diğeri ise mısralar ihtiva eden, iki kısımdan meydana gelmiştir. Bunlara genellikle **cüz** beyit adı verilir. ⁴³⁵ En mükemmel olanı ise bir ya da iki beyitle başlayandır. Giriş kısmına **matla -mezheb** veya **gusun/ağsan** denir. İlk **kufi** a matla adı verilir ve iki veya dört satırdan meydana gelir. ⁴³⁶ Eğer giriş iki beyitten oluşan bir parçadan ibaretse, buna göre her beytin ilk mısraları kendi aralarında, ikinci beytin mısraları yine kendi aralarında kâfiyeli olur. Daha teknik bir ifadeyle her muvaşşah matla ile başlamak zorunda değildir. Zira muvaşşah matla ile başlarsa **tam**, matlasız başlarsa **akra'** adını alır ⁴³⁷.

Giriş (mezheb)'den sonra asıl kıtaları oluşturan cüz veya **beyit** gelir. Beyit ise iki kısma ayrılır. Beytin ilk kısmı muhtelif sayıda mısradan oluşur. Bunlar kendi aralarında yukarıdan aşağıya veya aşağıdan yukarıya doğru çaprazlanarak kâfiyeleşmiştir ⁴³⁸. Ancak bu kâfiyeler; mezheb veya gusn'a ait değildir. Muvaşşah tam'da, matla dan sonra gelen kısma **devr**; devr'in kısımlarından oluşan ve kıtaları ayrı olana da **sımt** adı verilir ⁴³⁹.

Beytin sayı yönünden olduğu kadar, kâfiyeleri yönünden de girişe benzeyen ikinci kısmı iki gusundan oluşur. Buna **kafle** veya **kufi** denir. Daha önce de işaret edildiği gibi devir ve sımt'ın kâfiyeleri her kıtada ayrı iken, kaflenin kâfiyesi matla

⁴³⁴ *el-Edebu'l-Endelusi -et-teṭavvur ve 't-tecdid-*, s. 410.

⁴³⁵ *Târîḥu'l-edebi'l-'Arabî* (Ferrûh), I, 268; *el-Ḥadâratu'l-İslamiyye*, I, 473; *Târîḥu'l-edebi'l-Endelusi- 'aşru't-Ṭavâ'if ve 'l-Murâbiṭîn-*, s. 236; *Arap Şiirinde Tasvir*, s. 15.

⁴³⁶ *eş-Şi'r ve 'l-bi'e fi'l-Endelus*, s.105; *el-Edebu'l-Endelusi -et-teṭavvur ve 't-tecdid-*, s. 411.

⁴³⁷ *el-Edebu'l-'Arabî fi'l-Endelus*, s. 347-348.

⁴³⁸ *Dirâsât fi'l-edebi'l-Endelusi*, s.182.

ile aynı olur ⁴⁴⁰. Muvaşşahın ilk kaflesini matla veyahut mezhep oluştururken son kaflesini **merkez** veya **harce** oluşturmaktadır. Merkez bütün şiirin tamamını içerir ve beyitlerin oldukça kuvvetli olmasını sağlar. Zira bir şiirde merkez veya harce yoksa o şiir muvaşşah değil, herhangi bir manzume eser olarak değerlendirilir. Mısırlı muvaşşah şâiri İbn Senâ'u'l- Mülk *Daru't-tırâz* adlı eserinde, harce'ye diğer kısımlardan daha çok önem vermiş ve bunu üç ana başlık altında toplamıştır. Birincisi: Halk dilinden ve yabancı kelimelerden uzak fasih Arapça kelimelerden meydana gelen harce, ikincisi: Halk dili olan avamca kelimelerden meydana gelen harce, üçüncüsü ise; fasih ve halkın kullandığı kelimelerden uzak, sırf yabancı kelimelerden oluşan harcedir. İbn Senâ'ya göre, son iki harce şarkı türü olan muvaşşahlarda sıkça kullanılırken; fasih Arapça kelimeleri içeren birinci harca ise, gazel ve medih türü muvaşşahlarda daha çok tercih edilmektedir. Ancak muvaşşah türü şiirleri nazmeden şâirlerin ortak kanaati harcenin daha çok halk arasında yaygın bir şekilde kullanılan avamca kelimelerden meydana geldiği doğrultusundadır ⁴⁴¹.

Müellif İbn Senâ'u'l- Mülk nazmetmiş olduğu muvaşşahlarına belli bir vezin bulmaya çalışmış ise de, uzun bir uğraştan sonra bunun belli başlı bir vezin olmadığı kanaatine varmıştır. Ancak Alman müsteşrik Martin Hartman muvaşşahla ilgili yazmış olduğu kitabında klasik Arap şiirlerine ait olan on altı bahirden iktibas ederek muvaşşahlarına yaklaşık 146 vezin veya bahir bulunduğu görülür. Genel eğilim ise; klasik Arap şiirinin vezinlerine uymayan farklı vezinlerde söylenmiş muvaşşahların sayısının son derece fazla olduğu yönündedir ⁴⁴².

Klasik Arap şiirinin vezin kâfiye ve kalıbından oldukça uzak olan muvaşşah türü şiir, herkes tarafından sevildiği ve kolay anlaşılır olduğu için, has ve avam ta-

⁴³⁹ *Târîhu'l-edebi'l-Endelusi- 'aşru't-Ṭavâ'if ve'l-Murâbiṭîn-*, s. 235-236.

⁴⁴⁰ *Dirâsât fi'l-edebi'l-Endelusi*, s.184.

⁴⁴¹ *eş-Şi'r ve'l-bi'e fi'l-Endelus*, s. 115; *Târîhu'l-edebi'l-Endelusi - 'aşru't-Ṭavâ'if ve'l-Murâbiṭîn-*, s. 235.

⁴⁴² Harce konusunda, Senâ'u'l- Mülk'ün görüşü için bkz. *Târîhu'l-edebi'l-Endelusi- 'aşru't-Ṭavâ'if ve'l-Murâbiṭîn-*, s. 236-237; *el-Edebu'l-'Arabi fi'l-Endelus*, s.349; *Dirâsât fi'l-edebi'l-Endelusi*, s. 191-192.

bakaları tarafından büyük beğeni kazanmış; hatta beste ve şarkı sözü olarak da yaygın bir şekilde kullanılmaya başlanmıştır⁴⁴³. Endülüs'e özgü olan bu sanatı meydana getiren bölümlerin arasındaki ilişki, aşağıdaki şema incelenirse daha iyi anlaşılır.

Ğusun A	Ğusun B	(mezheb /matla)
Sımt C		
Sımt C		Devr (beyit)
Sımt C		
Ğusun A	Ğusun B	(Kufi)
Sımt D		
Sımt D		Devr (beyit)
Sımt D		
Ğusun A	Ğusun B	(Kufi)
Sımt E		
Sımt E		Devr (beyit)
Sımt E		
Ğusun A	Ğusun B	(harca / merkez) ⁴⁴⁴

Endülüslü şâirler, Doğulu meslektaşlarının geleneklerine paralel olarak muvaşşahlarında klasik şiirde rastlanan konuları seçmeye büyük özen göstermişlerdir⁴⁴⁵. İbn Senâ'u'l- Mülk 'ünde işaret ettiği gibi, klasik şiirde işlenen gazel, medih, mersiye, hiciv, zühüd, içki, tabiat, eğlence meclislerinin tasviri vb. klasik Arap şiirinin tüm konuları, bunların muvaşşahlarında da işlenmiştir⁴⁴⁶. Ancak şarkı, aşk ve sevgiliyle yakından alakalı olması hasebiyle gazel, tasvir ve hamriyat gibi konular

⁴⁴³ *el-Edebu'l-Endelusi et -tetavvur ve't-tecdid-*, s. 40-41; *el-Edebu'l-'Arabi fi'l-Endelus*, s. 360-363.

⁴⁴⁴ Geniş bilgi için bkz. *Endülüs Müslümanları*, III, 95; *Endülüs Şiirine Genel Bakış*, s. 171-172.

⁴⁴⁵ Muvaşşahları meydana getiren bölümler hakkında geniş bilgi için bkz. *eş-Şi'r ve 'l-bi'e fi'l-Endelus*, 118 Toprak (Faruk), *Endülüs Şiirine Genel Bir Bakış*, AÜDTCFD, C. XXXIII, sayı. 1-2, Ankara, 1988, s.171-172; *Dirâsât fi'l-edebi'l-Endelusi*, s. 202.

⁴⁴⁶ *eş-Şi'r ve 'l-bi'e fi'l-Endelus*, s.120; *el-Edebu'l-'Arabi fi'l-Endelus*, s. 364.

muvaşşahların asıl temaları teşkil etmektedir ⁴⁴⁷. Hatta ilk muvaşşah şâirlerinin konuya gazelle başlayıp medhiyeyle bitirdikleri dahi görülmektedir. Edebiyat kaynakları incelendiğinde, Endülüslü muvaşşah şâirlerinin şiir konularını genellikle aşktan, şaraptan, eğlence meclislerinden ve çevrelerinde gördükleri veya hayâl ettikleri tabiat zenginliklerinden ilham alarak seçtikleri anlaşılmaktadır.

Yukarıda belirtildiği gibi; Endülüs'te muvaşşah türü ilk olarak H. III. ve M. IX. asrın başlarında Kabreli ed-Darîr ve Muḳaddem b. Muâfa tarafından ortaya atılmış; İbn 'Abdirabbih'le gelişmiş; H. V. ve M. XI. asırda yani Mulûku't-Ṭavâ'if döneminde yaşayan İbn Erfa're'se ile zirveye ulaşmıştır. Bu dönemde ve Murâbîtlar döneminde yaşayan şâirler; bazen aşkı, şarabı ve tabiatı ayrı ayrı işlerlerken bazen de birkaç temayı birlikte birbirine mecz ederek işlemişlerdir ⁴⁴⁸. Bu şâirlerin öncülüğünü, hilâfet döneminin sonlarına kadar yaşayan ve muvaşşahları günümüze kadar ulaşan tek şâir olma özelliğine sahip olan 'Ubade b. Mâ'i's-Semâ' (ölm. 422/1031) ⁴⁴⁹ yapmıştır. Bunu başta, Ebû Ca'fer Ahmed b. 'Abdullâh el A'mâ et-Ṭulayṭilî et-Tatilî (ölm. 525/1147) ve Ebî Bekr Muhammed b. Zühr el-İşbilî ⁴⁵⁰ olmak üzere, Mulûku't-Ṭavâ'if ve Murâbîtlar döneminde yaşayan Ṭulayṭilî (Toledo)'nın hâkimi el-Me'mûn b. Zünnûni'nin şâir İbn Erfa're'se (ölm. 435/1038) ⁴⁵¹ ve 'Abbâdîlerin saray şâirlerinden Ibnu'l-Lebbâne (ölm. 507/1113) ⁴⁵² takip etmişlerdir.

H. V. ve M. XI. asrın başlarında yani Mulûku't-Ṭavâ'if döneminde muvaşşah tarzı şiir, hükümdarların da büyük destek ve gayretlerisönucu kısa sürede

⁴⁴⁷ *el-Edebu'l-'Arabî fi'l-Endelus*, s. 363.

⁴⁴⁸ *Dirâsât fi'l-edebi'l-Endelusî*, s. 211; *el-Edebu'l-'Arabî fi'l-Endelus*, s. 373.

⁴⁴⁹ *Cuzvetu'l-Muktebes*, s. 274; *ez-Zehira*, I, 468-480; *Vefeyâtu'l-a'yân*, II, 149; *Maṭmaḥu'l-enfus*, s. 84.

⁴⁵⁰ *Dirâsât fi'l-edebi'l-Endelusî*, s. 203.

⁴⁵¹ *Târîhu'l-edebi'l-Endelusî -'aşru't-Ṭavâ'if ve'l-Murâbiṭîn-*, s. 232-233. *el-Muğrib fi ḥule'l-Mağrib*, I, 18; *el-Edebu'l-Endelus*, (Heykel), s. 138.

⁴⁵² *Vefeyâtu'l-a'yân*, V, 32-35; *Ḳalâ'idu'l-'ikyân*, III, 776.

Endülüs halkının beğenisini kazanmıştır. Böylece gelişme süreci hızlanmış ve bu alanda sayısız şâir yetişmiştir. Bu şâirlerin başında III. Abbâsî dönemi şâirlerinden el-Mutenebbî döneminde yaşayan Yûsuf b. Hârûn er-Remâdî el-Kindî ve ‘Ubâde b. Mâ’î’s-Semâ’ (ölm. 422/1031)⁴⁵³ gelmektedir.

Hilâfet döneminin sona ermesiyle 422/1031 yılında kurulan Tavâif hükümdarlıkları döneminde klasik alanda gelişme gösteren şiir, muvaşşah alanında da yansımaları bulmuştur. Nitekim bu dönemde yetişen şâirlerinin de gayretleriyle oldukça gelişme göstererek kısa sürede ülkenin dört bir yanına yayılmayı başarmıştır. Bu şâirlerin öncülüğünü el-Merîyye hükümdarı Mu’tasım b. Şümadih’in şâiri İbnu’l-Kazzâz adıyla bilinen Muhammed b. ‘Ubade, İbn Erfa’re’s’e, el-Mu’temid b. ‘Abbâd’ın saray şâirlerinden İbnu’l Lebbâne lakabıyla tanınan Ebû Bekr Muhammed b. İsâ ed-Dânî , Ebû Bekr b. el-Hasan (ölm. 488/1095) ve Tuleytula (Toledo) hâkimi el-Me’mûn b. Zûnnûn’un vezîri Ebû Amir b. el-Fereç yapmıştır. Ancak İbn Zeydûn, İbn ‘Ammâr, Mu’temid b. ‘Abbâd, İbrâhîm b. Sehl İsrâ’îlî (ölm. 649/1251) ve İbn Haddâd (ölm. 480/1087)⁴⁵⁴’ın aynı dönemde yaşamalarına rağmen diğer şâirler gibi muvaşşah şiirleriyle pek fazla ilgilenmedikleri ortadadır. Çok basit gördükleri muvaşşah tarzı şiirler, onlara göre klasik kasîdenin ruhuna ters düşmektedir. Bu tür şiirle uğraşanları da basit, seviyesiz ve hatta iradesi zayıf kişiler olarak telakki etmişler ve sürekli olarak aşağılamışlardır⁴⁵⁵.

1.3.8. Zecel

Endülüs toplumunda muvaşşah tarzı şiir sanatı revaç bulduktan sonra, zecel adı verilen yeni bir şiir türü ortaya çıkmıştır. Bu tarzın özelliği, dilbilgisi kaidelerine bağlı kalmaksızın Arapça, İspanyolca, Berberice ve Latince karışımı melez bir lehçeden meydana gelen ve her şâirin kendi mahallî lehçesiyle söylediği bir şiir olması-

⁴⁵³ *Maṭmaḥu 'l-enfus*, s. 84; *Cuzvetu 'l-Muktebes*, s. 274; *Nefḥu 'l-tîb*, IV, 23

⁴⁵⁴ *ez-Zehîra*, I, 691; *Maṭmaḥu 'l-enfus*, s.80; *el-Muğrib fî ḥule 'l- Mağrib*, II, 143.

⁴⁵⁵ *el-Edebu 'l-'Arabî fî 'l-Endelus*, s. 373-374.

dır ⁴⁵⁶. Muvaşşah türü ile zecel türü arasındaki farklılıklara gelince; muvaşşahta işlenen temalar, klasik Arap şiir temalarının aynısı olup, fasih bir dille, telli musikî aletleri eşliğinde söylenirken; zeceller belli bir kaide vezin ve ölçüye bağlı kalınmak-sızın şenliklerde, eğlence meclislerinde, çalgı aletleri eşliğinde, koro halinde mahallî lehçelerle söylenen bir şiir türü olma özelliğine sahiptir. Kısaca zecel; müzikli, raksli bir eğlence şiiridir. Ayrıca son zamanlarda ilahî ve türkülerde yaygın bir şekilde kullanılan zecellerin, yaklaşık XII. yüzyılda Fransa'da Troubadour adı verilen meşhur halk şâirlerinin şiirleri örnek alınarak yazdığı ve bunların şiirlerinden büyük ölçüde etkilendiği görülür ⁴⁵⁷.

Edebiyatla ilgili kaynaklarda zecel türünde ilk şiir yazarları hakkında çeşitli görüşler ortaya atılmıştır. Buna göre; *el-Edebu'l- 'Arabî fi'l-Endelus* adlı eserin yazarı Dr. 'Abdulazîz 'Atîk, bu konudaki görüşlerini şöyle dile getirmektedir. İlk zecel şâirleri Mulûku't-Ṭavâ'if döneminde ortaya çıkmasına ve bu alanda şiirler söylenip yazılmasına rağmen bu dönemde pek fazla bir ilerleme kaydedilmemiştir. Asıl gelişme M. XI. asrın başlarında, yani Mulûku't-Ṭavâ'if döneminin sonlarında ve Murâbitlar döneminin başlarında meydana gelmiştir. Zira Murâbitlar hükümdarlarının Arapçayı pek iyi konuşamamaları, kasîde ve muvaşşahla ilgilenen şâirlere pek fazla ilgi göstermemelerinin tabîî bir sonucu olarak zecel türü şiirin gelişmesine zemin hazırlamışlardır ⁴⁵⁸.

Bu dönemde zecel türü şiir yazarlarının başında; İbn Haldûn'un da belirttiği gibi; İsâ el-Beledî, Ebû Âmir b. ez-Zâhir el-İşbilî, Ebu'l Hasan el-Mukrî ed-Dânî ve Ebû Bekr b. Kuzmân (ölm. 555/1160)⁴⁵⁹ gelmektedir. Ancak her ne kadar bu alanda İbn Kuzmân'dan önce şarkı söylenip yazılmışsa da bu manzumelerin; incelik, güzellik, zarafet ve sanatsal yönden gelişmesinde İbn Kuzmân'ın büyük gayretleri

⁴⁵⁶ *el-İkdu'l-ferid*, VI, 77; *eş-Şi'r ve'l-bi'e fi'l-Endelus*, s. 107-108.

⁴⁵⁷ *el-Edebu'l- 'Arabî fi'l-Endelus*, s.395; *el-Edebu'l-Endelusî- 'aşru't-Ṭavâ'if ve'l-Murâbiṭîn-*, s. 257.

⁴⁵⁸ *Mukaddime*, III, 306; *Doğuştan Günümüze Büyük İslâm Tarihi*, IV, 512.

⁴⁵⁹ *el-Edebu'l- 'Arabî fi'l-Endelus*, s.397; *el-Edebu'l-Endelusî -et-teṭavvur ve't-tecdid-*.

olmuş hatta bütün zecelcilerin üstadı olarak kabul edilmiştir ⁴⁶⁰. Mânâlara gösterdiği ilgi ve arz ettiği önemden dolayı onu el-Mutenebbiye benzetenler dahi olmuştur ⁴⁶¹.

‘Abdumelik b. Sa’îd’in İbn Kuzmân hakkında şu sözleri söylediği rivayet olunur. *İbn Kuzmân’ın zecellerinin batıdan çok Bağdat’ta yazılıp burada rivayet edildiğini gördüm ve zamanımızda zecel şiiri yazanların öncülerinden olan İşbîliyye’li Ebu’l-Hasan b. Cehder’ inde İbn Kuzmân kadar hiç kimse zecel türünde güzel şiir söylememiştir dediğini işittim.* ⁴⁶² İbn Kuzmân’ın bu alanda da ne derece üstün bir yeteneğe sahip olduğunu daha iyi anlayabilmek için İşbîliyye’de bir grup arkadaşı ile birlikte çıktığı gezi esnasında geçen aşağıdaki münazaraya bakılması yeterli olacaktır.

İbn Kuzmân bir gün kendisi gibi zecel tarzında şiir söyleyen bir grup arkadaşlarıyla birlikte İşbîliyye ırmağında kayıkla geziye çıkmışlardı. Yanlarında yakışıklı bir genç vardı. Hepsi de kayıkta bulundukları hal ve durumlarını tasvir edip zecel türünden bir şiir söylediler. İlk olarak şâir İsâ el-Beledî şu zeceli söyledi:

يُطْمَحُ بِالْخَلَاَصِ قَلْبِي وَقَدْ فَاتُوا وَقَدْ ضَمُّوْ عِشْقُوْ بِسَهْمَاتُوا
تَرَادُ قَدْ حَصَلَ مِنْكَيْنِ حَمَلَاكُوا يُقْلَقُ وَلِذَلِكَ أَمْرٌ عَظِيمٌ صَابَاتُوا
لَوْ حَشَى الْجُفُونَ الْكُحْلَ إِنْ غَابُوا وَذِيكَ الْجُفُونَ الْكُحْلَ أَبْلَاكُوا

Kalbim kurtulma sevdasına tutulmuş görünse de iş işten geçmiştir artık, çünkü aşk oklarını kalbime isabet ettirmiştir.

Sen saldırıların biçarelere isabet ettiğini görüyorsun, bundan dolayı, o büyük bir durumla karşı karşıya kalmıştır.

Her ne kadar öteki sürmeli gözler aşığın gözlerinden uzakmış ise de, o

s.41; eş-Şıla, s. 512; el-Muğrib fî hule'l-Mağrib, I, 99.

⁴⁶⁰ el-Ḥayâtü'l-‘ilmiyye fî ‘aşri Mulûki’t-Ṭavâ’if, s. 326; el-Edebu'l-‘Arabî fî'l-Endelus, s. 399.

⁴⁶¹ Mukaddime, III, 307.

⁴⁶² el-Edebu'l-Endelusi -et-teṭavvur ve't-tecdid-, s. 416.

şimdi bu sürmeli gözlerinin tutkunu olmuştur.⁴⁶³

‘İsâ el-Beledî’nin ardından kendisi gibi zecel tarzında şiir söylemekle meşhur olan İşbîliyye’li Ebû ‘Umer Zâhid, şu iki kıtalık şiiriyle dostunun duygularına ortak olmuştur.

نَسَبَ وَالْهَوَىٰ مَنْ لَجَّ فِيهِ يُنْسَبُ تَرَىٰ أَشْرَ كَانَ دُعَاؤُ يَشْقَى وَيَتَعَذَّبُ
مَعَ الْعِشْقِ قَامَ فِي حَالُو يَلْعَبُ وَخَلَقِي كَثِيرٍ مِنْ ذَا اللَّغْبِ مَاتُوا

Aşk okları kalbime saplandı, kim aşık olursa aşk okları onun kalbine saplanır, onu bu mutsuzluğa ve azap duymaya iten ne acaba?

*Sevgili aşkın önünde ayağa kalkarak oynamaya başladı. Aşkın bu oyunları karşısında pek çok insan öldü.*⁴⁶⁴

Bundan sonra kayıkta bulunanlardan Dâniy’alî Ebû Hasan el-Mukrî şu zeceli okumuştur.

نَهَارٌ مَلِيحٌ تُعْجِبُنِي أَوْصَافُهُ شَرَابٌ وَمَلَاخٌ مِنْ حَوْلِي طَافُو
وَالْمُقَلِّينَ يَقُولُوا بِصَفَافُهُ وَالْعُودِي أَهْلِي بِمُقْلَاكُو

Gündüzün aydınlığı gibi parlak olan sevgilinin vasıfları benim hoşuma gitti. Şarap ve güzel etrafımda dönüp durdu.

*Öğle uykusuna yatanlar söğüt ağacı altında uyumakla, ud çalanlarda name ve terennümlerle udunu çalmakta.*⁴⁶⁵

Bütün arkadaşlarının okudukları şiirleri dikkatlice ve oldukça sâkîn bir şekilde dinleyen Ebû Bekr b. Kuzmân şu zecelini söylemiştir.

إِذَا شَمَّرًا كَمَامُوا يَرْمِيهَا تَرَىٰ الْبُورِي يَرِشِقُ لِذَلِكَ الْجِيَهَا

⁴⁶³ Târîhu 'l-edebi 'l-Endelusi- 'aşru 't-Tavâ'if ve 'l-Murâbiîn-, s.260; el-Edebu 'l-'Arabî fi 'l-Endelus, s. 396; Dirâsât fi 'l-edebi 'l-Endelusi, s. 229; el-Edebu 'l-Endelusi -et-tetâvvur ve 't-tecdîd-, s. 415; Ayrıca Muvaşşahların çevirisi için bkz. Mukaddime, III, 308.

⁴⁶⁴ Mukaddime, III, 308.

⁴⁶⁵ Geniş bilgi için bkz. 'Aşru 'd-duvel ve 'l-imârât (Endelus), (Endelus), s. 163-166; el-Hayâtu 'l-'ilmiyye fi 'aşri Mulûki 't-Tavâ'if, s. 326-327; Mukaddime, III, 309 – 310.

وَيْسَ مُرَادُ وَأَنْ يَقَعَ فِيهَا إِلَّا أَنْ يَقْلَ يَدَا

Sevgili ağını salmak için kollarını sıvadığında, buribalığının kendini hemen onun ağı tarafına attığını görürsün

Balık ağa düşmek istediğinden değil, onun elini öpmek için kendini o tarafa doğru atar. ⁴⁶⁶

Görüldüğü gibi İbn Kuzmân dîvânının giriş bölümünde, zecelin öncüleri diye işaret ettiği ve Mulûku't-Ṭavâ'if döneminde yetiştiği söylenen el-'Aḥṭal b. Nemâra'dan övgüyle bahsetmiştir. Bu konuda pek fazla bilgi ve birikime sahip olmadığı anlaşılan İbn Raşîd ise, İbn Kuzmân'ın görüşüne katılmadığını ifade etmiştir. Endülüs'te bu iki şâirin dışında bir çok zecelci yetişmesine karşın asıl gelişme İbn Kuzmân'ın liderliğinde Murâbîtlar döneminde olmuştur ⁴⁶⁷.

Ancak Sa'd b. 'Abdullâh el-Biṣrî, *el-Ḥayâtü'l-'ilmiyye fî 'aşri't-Ṭavâif* adlı eserinde, biyografik kitaplarında her iki şâir hakkında yeterli bilgi bulunmadığı için İbn Kuzmân'dan önce gelmiş olmaları da gösteriyor ki onlar Ṭavâif döneminde yaşayan şâirlerin başında gelmektedirler görüşünü savunmuştur.

Kısaca belirtmek gerekirse, Mulûku't-Ṭavâ'if döneminde 'İsâ el – Beledî tarafından temeli atılan ve İbn Kuzmânla zirveye ulaşan zecel tarzı şiir; Murâbîtlar döneminden itibaren gelişerek yayılmıştır. Muvaşşah şiirinde işlenen gazel, medih, hiciv, zûhd, mersiye, içki, tabiat tasviri ve eğlence gibi konular zecelde de geniş biçimde işlenmiştir ⁴⁶⁸.

1.3.9. İ'tizâr (Özür Dileme) Şiirleri

Şâirin memduhundan özür ve af dileme de, Arap şiirinin en eski konularından biri olup, medih kasîdeleri içinde işlendiği görülür. Zira şâir, özür dileme şiirinde şefkat ve merhametini umut ettiği kişinin bazı özellik ve meziyetlerinden bah-

⁴⁶⁶ *Mukaddime*, III, 310.

⁴⁶⁷ *Mukaddime*, III, 309-310.

⁴⁶⁸ *el-Edebu'l-'Arabî fî'l-Endelus*, s. 401; *Dirâsât fî'l-edebi'l-Endelusi*, s. 229-231.

sederek onu överdi. Dil âlimlerinin, Arapça *î'tizâr* veya *isti'tâf* olarak isimlendirdikleri bu tarz ⁴⁶⁹, halk arasında itibar sahibi olan biri için, şâirin bilerek veya bilmeyerek söylediği hicvin ardından duymuş oluğu pişmanlığı ve nedameti dile getirmesidir. Bir başka ifadeyle bir hükümdar hakkında biri adına iftira atılması veya hut kıskançlık yüzünden gelişen olumsuz durum karşısında şâirin, hükümdarın huzuruna çıkarak ondan özür dilemesi ve affını istemesidir ⁴⁷⁰.

Edebiyat tarihiyle ilgili kaynaklarda baktığımızda, özür ve af dileme kasîdeleri genelde, iftiraya kurban giden şâirin, affını talep ettiği kişinin bazı özelliklerinden, hizmetlerinden, savaşlarda kazanmış olduğu zaferlerden övgüyle bahsetmesinden sonra; kendi durumunu dile getirip, hakkında yapılan iftira karşısında suçsuzluğunu dile getirir.

Klasik Arap edebiyatında ilk özür dileme şiirini câhiliye dönemi şâirlerinin başında meşhur hamâsesine özür dileyerek başlayan en-Nâbiğatu'z-Zubyânî gelmektedir. Rivayete göre; kıskançlık ve çekememezlik duygusuna kapılan düşmanları onun ağzından Hîrâ Hükümdarı en-Nu'mân b. el-Münzir'i hicveden bir şiir nazmedip hükümdara göndererek iki kadim dostun arasını açmayı başarmışlardır. Dostunun kendisini her yerde aradığı haberini alan şâir, çareyi Şam'a kaçmakta bulmuştur. Buradan, özür ve af dilediği pek çok şiirler göndermesi sonucu hükümdarın affına mazhar olmuş ve kopma noktasına gelen dostluklarını tekrar kurmayı başarmıştır. Kasîdenin bazı beyitleri şöyle başlamaktadır (Tavîl):

وَتِلْكَ الَّتِي أَهْتَمُّ مِنْهَا وَأَنْصَبُ	أَتَانِي - أَيْتَ اللَّعْنِ - أَتَكَ لَمَتَنِي
هَرَأَسًا بِهِ يُعَلِّي فِرَاشِي وَيُقَشِّبُ	فَقَبْتُ كَأَنَّ الْعَائِدَاتِ فَرَشَنَ لِي
وَلَيْسَ وَرَادَ اللَّهُ لِلْمَرْءِ مَذْهَبُ	حَلَفْتُ فَلَمْ أَتْرُكْ لِنَفْسِكَ رَيْبَةً
لَمُبْلَغُكَ الْوَأَشْيِ أَغَشُّ وَأَكْذَبُ	لَسِنٍ كُنْتُ قَدْ بُلِّغْتَ عَنِّي وَشَايَةً

Senin, beni yerdiğine dâir haberin (lânetin) bana geldi, işte o beni yordu ve üzüntümü arttırdı.

⁴⁶⁹ Eski Arap Şiiri, s. 9.

⁴⁷⁰ el-Edebu'l-'Arabî fi'l-Endelus, s. 230.

Geceyi, sıkıntılardan oluşan yatağımın üzerine adeta serilmiş dikenli bir yatakta geçirdim.

Senin nefsinde, benim hakkımda hiçbir şüphe bırakmamaya yemin ettim, çünkü kişinin Allâh'tan başka sığınacağı kimsesi yoktur.

Eğer birileri sana, benim hakkımda kötü bir haber ulaştırdıysa, yemin ederim ki, sana bunu getiren gerçek yalancı ve hâindir. ⁴⁷¹

el-A'sâ'nın da, aşağıda verdiğimiz ve Evs b. Liâm'ı hicvettiği, daha sonra yaptığından pişmanlık duyduğu için ondan özür dileyip hayatını bağışlamasını istediği şiirleri, câhiliye döneminde gelişme gösteren i'tizâr ve af dileme şiirlerine verilecek en güzel örneklerden birini teşkil etmektedir. Şiirin bazı beyitleri şöyle başlamaktadır. (Tavîl):

وَأَنِّي إِلَى أَوْسِ بْنِ لِيَامٍ لَتَائِبٌ وَأَنِّي عَلَى مَا كَانَ مِنِّي لَنَادِمٌ
بِشُكْرِكَ فِيهَا خَيْرٌ مَا أَنتَ وَاهِبٌ فَهَبْ لِي حَيَاتِي فَالْحَيَاةُ لَقَائِمٌ
كِتَابٌ هَجَاءٍ سَارٍ إِذَا أَنَا كَذِبٌ سَأْمَحُ بِمَدْحِ فَيْكِ إِذَا أَنَا صَادِقٌ

Şüphesiz ben yaptıklarımın dolayısı pişmanım ve şüphesiz ben, Evs b. Liâm'e tövbekarım.

Zira bu hayat, senin bağışladığın iyiliğe karşı teşekkürü yerine getirmektedir.

Doğru söylediğim dönemde senin lakabından övgü ile, yalan söylediğim dönemdeki yergi kitabını sileceğim. ⁴⁷²

Sadru'l-İslâm'da ise; Hz. Ömer b. el-Hattâb'ın hilâfeti zamanında, bir kabile reîsi olan ve halîfe tarafından zekat ve bağışları toplamakla görevlendirilen Zibirkân b. Bedr'i hicvettiği için, Ömer'e şikayet edilen ve hicivleriyle meşhur olan Hutay'a

⁴⁷¹ Şiirlerin tamamı için bkz. *Dîvânu'n-Nâbiğa ez-Zubyânî*, nşr. Şukrî Faysal, Şam, 1388/1967, s. 73-75; *el-Edeb ve'n-nuşûş ve'l-belâğa*, 1968, s. 95-98.

⁴⁷² *el-Edebu'l-'Arabî fi'l-Endelus*, s. 231.

(ölm. 159/681) ⁴⁷³ ismi ön plana çıkmaktadır. Rivayete göre; hicivlerinden dolayı hapsedilen Hutay'a, bu kararın kendisi ile evlatlarının bir araya gelmelerine engel olacağını dile getirdiği ve özür dileme türünden bir şiir okuduğunda Hz. Ömer; onu, Müslümanları bir daha hicvetmemesi şartıyla affederek serbest bırakmıştır ⁴⁷⁴.

Emevîler döneminde de pek çok şâir, özür ve af dileme şiirleri söylemişlerdir. Bu şâirlerin başında; Umeyye oğullarını hicveden ve Hişâm oğullarını metheden meşhur **el-Hâşimiyyât** adlı kasîdenin yazarı Şii şâir el-Kumeyd b. Zeyd el-Estî (ölm. 126/748) gelmektedir. Hicivlerinden dolayı Halife Hişâm b. 'Abdilmelik (ölm. 125/749) ⁴⁷⁵ tarafından hapsedilen, daha sonra söylediği hicivlerinden dolayı pişman olan ve özür dileme şiiri söylediği için yine Hişâm tarafından affedilerek hapisten kurtulan şâir, Mervân b. Muhammed'in hilâfeti döneminde feci bir şekilde öldürülmüştür ⁴⁷⁶.

Abbâsîler döneminde ise; söylediği hicivden daha sonra pişman olmuş veya düşmanları tarafından bir iftiraya maruz kalarak hapse düşmüş olan sayısız şâir, özür ve af dileme şiiri söyleyerek hapisten kurtulmayı başarmış veyahut hapiste ölmüştür. Bu şâirlerin başında, halife el-Mûtevekkil'le olan dostluğunu kıskanan bazı çevreler tarafından hapse atılan 'Alî b. el-Cehm (ölm. 188/810) ⁴⁷⁷ gelirken, bunu Ebu't-Tayyib el-Mûtenebbî (ölm. 354/976) ⁴⁷⁸ takip etmiştir. Rivayete göre; el-Mûtennebî'nin düşmanları zamanın Humuş emîri Lu'lue'ye giderek, şâirin Şam yakınlarında bulunan Benî Kelb kabilesi arasında peygamberlik iddiasında bulunduğu ve çok sayıda insanın da ona biat ettiğini ve Hişâm'ı tahttan indirip yerine geçmeyi

⁴⁷³ *Fehrese*, s. 395; *el-Edebu'l-'Arabî fi'l-Endelus*, s. 231-232.

⁴⁷⁴ Konuyla ilgili geniş bilgi için bkz. *Târîhu'l-Edebi'l-'Arabî* (Ferrûh), I, 333.

⁴⁷⁵ Halife Hişâm b. 'Abdilmelik' in hakkında geniş bilgi için bkz. *Târîhu'iftitâhi'l-Endelus*, s.42; *Cuzvetu'l-muktebes*, s.188; *Nefhu't-tib*, III,22.

⁴⁷⁶ *eş-Şi'r ve'l-bî'e fi'l-Endelus*, s. 53; *el-Edebve'n-nuşûş ve'l-belâğa*, s. 190.

⁴⁷⁷ *Dîvânu 'Alî b. el-Cehm*, nşr. Halil Merdum Bey, Beyrut, 1400/1980, (Mukaddime); *Târîhu Bağdâd*, VII, 240; *en-Nucûmu'z-zâhire*, II, 243.

⁴⁷⁸ *Târîhu Bağdâd*, IV, 102; *Yetimetu'd-dehr*, II, 119; *Târîhu'l-âdâbi'l-'Arabiyye*, I, 274.

planladığı gibi bir takım iddialarda bulunmalarının üzerine harekete geçen Lu'lûe, Benî Kelb'le yapmış olduğu savaş sonucu el-Mûtenebbî'yi yakalayarak haps etmiştir. Hapiste iken, emîri methettiği ve affını dilediği şiirler yazan şâir uzun bir uğraşından sonra emîri ikna etmeyi başarmış ve hapiste kalmaktan kurtulmuştur ⁴⁷⁹. Yine Abbâsî dönemi şâirlerinden Ebu'l-Firâs el-Hamedânî (ölm. 357/979) ⁴⁸⁰'nin Rum memleketinde esir iken amca oğlu Seyfuddevle'ye gizlice gönderdiği; kendisini buradan kurtarması için girişimde bulunmasını istediği ve kâside türünde kaleme aldığı risâlesi meşhurdur ⁴⁸¹.

Görüldüğü gibi, özür ve af dileme şiiri klasik Arap şiirinin en eski konularından biri olup, bir hükümdar ya da ileri gelen bir kabîle reisi hakkında söylemiş olduğu hicivden dolayı duyduğu nedâmeti ve pişmanlığı dile getiren doğulu pek çok şâir bu tarzda şiir söylemiştir. Endülüslü şâirlerin de diğer konularda olduğu gibi, bu tarz şiirin gelişip yayılmasında, doğulu kardeşlerini taklit ettikleri görülür. Edebiyatla ilgili kaynakları incelediğimizde, Endülüs'te yetişen şâirler arasında dört büyük şâir bu konuda şiirler nazmetmişler bunda da oldukça başarılı olmuşlardır. Bu şâirlerin başında II. Hakem'in vezîri el-Mansur b. Ebî Âmîr (ölm. 392/1002) ⁴⁸²'in yakın dostu şâir Ebu'l-Hasan Ca'fer b. 'Usmân el-Muşhafî (ölm. 372/983) ⁴⁸³ gelmektedir. Bunu ise, Mulûku't-Ṭavâ'if hükümdarlarından Emîr Mu'tadid Billâh el-'Abbâdî'nin saray şâirlerinden Ebû Bekr Muhammed b. 'Ammâr el-Endelusî ⁴⁸⁴, Ebu'l-Hazm b. Cehver'in vezîrlerinden ve el-Müstekfî'nin kızı Vellâde'ye olan aş-

⁴⁷⁹ *el-Edebu'l-'Arabî fi'l-Endelus*, s. 231.

⁴⁸⁰ Hayatı ve şiirleri için bkz. *Yetîmetu'd-dehr*, I, 57; *Târihu'l-âdâbi'l-'Arabiyye*, I, 282-284; *Arap Şiirinde Ravdiyyât ve eş-Şanavberî*, s. 31-33.

⁴⁸¹ *Yetîmetu'd-dehr*, I, 57; *eş-Şi'r ve'l-bî'e fi'l-Endelus*, s. 53.

⁴⁸² *el-Hulletu's-siyerâ*, I, 268-276; *Nefhu't-tîb*, III, 82; *eş-Şi'ru'l-Endelusî -bahs fi tetavvurih ve haşâ'îşih-*, s. 14.

⁴⁸³ *eş-Şi'ru'l-Endelusî -bahs fi tetavvurih ve haşâ'îşih-*, s. 23.

⁴⁸⁴ *Vefeyâtul'a'yân*, IV, 425-429; *el-Hulletu's-siyerâ*, II, 62-63.

kıyla şöhret bulan vezîr İbn Zeydûn ⁴⁸⁵ ve Ebû ‘Abdillâh el-Ğassânî el-Bicâlî (ölm. 619/1222) ⁴⁸⁶ takip etmiştir.

Hilâfet dönemi emirlerinden Hâcib el-Manşur, şahsi çıkar ve kişisel emellerine ulaşmak için tek engel olarak görmeye başladığı yakın dostu ve vezîri el-Muşhafî’yi etrafından uzaklaştırmak için çeşitli yollara başvurmuş ise de bunda muvaffak olamayacağını görünce çareyi, şâiri yakalayıp hapse attırmakta ve bütün malına el koyarak aile ve dostlarıyla görüşmesini yasaklamakta bulmuştur. Devlet adamlığının yanı sıra çok iyi bir şâir olan el-Muşhafî, hapiste bulunduğu süre zarfında el-Manşur’a affını talep ettiği ve kendisine karşı takınmış olduğu tutum ve davranışından vazgeçmesini istediği sayısız şiir göndermiştir. Buna rağmen, onun kendisine karşı olan fikir ve düşüncesini değiştirmeye şiirler yetmemiş, aç susuz hayatının sonuna kadar burada kalmıştır. Hapisten kurtulmaktan umudunu iyice kesen şâir, el-Manşur’a şu anki ulaşmış olduğu saltanata, yetki ve salahiye pek fazla güvenmemesini hatırlatmış, eski durumunu gözünün önüne getirmesini istemiştir. Bir zamanlar aslanların dahi kendisinden korktuğunu, bugün ise hayvanların en zayıfı olan tilkiden korkar hale geldiğini, bunda da şaşılacak bir durum olmadığını çünkü zamanın ne getireceğini kimsenin bilmediğini, tek bildiği şeyin kendisinin belli bir süresinin olduğunu bunun tamamlandığında ise öleceğini dile getirmiştir. Bu duygularını kaleme döktüğü şu beyitleri halîfeye göndermesine rağmen, hapisten kurtulamamıştır. (Kâmil):

لَا تَأْمَنَنَّ مِنَ الزَّمَانِ تَقَلُّبًا	إِنَّ الزَّمَانَ بِأَهْلِهِ يَتَقَلَّبُ
وَلَقَدْ أَرَانِي وَاللُّيُوثُ تَخَافُنِي	فَأَخَافُنِي مِنْ بَعْدِ ذَلِكَ الثَّغْلُبُ
حَسْبُ الْكَرِيمِ مَذَلَّةٌ وَتَقِصَّةٌ	أَلَّا يَزَالَ إِلَيَّ لَيْمٍ يَطْلُبُ
وَإِذَا أَتَيْتُ أُعْجُوبَةً فَاصْبِرْ لَهَا	فَالدَّهْرُ يَأْتِي بَعْدَ مَا أُعْجَبُ
لِي مَدَّةٌ لَا بُدَّ أَنْبُلُهَا	فَإِذَا انْقَضَتْ أَيَّامُهَا مُتٌ

Zamanın tepe takla olmasından sakın emin olma zira zaman içinde yaşa-

⁴⁸⁵ *Târîhu 'l-fikri 'l-Endelusi*, s. 85.

⁴⁸⁶ a.e., s. 131.

yanları tepetakla eder.

Bir zamanlar kendimi aslanların korktuğu kişi olarak görürdüm ondan sonra şu tilki beni korkuttu.

Asâletli kişiye aşağılık birisinden sürekli yardım istemesi, alçaklık ve kusur olarak yeter ona.

Eğer şaşılacak bir durumla karşılaşırsan ona sabret, çünkü zaman ondan daha çok şaşılacak şeyler getirir.

*Benim ulaşmam gereken belli bir sürem vardır. Onun günleri tamamlan-
dığı zaman ölürüm.⁴⁸⁷*

Şâir yukarıda vermeye çalıştığımız beyitlerinde el-Mansur'un şu anki durumunu kendisinin içine düştüğü durumundan önceki durumuna benzetmiş, yarın onun da aynı akıbete uğramayacağına dâir kimsenin bir garanti veremeyeceği konusunda uyarıda bulunmuştur.

Mulûku't-Tavâ'if dönemi şâiri ve İbn 'Abbâd'ın vezîri Ebû Bekr b. 'Ammâr'ın siyâsî ve edebî yaşantısı, hilâfet dönemi şâiri el-Muşhâfi'nin yaşantısından pek fazla bir farklılık arz etmemektedir. Endülüs'ün güneybatısında Şilib (Silves)'e bağlı Şennebûs (Şentebûs) köyünde ikamet eden yoksul bir ailenin çocuğu olarak dünyaya gelen şâir, Endülüs'ün muhtelif şehirlerini dolaşarak, buraların hükümdar, emir ve ileri gelenlerini ücret karşılığı methederek kısa sürede adından söz ettirmeyi başarmıştır⁴⁸⁸. Himayesi altına girdiği Emir Mu'taîd b. 'Abbâd (ölm. 460/1068)⁴⁸⁹, in oğlu el-Mu'temid (ölm. 488/1095)'in, şâir olan halkıyla tanınan Şilib'e⁴⁹⁰ babası tarafından hükümdar olarak atanmasından sonra buraya vezîr tayin edilmiştir. Oğlunun, vezîrinin sözünden çıkmadığını ve onun her dediğini yerine ge-

⁴⁸⁷ *el-Edebu'l-'Arabi fi'l-Endelus*, s. 232-233.

⁴⁸⁸ *el-Hulletu's-siyerâ*, II, 62-63.

⁴⁸⁹ *Târîhu'l-fikri'l-Endelusî*, s. 89; Ayrıca bkz. *el-Kutûfu'l-yâni'a*, s. 173-177.

⁴⁹⁰ Endülüs'ün batı bölgesine düşen ve şâir olan halkıyla şöhret bulan bir yerleşim merkezinin adıdır. Bkz. *Mu'cemu'l-buldân*, III, 358; *Ķalâ'idu'l-'ikyân*, I, 54; *el-Mu'cem*, s. 165.

tirdiğini öğrenen el-Mu'tadîd, iki dostu birbirinden ayırmak için çareyi İbn 'Ammâr'ı sürgüne göndermekte bulmuş, el-Mu'tadîd ölünceye kadar da sürgünde kalmıştır. Babasının ölümünden sonra yerine geçen el-Mu'temid , sürgündeki dostunu çağırarak onu tekrar vezîr tayin etmiş ve bütün yetkileri ona devretmişti. Ancak hükümdarın çıktığı savaşların birini fırsat bilen şâir onu devirip yerine geçmek için sinsi planlar yapmaya başladığı haberi el-Mu'temid 'e ulaştığını öğrenince çareyi kaçmakta bulmuş ise de, kısa süre sonra yakalanarak sarayın bir odasına hapsedilmiştir. İbn 'Ammâr'ın özür ve af dileyen etkili şiirler yazarak gönderdiği dostunun kendisi hakkındaki düşüncelerini değiştirmesini istemesine rağmen bunda muvaffak olamamış ve 479/1086 yılında hükümdar tarafından öldürülmüştür. Şâir hapisten alınıp eli bağlı olarak dostu İbn 'Abbâd'ın huzuruna çıkarıldığında aşağıdaki beyitleri okuyarak ondan özür dileyip affını talep etmiştir. (Tavîl):

سَحَابَاكَ إِنِّ عَافَيْتَ أُنْدَى وَأَسْجَعُ وَعُذْرُكَ إِنِّ عَاقَبْتَ أَجْلَى وَأَوْضَحُ
وَإِنْ كَانَتْ بَيْنَ الْخُطُئَيْنِ مَرِيَّةٌ فَأَنْتَ إِلَى الْأَذْنَى مِنَ اللَّهِ أَجْنَحُ
نَعَمْ لِي ذَنْبٌ غَيْرَ أَنْ لِحِلْمِهِ صَفَاةٌ يَزِلُّ الذَّنْبُ عَنْهَا فَيَسْفَحُ
وَإِنْ رَجَائِي أَنْ عِنْدَكَ غَيْرَ مَا يَخْرُصُ عُذْرِي الْيَوْمَ فِيهِ وَيَمْرَحُ

*Senin karakterin, eğer af edersen, daha cömert ve maksada uygundur
özürün ise, eğer cezalandırırsan daha açık ve daha seçiktir.*

*Eğer iki haslet arasında bir meziyet varsa, sen Allâh'a yakın olanına daha
meyillisin.*

*Evet benim bir suçum var, ancak onun hoş görüşünde, bir cilalı düz taşı
var ki, günah onun üstünden kayıp dökülür.*

*Kuşkusuz benim ümidim senin katında bugün, düşmanlarımın içine dal-
dıkları yalan ve onların sevinecekleri şeyden başkasının bulunmamasıdır.*⁴⁹¹

Hükümdarın kendisi hakkındaki düşüncelerini değiştirmedikini ve ölümün ayak seslerinin ağır ağır hissetmeye başlayan İbn 'Ammâr'ın aşağıdaki beyiti de

⁴⁹¹ Beyitlerin tamamı için bkz. *el-Mu'cib*, s. 127; *Ḳalâ'idu'l-'ikyân*, I, 286.

onun umutsuzluğunun bir ifadesi olarak değerlendirilmektedir. (Tavîl):

وَإِذَا الْمَنِيَّةُ أَشَّتْ أَظْفَارَهَا أَلْقَيْتَ كُلَّ تَمِيمَةٍ لَا تَنْفَعُ

*Ölüm pençesini taktığında, bütün nazarlıkların fayda vermediğini görür-sün.*⁴⁹²

Mulûku't-Ṭavâ'if döneminde İbn 'Ammâr kadar özür ve af dileme şiirleriyle meşhur olan bir diğer şâir ise, İbn Zeydûn'dur. Şâir, Kurtuba'nın yağmalanıp yıkılmasıyla buranın yönetimini ele geçiren ve ilk Mulûku't-Ṭavâ'if sultanı olan Ebu'l-Hazm b. Cehver (ölm. 435/1043)⁴⁹³, in yeni yönetiminde görev almış ve af dileme kasîdeleriyle meşhur olmuştur. Ancak İbn 'Ammâr gibi onun ânî yükselişi de, Vezîr Ebû Âmin b. 'Abdüs başta olmak üzere devletin yönetiminde söz sahibi olan bazı kişiler tarafından kiskanılmaya başlanmıştı. Bu kişiler sultanı devirmeyi amaçlayan bir komploya katıldığını öne sürerek, onu zincire vurdurup hapse atmışlar ve daha sonra da sürgüne gönderilmesine sebep olmuşlardır⁴⁹⁴.

Çok iyi bir medih ve aşk şâiri olan İbn Zeydûn'un af ve özür dilediği kasîdelerine baktığımızda, af şiirleriyle emîri methettiği şiirleri birbirine meczederek işlediğini, bazen de siyasî ayaklanmalar sırasında Cehver oğullarının yanında yer aldığı günleri hatırlatarak sitem ettiği şiirlerini görebiliriz. Şâir, düzenlenen komplo karşısında kendisini hapiste bulunca, buradan Ebu'l-Hazm b. Cehver ile oğlu Ebu'l-Velîd'e övgü türü kasîde göndermiştir. Kasîdesinin bazı beyitlerinde, gençliğinin baharında haksızlığa uğradığından söz ederek, memduhunu övmekten ziyâde kendisinden iftiharla bahsetmekte ve işlemediği bir suçun cezasını çekmekte olduğunu dile getirmiştir. Son kısmında ise affını talep ettiği bu kâsidenin bazı beyitleri şöyledir. (Basît):

هَلِ الرِّيحُ بِنَجْمِ الْأَرْضِ عَاصِفَةٌ أَمْ الْكُشُوفُ لِعَيْرِ الشَّمْسِ وَالْقَمَرِ

⁴⁹² el-Mu'cib, s. 127; Kalâ'idu'l-'ikyân, I, 287.

⁴⁹³ Kalâ'idu'l-'ikyân, I, 60; Târihu'l-fikri'l-Endelusî, s. 84; el-Muktebes, s.32.

⁴⁹⁴ el-Mu'cib, s. 105; el-Edebu'l-Endelusî (Heykel) s. 236.

إِنْ كَانَ فِي السَّجْنِ إِيدَاعِي فَلَا عَجَبُ! قَدْ يُرَدُّ الْحَفَنَ حَدُّ الصَّارِمِ الذِّكْرِ
وَأِنْ يُثَبِّطُ أَبَا الْحَزْمِ الرُّضَى قَدَرُ عَنْ كَثْفِ ضُرِّي فَلَا عَتَبَ عَلَى الْقَدَرِ
مَا لِلذُّنُوبِ الَّتِي جَانِي كَبَائِرُهَا غَيْرِي، يُحْمَلُنِي أَوْزَارُهَا وَزَرِي

Toprağın ufak bitkilerinde mi eser rüzgarlar? Yoksa güneş ve aydan başkasına tutulmamı var?

Hiç tuhaf değil hapiste alı konmam uzadıysa da! Bazen bilenmiş keskin kılıç da bırakılır kınında

Kader Ebu'l-Hazm'i alı koyduysa affetmeden hiçbir şey yok, kaderi kınamayı gerektiren

Neden hâimim o suçların cezasını bana yüklüyor? O suçlar ki, büyüklerini benden başkası istiyor. ⁴⁹⁵

Bir yıldan daha fazla, kendi ifadesine göre beş yüz gün hapiste kalmasına rağmen, affedilmekten umudunu iyice kesen İbn Zeydûn, hapisten İbn Cehver'e hitâben son derece içli kâsideler söylemiş ve meşhur **er-Risâletu'l-Ciddiyye**'sini yazarak buradan kurtulmak için ondan yardım istemiştir. Hükümdara hitâben yazdığı son derece ustalıkla kaleme aldığı bu risâlesinde, âyetlerden iktibâslar yaparak pek çok konuya telmihte bulunmuştur. Kâsidenin bazı beyitleri şöyledir. (Haff):

أَيُّهَا ذَا الْوَزِيرُ! هَا أَنَا أَشْكُو وَالْعَصَا بَدَأَ قَرْعَهَا لِلْحَلِيمِ
بِأَبِي أَنْتَ، إِنْ تَشَاءُ، تَكُ بَرْدًا وَسَلَامًا، كَنَارِ إِبْرَاهِيمِ
وَزَعِيمٍ بِأَنْ يُذَلَّ لِي الصَّعْبَ مَتَابِي إِلَى الْهُمَامِ الزَّعِيمِ

Ey vezîr! İşte ben sopa uysalın başına inmek üzereyken şikayette bulunuyorum.

Babam sana feda olsun, eğer dilerse İbrâhîm'in atıldığı ateş gibi serin ve esenlik olursun.

Önümüzdeki zorluklara baş eğdirmeye kefildir, benim şükranım o yüce hü-

⁴⁹⁵ Şiirlerin tamamı için bkz. *Dîvânü İbn Zeydûn*, s. 108, 242; Ayrıca çevirisi için bkz.

kümdaradır.⁴⁹⁶

Af dileme ve yalvarma şiirleri ile meşhur olan bir diğer şâir ise; Ebû ‘Abdillâh el-Gassânî el-Bicâlî (ölm. 619/1222)⁴⁹⁷’ dir. Onun akıbeti de, İbn ‘Ammâr, İbn Zeydûn ve diğer şâirlerin uğramış olduğu akıbetlerden pek fazla bir farklılık arz etmediği görülür. Zira o da bazı çevrelerce, ahlâksızlığa teşvik ve dinde zındıklık yaptığı gerekçesiyle bir takım iftiraya kurban giderek, Hacıp el-Manşur tarafından yakalanarak hapsedilmiştir. Kendisinin suçsuz olduğunu ve affını talep ettiği, oldukça zarif, etkileyici bir dille yazdığı ve iktibâs sanatını ustalıkla kullandığı şu beyitleri yazarak el-Mânsur’a göndermiştir. (Serî):

دَعَوْتُ لَمْ عَمِلْ صَبْرِي فَهَلْ	يَسْمَعُ دَعْوَايَ الْمَلِكِ الْحَلِيمِ
مَوْلَايَ مَوْلَايَ أَلَا عَطْفَةً	تَذْهَبُ عَنِّي بِأَلْعَذَابِ الْأَلِيمِ
إِنْ كُنْتُ أَضْمَرْتُ الَّذِي زَخَرُوا	عَنِّي فَدَعْنِي لِإِلْقَادِ الرَّحِيمِ
فَعِنْدَهُ نَزَاعَةٌ لِلشُّرَى	وَعِنْدَهُ الْفِرْدَوْسُ ذَاتُ النُّعِيمِ

Sabrım tükenince seslendim hoş görülü hükümdar, benim çağrıma kulak verir mi acaba?

Efendim efendim: bu elem verici azabı, benden giderecek bir şefkat yok mu?

Hakkımda uydurdukları yalanları eğer saklıyorsam, beni merhamet sahibi yüce Allâh’a bırak.

*Çünkü onun (Allâh’ın) katında deriyi soyan bir cehennemi ve nimetleri bol olan firdevsi var.*⁴⁹⁸

Görüldüğü gibi; özür ve af dileme şiirleri, Arap şiirinin en eski konularından biridir. Doğuda oldukça yaygınlık kazanan bu şiir tarzı, hükümdarlara yakınlığıyla

İbn Zeydûn (Yanık), s. 82.

⁴⁹⁶ Dîvânü İbn Zeydûn, s. 281.

⁴⁹⁷ Târîhu ‘l-edebi ‘l-Endelûsî -‘aşru siyâdet Kurtuba-, s.116-117; Târîhu ‘l-fikri ‘l-Endelûsî, s.32.

bilinen Endülüslü bazı şâirlerin diğer şiir konuları arasına serpiştirdikleri görülür. Ancak asıl gelişmeyi yaklaşık (422/1031) yılında sona eren Hilâfet döneminin en-kazı üzerine kurulan irili ufaklı Mulûku't-Ṭavâ'if Devletleri döneminde göstermiştir. Zira bu dönemde, hükümdarların saray kapılarını şâirlere açmalarını ve bunun sonucu olarak, bazı şâirlerin vezîrlik makamına kadar yükselmelerini hazmedemeyen çevrelerin takındıkları olumsuz tavırlar yüzünden şâirler hapse atılmışlardır. Ceza evlerinde emir veya sultandan özür ve af dileme şiirleri yazıp göndermeleri, bu tür şiirin gelişip yayılmasında büyük rol oynamıştır.

1.3.10. Mucûn (Müstehcen) Şiirleri

Konunun daha iyi anlaşılabilmesi için Mucûn kelimesinin taşıdığı anlama bakmakta fayda vardır. Arapça'da; müstehcen-**lehviyyât** şiirleri için kullanılan Mucûn kelimesinin tekili **el-mâcin**'dir. Kelimenin kökü ve taşıdığı mânâlar hakkında çeşitli görüş ve tahminler ortaya atılmıştır. Buna göre bazı dil âlimleri el-Mucûn kelimesinin anlamını, insanın yapmış olduğu herhangi bir şeye pek fazla al-dırış etmemesi, utanç veya hayâ duymaması olarak açıklamışlardır. Bazı dilbilimci-leri de, ufak farklılıklarla laubâlî davranarak konuşup, karşıdakileri ciddiye almaya-rak onlarla sınırsız şakalaşmak olarak tanımlamışlardır ⁴⁹⁹.

Diğer konularda olduğu gibi, müstehcenliği, ahlâksızlığı ve ciddiyetsizliği konu edinen şiirlerde, câhiliye döneminden itibaren toplumun yaşantısının bir par-çası hâline gelmiş olup, varlığını günbe gün arttırarak sürdürmüştür. Arap edebiyatı tarihi ile ilgili kaynakları incelediğimizde, Mucûn şiirinin, câhiliye dönemi meşhur şâirlerinden el-A'şâ'nın sevgilisinden etrafa yayılan kokunun bütün gül ve çiçekler-den yayılan kokudan daha güzel ve daha hoş olduğunu söylediği şiirleriyle, mu'allaka şâiri İmru'u'l-Kays'ın sevgilisi ve câriyesinin oturdukları yerden kalktık-larında onlardan çıkan o can alıcı kokuyu, saba rüzgarının gül bahçesinden getirdiği kokuya benzettiği şiirlerinde bariz bir şekilde görülüyorsa da, Klasik Arap Şiirinin

⁴⁹⁸ *el-Edebu'l-'Arabî fi'l-Endelus*, s. 239-240; *Târîhu'l-fikri'l-Endelusi*, s. 131.

geleneğinde Mucûn adını ilk kez Emevîler döneminde almıştır ⁵⁰⁰.

Emevîler döneminde gelişme gösteren **Hadârî**, gazelin öncülerinden olan şâir ‘Omer b. Ebî Rebî’a (ölm. 101/719) ⁵⁰¹, **Uzrî** gazelin kapsamını genişleterek gazel konuları içinde, kadının fizikî güzelliğinin tasvirinde “Mucûnluğu” herkesin önünde alenen işlemekten hiç çekinmemiştir. Yine bu dönemde müstehcen şiirin gelişmesinde, kendileriyle aynı dönemde yaşayan fuḥûlu’ş-Şu’arâ’dan farklı görmek ve dinleyicilerin dikkatini üzerine çekmek maksadıyla Mucûn şiiri söyleyen şâirlerin de büyük katkı sağladıklarından söz edilmektedir. Bu şâirlerin başında Iraklı Haccâc el-Bağdâdî, Ebi’r-Raḳḳamâḳ lakabıyla şöhret bulan Ebû Hâmid el-Antâkî ve İbn Haccâc’ın dönemi şâirlerinden İbn Sûkkere el-Hâşimî gelmektedir ⁵⁰².

Sadru’l-İslâm döneminde kayda değer bir gelişme göstermeyen Mucûn şiiri Emevîler döneminde, iyice gün ışığına çıkmıştır. Abbâsî ler döneminin I. yüzyılından itibaren; halife, emir ve devletin ileri gelen büyüklerinin, şiirin ve bilimin gelişmesine önem vermeleri sonucu Mucûn ve ahlâksızlığı konu edinen şiirler çoğalmaya başlamıştır. Abbâsî halifelerinin ikincisi, el-Manşur’un ölümünden sonra saray hayatında zevk ve eğlence düşkünlüğü yeniden başlamış, özellikle Halife el-Mütevekkil’in döneminde, sarayda; müzik, raks, oyun ve eğlence meclisleri kurularak; sayısız edebiyatçı, şâir, şarkıcı ve câriyeler bu meclislerin şakıyan şarkı ve nağmeler söyleyen bülbülleri olmuşlardır. Halife ve emirlerin eğlence kaynağı, içki ve eğlence meclislerinin konuşan dili haline gelmişlerdir. Dolayısıyla Mucûn şiirleri de bu meclislerde zamanla yerini almaya başlamıştır. Nihayet Abbâsîler dönemi Mucûn şiiri söylemeye meyilli olan şâirler için en parlak bir dönem olmuştur ⁵⁰³.

Abbâsîler döneminin sonlarına doğru lüks hayata duyulan özlemin tabîî bir

⁴⁹⁹ *eş-Şihâh fi’l-lga ve’l-’ulûm Mu’cemu’l- vasîf*, s. 1083; *Tertîbu’l-Kâmûsi’l-muḥîṭ*, IV, 207.

⁵⁰⁰ *el-Edebu’l-’Arabi fi’l-Endelus*, s. 255.

⁵⁰¹ *Abbâsî Edebiyatı Tarihi*, s.99; *Endülüs’te Hilâfet Dönemi Edebî Çevresi*, s. 43,118.

⁵⁰² *el-Edebu’l-’Arabi fi’l-Endelus*, s. 256-257.

⁵⁰³ *el-Fukâhe fi’l-edebi’l-Endelusi*, s. 285.

sonucu olarak, dinî duyguların giderek zayıflamaya başlamasıyla yaşam koşulları da değişmiştir. Halkın büyük bir bölümünün; içkili, kadınlı ve şarkılı eğlence meclislerine yönelmesiyle gelişme gösteren, Mucûn, mizah ve gazel şiirleri, Endülüs Emevîler döneminde aynı gelişmeyi gösterememiştir. Zira bu dönemde Müslümanların Hristiyan birlikleriyle sürekli savaş hâlinde olmaları, fetih ordusuyla birlikte Endülüs'e gelen yeni medeniyetin yayılma eğilimi içine girmesi, İslâm ruhunun ve dinî duyguların her şeyin üstünde tutulması, din adamlarının toplum ve yöneticilerin üzerlerindeki ağırlığının giderek artmasının etkisi büyük olmuştur. Yine dinî meselelerde ihmal ve kusurları görülen hükümdarların İslâmiyeti temsil konumunda olan saraylara girmeleri engellenerek, işgal ettikleri makamdan azledilip sürgüne gönderilmeleri için yemin eden halkın da bu tür şiirin gelişmemesinde büyük rolü olmuştur⁵⁰⁴.

Ancak Endülüs Emevî hilâfetinin sonlarına doğru özellikle de Hâcib el-Manşûr b. Ebî Âmir (ölm. 392/1002)⁵⁰⁵'in döneminde meydana gelen iç çekişmeler sonucu baş gösteren düşünce ve görüş ayrılıkları; zevk ve sefanın hâkim olduğu eğlence meclislerinde yaşanan siyasî olayların tasviri biçimine dönüşmüştür. Kötü yönetim sonucu parçalanmaya yüz tutan bu toplum, kendini içki ve eğlenceye vererek, müstehcen şiirin tekrar canlılık kazanmasında oldukça etkili olmuştur⁵⁰⁶.

İbn Bessâm (ölm. 542/1147); *ez-Zehîra* adlı eserinin muhtelif sayfalarında, Hâcib el-Manşur'un, dostu ve vezîri şâir 'Abdumelik b. Şuheyd'in de aralarında bulunmasını istediği bütün dostlarının bir araya gelmelerini emretmişti. O gün daha önce benzerine hiç rastlanılmayan içkili ve şarkılı bir eğlence düzenlenmişti. Herkesin sarhoşluktan ayakta duramaz halde olmalarına rağmen raks etmeye başladıklarında, hastalığından dolayı namazı oturarak kılan 'Abdumelik b. Şuheyd'in de, vezîr 'Abdullâh b. Ayaş'a dayanarak raks etmesi, emîrin dikkatini çekmiş ve şâire;

⁵⁰⁴ *el-Edebu'l-'Arabi fi'l-Endelus*, s. 257-258.

⁵⁰⁵ *el-Beyânu'l-muğrib*, II, 158; *el-Hulletu's-siyerâ*, I, 198; *eş-Şi'ru'l-Endelusi -baḥş fi tetavvurih ve ḥaşâ'ışih-*, s. 14.

“Hay Allâh iyiliğini versin, namazı oturduğun yerde kılarken, ayakta dans ediyorsun” demiştir. Emir in bu sözünü işiten İbn Şuheyd, kendisini küçük düşürmeye çalışan el-Manşur’u kastederek irticâlen söylediği beyitleri bu dönemde Mucûn şiirinin ne derece revaçta olduğunu göstermektedir. Bu şiirlerin bazı beyitleri şöyledir (Remel):

هَآكَ شَيْخٌ قَادَهُ عُذْرٌ لَكَآ	قَامَ فِي رَفْصَتِهِ مُسْتَهْلِكَا
لَمْ يُطِقْ يَرْفُضْهَا مُسْتَنْبِتَا	فَانْتَبَى يَرْفُضُهَا مُسْتَمْسِكَا
طُوبَى الْفُلُورِ وَقَدْ حُقَّ لَهُ	قَامَ مِنْ طِيبِ يُنَاغِي مَلِكَا
فَقَهْمَةُ الْإِنْسَانِ مِنْ ضَحِكَا	وَرَأَى رِعْشَةً رِجْلِي فَبَكَى

İşte sana mazeretini bildiren ve zorla raks eden bir ihtiyar.

Kendi kendine raks etmeye derman kalmamışta, başkalarına dayanarak raksını sürdürüyor.

Eğlence çalgıları çalmaya başladığında, sarhoşluktan ayağa kalkan bir kral raks etmeye başladı.

*Şarâp testisi benim durumuma kahkaha atarak gülmüştü. Bacağımın titrediğini gördüğünde ise ağladı.*⁵⁰⁷

Endülüs Emevî devletinin yıkılışının ardından, Kurtuba’nın dışındaki şehirlerde yaşayan pek çok nüfuz sahibinin bağımsızlığını ilân etmesinden kısa bir süre sonra kendi aralarında başlayan ve kıyasıya devam eden savaşlardan iyice bunalan halk, eğlence meclislerinde teselli ararken bu meclislerin ana temasını oluşturan gazel ve mucûn şiirlerinde bir hareketlilik başlamıştır. Her konuda olduğu gibi, şiir konusunda da Emevî halifelerini taklit eden Mulûku’t-Ṭavâ’if sultanları; saray kapılarını edebiyatçı, şâir, şarkıcı ve çalgıcılara açmışlardır. Böylece yitirmekte oldukları güveni, halkı bu meclislere çekerek tekrar kazanmaya çalışmışlardır. Dolayısıyla

⁵⁰⁶ Bu konuda geniş bilgi için bkz. *el-Edebu'l-Endelusi* (Heykel), s. 274.

⁵⁰⁷ Konuyla ilgili geniş bilgi ve şiirlerin tamamı için bkz. *ez-Zehîra*, I, 191-210; *el-Fukâhe fi'l-edebi'l-Endelusi*, s. 111-112; *Târîhu'l-edebi'l-Endelusi* - ‘*asru siyâdet Kurtuba*-, s. 271.

zevk ve eğlence düşkünlüğü yeniden başlamış, bolluk ve bereket devri açılmıştır. Kendini içkiye ve eğlenceye veren bu toplumda; din, örf ve adetlere aykırı her türlü günahı mubah sayan şâirler de şiir konularını; içkinin, şarkının ve eğlencenin doruğa ulaştığı bu meclislerden seçmeye başlamışlardır ⁵⁰⁸.

Mizah ve güldürü şiirlerinin ustalıkla işlendiği eğlence ve oyun meclislerinin mucûn şiirinin ana kaynağını oluşturduğunu iddia eden edebiyat tenkitçileri, Mulûku't-Tavâ'if döneminde yetişen mucûn şâirleri, doğudan, Endülüs'e taşınan, İbn Haccâc el-Bağdâdî'nin, Ebi'r-Rakkamak'ın ve Ibnu's-Sûkkere'nin, konuyla ilgili kaleme aldıkları kitaplar başta olmak üzere, el-Câhız (ölm. 255/869)⁵⁰⁹, in el-Beyân ve't-Tebyîn, İbn Kuteybe (ölm. 276/889)⁵¹⁰, nin 'Uyumu'l-Ahbar ve İbn Cevzî'nin *Ahbârü'l-Hamgâ* ve'l-Mugaffelîn adlı eserlerinden de büyük ölçüde faydalanmışlardır ⁵¹¹.

Çeşitli etnik unsurlardan oluşan Endülüs toplumunda giderek yaygınlık kazanan mizah, güldürü ve Mucûn şiirleri, halife ve emirler arasında da yayılmaya başlamıştır. Bunun en bariz örneğini Mulûku't-Tavâ'if hükümdarlarından el-Mu'temid b. 'Abbâd (ölm. 484/1091)⁵¹², da görmekteyiz. İbn Sa'îd'in, *el-muğrib fi hule'l-Mağrib* adlı eserinden aktarılan bir rivayete göre; dünya işlerinden iyice bunalan hükümdar İbn 'Abbâd, yanına vezîri şâir İbn 'Ammâr'ı da alarak İşbiliyye'nin önde gelen güldürü ustalarından birinin kapısına gider. Geç saatlerinde kapıyı çalar. İçeriden "Kim o?" diye bir ses gelir. Bunun üzerine İbn 'Abbâd, "Şu fitili yakmanı isteyen bir insandır." "Yemin ederim ki bu saatte kapıyı çalan İbn 'Abbâd dahi

⁵⁰⁸ *el-Edebu'l-'Arabi fi'l-Endelus*, s. 258.

⁵⁰⁹ *Târihu Bağdâd*, XII, 214 vd; *Vefeyâtu'l- a'yân*, III, 470-475; *el-Beyân ve't-tebyîn*, III, 29-30.

⁵¹⁰ *Târihu'l-Edebi'l-'Arabi* (Ferrûh), II, 37; *eş-Şi'ru ve's-şu'arâ*, I, 63; *el-Edebu'l-'Arabi fi'l-Endelus*, s. 265.

⁵¹¹ *el-Edebu'l-'Arabi fi'l-Endelus*, s. 256-257.

⁵¹² Hayatı ve şiirleri hakkında geniş bilgi için bkz. *ez-Zehîra*, II, 41 vd; *Kalâ'idu'l-'ikyan*, I, 40; *el-Hulletu's-siyerâ*, II, 52; *el-mu'cib*, s. 158.

olsa açmam” diye cevap veren ev sahibine, “*İşte o İbn ‘Abbâd benim*” dediğinde, “*Öyleyse sen bin tokadı hak ettin*” cevabını alan hükümdar gülmekten yerlere yatar ve vezîrine “*Haydi bu kadar yeter, ağzı bozuk olan bu adamın sözleri fiiliyata geçmeden önce buradan uzaklaşalım*” der ve oradan ayrılırlar. Adamın konuşmalarından oldukça memnun kaldığını ve az da olsa gülme fırsatı bulduğunu söyleyen İbn ‘Abbâd ertesi gün onu ödüllendirmek maksadıyla adamlarının biriyle gönderdiği bin dirhemün üzerine, bu dün geceki tokadın bedeli olan bin dirhemdir diye yazmıştır ⁵¹³. Bu hikaye mucûn ve mizahın, dahili çekişmelerden iyice bunalan Endülüs halkı arasında ne derece yaygın olduğunu göstermektedir. Zîrâ, yoğun işlerini ve sorumluluklarını bir kenara bırakarak gecenin bir vaktinde çıkıp kendini eğlenceye veren İbn ‘Abbâd’a hükümdarlık heybetinden bir şey kaybettirmemiş, aksine onun da bir insan olarak eğlenme hakkına sahip olduğunu açıkça göstermiştir.

Yine Müellif İbn Sa’îd adı geçen eserinde; zuhd ve takvâ ehli olan Ebî Bekr Muhammed b. el-Milî ile oğlu Ebi’l-Kâsım arasında geçen şiirli diyalogu bizlere aktarırken, güldürdüğü kadar düşünceye de sevk etmektedir. Diyalog şöyle gelişir: Oğul Ebi’l-Kâsım, babasının daha küçük yaştan itibaren kendi terbiye ve eğitimiyle ilgilenmesine, kendisini sürekli alim, edip ve şâirlerin katıldıkları meclislere götürmesine rağmen; onun sürekli içkili, kadınlı eğlence meclislerine giderek buralarda sabahlara kadar eğlenmesine gönlü bir türlü razı olmayan babanın baskısından kurtulup özgürce yaşamak için çareyi İşbîliyye’ye kaçmakta bulmuştur. Burada kendisine uygun olmayan, eğlence meclislerinde para karşılığı şarkı söyleyip tef çalan bir kadınla evlendiğini ve oğlunun da karısıyla beraber tef çaldığını öğrenen baba, böyle bir evladın babası olmaktan utanç duyduğunu dile getirdiği şu beyitleri yazarak oğluna göndermiştir. (Basît):

يَا سُحَّةَ الْعَيْنِ يَا بُنْيَا	لَيْتَكَ مَا كُنْتَ لِي بُنْيَا
أَبْكَيْتَ عَيْنِي أَطَلْتَ حُزْنِي	أَمَتَ ذِكْرِي وَكَانَ حَيَا
فَالْيَوْمَ أَبْكِيكَ مِنْ عَيْنِي	إِنْ كَانَ يُعْنِي الْبُكَاءُ شَيْئًا

⁵¹³Hikaye için bkz: *el-Fukâhe' fi 'l-edebi 'l-Endelusi*, s. 97.

Gözümün nuru ey oğlum! Keşke benim oğlum olmasaydın.

Gözümü ağlattın, üzüntümü uzattın yaşayan şanımlı öldürdün.

*Bugün sana gözümün dolusu ağlıyorum eğer ağlamak bir fayda verirse.*⁵¹⁴

Babasının içerisi sitem ve nedamet dolu göndermiş olduğu şiiri okuyan oğul Ebi'l-Kâsım; içine düşmüş olduğu kötü durumun tek sorumlusunun babasının olduğunu ifade ettiği ve cevâbî nitelik taşıyan şu beyitleri yazarak babasına göndermiştir. (Basî):

يَا لَأَنِّمَ الصَّبَّ فِي التَّصَايِي	مَا عَنَّاكَ يُغْنِي الْبَكَاءُ شَيْئًا
وَقُلْتُ: هَذَا قَصِيرٌ عُمَرُ	فَأَرْبَحُ مِنَ الدَّهْرِ مَا تَهَيَّا
قَدْ كُنْتُ أَرْجُو الْمَتَابَ مِمَّا	فُنْتُ جَوْلًا بِهِ وَعَيَّا
لَوْلَا ثَلَاثُ شُرُوحٍ سُوءٍ	أَنْتَ وَإِبْلِيسُ وَالْحُمَيَّا

Ey aşka düşen aşığı kınayan, ağlamanın sana bir yararı olmaz.

Bu kısa bir ömürdür, öyleyse dünyanın sunduğu nimetlerden faydalanmaya bak dedim.

Cahillikle ve bilmeyerek içine düştüğüm bu illetten dönmeyi ümit ediyordum.

*Üç kötülük yaşlısı olmasa: sen, iblis ve şarâp.*⁵¹⁵

Yukarıda verilen iki şiirden birincisinde baba Ebî Bekr Muhammed b. el-Milh'in öyle bir evladının olduğu için utancından toplum içine çıkamaz hâle geldiğini düşündükçe ağlamaya başladığını, fakat bundan sonra ağlamanın ve pişmanlık duymanın bir fayda vermeyeceğini dile getirmiştir. İkinci şiirde ise kendisinin içinde bulunduğu bu kötü durumun tek sorumlusunun babasının olduğunu söyleyen oğul Ebi'l-Kâsım, onu, bütün kötülüklerin kaynağı olan, iblis ve şarâp ikilisinin üçüncü ortağı olarak göstermiştir.

⁵¹⁴ Hikayenin tamamı için bkz. *Nefhu't-tib*, IV, 148-149; *Târîhu'l-Edebi'l-'Arabî* (Ferrûh), V, 71-72; *el-Fukâhe fi'l-edebi'l-Endelusî*, s. 118.

⁵¹⁵ *el-Fukâhe fi'l-edebi'l-Endelusî*, s. 118-119.

Mulûku't-Ṭavâ'if döneminde daha sonra da Murâbîtlar döneminde, zındıklık ve dinle alay etme derecesine varacak kadar gelişme gösteren Mucûn şiirinin bir diğer özelliği de; bu türün, hiciv şiirleriyle birlikte meczedilerek işlenmesidir. Bunun en bariz örneğini, İbnu'l-Ebyâd'ın şâir dostu Ebî Bekr Muhammed b.Zuhr el-Endelusî (ölm. 595/1198)⁵¹⁶ hakkında söylediği ve Mucûnla hicvi bir arada işlediği beyitlerinde görmekteyiz (Basît):

قُلْ لِّلُّوْبَا: أَنْتَ وَابْنُ زُهْرٍ تَحَاوَزْتُمَا الْحَدَّ فِي السَّنَكَايَةِ
تَرْفَعَا بِالْوَرِي قَلِيلًا فَوَاحِدٌ مِّنْكُمْ كِفَايَةُ

Vebâya deki: sen ve İbn Zuhr, düşmanca davranmakta haddinizi aştınız.

*İnsanlara biraz iyi davranın, çünkü ikinizden biriniz yeter.*⁵¹⁷

Yine şâir İbnu'l-Ebyâd, aşağıdaki beyitlerinde, kendinin çok yakında hükümdarlık tahtına oturacağını iddia eden bir şahsı alaycı bir tavırla: “*Ey Emîra'l-mu'minîn! Şu ihtiyarın hoş ve tatlı nasihatlarına kulak ver*” diye başladığı sözünü şöyle sürdürmüştür: “*Hayâlini kurmaya çalıştığın, üzerine bugün gururlanarak oturduğun o tahtın yapımında kullanılan hurma ağacının bir gün seni asmak için de kullanılacağını düşündüğümde ağlıyor, peşinde koştuğun basit emellerini gördüğümde de gülüyorum*” diyerek başladığı şiirlerinde onu alaycı bir üslûpla hicvetmiştir. (Vâfir):

أَمِيرَ الْمُؤْمِنِينَ نَدَاءُ شَنِخٍ أَفَادَكَ مِنْ تَصَانِيحِهِ الْأَطِيفَةِ
تَحَفُّظُ أَنْ يَكُونَ الْجَذَعُ يَوْمًا سَرِيرًا مِنْ أَسْرَتِكَ الْمُتَنِيفَةِ
أَفْكَرُ فِيكَ مَضْلُوبًا فَأُبْكِي وَتَضْحِكُنِي أَمَانِيكَ السَّخِيفَةِ

Ey mü'minlerin emîri, bu seni hoş öğütlerinden faydalandıran bir yaşlının çağrısıdır.

⁵¹⁶ Hayatı ve şiirleri için bkz. *el-Muğrib fî hule'l-Mağrib*, I, 271; *el-Mu'cib*; 'Aşru'd-duvel ve'l-imârât (Endelus), s. 160-163.

⁵¹⁷ Şiirin tamamı için bkz. *Vefeyâtu'l-a'yân*, I, 14; *eş-Şi'r ve'l-bi'e fî'l-Endelus*, s. 109; *el-Ḳuṭûfu'l-yâni'a*, s. 219.

Birgün hurma dallarının senin yumuşak tahtlarının yerine geçeceğini aklından çıkarma.

*Seni asılmış olarak düşünüp ağlıyorum, saçma arzuların ise beni güldürüyor.*⁵¹⁸

Özetlemek gerekirse; câhiliye döneminden itibaren toplumun yaşantısıyla yakından alakalı olan mucûn şiirleri bu dönem şâirlerinin şiirlerine konu olarak eğlence meclislerini süslemeye devam ederken, aynı gelişmeyi dinî duyguların daha ağır bastığı Emevîler döneminde gösterememiştir. İslâmî fetihlerle birlikte medeniyetin gelişip yayılmaya başladığı dönem olarak kabul edilen Abbâsîler döneminde, şâirlerin hayâl güçlerinin gelişmesi şiirde mânâların çoğalması vs. gibi hususlara ilâveten, halkın bolluk ve refah içinde yaşamaları eğlence meclislerinin çoğalmasına, dolayısıyla da Mucûn şiirlerinin yaygınlık kazanmasına neden olmuştur. Endülüs Emevîler döneminde tam bir durgunluk içine giren Mucûn şiiri, Mulûku't-Tavâ'if ve daha sonra Murâbîtlar döneminde, İbn Cehver ve İbn 'Abbâd gibi hükümdarların da zaman zaman katıldıkları ve müstehcenliğin hâkim olduğu eğlence meclislerinde daha önce hiç görülmemiş bir şekilde gelişme göstermiştir.

⁵¹⁸ *Vefeyâtu'l-a'yân*, V, 12; *el-Edebu'l-'Arabî fi'l-Endelus*, s. 263.

İKİNCİ BÖLÜM

2. NESİR

2.1. MULÛKU'T-TAVÂ'İF DÖNEMİ ÖNCESİNDE NESİR:

Mulûkut-Tavâif döneminden önceki dönemlerde, Arap edebiyatında, şiire oranla daha geç bir dönemde gelişme gösteren nesir, genel anlamda herhangi bir vezin ve kâfiyeye bağlı kalmaksızın serbestçe söylenen sözleri ifade etmektedir. Bir başka deyişle, sanatsal öneme sahip olmayıp sadece ilmî gerçekleri ifade ve açıklamak için kullanılan sözlere âdî nesir; bilim adamlarının ve yazarların, normal konuşma dilinden uzaklaşıp, içerisinde maharet gösterdikleri, çeşitli süs ve güzellikler ilave ederek, lafızlarını kendilerinin özenle seçtikleri cümlelerle süsledikleri ve mânâlarını görkemli hale getirdikleri söze de fennî nesir adı verilmiştir ¹. Nesrin kısa tanımını yaptıktan sonra dönemlere göre nasıl bir gelişme izlediği konusunda bilgi vermeye çalışacağız.

Edebiyat tarihi ile ilgili kaynakları incelediğimizde, Câhiliye döneminden bize ulaşan nesir sayı bakımından oldukça az olduğu görülür. Ancak daha sonra çeşitli yollarla intikal eden nesirin örneklerini ise; hutbeler, vasiyetler, darb-ı meseller, hikmetli sözler, kahinlerin secili sözleriyle, Arapların yaşadıkları tarihi olayları ve kabîleler arasında cereyan eden savaşlar gibi konuları ihtiva eden hikaye ve kıssalar oluşturmaktadır ².

Câhiliye Araplarında, şiir kadar her türlü edebî, sosyal, kültürel, dinî ve hissi

¹ Hannâ el-Fâhûrî, *el-Câmi' fî târihi'l-edebi'l-'Arabî (el-Edebu'l-kadîm)*, Beyrut, 1986, s. 109.

² *Târihu'l-Edebi'l-'Arabî (Ferrûh)*, I, 254; *el-Hulâsa fî'l-edeb ve'n-nuşûs*, s. 139.

hayatın bir parçası olduğu bilinen nesir, ilk çağlardaki okuma-yazma bilmeyen Arap toplumunda, yukarıda da işaret ettiğimiz gibi şiirden daha geç bir dönemde ortaya çıkmıştır. Dolayısıyla bu dönem edipleri, parlak ve alımlı lafızların seçimi yerine mânâyı bozmayacak şekilde mânâyâ uygun düşen lafızların seçimine yönelmişlerdir. Darb-ı meseller, hikmetli sözler ve vasiyetlerde cümleleri kısa tutmaya, aynı mânâyı ifade eden ibareyi az kullanmaya da özen göstermişlerdir³.

Câhiliye dönemi nesrinin gelişmesinde, yukarıda sıralamaya çalıştığımız nesir türlerinin en önemlilerinden biri olan hutbenin payının büyük olduğu bilinen bir gerçektir. Zira Câhiliye döneminde, bazen belâgatlı bir sözün uyandırdığı gururun tesiri ile Araplar arasında cereyan eden mücadeleler ve birbirlerine karşı yürüttükleri rekabet, kibirlenmeyi gerektirmekteydi. Bu nedenle onlar, belîğ sözlerle hasmını ikna etmek veya taraftar kazanmak için hitâbete dolayısıyla da seçkin hatiplere ihtiyaç duymuşlardır. Kuss b. Şâ'ide (ölm. 600)'nin meşhur 'Ukâz panayırında okuduğu hutbe, bu dönem nesrine verilecek en güzel örnektir. el-Câhiz' in *el-Beyan ve 't-tebyîn* adlı eserinde naklettiği hutbe şöyledir:

أَيُّهَا النَّاسُ! اجْتَمِعُوا وَاسْمَعُوا وَعُوا، مَنْ عَاشَ مَاتَ، وَمَنْ مَاتَ فَاتَ، وَكُلُّ مَا هُوَ آتٍ آتٍ، لَيْلٌ دَاجٍ وَنَهَارٌ سَاجٍ، وَسَمَاءٌ ذَاتُ أَبْرَاجٍ، وَنُجُومٌ تَزْهَرُ، وَبَحَارٌ تَزْخَرُ، وَجِبَالٌ مُرْسَاةٌ، وَأَرْضٌ مُدْحَاةٌ، وَأَنْهَارٌ مَجْرَاةٌ، مَا بَالُ النَّاسِ يَذْهَبُونَ وَلَا يَرْجِعُونَ، أَرْضُوا فَأَقَامُوا؟ أَمْ تَرَكُوا فَنَامُوا؟ يُقْسِمُ قَسٌّ بِاللَّهِ قَسْمًا لَا إِنْثَمَ فِيهِ، إِنَّ لِلَّهِ دِينًا هُوَ أَرْضَى لَكُمْ أَفْضَلَ مِنْ دِينِكُمْ الَّذِي أَنْتُمْ عَلَيْهِ.

Ey insanlar! Toplanın, dinleyin ve ibret alın, yaşayan ölür, kim ölürse yok olup gider. Her gelecek, yakındır. Gece karanlık, gündüz sessiz ve sakın, gökyüzü burçlu, parlayan yıldızlar, kabaran denizler, yüksek dağlar, dümdüz yeryüzü, çağlayan nehirler. Ne oluyor insanlara gidiyorlar da geri dönmüyorlar? Razi edildiler de mi kaldılar? Yoksa bırakıldılar da mı uyudular? Kuss, Allâh'a öyle bir yemin eder ki bunda hiçbir günah görmüyorum. Şüphesiz Allâh sizin dininiz-

³ *el-Beyân ve 't-tebyîn*, I, 290; *Târîhu 'l-Edebi 'l-'Arabî* (Ferrûh), I, 88.

*den daha üstün bir dinî size gönderdi, bunda yalanım yoktur.*⁴

Yukarıdaki hutbeden anlaşılacağı üzere Câhiliye dönemi nesrinin gelişmesinde kahinlerin secili sözlerinin yanı sıra Kuss b. Şâ'ide gibi meşhur hatîplerin, o dönemde kurulan panayırlarda okudukları hutbelerin de payı büyük olmuştur.

Sadru'l-İslâm dönemine baktığımızda, bu dönemden bize ulaşan ve kısa cümleleri kapsayan en önemli nesir türü ise; üst düzey devlet yöneticileri arasında geçen yazışmaları ihtiva eden ve adına *Tevkî'ât* denilen küçük risâlelerden ibaretti. Bu risâleler genellikle halîfe ile vezîr, vezîrlerle vâliler arasında cereyan eden resmî işleri konu alan bürokratik yazışmalardı⁵. Çeşitli maksatların anlatım üslubunu gözler önüne seren söz konusu risâleleri Câhiliye nesri ile karşılaştıracak olursak, üslup bakımından İslâmî dönem nesrinin, genelde Câhiliye dönemi nesrinin bir devamı olduğunu görürüz. Zira her iki dönemi de idrak etmiş Araplardan veya çölde yaşayan ve şehir halkıyla hiç teması olmamış, Kur'ân üslubu ile hemen hemen aynı üsluba sahip olan Bedevî Arapların da bu dönem nesrinin gelişmesinde büyük rolleri olmuştur⁶. Ancak bize ulaşan İslâmî nesir, miktar bakımından daha fazla, gramer, tarih, edebiyat ve hikaye yönünden daha mevsuk, lafızda daha fasîh, terkipte daha kolay ve anlatım bakımından daha tatlıdır. Çünkü bu dönem nesircileri, nesir konularını; İslâm'a davet, cihada teşvik, sakındırma, vaat ve korkutma gibi konuları ihtiva eden Kur'ân'ın eşsiz üslup ve belâgatından etkilenerik seçmişlerdir⁷.

İslâmî dönemden günümüze kadar gelen en önemli nesir türü, hitabettir. Zira şiire olan ihtiyacın azalması, düşmanlıkları kamçılayan hiciv, gazel ve nifak taşıyan şiirlerin yasaklanması, bazı şâirlerin şiiri bir kazanç vasıtası haline getirmesi gibi sebepler şiire olan rağbetin azalıp, hitâbetin ön plana çıkması sonucunu doğur-

⁴ *el-Beyân ve't-tebyîn*, I, 168; *Arap Edebiyatı Târîhi* (Cahiliye Dönemi), s. 115; *el-Hulâsa fi'l-edeb ve'n-nûşûs*, s. 35-36.

⁵ *Târîhu'l-Edebi'l-'Arabî* (Ferrûh), I, 254; Ayrıca geniş bilgi ve örnek için bkz. *Abbâsî Edebiyatı Tarihi*, s. 168-171

⁶ *el-'Aşru'l-İslâmî*, s. 108.

⁷ a.e., s. 109.

muştur ⁸. Dine davet etme, dinî meseleleri halka anlatma, askerleri savaşa teşvik etme, halifelerin ve vâlilerin devlet siyasetinin yanı sıra fetih haberlerini halka açıklama gibi önemli toplumsal olaylarda hitâbete ihtiyaç duyulması sebebiyle nesirde belirgin bir gelişme olduğu görülür ⁹. Bunun en bariz örneğini Halife Ebû Bekr'in İslâm tarihine bir edebî şaheser olarak geçen o meşhur hutbesinde görmekteyiz:

Bir peygamber olmasına rağmen Hz. Muhammed'in de vefat etmesi, Müslümanlar arasında karışıklığa yol açmış, onları yatıştırmak için içeriden ağlayarak dışarı çıkan Hz. Ebû Bekir şu meşhur hutbesini okumuştur.

أَيُّهَا النَّاسُ إِنَّهُ مَنْ كَانَ يَعْبُدُ مُحَمَّدًا فَإِنَّ مُحَمَّدًا قَدْ مَاتَ، وَمَنْ كَانَ يَعْبُدُ اللَّهَ فَإِنَّ اللَّهَ حَيٌّ لَا يَمُوتُ، وَقَالَ تَعَالَى: "إِنَّكَ مَيِّتٌ وَإِنَّهُمْ مَيِّتُونَ"، "وَمَا مُحَمَّدٌ إِلَّا رَسُولٌ قَدْ خَلَتْ مِنْ قَبْلِهِ الرُّسُلُ، أَفَإِنْ مَاتَ أَوْ قُتِلَ انْقَلَبْتُمْ عَلَى أَعْقَابِكُمْ، وَمَنْ يَنْقَلِبْ عَلَى عَقْبَيْهِ فَلَنْ يَضُرَّ اللَّهَ شَيْئًا، وَسَيَجْزِي اللَّهُ الشَّاكِرِينَ"، عَزَمْتُ عَلَيْكُمْ أَلَّا تَفْعَلُوا.

"Ey insanlar! Kim Muhammed'e tapıyorsa, şüphesiz Muhammed öldü. Kim ki Allâh'a tapıyorsa, şüphesiz o ölümsüzdür, yaşıyor "Sen elbette öleceksin, onlar da elbette öleceklerdir" ¹⁰. Muhammed ancak bir peygamberdir. Ondan önce de nice peygamberler gelip geçti. Şimdi o, ölür veya öldürülürse, siz gerisin geriye mi döneceksiniz? Her kim geri dönecek olursa, kesinlikle Allâh'a bir zarar vermeyecektir. Fakat Allâh, şükredenleri yakında mükafatlandırarak ¹¹. Bu tür hareketlerden sizi men ediyorum." ¹² şeklindeki sözleri, Müslümanların sakinleşip yatışmasına yetmiştir.

Sadru'l-İslâm döneminde gelişme gösteren hitâbet, maksat ve mânâ bakı-

⁸ el-'Aşru'l-İslâmî, s. 112.

⁹ Târihu'l-Edebî'l-'Arabî (Ferrûh), I, 259.

¹⁰ ez-Zumer, âyet, 30.

¹¹ Âl-i İmrân, âyet, 144.

¹² es-Sîretu'n-nebeviyye, IV, 309; Ayrıca hutbelerle ilgili geniş bilgi için bkz. Muhammed Rızâ, Muhammed Resûlulâh, Kahire, 1353/1934, s. 149-150.

mından Câhiliye dönemi hitâbetinden oldukça farklılık arz etmektedir. Zira bu dönem hatîpleri; Hz. Ebû Bekir'de de olduğu gibi, Kur'ân üslubundan etkilenecek, sözlerini âyet ve hadislerle süslemelerinin yanı sıra, cümleleri kısa tutmaya, az sözle çok şey ifade etmeye çalışmışlardır. Bu dönemde yetişen hatîplerin başında şüphesiz Hz. Peygamber gelirken, onu, Hıulafâu'r-Râşidîn (Dört Halife) takip etmiştir ¹³.

Yine bu dönem hitâbetinin gelişmesinde Hz. Peygambere gelen yabancı elçilerin beraberlerinde birer hatîp getirmelerinin de büyük payı olmuştur. Bunun en bariz örneğini, Temîm oğullarından gelen kalabalık bir grubun içinde 'Utârid b. Hâcib adında bir hatîbin de bulunmasında görebiliriz ¹⁴. Görüldüğü gibi İslâm döneminde gelişme gösteren nesrin bir türü olan hitâbetin, Hz. Peygamber ve dört Halîfenin de büyük gayret ve teşvikleriyle Câhiliye dönemine kıyasla daha belirgin ve daha parlak bir seviyeye gelmiştir.

Emevîler dönemine baktığımızda, bu dönemde yeni devletlerin İslâm coğrafyasına katılmaya başlamasıyla, hilâfet devletinin sınırları büsbütün genişlemiş, dolayısıyla hükümetin; siyâsi, içtimâî, kültürel, edebî ve diğer alanlarda yapmış olduğu çalışmalar da hayli çoğalmıştır. Çevresindeki yaşam koşullarının değişmesini bir fırsat bilen şâirlerin kısa sürede çoğalarak, parlak kasîdelerle halifelere ve yönetimlerine övgüler yağdırdıkları, muhâliflerini ise zehir zemberek hicvettikleri şiirler vücuda getirmişlerdir. İşte şiirin zirveye çıktığı bu ortamda, nesir sanatının bir türü olan hitâbet de siyâsal alanda şiir kadar etkili olmuştur. Kendilerini halka sevdiren iktidarda daha fazla kalabilme uğruna propagandalarını yapacak seçkin hatiplerin ortaya çıkmasında, Yezîd b. Mu'âviye ve 'Abdûlmelik b. Mervân (ölm. 160/777) ¹⁵ başta olmak üzere pek çok halife ve emîrin büyük rolleri vardır. Zira her dönemde olduğu gibi Emevîler döneminde de, hitâbet konusunu; askerleri savaşa teşvik, dine davet gibi sözler oluştururken, vaaz ve hutbelerin yanı sıra, Müslümanların kutsal

¹³ *el-'Aşru'l-İslâmî*, s. 112.

¹⁴ Konuyla ilgili geniş bilgi için bkz. *el-'Aşru'l-İslâmî*, s. 106-112.

¹⁵ *el-'İkdu'l-ferîd*, IV, 128, 130; *el-Hıulletu's-sıyerâ*, I, 56-57; *'Aşru'd-duvel ve'l-imârât (Endelus)*, s. 108.

kitabı olan Kur'ân-ı Kerîm'de, şâir ve hatîpler için ilham kaynağı olmuştur ¹⁶.

Dört Halîfe döneminde gelişme gösteren **Tevki'ât**, bu dönemde halîfe, emîr ve vâililer arasında cereyan eden, o günün şartlarına en uygun, önemli iletişim araçlarından biri olarak görülmektedir ¹⁷. Yukarıda da belirttiğimiz gibi, Emevîler döneminde Kur'ân-ı Kerîm'in fesâhat ve belâgatının yanı sıra, halîfe ve emîrlerin de teşvikiyle edebî nesir, belli bir yere gelmiştir. Bu gelişme sürecinde Emevîler döneminde başlayıp, Abbâsîler döneminin başlarında hız kazanan tercüme faâliyetlerinin yanı sıra, Hint ve Yunan nesrinin de katkısının büyük olduğu görülür. Ayrıca yine bu dönemde Pehlevîce'den Arapça'ya çevrilen pek çok kıymetli eserin bâriz rolünü göz ardı etmemek gerekir ¹⁸.

Emevîler devletinin yıkılıp yerine M. 750 yılında Abbâsîler devletinin kurulmasıyla, alışlagelen yaşam tarzı gitmiş, yerine sosyal, siyâsal ve kültürel ağırlıklı yeni bir yaşam şekli gelmiştir. Bu yeni oluşumun, siyasî ve aklî hareket ile medeniyet âmillerinin yazarların fikir ve düşüncelerine tesir etmesiyle, aklın tezahürü, fikrin aynası olan nesir sanatı da filizlenmeye başlamıştır. Bu dönem nesri; Emevîler dönemindeki gelişmelerin tam aksine, ilmî faâliyetlerin hareketlilik kazanması, Arapların yabancı milletlerle kaynaşması sonucu, bozulmaya yüz tutan Arapça'nın korunması pek çok Fars, Yunan ve Hint kültürlerinden hikayelerle ilgili pek çok eserin Arapça'ya tercüme edilmesi, tedvîn ve tasnîf döneminin başlaması, Arap nesrinin gelişmesine büyük ölçüde tesir etmiştir ¹⁹.

Ancak, Abbâsî dönemi nesri, diğer dillerden yapılan tercümelerin yanı sıra, Arapların kaleme aldıkları kendilerine özgü hikaye ve kıssalardan da büyük ölçüde istifade etmiştir. Zira Arap Yarımadası'nın göçebe hayatı ve buna dâir pek çok hikayeler, Arap edebiyatıyla ilgili eserlerin sayfalarında yer almıştır. Bu tür hikaye ve kıssalar, onları gece toplantılarında anlatan masalcılar vasıtasıyla ortaya çıkmaya

¹⁶ *el-Câmi' fi't-târîhi 'l-edebi 'l-'Arabî (el-Edebu 'l-kadîm)*, s. 376; *Mukaddime*, III, 288.

¹⁷ *el-'İkdu 'l-ferid*, IV, 224; *Târîhu 'l-Edebi 'l-'Arabî (Ferrûh)*, I, 255.

¹⁸ *Mukaddime*, III, s. 390-391; *el-Hulâşa fi 'l-edeb ve 'n-nuşûs*, s. 206,210.

başlamıştır ²⁰.

Bu eserleri kaleme alan yazarların başında; cümlelerinin kısalığı, ifadelerinin sadeliği, süsten ziyade mânâ ile ilgilenen Farsça ve Arapçayı çok iyi bilen, *Kelile ve Dimne*, *Elf-Leyle* ve *Leyle* gibi eserleri de yaklaşık VIII. ve IX. yüzyıllarda Farsça'dan Arapça'ya çeviren ve Abbâsî dönemi nesrinin birinci tabakasının öncülerinden olan İran asıllı İbnu'l-Mûkaffâ (ölm. 139/757)²¹ ve *Kitâbu'l-Hayl ile Kitâbu'l-İbl* adlı eserlerin yazarı el-Asmâ (ölm. 216/831)²² gelmektedir.

II. Abbâsî asrı nesrinin ve edebî ekolünün baş mimarisi Basra'lı el-Câhiz ²³, bu dönem nesrine yeni bir boyut kazandırmıştır. Zira o, üstün zeka, yetenek ve derin düşüncesiyle devrinin en büyük edebiyatçıları arasında yerini almış olup, üslupta inceliğe, lafızlarında fesahate önem vermesiyle İbnu'l-Mukaffâ'dan da etkilenip aynı zamanda bir edebiyat ve ansiklopedi uzmanı olarak Arap edebiyatı tarihinde altın harflerle adını yazdırmıştır. Yine İbn Kuteybe ve el-Müberred (ölm. 286/900)²⁴'in çeşitli konuları ihtiva eden ve Emevîler dönemi nesrine kıyasla, cümlelerin daha uzun, belâgat, fesâhat, kinâye ve mecâzın bir arada kullanıldığı eşsiz eserleriyle, ilmin, şiirin, edebî sanatların zirveye ulaştığı II. Abbâsî dönemi nesrinin gelişmesinde el-Câhiz kadar onların da etkilerinin büyük olduğu görülür ²⁵.

III. ve IV. Abbâsî asırlarına baktığımızda, hükümdarların başka hükümdarlara, vâlilere ve vâlilerin hükümdarlara gönderdikleri risâleler bu dönem nesrine yeni bir boyut kazandırmıştır. Zira halife ve emîrlerin bu tür yazışmalar için görev-

¹⁹ *Mukaddime*, III, s. 389-390; *Abbâsî Edebiyatında Sûliler*, s. 32.

²⁰ *Mukaddime*, III, s. 392.

²¹ *el-Fihrist*, s. 118; *Târihu'l edebi'l-'Arabî*, II, 51-59; *Abbâsî Edebiyatında Sûliler*, s.

33.

²² *el-Hulâşa fi'l-edeb ve'n-nuşûs*, s. 206; *Târihu Bağdâd*, I-XIV, Beyrut, tsz. XII, 214.

²³ el-Câhiz'in hayatı ve görüşleri için bkz. *Veseyâtu'l-a'yân*, III, 470-475; *el-'Asru'l-'Abbâsiyyu 'ş-şânî*, s. 587; *II. Abbâsî Asrında Edebî Çevre*, s. 182-185.

²⁴ *el-Fihrist*, s.42-43; *Târihu Bağdâd*, II, 195-197; *Veseyâtu'l-a'yân*, II, 244-248.

²⁵ İbn Kuteybe'nin hayatı ve görüşleri için bkz. , *en-Nucûmu'z-zâhire*, III, 75; Şevkî

lendirdikleri kâtip ve münşi'ler, mânâdan çok lafızların düzgünlüğüne, uzun cümlelerin yerine kısa cümlelerin özenle seçimine, ifadelerin sade ve akıcı olmasının yanı sıra; teşbih, istiâre ve hikmetli sözlerle süslemeye oldukça özen göstermişlerdir. Bu akımın öncülüğünü, Büveyhi vezîri İbnu'l-'Amîd (ölm. 360/970)²⁶ yaparken bunu, Halep'te hüküm süren Hamdânîlerin emîri Seyfu'd-Devle'nin döneminde yaşayan Ebû Bekir el-Hârizmî (ölm. 383/993)²⁷ daha da geliştirmiştir. Nitekim el-Hârizmî, edebî içerikli mektupları toplayarak *er-Resâil* adını verdiği bir kitap haline getirmiş ve bu kitabıyla şöhret bulmuştur. Daha sonra İbrâhîm b. Hilâl es-Sâbî (ölm. 384/994) ve eş-Şâhib b. 'Abbâd (ölm. 385/995)²⁸ gibi edipler onu takip etmiştir.

Abbâsîler döneminde ilgi uyandıran nesir türleri çeşitli olup, bunların başında; Hz. Peygamberin hayatını anlatan *Siyeru'n-Nebevî*, Arap kabîleleri arasında cereyan eden savaşlar ve büyük olayları belirleyip hikaye haline getiren *Târihu'l-Arab* veya *Eyyâmu'l-Arab*, bunun yanı sıra kurulan edebiyat meclislerinde okunan ve hoşâ giderek merak uyandıran hikayeleri secili bir şekilde anlatan *Makâmeler* gelmektedir. Daha sonra bozulmaya yüz tutan Arapçayı korumak için dil merkezleri ve tefsîr, hadis, fıkıh, kelâm gibi İslâmî bilim merkezleri kurulmuştur. Bu arada Yunanca'dan muhtelif konularda Arapça'ya çeviriler yapılmak suretiyle, tıp, felsefe, mantık ve başka bilim dalları üzerinde çalışmalar yoğunlaşmıştır.²⁹

Hilâfet dönemi ve daha sonra bu dönemin devamı niteliğinde olan Mulûkut-Tavâif dönemi öncesinde Endülüs'te gelişme gösteren nesre baktığımızda, edebiyat tarihi ile ilgili kaynaklarda, fethin ilk yıllarına âit örneklerle pek fazla rastlanma-

Dayf, *el-'Aşru'l-'Abbâsiyyu's-sânî*, Kahire, 1984, s. 611.

²⁶ *el-Fihrist*, s. 122, 134; *Vefeyâtu'l-a'yân*, I, 52-54; *Târihu'l-edebî'l-'Arabî*, I, 500-503.

²⁷ *el-Fihrist*, s. 122, 134, 135; *Abbâsî Edebiyatı Tarihi*, s. 133; III. *Abbâsî Asrında Edebi Çevre*, s. 164.

²⁸ *Vefeyâtu'l-a'yân*, I, 52-54; *Abbâsî Edebiyatında Sûliler*, s. 34-35.

²⁹ *el-Edebu'l-'Arabî fi'l-Endelus*, s. 435; *Türk Edebiyatı Tarihi*, I, 192; *Târihu'l-edebî'l-Endelusi - 'aşru't-Tavâ'if ve'l-Murâbitîn*, s. 286.

maktadır. Şiirde olduğu gibi nesirde de diğer dönemlere kıyasla oldukça zayıf olmasına rağmen, nesrin gelişmesini sağlayan âmillerin ortaya çıkmasıyla Vâililer döneminde şansının daha fazla olduğu görülür. Zira bu dönemde savaş şartları, kabîle ve gruplar arası mücadeleler, dinî, ilmî, edebî ve siyasî münasebetler, nesrin bir türü olan hitâbetin gelişmesini zarurî kılmıştır. Fetih ordusuyla birlikte Endülüs'e gelen Müslümanlarla beraber yaşamak durumunda kalan yerli halkın, hatîplerin sözlerine kulak vermemesi, o günkü şartlarda hayâl bile edilemeyecek bir durumdur. Dine davette, dinî meseleleri halka anlatmada, halîfe, emîr ve vâililerin devletin siyasetini açıklamasında, emîrlerin tebliğ edilmesinde, askerleri şevke getirerek onları savaşa hazırlamada, yeni düzenin propagandasını yapacak vâiz ve hatîplere ihtiyaç duyulduğu için, her hükümdar fethedilen yerlerde birer hatîp bulundurmak zorundaydı. Edebî alanda hitâbet kadar önemli bir yer işgal eden kitâbet (yazım) sanatı Vâililer dönemi nesrinin gelişmesinde büyük rol oynamıştır. Diğer konularda olduğu gibi kitâbet konusunda da doğulu kardeşlerini taklit etmeye özen gösteren Endülüslü yazarlar, fetih hareketinin gerçekleşmesinde ve devletin ekonomik, sosyal, kültürel ve diğer işlerinin sistematik bir şekilde yürütülmesinde kitâbet sanatına önemli ölçüde ihtiyaç duymuşlardır³⁰.

Abbâsî hükümdarlarında olduğu gibi Vâililer dönemi hükümdarlarının da başka hükümdarlara, vâililere ve vâililerin hükümdarlara gönderdikleri resmî veya şahsî ilişkileri ihtiva eden yazışmaları gerçekleştirmek için saraylarda kâtiplik makamı tahsis etmişler, buralara kalemi ve lisânı kuvvetli kişiler görevlendirmişlerdir. Bu dönemde gelişme gösteren kitâbet sanatı, doğuda gelişen nesrin edebî özelliklerini taşımasına rağmen, cümlelerin kısalığı, az sözle çok şey ifade edilmesi, yapılan yazışmaları, âyet, hadis ve darb-ı mesellerle süslenmesi, kendine özgü bir üslup özelliği taşıırken, az secili oluşu da dikkate şayandır. Zira kâtipler; gösterişten, şatafattan ve süslenmiş ifadelerden ziyade, güçlü ibarelere ve icâze ağırlık vermeye

³⁰ *el-Hulâşa fi'l-edeb ve'n-nuşûs*, s. 207-208; *Mukaddime*, III, s. 393-394.

özen göstermişlerdir ³¹. Bunun en bariz örneğini İşbiliyye (Sevilla) vâlisi ‘Abdulazîz b. Mûsâ b. Nuşayr ³² döneminde Gotlar’ın hâkimi olan Tudmir’e gönderilen şu belgelerde görebiliriz:

بِسْمِ اللَّهِ الرَّحْمَنِ الرَّحِيمِ، مِنْ عَبْدِ الْعَزِيزِ إِلَى تُدْمِيرَ، أَنَّهُ نَزَلَ عَلَى الصُّلْحِ وَأَنَّهُ لَهُ عَهْدُ اللَّهِ وَدِمَّتِهِ، أَلَّا يُنَزِعَ عَنْ مُلْكِهِ وَلَا أَحَدٌ مِنَ النَّصَارَى عَنْ أَمْلَاكِهِ، وَأَنَّهُمْ لَا يُقْتُلُونَ وَلَا يُسَبِّحُونَ أَوْلَادَهُمْ وَلَا نِسَاءَهُمْ وَلَا يُكْرَهُونَ عَلَى دِينِهِمْ، وَلَا تُحْرَقُ كَنَائِسُهُمْ مَا تُقَيَّدُ وَنُصِحَ!!.....

Rahman ve Rahim olan Allâh’ın adıyla ‘Abdulazîz’den Tudmir’e! O, barışı kabul etmiş ve barış güvence altına alınmıştır. Allâh adına söz verildi ve o, (Tudmir) mülkünden çıkarılmayacak, hiçbir Hristiyan da mülkünden uzaklaştırılmayacak, onların (Hristiyan), çocukları ve kadınları öldürülmeyecek, hakarete uğramayacak, dinlerinden uzaklaştırılmayacak, ibadet ve nasihatlerin yapıldığı yerleri olan kiliseler yakılmayacak ³³.

Yukarıda ki belgeden de anlaşılıyor ki, bu dönemde gelişme gösteren resmî yazışmalar siyasî ağırlıklı olmakla beraber, cümlelerin kısa oluşu, az sözle çok şey ifade etmesi de dikkat çekici hususlardan biridir.

Emevîler hanedanının yirmi yaşındaki son veliahdı I. ‘Abdurrahmân (ed-Dâhil), 138/756 yılında Endülüs’te emirliğini ilân etmesiyle başlayan emîrlik döneminde, çok sayıda savaşın yapılmasında ve çıkan birçok isyanların bastırılmasında büyük rol oynamıştır ³⁴. Siyasi alanda cereyan eden bütün bu olumsuzluklara rağmen, Vâliler dönemine kıyasla bu döneme damgasını vuran edebî nesrin yanı sıra ilmî nesrinde varlığından az da olsa söz edilmeye başlandığı görülür. Zira bu dönem nesri, Câhiliye döneminden Abbâsîler dönemine kadar uzun bir süreyi kapsayan dö-

³¹ el-Edebu'l-'Arabî fi'l-Endelus, s. 434-435.

³² Târîhu'l-edebi'l-Endelusî, s. 207; Târîhu 'ulemâ'i'l-Endelus, I, 276; Cuzvetu'l-muktebes, s. 289.

³³ el-Edebu'l-Endelusî (Heykel), s. 65; Endülüs'te Hilâfet Dönemi Edebî Çevresi, s. 156-157.

nemlerden süregelen, vasiyet, risâle, darb-ı mesel, hikmetli sözler, munâzara (diyalog) gibi türlerden oluşmaktaydı. Edebî nesir, Endülüs toplumunda yaşam koşullarının değişmesiyle, bazen mânâda, bazen üslupta, bazen de lafızda kendini göstermiş olmakla beraber, doğuda gelişme gösteren Arap nesrinin özelliğini taşıdığı için şiirde olduğu gibi bu alanda da klasik ekolün izleri bariz bir şekilde görülmektedir ³⁵. Emirlikler dönemi nesri, Vâliler dönemine kıyasla lafız ve üslup yönünden edebî sanatların kullanıldığı, konuların zamanın şartlarına göre, siyasî, sosyal, kültürel ve ilmi içerikte olduğu, hitâbet ve kitâbetin âyet, hadis, emsâl, hikmetli sözler ve şiirlerle süslediği, incelik ve zarafetin bir arada icra edildiği dönem olma özelliğine sahiptir ³⁶.

Emirlik dönemi nesrinin bir diğer özelliği ise; Abbâsîler dönemindeki gelişmelere paralel olarak ve özellikle de toplumda yaşanan sosyal ve ekonomik olayları ele alan el-Câhiz'in etkisiyle daha uzun, belâgat, fesâhat, kinâye, mecâz, cinâs, tevriye, el-itnâb ve secinin bir arada bulunduğu daha ağıdalı bir üsluba kavuşmuştur ³⁷. Sadru'l-İslâm'dan Emevîlere kadar gelen hitâbetin gelişmesinde birer hatîp olan halîfelerin, emîr ve vâlilerin büyük paylarının olduğu kadar, bu dönem emîrlerinin de katkıları büyük olmuştur. Rivayete göre, Emîr I. 'Abdurrahmân (ölm. 173/788) hatîp ve kâtip kişiliğiyle, el-Hakem (ölm. 206/822) ise kâtipliğinin yanı sıra yazmış olduğu vasiyetleriyle meşhur olmuşlardır. Bunun en bariz örneğini Emir I. 'Abdurrahmân'ın emîrlik yaptığı dönemde Yûsuf el-Fihri'yle girmiş olduğu savaşta bunalıma giren askerlerin maneviyâtını yükseltip onları tekrar savaşa hazırlamak için karşılırlarına geçerek okumuş olduğu ve nesrin hitâbet türünün ender örneklerinden biri olan aşağıdaki hutbesinde görebiliriz:

هَذَا الْيَوْمُ هُوَ أَسُّ مَا يُبْتَى عَلَيْهِ، إِمَّا ذُلُّ الدَّهْرِ وَإِمَّا عِزُّ الدَّهْرِ، فَاصْبِرُوا سَاعَةً فِيمَا لَا تَسْتَهْتَهُونَ، تَرَبَّحُوا

³⁴ *Endülüs Siyâsî Târîhi*, s. 74.

³⁵ *Nefhu 't-tîb*, III, 42.

³⁶ *el-Edebu 'l-'Arabî fi 'l-Endelus*, s. 440-441.

³⁷ *Târîhu Bağdâd*, XII, 214; *Abbâsî Edebiyatında Sûliler*, s. 34.

بِنَا بَقِيَّةَ أَعْمَارِكُمْ فِيمَا تَشْتَهُونَ.

*İşte bugün (her şeyin) üzerine bina edildiği asıl bir gündür. Bu günde ya asrın zilleti veya asrın izzeti vardır. Sevmediğiniz herhangi bir şeye bir saat sabredin ki, ömrünüz boyunca sevdiğiniz şeyleri kazanabilesiniz.*³⁸

Emirlikler döneminde başlayan ve kültürel gelişmenin altın çağı olarak vasıflandırılan hilâfet döneminin sonlarına doğru, istikrar, huzur, birlik ve beraberliğin tesisi neticesinde edebiyat alanında bir gelişmenin olduğu görülür³⁹. III. ‘Abdurrahmân (ölm. 350/961)⁴⁰ ile başlayıp, oğlu II. el-Hakem (ölm. 366/976)⁴¹ ile gelişen ve Âmirler veya Hâciblik (976-1008) dönemi adı verilen dönemin emîr ve halifelerinin de büyük gayret ve destekleriyle zirveye ulaşan kültürel faâliyetin sonucunda, Ebû ‘Alî el-Kâfî başta olmak üzere pek çok doğulu âlim ve edip Endülüs’e akın etmişlerdir. Gelirken de Câhiliye ve İslâmî döneme âit sayısız ilmî ve edebî eserleri de beraberlerinde getirerek bölge halkının hizmetine sunmuşlardır⁴².

Edebiyat alanında hız kazanan bu tür faâliyetler, aklın ve fikrin hareketliliğini dile getiren nesrin de ilmî ve edebî alanda yayılıp gelişmesine vesile olmuştur. Vâliler döneminde hitâbet daha sonrada kitâbet ismi altında iki türde gelişme gösteren nesir sanatı, Emîrlik döneminin sonlarına doğru ilmî nesir ve edebî nesir olarak iki ayrı türde gelişme gösterdiğine daha önce de işaret etmiştik. Hilâfet dönemine baktığımızda ise; Arap edebiyatında oldukça hareketli bir döneme giren edebî nesir, mevzu, üslup, mânâ ve tür yönünden doğuda gelişme gösteren nesir ile aynı özelliklere sahip olduğu gibi nesirde de etkisi şiirdeki etkisinden daha bariz bir şekilde kendini göstermiştir. Emirler döneminin sonlarına doğru nesire damgasını vurmuş

³⁸ *Nefhu't-tîb*, I, 72; *Târîhu'l-edebi'l-'Arabî (Heykel)*, s. 249; *el-Edebu'l-'Arabî fi'l-Endelus*, s. 441.

³⁹ *Endülüs Siyâsî Târîhi*, s. 81,109; *Târîhu'l-iftitâhi'l-Endelus*, s. 100-103; *Dirâsât fi'l-edebi'l-Endelusî*, s. 239.

⁴⁰ *el-Beyânu'l- muğrib*, II, 158,223; *el-Hulletu's-siyerâ*, I,198; *Nefhu't-tîb*, I, 353-354;

⁴¹ *Târîhu'l-Edebi'l-'Arabî (Ferrûh)*, I, 259; *İspanya Tarihi*, s. 54.

ve Arap edebiyatı tarihine mal olmuş el-Câhiz, bu dönem edebî nesrinde itnâb ve itâle sanatlarını ustalıkla kullanarak yepyeni bir çığır açmış, böylece nesir başlı başına bir ekol haline gelmiştir ⁴³.

Şüphesiz bunda el-Câhiz kadar, üstün bir kültür birikimine sahip olan ve kitâbet sanatında da, Abbâsî asrının önde gelen hocalarından İbnu'l-'Amîd'in üslubunun da tesiri etkin bir şekilde görülmeye başlaması ve dönemin sonlarına doğru da iyice yoğunlaşmasında büyük payı olmuştur ⁴⁴. Hilâfet dönemi nesrinin gelişmesinde el-Câhiz, İbnu'l-'Amîd ve onları takip eden İbnu'l-'Abbâd kadar, doğunun önde gelen nesircilerinden Bedî'u'z-Zamân el-Hemedânî (ölm. 398/1008) ⁴⁵ ile el-Ḥarîrî (ölm. 516/1121) ⁴⁶'in makâmeleri ve risâleleri de yaklaşık H. IV. ve M. IX. asrın sonlarına doğru, Ebû 'Alî el-Kâfî ve diğer doğulu âlimler tarafından Endülüs'e ulaştırılacak, bura âlimlerince hüsnü kabul görmüş ve kısa zamanda ülkenin bütün okullarında ders olarak öğretilmeye başlanmıştır. Edebiyat tarihçilerinin tespitlerine göre; Bedî'u'z-Zamân el-Hemedânî elli üç, el-Ḥarîrî ise yaklaşık elli makâme yazmıştır ⁴⁷.

Bu dönem nesrinin gelişmesinde makâmeler kadar bedîî sanatların kullanıldığı hutbe ve risâlelerin de payının küçümsenmeyecek kadar büyük olduğu görülür. Bunun en bariz örneğini III. 'Abdurrahmân'ın yaklaşık 316/929 yılında halîfeliğini ilân etmesi münasebetiyle Endülüs vâlilerine ve bazı kabîle reislerine hitâben gön-

⁴² *Târiḥu'l-Edebi'l-'Arabî* (Ferrûḥ), I, 259.

⁴³ Geniş bilgi için bkz. *Dirâsât fi'l-edebi'l-Endelusi*, s. 239-243; *el-Câmi' fi târiḥi'l-edebi'l-'Arabî* (el-Edebu'l-ḳadîm), s. 901.

⁴⁴ *Târiḥu'l-Edebi'l-'Arabî* (Ferrûḥ), I, 729, *el-Edebu'l-'Arabî fi'l-Endelus*, s. 430-433.

⁴⁵ Hayatı ve eserleri hakkında geniş bilgi için bkz. *Yetîmetu'd-dehr*, I, 127; *Zuhru'l-İslâm*, II, 334; *Târiḥu'l-Edebi'l-'Arabî* (Ferrûḥ), III, 46.

⁴⁶ *Yetîmetu'd-dehr*, IV, 358; *Târiḥu'l-Edebi'l-'Arabî* (Ferrûḥ), III, 46.

⁴⁷ Doğudan Endülüs'e getirilen eserlerle ilgili geniş bilgi için bkz. *el-Fehrese*, s. 395-420; *el-Edebu'l-Endelusi* (Heykel), s. 334.

derdiği meşhur risâlesinde görmek mümkündür ⁴⁸.

Fakih, şâir ve hatîp Munzir b. Sa'îd el-Bellûtî 'nin aynı hükümdar döneminde, Bizans ve Roma İmparatorluğunu temsilen barış yapmak ve beraberinde getirdikleri hediyeleri yeni halîfeye takdim etmek için gelen elçileri kabul töreninde; siyâsi, sosyal ve dinî içerikli irticâlen okuduğu ve oldukça uzun tuttuğu hutbesi meşhurdur. Edebiyat tarihi ile ilgili kaynaklarda bu hutbeyle ilgili ilginç bir olaya yer verilmektedir. Olay şöyle cereyan etmiştir ⁴⁹:

Halîfe III. 'Abdurrahmân kendine gelen elçileri karşılamak üzere Kurtuba sarayında tarihi bir kabul merasimi düzenletir. Törende İslâm'ın ve halîfenin yüceliğini dile getirerek, İslâm dinî gibi ulvî bir dinî gönderen Allâh'a hamd ve şükür için edip, şâir ve hatîpler görevlendirir. Hutbe okuma görevi ise, doğunun yetiştirdiği en ünlü gramer âlimlerinden ve kısa bir süre önce Endülüs'e gelen Ebû 'Alî el-Ğâlî'ye verilmiştir. Bu ünlü bilgin hutbe okumak üzere yerinden kalkar, Allâh'a hamd ve onun peygamberine salât ve selâmla söze başladıktan sonra heyecandan dili tutulur ve sözün gerisini getiremeyerek susup kalır. Bu durumu gören fakih Munzir b. Sa'îd halîfeden herhangi bir işaret almaksızın ayağa kalkarak oldukça mahcup olduğu görülen el-Ğâlî'nin kaldığı yerden sanki daha önce hazırlanmışçasına irticâlen dinleyicileri adeta büyüleyen güzel bir hutbe okur. Fakih Munzir b. Sa'îd tarihi hutbesine şöyle başlar:

أَمَّا بَعْدُ حَمْدُ اللَّهِ وَالنَّشَاءُ عَلَيْهِ، وَالتَّعْدَادُ لِآلَائِهِ، وَالشُّكْرُ لِنِعْمَائِهِ، وَالصَّلَاةُ وَالسَّلَامُ عَلَى مُحَمَّدٍ صَفِيهِ
وَحَائِمِ أَنْبِيَائِهِ. فَإِنَّهُ لِكُلِّ حَادِثَةٍ مَقَامًا، وَلِكُلِّ مَقَامٍ مَقَالًا، وَلَيْسَ بَعْدَ الْحَقِّ إِلَّا الضَّلَالُ، وَإِنِّي قَدْ قُمْتُ فِي مَقَامٍ
كَرِيمٍ، بَيْنَ يَدَي مَلِكٍ عَظِيمٍ، فَأَصْغُوا إِلَيَّ مَعَشَرَ الْمَلَا بِأَسْمَائِكُمْ، وَافْقَهُوا عَنِّي بِأَفْئِدَتِكُمْ، إِنَّ مِنَ الْحَقِّ أَنْ يُقَالَ
لِلْمُحَقِّ صَدَقْتَ وَلِلْمُبْطِلِ كَذَبْتَ الخ...

Allâh'a hamd ve senâ'dan, yüceliğini saydıktan, nimetlerine şükürden,

⁴⁸ Risâle için bkz. *Nefhu 't-tîb*, I, 172; *Dirâsât fi 'l-edebi 'l-Endelusî*, s. 243.

⁴⁹ *el-Edebu 'l-'Arabi fi 'l-Endelus*, s. 444; *Dirâsât fi 'l-edebi 'l-Endelusî*, s. 245.

*onun peygamberlerin sonuncusu olan peygamberimiz Hz. Muhammed'e salâten (dua) sonra! Her olayın meydana geldiği bir makâmı ve her makâma uygun düşen bir söz vardır. Hakikatten sonra dalâlet vardır. Şüphesiz ben büyük bir kralın huzurunda konuşma yapmak üzere ayağa kalktım. Ey insanlar topluluğu bana kulak verin! Benim sözlerimi kalbinizi açarak anlayın. Şüphe yok ki, doğruları söyleyene doğru söyledin, yanlışları söyleyene yalan söyledin demek, bir hak ve hepimiz üzerine düşen bir vazifedir.*⁵⁰

Böylece o, bu hutbesiyle, hem yabancı elçilerin önünde İslâm'ın ve halîfenin şerefine leke getirecek bir ayıbın önüne geçmiş, hem de kendi şahsında Endülüslülerin edebî birikim ve maharetinin doğudakilerden hiç de geride olmadığını ispatlamıştır. Ödül olarak da, halîfe onu ilk olarak Zehrâ Camii imamı ve hatîbi, daha sonra da Kurtuba kadılığına atamıştır⁵¹. Kısa bir pasaj sunduğumuz Munzir b. Sa'îd'in hutbesi kısmen de olsa uzun olmasına rağmen, kısa cümlelerden oluşmaktadır. Mânâları açık, anlaşılır, dinleyicinin kulağına ve gözüne hitap etmekle beraber, siyasî içerikli olup, Kur'ân üslubundan oldukça etkilenmiş, zaman zaman âyetlerden iktibas ederek daha akıcı ve daha etkileyici olmasını sağlamıştır.

II. 'Abdurrahmân'ın vefat eden babası el-Hakem'in cenaze törenine katılan kalabalığa hitâben yapmış olduğu, dinî ve siyasî ağırlıklı konuşmasına Allâh'a hamd ve onun peygamberine salât ile başladığı bölümü oldukça uzun tutmuştur. Daha sonra ölümün gerçek olduğunu mevkî ve makâmı ne olursa olsun herkesin mutlak ölümü tadacağı dolayısıyla da takdîr-i ilâhî karşısında sabırlı ve metanetli olunması gerektiğini hatırlattığı bölümde ise, el-Câhiz ve Emevî halîfesi Mervân'ın kâtibi olan 'Abdulhamîd b. Yahyâ el-Kâtib (ölm. 132/754)⁵²'nın hilâfet dönemi nesrindeki etkisi bariz bir şekilde görülmektedir. Emir 'Abdurrahmân hutbesine şöyle

⁵⁰ Hutbenin tamamı için bkz. *Maṭṭaḥu'l-enfus*, s. 38-40; *el-Edebu'l-'Arabî fi'l-Endelus*, s. 442-444; *Dirâsât fi'l-edebi'l-Endelusi*, s. 245.

⁵¹ *el-Edebu'l-'Arabî fi'l-Endelus*, s. 444.

⁵² *el-Câmi' fi târihi'l-edebi'l-'Arabî* (el-Edebu'l-ḳadîm), s.376-380; *el-Beyânu'l-muḡrib*, II,90.

başlamıştır:

الْحَمْدُ لِلَّهِ الَّذِي جَعَلَ الْمَوْتَ حَتْمًا مِنْ قَضَائِهِ، وَعَزَمًا مِنْ أَمْرِهِ، وَأَخْرَى الْأُمُورَ عَلَى مَشِيئَتِهِ؛ فَاسْتَأْنَزَرَ
بِالْمَلَائِكَةِ وَالْأَنْبِيَاءِ، وَأَذَلَّ خَلْقَهُ فَمَا لَهُمْ نَحَاةً مِنَ الْفَنَاءِ، وَتَبَارَكَ اسْمُهُ وَتَعَالَى جَدُّهُ، وَصَلَّى اللَّهُ عَلَى مُحَمَّدٍ نَبِيِّهِ
وَرَسُولِهِ وَسَلَّمْ تَسْلِيمًا. وَكَانَ مُصَافِيًا بِالإِيمَانِ — رَحِمَهُ اللَّهُ — مِمَّا حَلَّتْ بِهِ الْمُصِيبَةُ وَعَظُمَتْ بِهِ الرَّزِيَّةُ؛ فَعِنْدَ
اللَّهِ تَحْسِينُهُ، وَإِيَّاهُ تَسْأَلُ الْهَامَ الصَّبْرَ، وَإِلَيْهِ تَرْغَبُ فِي كَمَالِ الْأَخْرِ وَالذَّخْرِ إِيَّاهُ...

Ölümü kesin bir emîr ile karar kılan, her şeyi dilediği gibi yürüten, yerlerin-göklerin hâkimi ve bâkî olan, fânî olmaktan kurtulamayan mahlukâtına boyun eğdiren, şanı yüce tek Allâh'a hamd, salât ve selâm onun elçisi Hz. Muhammed üzerine olsun. (Allâh ona rahmet etsin) liderimizin ölümünden dolayı duymuş olduğumuz acımız büyüktür. Allâh'tan metanet, sabrı cemîl ve kemâli ecir dileriz. vd...⁵³

Görüldüğü gibi, Emîrlik döneminin sonlarına doğru gelişmeye başlayan ve hilâfet döneminde çeşitli başlıklar altında ortaya çıkan nesir sanatının konumuzla yakından alakalı olması ve konu bütünlüğünün sağlanması amacıyla, edebî yönünü ele alarak kısa bilgiler arz ettikten sonra, nesrin ikinci ayağını teşkil eden telif eserler hakkında da bilgi sunmaya çalışacağız.

Hilâfet döneminde kültürel, sosyal ve siyasal alanda olduğu gibi ilmî nesir alanında da pek çok kaynak eser kaleme alınmış olup, müelliflerin, bu eserleri hazırlarken diğer konularda olduğu gibi doğulu kardeşlerinden etkilendikleri iddiası ortaya atılmıştır. Bu iddianın sâhibi Ebu'l-Ferec el-İsfahânî olarak bilinmektedir⁵⁴.

Edebiyat tarihiyle ilgili kaynaklarda, Hilâfet döneminde kültürel, sosyal ve siyâsal alanlarda olduğu gibi nesir alanında da pek çok kıymetli eser kaleme alındığına dâir bilgilere genişçe yer verildiği görülür. Bu eserlerin başında; el-Câhiz'in el-

⁵³ Hutbenin devamı için bkz. *el-Beyânu'l-muğrib fî 'aḥbâri'l-Endelus ve'l-Mağrib*, II, 90; *el-Edebu'l-'Arabî fî'l-Endelus*, s. 442.

⁵⁴ Bu iddialarla ilgili bilgi için bkz. *Cuzvetu'l-muktebes*, s. 97.

Beyân ve 't-tebyîn , el-Muberrid'in *el-Kâmil* adlı eserinden oldukça etkilenen, her biri zümrüt, zeberced, yakut gibi değerli taşların adını taşıyan yirmi beş bölümden oluşan, ansiklopedik bir eser olan Ebû 'Usmân b. 'Abdi Rabbih (ölm. 338/939)⁵⁵'in *el-İkdu'l-ferid*'i gelmektedir. Bunu ileride ayrı bir başlık olarak ele alacağımız İbn Hazm'in *Güvercin Gerdanlığı* adı altında Türkçe'den başka pek çok dile tercüme edilen ve Endülüs edebiyatı için övünç kaynağı olan aşkın mahiyetini, âşık olma şekillerini, mektuplaşma, sır saklama vs. gibi birçok konuları ele alan *Tavku'l-Hamâme* ⁵⁶ izlemiştir. *Tavku'l-Hamâme* 'yi ise, hayâli yolculuğu tasvir etmeye çalışan İbn Şuheyd'in, *et-Tevâbi ve 'z-Zevâbi* adını verdiği eser takip etmiştir ⁵⁷.

Hilâfet döneminde bu saydıklarımızın dışında pek çok kıymetli eser daha kaleme alınmıştır. Bu eserlerin başında; Ebu'l-'Alâ' Sa'îd b. el-Hasan el Lûgavî (ölm. 417/1026)'nın *el-Fusûs*, Ebû 'Alî el Kâlî'nin *el-Emâlî*, İbnu'l-Cesur'un *Zeylu'l-Muzeyyel*, Ebû Bekr et-Turtûşî'nin *Sirâcu'l-Mulûk* ve İbn Ebi'l-Hişâl (ölm. 540/1162)⁵⁸'in *Sirâcu'l-Edebî* gelmektedir. Doğudaki benzerlerinin etkisi altında kaldığı ve onların izlerini taşıdığı, kaybolmuş veya henüz ulaşılamamış sayısız eser daha telif edilmiştir⁵⁹. Söz konusu eserlerin her birinin ayrı ayrı ele alınması özel bir çalışmayı gerektirdiğinden ayrıntılara girilmemesine azâmi özen gösterilmiştir. Görüldüğü gibi, vâliler ve emîrlar döneminde yok denecek düzeyde gelişme gösteren ilmî nesir, gerek telif eserler bakımından gerek sayı, muhteva ve kapsam bakımından hilâfet döneminin başlarında başlayıp sonlarına doğru zirveye çıkarak altın çağını yaşamıştır.

⁵⁵ Hayatı ve şiirleri için bkz. *Cuzvetu'l-muktebes*, s.94; *Yetimetu'd-dehr*, I,5-10; *Matmaḥu'l-enfus*, s.51; *el-Edebu'l-Endelusî* (Heykel), s.223; *'Aşru'd-duvel ve 'l-imârât (Endelus)*, s. 188-193.

⁵⁶ Geniş bilgi için bkz. İbn Hazm, *Güvercin Gerdanlığı*, çev. Mahmut Kanık, İstanbul, 2000, s. 13,29.

⁵⁷ *Dirâsât fi 'l-edebi 'l-Endelusî*, s. 243; *el-Edebu'l-Endelusî* (Heykel), s. 378.

⁵⁸ *Ḳalâ'idu'l-'ikyân*, II, 518; *el-Mu' cib*, s. 56; *eş- Şıla*, s.588; *Fehreste*, s.386,420.

⁵⁹ *Dirâsât fi 'l-edebi 'l-Endelusî*, s. 243; *el-Edebu'l- Endelusî*, (Heykel), s. 380.

2.2. MULÛKU'T -TAVÂİF DÖNEMİNDE NESİR

Daha önce de işaret ettiğimiz gibi Arap nesri, hilâfet döneminde istikrar, huzur, birlik ve beraberliğin sağlanmasıyla daha çok dini, siyasî ve sosyal alanlarda canlanmaya başlamıştı ⁶⁰. Ancak Hilâfet döneminin sonlarına doğru Endülüs'te gelişme gösteren siyasî istikrarsızlık ve bunun meydana getirdiği karmaşık ortam sonucu burada kurulan irili ufaklı bağımsız devletlerin hükümdarları arasında vukubulan siyasî çekişmelerin aksine, sosyal alanlarda büyük öneme sahip olan edebiyat gelişmesini hissedilir bir şekilde sürdürmeye devam etmiştir. Yine Mulûku't-tavâif döneminde, ilmî nesir başta olmak üzere edebî nesrin ana temasını oluşturan felsefî dalların yanı sıra, münâzaralar, hikayeler, edebiyatla ilgili eserlerin telif ve tasnifi, siyâsî, şahsî içerikli risâleler ve makâmelerde de önemli ölçüde ilerleme kaydedilmiştir ⁶¹.

Şüphesiz Arap nesri; 'Abdulhamîd el-Kâtîp ile başlayıp, Üçüncü Abbâsî asrının meşhur kâtiplerinden olan ve pek çok kıymetli eserleri Farsça'dan Arapça'ya çeviren İbnu'l-Mukaffâ, el-Câhiz, Buveyhiler döneminin önde gelen kâtiplerinden İbnu'l-'Amîd ve Ebû Bekr el-Hârizmî gibi kâtiplerin üslup ve yöntemleri Mulûku't-tavâif döneminde gelişme gösteren yazışmaların üzerinde büyük oranda etkili olmuştur. Zira Ebû 'Alî el-Kâlî ve diğer doğulu âlimlerin Endülüs'e gelirken, Câhiliyye, Sadru'l-İslâm ve Abbâsîler dönemine âit şâirlerin şiir divanlarını da beraberlerinde getirmeleriyle, edebiyat ve dil alanında görülen gelişmeler, nesir alanında da zaman zaman kendini hissettirmeye başlamıştır ⁶².

Mulûku't-Tavâ'if hükümdarları her ne kadar Arap kökenli edebî ve kültürel oluşuma gereken önemi ve desteği vermeseler de onlar da diğer hükümdarlar gibi kendi propagandalarını yapacak çok sayıda edip, şâir ve âlimi saraylarına çekmek için birbirleriyle rekabete girmek zorunda kalmışlardır. Aynı rekabeti, geniş edebî

⁶⁰ *el-Edebu'l-'Arabi fi'l-Endelus*, s. 442-444; *Dirâsât fi'l-edebi'l-Endulusi*, s. 24.

⁶¹ *el-Hayâtu'l-'ilmiyye fi 'aşri Mulûki't-Tavâ'if*, s. 331.

⁶² *Nefhu't-tîb*, I, 217; *el-Hayâtu'l-'ilmiyye fi 'aşri Mulûki't-Tavâ'if*, s. 332.

birikime, kuvvetli dil ve lafıza, bedîi üsluba sahip olan seçkin kâtipleri çekmekte de göstermişlerdir. Büyük edebiyatçı ve kâtip ‘Abdullâh b. ‘Abdilber en-Nemrî (ölm. 473/1071)⁶³, İbn Zeydûn, Ebu’l -Velîd Muhammed b. ‘Abdilazîz el-Mu’allim, İbnu’l-Keşîr lakabıyla bilinen Muhammed b. Süleymân, ‘Abdulmecîd b. ‘Abdûn ve Ca’fer b. Yûsuf b. el-Bâcî (ölm. 435/1043)⁶⁴ gibi pek çok kâtip, Mulûku’t-Ṭavâ’if hükümdarlarının saraylarında görev almayı başarmışlardır. Hatta bunlar, hükümdarlık makâmının yazılı ve sözlü iletişim aracı olurlarken, buraların konuşan dili, şakıyan bülbülleri haline gelmişlerdir⁶⁵. Mulûku’t-Ṭavâ’if döneminde gelişme gösteren nesir sanatı emîrliğin sonlarında ve hilâfet döneminde olduğu gibi, edebî nesir ve ilmî nesir olmak üzere iki ayrı başlık altında incelenebilir.

2.2.1. Edebî Nesir

Mulûku’t-Ṭavâif döneminde gelişme gösteren edebî nesrin, konu, muhteva, mânâ, üslup ve tür yönünden, doğu nesriyle aynı özellikleri taşıdıkları görülür. Bunda, emîrlik döneminin sonlarında etkisini göstermeye başlayan, hilâfet döneminde ise zirveye ulaşan edebî nesrin üzerindeki ağırlığını gün be gün hissettiren II. Abbâsî asrı nesircilerinden ‘Amîr b. Baḥr el-Câhiz’in büyük katkısı olmuştur⁶⁶. Kaynaklarda Ferec b. Selâm el-Kurtubî doğuya giderek el-Câhiz’e uzun süre öğrencilik yaptıktan sonra, onun nesirle ilgili eserleriyle birlikte geri dönen ilk Endülüslü âlim olma özelliğine sahip olmuştur⁶⁷. Hatta Ebû Halep Sellâm b. Yezîd gibi bazı Endülüslü âlimlerde, el-Câhiz’e yirmi yıldan daha fazla öğrencilik yapmışlardır⁶⁸.

Mulûku’t-Ṭavâ’if döneminde nesirle uğraşan ediplerin her fırsatta taklit et-

⁶³ *ez-Zehîra*, I, 125; *el-Hayâtu’l-‘ilmiyye fî ‘aşri Mulûki’t-Ṭavâ’if*, s. 352-353.

⁶⁴ *ez-Zehîra*, I, 186-187; *el-Muğrib fî hule’l- Mağrib*, I, 405; *el-Hayâtu’l-‘ilmiyye fî ‘aşri Mulûki’t-Ṭavâ’if*, s. 339.

⁶⁵ *ez-Zehîra*, I, 332; *el-Hayâtu’l-‘ilmiyye fî ‘aşri Mulûki’t-Ṭavâ’if*, s. 338-342.

⁶⁶ a.e., s. 332.

⁶⁷ *Cuzvetu’l-muktebes*, s. 164.

meye çalıştıkları doğulu kardeşlerinden farklı olarak, şiir ve nesri bir arada işlemele-
rine rağmen, nesirden ziyade şiirde daha başarılı olmuşlardır ⁶⁹. Meselâ, Benî
'Abbâd'ın saray kâtiplerinden 'Abdullâh b. 'Abdilber en-Nemrî, el-Mûstekfî'nin
kızı Vellâde'ye olan aşkıyla şöhret bulan İbn Zeydûn, Ebu'l-Velîd Muhammed b.
'Abdilazîz el-Mu'allim ve İbn Ebi'l-Hişâl gibi edebî şahsiyetler, hükümdarların sa-
raylarında kâtiplik yönlerinden daha çok şâirlik yönleriyle tanınmışlardır ⁷⁰.

Mulûku't-Tavâ'if döneminde kurulan eğlence meclislerinde yaşanan edebî
zevklerin etkisi şiirle sınırlı kalmamış, şiirden sadece vezin ve kâfiye yönünden ay-
rılarak, bütün bedîî sanatların bir arada kullanıldığı ve darb-ı mesellerle süslendiği
tasvirimsi bir nesir türü ortaya çıkmıştır. Bunun en bariz örneğini Ahmed b. Burd'in
kalemi tasvirinde:

مَا أَغْجَبَ شَانَ الْقَلَمِ يَشْرَبُ ظُلْمَةً وَيَلْفُظُ نُورًا.

عَلَى غَيْثِ الْقَلَمِ يَتَفَتَحُ زَهْرُ الْكَلِمِ.

قَاتَلَ اللَّهُ الْقَلَمَ، كَيْفَ يَفْلُ السَّنَانُ، وَهُوَ يَكْسِرُ بِالْأَسْنَانِ.

*Kalemin durumu ne gariptir ki! Karanlık içip, ışık saçıyor. Kalemde dö-
külen damlalarla söz çiçek açıyor.*

Allâh kalemi yok etsin, dişle kırılan bir şey nasıl mızrağı kırıyor? ⁷¹

Ve Ebi'l-Fadl b. Şeref'in de eğitim ve öğrenimin önemini vurguladığı şu be-
yitlerde görebiliriz.

التَّعْلِيمُ فَلَاحَةُ الْأَذْهَانِ وَلَيْسَتْ كُلُّ أَرْضٍ مُنْبَتَّةً.

⁶⁸ el-Edebu'l-'Arabî fi'l-Endelus, s. 435.

⁶⁹ a.e., s. 437.

⁷⁰ el-Hayâtu'l-'ilmiyye fi 'aşri Mulûki't-Tavâ'if, s. 333-334; el-Edebu'l-'Arabî fi'l-Endelus, s. 434.

⁷¹ ez-Zehîra, I, 496; Târîhu'l-edebi'l-Endelusi-'aşru't-Tavâ'if ve'l-Murâbitîn-, s. 283; el-Hayâtu'l-'ilmiyye fi 'aşri Mulûki't-Tavâ'if, s. 333.

الْفَاضِلُ فِي الزَّمَنِ السُّوءِ كَالْمِصْبَاحِ فِي الْبَرَاكِ، قَدْ كَانَ يُضِيءُ لَوْ تَرَكَتْهُ الرِّيَّاحُ.

Öğretim, her yerde yetişmesi mümkün olmayan beyinlerin tarlasıdır."

*Kötü zamanda faziletli kişi, boş bir meydandaki kandil gibidir. Eğer rüzgar onu bırakırsa etrafına ışık yayar.*⁷²

Bu dönemde yaşam koşullarının değişmesi beraberinde ediplerin üsluplarında da hissedilir şekilde değişikliğe yol açmıştır. Anlatım ve lafız yönünden edebî sanatların kullanılması, konuların zamanın şartlarına göre; sosyal, kültürel, siyâsal ve en önemlisi biçimsel içerikli olmasıdır. İncelik, zarafet ve güzelliğe duyulan önem neticesinde hutbe ve risâlelerin özellikle el-Câhiz'in etkisiyle daha uzun, belâgat, kinâye, mecâz ve secînin bir arada kullanılmasıyla daha ağıdalı bir üsluba kavuşmuştur⁷³.

Doğunun önde gelen meşhur nesircilerinden Bedî'u'z-Zamân el-Hemedânî'nin makâme ve risâlelerinin H. IV. ve M. IX. yüzyıllın sonlarına doğru Endülüs'e ulaşmasıyla dönem âlimlerinin beğenisini kazandığı gibi Mulûku't-Tavâ'if dönemi âlim ve ediplerinin de oldukça hoşuna gitmiş ve onun makâme yapma sanatında ortaya koyduğu nesir üslubunu taklit etmeye başlamışlardır. Daha sonra aynı üslup ve yöntemle el-Harîrî'nin makâmelerini de taklit ederlerken aynı anda da tenkit etmeye başlamaları da dikkate şayandır⁷⁴. Diğer taraftan, Bedî'u'z-Zamân ve el-Harîrî'nin yanı sıra Ebu'l -'Alâ el-Me'arrî'nin üslubunun etkisi de Mulûku't-Tavâ'if dönemi nesrinin üzerinde bariz bir şekilde görülmeye başlamıştır. H. V. ve M. X. asırda kaleme alınan sayısız tarih ve biyografik eserlerin müellifleri de özellikle hitâbet ve kitâbet sanatı alanında İbn 'Amîd es-Sâhib b. 'Abbâd'ın üslup ve metodundan büyük ölçüde etkilenecek onu taklit ve takip etmişlerdir. Dolayısıyla yazarlarının kalemleri ve onların dillerinde gerçekleşen Mulûku't-Tavâ'if

⁷² Bu konuyla ilgili geniş bilgi için bkz. *Ḳalâ'idu'l-İkân*, I, 252-253; *Maṭmaḥu'l-enfus*, s. 207.

⁷³ *el-Edebu'l-'Arabî fi'l-Endelus*, s. 444.

⁷⁴ *el-Hayâtu'l-'İlmiyye fi 'aşri Mulûki't-Tavâ'if*, s. 333.

inkılâbı, bilim ve edebiyat alanında büyük izler bırakmıştır. Bu dönemde kaleme alınan eserlerin başında, İbn Hayyân el-Kurtubî (ölm. 469/1073)⁷⁵, nin *el-Muktebes min enbâ' ehli'l-Endelus*, el-Fetih b. Hâkân (ölm. 532/1137)⁷⁶, ın *Qalâidu'l-ikyân* ve Matmaḥu'l-enfus, İbnu Bessâm (ölm. 542/1147)⁷⁷, ın *ez-Zehîra fî meḥâsini ehli'l-Cezîre* adlı eseri gelmektedir ⁷⁸.

Mulûku't -Tavâif döneminde gelişme gösteren edebî nesir, hitâbet, kitâbet, er-Resâilu'r-Resmiyye, diyalog (münâzara) gibi başlıklar altında ele alınabilir.

2.2.1.1. Hitâbet

Arap edebiyatında ilk nesir örneği çok gelişmiş olan ve insanlık tarihi kadar eskilere dayanan şiirden sonra önemli sayılan hitâbet, Arapça kökenli bir kelime olup, hutbe okumak, faydalı bir bilgi, bir nasihat vermek, topluluğu bazı hallerde heyecanlandırmak, uygulandırmak vb. anlamlar taşıyan konuşma sanatının adıdır. Dolayısıyla konuşan kişiye hatîp, yaptığı konuşmaya ise hitâbet denmektedir ⁷⁹.

Arap toplumunda şiir kadar yaygın ve etkin bir konuma sahip olan hitâbete, kabîleler arasında cereyan eden savaşlarda kahramanları coşturmak, belirli fikir ve düşünceleri aktarmak, hasımlar arasında rekabette bulunmak için ihtiyaç duyulmaktaydı. Nasıl ki, şâir kabîle için gerekli ise, hatîplerde aynı şekilde gerekli olduğundan olacak ki, kabîleler erkek çocuklarına daha küçük yaşlarda hutbe okumayı

⁷⁵ *Zuhru'l-İslâm*, III, 206; *Târîhu'l-Edebi'l-'Arabî* (Ferrûh), IV, 304; *el-Hayâtu'l-ilmiyye fî 'aşri Mulûki't-Tavâ'if*, s. 332.

⁷⁶ Hayatı ve eserleri hakkında geniş bilgi için bkz. *Qalâ'idu'l-ikyân*, I,5-10; *Nefḥu't-tib*, V, 29; *el-Hayâtu'l-ilmiyye fî 'aşri Mulûki't-Tavâ'if*, s. 332.

⁷⁷ *ez-Zehîra*, I,5-10; *Zuhru'l-İslâm*, III, 206; *eş-Şi'ru'l-Endelusi -bahş fî tetavvurih ve ḥaşâ'isih-*, s.27.

⁷⁸ *Zuhru'l-İslâm*, III, 206; *el-Edebu'l-'Arabî fî'l-Endelus*, s. 435; *el-Hayâtu'l-ilmiyye fî 'aşri Mulûki't-Tavâ'if*, s. 332.

⁷⁹ Bkz. Kaya ve Elmalı, "Hitâbet", TDVİA, C. XVIII, İstanbul, 1998, s. 156-160.

öğretiyorlardı ⁸⁰.

Zira hatîpler, kabîle lisânıyla konuşur, temsilci olarak başka kabîlelere gönderilir, savaşları başlatıp savaşları bitirirlerdi ⁸¹. Özel bir eğitime tâbi tutulan bu hatîpler, irâd ettikleri hutbelerle keskin, etkileyici, fasîh ve belîğ olup, dinleyicileri heyecana getirerek coştururlardı. Hutbeler çok sert ve kısa cümlelerden meydana geldiği gibi, uzun cümleli olanları da vardı. ⁸².

Câhiliye döneminde hatîpler; övme, övünme ve yermede şâirlerin rolünde oldukları için halkın nezdinde önemli bir yere sahip olmuşlardır. Bu dönemde dilleri bir kılıç kadar keskin oldukça sert ve etkileyici pek çok hatîp yetişmiş olup, çeşitli tarih ve edebiyat kitaplarında bunların isimlerine ve hutbelerine rastlamak mümkündür. Kuss b. Sâ'ide el-'İyâdî, el-Hârîş b. Ka'b el-Muzhacî ve Kays b. Hârîce b. Sinân gibi hatîpler bunlardan bazılarıdır ⁸³.

İslâmiyet'in, câhiliye edebiyatının birçok mânâ ve maksatlarını yok ettiğini görmekteyiz. Bu dönemde, câhiliye döneminin aksine şiire duyulan ihtiyacın azalması, düşmanlıkları körükleyen ve nifak taşıyan şiirlerin yasaklanması gibi sebepler şiire olan rağbetin azalıp, hitâbetin ön plana çıkmasına yol açmıştır. İslâm döneminde hitâbetin gelişmesinde etkili olan faktörlerin başında; yeni dine davet, dinî meseleleri halka anlatma, askerleri savaşa teşvik etme ve fetih haberlerinin halka duyurulması gibi aktiviteler gelmektedir. Bunların yanında hatîplerin, Cuma ve Bayram namazlarında, nikah, ölüm gibi sosyal törenlerde, kabîleler arasında heyet gönderme gibi siyasî alanlarda görev üstlenmeleri, hitâbetin gelişmesinde etkili olan faktörlerdir ⁸⁴.

Sadru'l-İslâm döneminde gelişme gösteren hitâbetin, maksat ve mânâları,

⁸⁰ Yılmaz (Nurullah), *III. Abbâsî Asrında Edebi Çevre*, Erzurum, 1995, s. 211.

⁸¹ *el-Edebu'l-'Arabî fi'l-Endelus*, s. 438.

⁸² *el-Câmi' fi târihi'l-edebi'l-'Arabî (el-Edebu'l-kadîm)*, s. 117.

⁸³ *el-'Aşru'l-câhili*, s. 419; *el-Edebu'l-'Arabî fi'l-Endelus*, s. 438.

⁸⁴ el-Câhiz, *el-Beyân ve't-tebyîn* adlı eserinde câhiliye dönemine âit pek çok hatîbin ismini vermiştir. bkz. *el-Beyân ve't-tebyîn*, I, 306.

Câhiliyedekinden oldukça farklılık arz etmektedir. Zira hatîpler Müslümanların kutsal kitapları olan Kur'ân'ın üslubundan oldukça etkilenecek, hutbelerini belâgat bakımından daha beliğ hale getirmişlerdir. Hatta hutbeler bir âyetler topluluğuna dönüşürken, cümlelerin kısalığı, az sözle çok şey ifade edilmesi, darb-ı mesellerle süslenmesi ve az secili olması da bu dönem hutbesinin gelişmesinde oldukça etkili olmuştur⁸⁵. İslâm döneminin en önemli hutbesi, Hz. Peygamberin H. 12 ve M. 632 yılında vedâ haccında yapmış olduğu tarihi konuşması ile Mekke'den Medîne'ye hicretinden sonra Müslümanlarla kıldığı ilk Cuma namazında okuduğu dinî ağırlıklı hutbesidir. Görüldüğü gibi câhiliye döneminde şiir kadar önem arz eden hutbe, İslâmiyetin gelişiyle bir çok mânâ ve maksadını kaybetmiş olup, bunun yerine Kur'ân'ın üslup ve belâgatı ön plana çıkmış ve âyetlerle süslenerek daha görkemli bir hale getirilmiştir⁸⁶.

Emevîler dönemine baktığımızda, hitâbet konusunda Mu'âviye taraftarları ile Hz. 'Alî taraftarları arasında vuku bulan siyasî mücadeleler başta olmak üzere, dinî ve sosyal faktörlerin de çokluğunun etkisiyle hitâbetin önceki dönemlere kıyasla giderek yaygınlık kazandığı görülür⁸⁷. Bu dönemde gerek kabîle fertlerinin arasında, gerek Şi'a ve Harîciler gibi dinî gruplar arasında cereyan eden ihtilafların giderilmesinde güçlü hatîplere ihtiyaç duyulmaktaydı. Yine herhangi bir savaşın durdurulmasında, bir barışın sağlanmasında, hükümdarlık makâmına başvurularda hükümdarla yapılan konuşmalar esnasında her grup beraberinde kendi propagandasını yapacak ve kendinin haklılığını savunacak güçlü hatîpler bulundurulardı⁸⁸.

Fennî bir nesir türü olan hitâbet, Emevîlerin yönetimine karşı çıkan muhâlif güçlerin ve dinî grupların vermiş oldukları siyasî mücadele sonunda yıkılan hanedanlığın enkazı üzerine kurulan Abbâsîler dönemi, sosyal oluşum ve siyasî gelişme-

⁸⁵ *el-'Aşru'l-İslâmî*, s. 109.

⁸⁶ *el-'Aşru'l-İslâmî*, s. 108; *Târîhu'l-edebu'l-'Arabî*, (Ferrûh), I, 254.

⁸⁷ *el-Edebu'l-'Arabî fi'l-Endelus*, s. 438.

⁸⁸ Bu konuda geniş bilgi için bkz. *Zuhru'l-İslâm*, II, 231; *Abbâsî Edebiyâtı Târîhi*, s. 139-150.

leri içeren bazı inkılâp ve kökten değişiklikler için bir geçiş süreci teşkil etmiştir. Bu asırdan önce sahip olduğu yerini sadece korumakla kalmamış, böyle karmaşık bir ortamda varlığını güçlendiren sebeplerin henüz mevcut oluşu nedeniyle gelişmesini sürdürmüştür ⁸⁹. Bu dönem hitâbetinin gelişmesini sağlayan bir diğer neden ise, siyasî olmakla beraber halîfe ve emîrlerinde birer hatîp olmaları gösterilebilir ⁹⁰.

Ancak halîfe el-Me'mûn (ölm. 218/833)⁹¹ döneminden itibaren siyasî karışıklığın yerini istikrar ve refahın alması, siyasî grupların ağır ağır ortadan kalkmasının yanı sıra, edebiyat ve bilim adamlarının fikir ve düşüncelerini ifade etmek için hitâbetin yerine kitâbeti tercih etmeleri, hitâbetin bu dönem sonlarına doğru önemini iyice kaybetmeye başlamasına yol açmıştır ⁹². Bozulan iç barışın III. Abbâsî döneminde tekrar sağlanmasından sonra I. ve II. Abbâsî dönemi halîfelerinin aksine III. Abbâsî dönemi halîfeleri saraydaki günlük normal yaşamlarına dönerek saray kapılarını halka dolayısıyla da hatîplere kapamalarının yanı sıra, Cuma günleri hutbe okumak için lisânı düzgün, fesâhat ve belâgat ehli kişileri görevlendirmeleri, kendilerinin ise sadece bayram namazlarında hutbe okumakla yetinmeleri hitâbetin yavaş yavaş ortadan kalkmasına bir zemin hazırlamıştır. ⁹³.

Yukarıda da görüldüğü gibi hitâbet bu dönemde bir güç olmaktan çıkmış, zamanla sadece Cuma ve bayram namazlarına, hac mevsimine veya evlilik törenleri gibi bazı sosyal alanlarda yapılan merasimlerle sınırlı kalmıştır. İleride de göreceğimiz gibi hitâbet yerini halîfe ve vâililer arasında yapılan resmî yazışmalara, edebiyat ve bilim adamları arasında karşılıklı teati edilen risâlelere ve halîfelerin meclislerinde, dinî sohbetlerde ve ders halkalarında hararetli bir şekilde gelişen münâzara-

⁸⁹ Geniş bilgi için bkz. *Abbâsî Edebiyatı Târihi*, s. 140.

⁹⁰ Muhammed 'Abdulmun'im Hafâcî, *el-Âdâbu'l-'Arabiyye fî l-'aşri'l-'Abbâsiyyi'l-evvel*, Kahire, tsz., s. 284.

⁹¹ *Duha'l-İslâm*, I, 63; Ayrıca bkz. *Arap Edebiyatında Şuûbiyye*, s. 82.

⁹² *Târîhu'l-Edebi'l-'Arabî* (Ferrûh), II, 46; *el-Câmî' fî târihi'l-edebi'l-'Arabî (el-Edebu'l-kadîm)*, s. 528.

⁹³ Geniş bilgi için bkz. *Abbâsî Edebiyatı Târihi*, s. 139-141; *II. Abbâsî Asrında Edebi Çevre*, s. 213.

lara bırakmıştır ⁹⁴.

Edebiyat tarihiyle ilgili kaynaklarda, 92/711 yılında büyük komutan Târik b. Ziyâd tarafından gerçekleşen Endülüs'ün fethi neticesinde pek çok şehir ve kasabanın yönetimi ele geçirilerek merkezi Şam'da bulunan Emevîlerin bir eyaleti haline getirilmişti ⁹⁵. Yönetime gelen vâililer ve daha sonra da Emîrlik döneminde Arapların kendi aralarında vukuu bulan çekişmeler, Arap-Berberî mücadelesi, Yemen ve Mudar kabileleri arası savaşlar, Arap-Müvelled çekişmesinin yanı sıra Allâh yolunda cihada davet gibi dînî, siyasî ve sosyal olaylar, Endülüs hitâbetinin gelişmesine yol açmıştır ⁹⁶. Ancak Endülüs'ün fethinden Mulûku't-Ṭavâ'if dönemine kadar ulaşan hitâbet örneklerinin yok denecek kadar az olmasının doğruluğu hakkında bazı şüpheler bulunmaktadır. Zira fetih ordusunun komutanı Târik b. Ziyâd tarafından askerlerin maneviyatlarını yükseltmek için yapmış olduğu siyasî içerikli, veciz ve belîğ hutbesi bu hususta dikkat çekicidir.

أَيُّهَا النَّاسُ، أَيْنَ الْمَقَرُّ؟ الْبَحْرُ مِنْ وَرَائِكُمْ، وَالْعَدُوُّ أَمَامَكُمْ، وَنَيْسَ لَكُمْ وَاللَّهِ إِلَّا الصَّدَقُ وَالصَّبْرُ.
وَاعْلَمُوا أَنَّكُمْ فِي هَذِهِ الْجَزِيرَةِ أَضْيَعُ مِنَ الْإِقَامِ فِي مَادِيَةِ الْقَامِ. وَقَدْ اسْتَقْبَلَكُمْ عَدُوُّكُمْ بِحَيْشِهِ وَأَقْوَاتُهُ مَوْفُورَةٌ
وَأَنْتُمْ لَا وَزَرَ لَكُمْ إِلَّا سُيُوفُكُمْ، وَلَا أَفْوَاتَ لَكُمْ إِلَّا مَا تَسْتَخْلِصُونَهُ مِنْ أَيْدِي أَعْدَائِكُمْ!

Ey insanlar! Deniz önünüzde, düşman arkanızda kaçış nereye? Allâh'a yemin ederim ki sizin için doğruluk ve sabırdan başka bir şey yoktur. Bilesiniz ki, siz bu adada, alçaklar sofrasında yetimlerden daha çabuk yok olup gidersiniz. Şüphesiz düşmanınız asker ve mühimmatıyla size doğru yönelmiş geliyor, sizin ise kılıcınızdan ve onların elinden alacağınız ganimetlerden başka bir şeyiniz yoktur. ⁹⁷

⁹⁴ Abbâsî Edebiyatı Târîhi, s. 149-150.

⁹⁵ el-Edebu'l-'Arabî fi'l-Endelus, s. 439.

⁹⁶ a.e., s. 440.

⁹⁷ Hutbenin tamamı için bkz. Nefhu't-tîb, I, 225-226, el-Edebu'l-'Arabî fi'l-Endelus, s. 35-37.

Görüldüğü gibi Târik b. Ziyâd'ın hutbede kullandığı lafızlar kuvvetli, akıcı olduğu kadar da cümlelerin son derece muntazam, tertipli, etkileyici ve kısalığı da dikkate şayandır.

Yukarıda da belirttiğimiz gibi *Mulûku't-Tavâ'if* dönemine kadar gelişme gösteren hitâbeti yönlendiren ortamın mevcut olmasına rağmen, günümüze ulaşan hitâbet örneklerinin sayısındaki azlık hakkında çeşitli görüşler ortaya atılmıştır. Bir görüşe göre, Endülüs'ün fethiyle başlayan ilk asırda, siyasî ve sosyal ortamın uygun olması neticesinde halife ve emîrlerin bulundukları meclislerde şiirden üstün tutularak irticâlen söylenen ve oldukça uzun olan hitâbetin derlenip toplanmaması veya toplanıp bir araya getirildikten sonra Endülüs'ün tekrar İspanyolların eline geçmesiyle, Müslümanlara âit çok sayıda ilmî ve edebî eserlerin şehir meydanına döküldükten sonra halkın gözünün önünde yakılarak yok edilmesi gösterilmektedir⁹⁸. Bir diğer görüşe göre ise; halife, emîr ve vâlilerin fetihle iştilal oldukları için sözden ziyade kılıca dayalı siyasetleri, muhâlif grupları ortadan kaldırmaya yönelik tutum ve davranışları, gözlerin edebiyata ve bilime çevrilmesi, edip ve şâirlerin hitâbetten ziyade şiir ve kitâbet sanatına yönelmeleri sonucu hitâbetin alanının iyice daralması ve bunun da dinî hitâbetle sınırlı kalması gibi sebepler gösterilmektedir⁹⁹. Görüşler ve şartlar ne kadar uygun olursa olsun görülen o ki, Endülüs'ten bize ulaşan hutbe, sayı bakımından oldukça azdır.

Endülüs Emevî devletinin kurucusu I. 'Abdurrahmân'ın, Yûsuf el-Fehrî ile yapmış olduğu savaşta askerlere hitâben okuduğu hutbede kullanmış olduğu üslubu, Bedevî lafız ve mânâ unsurlarından uzak, kolay anlaşılır, ifadelerinin sadeliği, dilinin akıcılığı ve kısa cümleleri kullanması, süsten ziyade mânâ ile ilgilenmesi, Emirlik dönemi hitâbetinin özelliklerinin bir yansımasıdır¹⁰⁰. Hilâfet döneminde gelişme gösteren hitâbete baktığımızda ise, emîrlik dönemindeki çerçeveden fazla

⁹⁸ *el-Edebu'l-'Arabi fi'l-Endelus*, s. 440.

⁹⁹ a.e., s. 441.

¹⁰⁰ I. 'Abdurrahmân'ın meşhur hutbesiyle ilgili örnek için bkz. *Endülüs'te Mulûki't-Tavâ'if Dönemi Edebi Çevresi*, s. 243.

uzaklaşmadan gelişmesini sürdürmüştür. Bu dönem hitâbetinin gelişmesine etki eden faktörlerin başında, savaşların bitmesiyle tesis edilen istikrardan sonra toplumun huzur ve refaha kavuşmasının yanı sıra halife ve emirlere gelen elçilerinde beraberlerinde birer hatip bulundurmaları gelmektedir ¹⁰¹.

Hilâfet dönemi hitâbeti, İbnu'l-Mukaffa' ve el-Câhiz'in üslubunun bir karışımı olmakla beraber, cümlelerin daha uzun, secî, cinâs, şiir, darb-ı mesel ve Kur'ân âyetlerinden iktibaslarla süslenerek daha çok siyasî, sosyal ve dinî meselelere ağırlık veren bir hutbe haline dönüşmüştür. Bunun en bariz örneğini Münzir b. Sa'id el-Bellûtî'nin, halife III. 'Abdurrahmân'ın huzurunda okuduğu ve cümleleri oldukça uzun tuttuğu, siyasî ve sosyal ağırlıklı olan hutbesinde görebiliriz ¹⁰².

Endülüs Emevî devletinin küçük hanedanlıklara dağılmasından sonra, yarımadanın kuzeyinde ve doğusunda kurulan emîrlik diyebileceğimiz devletlerin başına bağımsız prenslerin gelmesiyle, hilâfet döneminde siyasî ve sosyal alanda sağlanan huzur ve istikrar ortamı gitmiş, bunun yerine, bağımsızlığını ilân eden her hükümdar kendi idari merkezini gerçek bir başkente dönüştürme yarışı ve çabası içine girmeye başlamıştı. Dolayısıyla hükümdarlar arası rekabet taht kavgasına dönüşmeye başlamış, her hükümdar kendi propagandasını yapacak, askerleri savaşa teşvik edecek, sözleri kılıçtan keskin, lafız ve üslupları düzgün hatîplere ihtiyaç duymuşlardır. İşte bu fırsattan faydalanmak isteyen pek çok kişi hükümdarların saraylarına kadar çıkarak, buraların konuşan dili olmuşlardır ¹⁰³. Zira hatîpler, devletin siyasetini açıklamada, hükümdarlık makâmınca alınan kararları halka duyurmada ve siyasî otoriteyi ilgilendiren önemli hususlarda yapılacak istişarede etkin rol oynamışlardır ¹⁰⁴. Bir başka deyişle, iktidar ile halk arasında köprü vazifesi görevini üslenmişlerdir.

Mulûku't-Tavâ'if döneminde, civar bölgelerde yaşayan insanların herhangi

¹⁰¹ *el-Edebu'l-'Arabî fi'l-Endelus*, s. 441.

¹⁰² Münzir b. Sâ'id el-Bellûtî'nin tarihi hutbesiyle ilgili örnek için bkz. *Endülüs'te Mulûki't-Tavâ'if Dönemi Edebi Çevresi*, s. 2-3.

¹⁰³ *el-Edebu'l-'Arabî fi'l-Endelus*, s. 440.

¹⁰⁴ *Nefhu't-tîb*, I, 211.

bir istek veya şikâyet için konuşması düzgün kişilerin başkanlığında gruplar halinde hükümdarın huzuruna çıkmaları da bu dönem hitâbetinin önemini arttırmış, dolayısıyla da hatîplerin çoğalmasına zemin hazırlamıştır. Bu dönemde yetişen birçok hatîp tarafından irâd edilen hutbelerin neredeyse yarısından fazlası Kur'ân âyetleriyle, hadis ve şiirlerle süslenerek, garip lafızlardan uzak durulmasına ve cümlelerin son derece muntazam ve tertipli olmasına özen gösterilmiştir ¹⁰⁵.

Yine bu dönemde İbnu'l-Mukâffa ve el-Câhiz'in üslup ve yöntemlerinin etkisiyle zirveye ulaşan hitâbet sanatı, fesâhat, belagât ve beyân yöntemlerinin tartışma konusu dahi edilemeyen bu sanatla iştigal olan pek çok şahsiyetlerin yetiştiğine daha önce işaret etmiştik. İleride ayrı bir başlık altında ele alacağımız divân kâtipleri arasında mümtaz bir yere sahip bir diğer edebî sima ise, sözlerinde cinâs sanatını ustalıkla kullanan ve önceleri el-Mutevekkil (ölm. 247/861)¹⁰⁶'in daha sonra da Murâbitların divânında görev alan, şiirlerinin yanı sıra hutbe ve risâleleriyle de meşhur olan İbn 'Abdûn (ölm. 529/1135)¹⁰⁷'dur. Şâir; sevgisini, muhabbetini ve dostluğunu istediği Ebu'l-Kâsım Yûsuf b. el-Ced (ölm. 515/1121)¹⁰⁸'le görüşmesi engellenince bunun pek öneminin olmadığını, çünkü onun medhinin yer ve gökyüzünü doldurduğu, sıfatının bütün sıfatlardan üstün olduğu, zikrinin kulaklara küpe olup ağızlara bal tadı verdiği, iyiliklerinin ise dünyaya yayıldığı bilgisinin kendine yeteceğini dile getirdiği ve hutbe tarzında kaleme aldığı şu risâlesi meşhurdur.

إِنْ تَعَذَّرَ لِقَاءِ فَقَدْ انْتَشَرَ ثَنَاءٌ، امْتَلَأَتِ الْأَرْضُ مِنْهُ وَالسَّمَاءُ، وَوَصَفَ عَزَّ الْأَوْصَافَ وَعَلَيْهَا، وَهَزَّ
الْأَعْطَافَ وَجَدَّبَهَا، وَكُرَّ مَلَأَ الْأَذَانَ حُلِيًّا، وَالْأَنَافَ رِيًّا، وَالْأَفْرَافَ أَرِيًّا، وَنِيلَ حَلَّتْ مَطَالِعُهُ دِيَاجِي الْأَوْهَامِ،

¹⁰⁵ *el-Hayâtu 'l-'ilmiyye fî 'aşri Mulûki 'î-Tavâ'if*, s. 332.

¹⁰⁶ *Veşeyâtu 'l-a'yân*, III, 471; *Arap Edebiyatında Şuûbiyye*, s.241,266.

¹⁰⁷ Hayatı ve şiirleri için bkz. *Kalâ'idu 'l-'ikyân*, II, 422; *el-Mu'cib*, s.164; *eş-Şi'r ve 'l-bi'e fî 'l-Endelus*, s. 91.

¹⁰⁸ *ez-Zehîra*, II,285,347; *eş-Sıla*, s.516; *el-Mu'cib*, s. 237; *Kalâ'idu 'l-'ikyân*, I, 109.

وَرَوَتْ مَوَاقِعُهُ صَوَادِي الْأَوْهَامِ. وَاللَّهُ دَهْرًا أَطْلَعَكَ أَفْقَهُ، وَوَقْتُ وَسِعَتْ طَلْقُهُ، مَا أَكْرَمَ طَبِيعَتُهُ، وَأَضْحَمَ دَسِيعَتُهُ، وَأَعْيَقَ فِي الْأَنَافِ شَمِيمَتُهُ، وَأَرْقَى عَلَى الْأَنْفَاسِ نَسِيمَتُهُ. وَأَنَا أَخْطِبُ إِلَى عِمَادِي — أَدَامَ اللَّهُ عِزَّتُهُ — مَوَدَّتَهُ عَقِيلَةً، وَاجْعَلْ رَحِيمِي: الْأَدَبَ وَالتَّسَبُّبَ وَسِيلَةً، وَأَنْذِلْ مِنْ تَحْلِيلَةِ حَمْدِي وَكُرِّي مَهْرًا وَابْنٍ لَهَا بَيْنَ سَحَرِي وَتَحْرِي قَصْرًا، وَاللَّهُ — حَلَّ وَعَلَى — يُعِينُنِي عَلَى فَرْضِهِ أَوْدِيهِ وَقَرْضِهِ أَقْضِيهِ.

*Eğer seninle buluşmam güçleşirse, gök yüzünü ve yeryüzünü dolduran methin, bütün sıfatların üstünde olan, bütün duyguları kendine cezbeden vasfın, kulaklara küpe, burunlara halka ve ağızlara bal tadı veren ismin, başlangıcı hizmet, konumu ise, hakikate susamış bütün şüphe ve evhamları yok eden asaletin bana yeter. Doğası güzel, hatırası büyük, kokusu oldukça hoş ve gönüllerde esen ince nesim rüzgârıyla Allâh'ın zamanından kendine bir ders çıkararak vaktini değerlerdir.... Ben liderime sesleniyorum. Allâh omun şerefini dâim-sevgisini kâim kılsın, edebiyatı yakınım ve nesebi buna vesile, hamd ve şükürünü mehri yapsın. Akciğer ve göğsümün arasında kalp buna bir saray inşa etsin. Yüce Allâh-farzların edası, borçların kazası için bana yardım etsin.*¹⁰⁹

Görüldüğü gibi Mulûku't-Tavâ'if dönemi hitâbeti, siyasî, ekonomik ve sosyal alanlarda görülen gelişmenin yanı sıra bu dönem hükümdarlarının da desteğiyle diğer dönemlere kıyasla büyük bir gelişme göstermiştir.

2.2.1.2. Kitâbet

Kitâbet, genellikle resmî ve özel her türlü konularda karşılıklı yapılan ve gönüllerde hayranlık uyandıran, beğeni ve zevkle ruha direk hitap eden edebî bir nesir türü kastedilmektedir. Bunu edebî kitâbet veya inşa' sanatı olarak da adlandırabiliriz. Zira kitâbetin veya kaleme alınan risâlelerin temel özelliklerinden biri, muhatabı etkisi altına alabilmesi için birkaç satırı geçmeyecek nitelikte olmasının yanı sıra cümlelerin kısa, belâgatlı, güzel üsluplu ve secîli olması gösterilmektedir¹¹⁰.

¹⁰⁹ *Aşru 'd-duvel ve 'l-imârât* (Endülüs), s. 429.

¹¹⁰ *el-Edebu 'l-'Arabî fi 'l-Endelus*, s. 448.

Câhiliye dönemi Arapların okuma-yazma bilmeyen bir toplum olmaları onların daha önce yazı ile hiç tanışmadıkları anlamına gelmez kanaatindeyiz. Aksine bu dönem Arapları, nesir veya şiiri kaydetmekle yetinmeyip bunun yanı sıra siyasî ve ekonomik amaçlarla nesrin bir parçası olan kitâbeti de kullanmışlardır. Örneğin, Câhiliye döneminde Mekke’de, siyasî, ticarî, sosyal ve askerî konularda anlaşmaların yapılması, senenin belli mevsimlerinde burada kurulan panayırarda yapılan müsabakalarda birinci gelen şâirin şiiri altın suyuyla yazılarak Kâ’be’nin duvarına asılıp burada bir yıl boyunca asılı kalması da gösteriyor ki, bu dönemde az da olsa yazının varlığından söz edilmektedir. Ancak, Arapların nesri hangi tarihte yazıya döktüklerine dâir edebiyat tarihiyle ilgili kaynaklarda herhangi bir kayıt mevcut değildir ¹¹¹.

Sadru’l-İslâm dönemi kitâbetine baktığımızda, Câhiliye döneminin aksine hitâbette olduğu gibi kitâbet sanatının da giderek yaygınlık kazandığını görmekteyiz. Zira bu dönemde Hz. Muhammed’in İslâmiyet’e davet ettiği yabancı kral ve hükümdarlara gönderdiği risâlelerin yanı sıra gelen vahiyi kaleme almaları için Hz. ‘Alî b. Ebî Tâlib (ölm. 40/661)¹¹², Zeyd b. Sâbit gibi kâtipleri seçmiş ve nûzul (inen) olunan âyetleri bunlara dikte ettirmiştir. Kâtiplerin Hz. Peygamberin emriyle yapmış oldukları bu çalışma, İslâm devletinin bünyesinde resmî divânının oluşmasında atılan ilk adım olarak kabul edilmektedir ¹¹³. Yine bu dönemde Hz. Peygamber ve daha sonra gelen dört halîfenin, komşu devletlerin hükümdar ve krallarıyla yaptıkları yazışmalardan ve varılan anlaşmalardan da anlaşılacağı üzere Sadru’l-İslâm döneminde kitâbet sanatının giderek yayılmaya başladığı görülür ¹¹⁴.

Emevîler döneminde ise; İslâm devletinin sınırlarının genişlemesiyle halîfe tarafından çeşitli bölgelere atanan vâliler ile hilâfet merkezi arasında yapılan yazış-

¹¹¹ Şevkî Dayf, *el-Fennu ve mezâhibuh fi’n-nesri’l-‘Arabî*, Kahire, 1960, s. 19; *el-‘Asru’l-câhilî*, s. 398.

¹¹² *Duha’l-İslâm*, I,22-23; *Mu’cemu’l-buldân*, IV,488; *Arap Edebiyatında Şuûbiyye*, s.41,44,185.

¹¹³ *el-Câmi’ fi târihi’l-edebi’l-‘Arabî (el-Edebu’l-kadîm)*, s. 243.

¹¹⁴ Hz. Muhammed’in krallara göndermiş olduğu mektuplar için bkz. *Muhammed*, s.

maların sağlıklı bir şekilde yürütülebilmesi için, hilâfet sarayının bünyesinde bir divân kurulması zarurî hale gelmiştir. Hz. Ömer b. el-Hattâb (ölm. 23/644)¹¹⁵,ın döneminde temeli atılan askerî divân, Emevî devletinin kurucusu Mu'âviye b. Ebî Sufyân (ölm. 60/680)¹¹⁶,dan sâdır olunan ve bütün bölge vâlilerine gönderilen mektupların yazılması için *Divânu'r-Resâil* ve mühürlenmesi için de **Divânu'l-Hâtîm** kurulurken, devletin siyaseti ile ilgili yapılan resmî yazışmalarla *er-Resâil-Siyâsiyye* adı verilen divân müesseseleri kurulmuştur. Bu divânların başına Fars asıllı Sûleymân b. Sa'd el-Huşâ'î getirilirken, kaleme alınan yazıları edebî sanatlara uygun olmasına oldukça dikkat edilmesinin yanı sıra, Kur'ân âyetlerinden, hadislerden iktibaslar yapılarak süslenmeye çalışılırdı¹¹⁷.

Emevîler döneminde resmî kimlik kazanan divânlardan sâdır olunan yazıların giderek bütün kurum ve kuruluşlarda yayılmaya başlayan Abbâsîler döneminde yukarıdaki divânlara ilâve olarak, **Dîvânu'l-Harâc**, **Dîvânu'l-Mezâlim**, **Dîvânu'l-Ceyş**, **Dîvânu'l-Hisbe** ve **Dîvânu'l-Ğadâ** gibi pek çok divân daha tesis edilerek, kitâbet sanatının gelişmesine büyük katkı sağlamıştır¹¹⁸. Söz konusu divânların maddî ve manevî vermiş olduğu hava ve sunmuş olduğu imkânlar pek çok şahsiyet risâle yazma sanatını öğrenmeye ve bu alanda kendini yetiştirip, kudretini ispatlamaya sevk ve azim ettirmiştir. Bunda da başarılı olmakta öyle görüldüğü gibi kolay bir iş olmasa gerek. Zira bu makâma getirilen kişi veya kişilerin kaleme aldıkları risâlelerin üslup yönünden bütün toplumun anlayabileceği bir dilde yazılmasının yanı sıra, kâtibin; halîfe, emîr ve vâlilerin adına yazdığı için üstün bir sanat yeteneğine sahip olması, bedîî, beyân ve gramer kurallarının çok iyi bilinmesi gerekmektedir

330, 335, 338, 342.

¹¹⁵ Hz. Ömer b. el-Hattâb' ın hakkında bilgi için bkz. *Vefeyâtu'l-a'yân*, II, 266, 270; *ez-Zehîra*, IV, 65; *eş-Şi'r ve 'ş-şu'arâ'*, II, 849.

¹¹⁶ *Duħa'l-İslâm*, I, 22-23; *Zuhru'l- İslâm*, I, 63.

¹¹⁷ *el-Edebu'l-'Arabî fi'l-Endelus*, s. 440.

¹¹⁸ *el-Câmi' fi târihi'l-edebi'l-'Arabî (el-Edebu'l-ğadîm)*, s. 374; *el-Edebu'l-'Arabî fi'l-Endelus*, s. 449.

Kitâbet sanatının zirveye ulaştığı Abbâsîler döneminde, fesâhat, belâgat ve beyân yöntemlerinin tartışma konusu dahi edilmeyen bu sanatla ilgili pek çok eserleri kaleme alarak, araştırmacı yazarlara ışık tutmaya çalışan meşhur kâtipler yetişmiştir. İbn Kuteybe'nin *Edebu'l-kâtib*'i, el-Câhiz'in *el-Beyân ve't-tebyîn* ve *Kitâbu'l-buḥlelâ'sı*, el-Muberrid'in *el-Kâmil-i* ve el-Cahşiyârî (ölm. 331/1418)'nin *el-Vuzerâ ve'l-Kuttâb*'ı bu asırda kitâbet sanatını parlak bir şekilde ortaya koyan eserlerden bazılarıdır ¹²⁰.

Kültür ve medeniyetin altın dönemi olarak tarihe geçen Hilâfet döneminde istikrar ve huzurun tekrar tesis edilmesiyle, Endülüs medeniyetinin kurucusu III. 'Abdurrahmân tarafından devletin idare yapısını; hükümdarlık, hâcîlik, vezîrlik, sâhibu'l-berîd, hâzinu'l-mâl, sâhibu'l-Medîne, sâhibu'l-escâl ve sâhibu'l-evkâf gibi kurumlara ayırırken, her kuruma da birer kâtip tahsis etmiş, dolayısıyla kitâbetin önemi ortaya çıkmaya başlamıştır. Tarihî kaynaklarda bu dönemde kâtipler yüklenedikleri sorumluluğa göre çeşitli adlar altında faaliyetlerini sürdürmeye başlamışlardır. Örneğin: Resmî evraklarla mükellef olanlara **Kâtibu'r-Resâil**, beytûlmâlin harcamalarını kaydedenlere **Kâtibu'z-zimâm** ve hazineye âit mallardan sorumlu olana da **Hâzinu'l-mâl** adı verilerek kitâbet sanatında kurumlara paralel olarak bir gelişme göstermiştir ¹²¹.

Müellif İbn Hayyân, *el-Mukṭebes min enbâ' ehli'l-Endelus* adlı eserinde, hilâfet döneminde yetişen, secî sanatından oldukça uzak duran ve cümlelerinin kısa olduğu kadar akıcı oluşuyla da meşhur olan bazı kâtiplerin isimlerine yer vermiştir. Bunların başında, Endülüs Emevî hâlifesi III. 'Abdurrahmân (ed-Dâhil) tarafından Kurtuba'da kurulan Dîvânu'r-Resâil'in başına getirdiği 'Umeyye b. Yezîd, 'Abdulkerîm b. 'Abdulvâhid b. Muḡîs, Muhammed b. Sa'îd ez-Zecâlî, 'Abdullâh b.

¹¹⁹ Bu konuda geniş bilgi için bkz. *el-Ḥayâtü'l-'ilmiyye fî 'aşri Mulûki't-Tavâ'if*, s. 331-332; *Abbâsî Edebiyatı Târihi*, s. 151-154.

¹²⁰ a.e., s. 154.

Muhammed b. 'Umeyye ve Hristiyan dinine mensup olup daha sonra Müslüman olan Comez b. Entenyân takip ederken bunları da el-Hâcib el-Mansûr b. Ebî 'Amîr (ölm. 392/1029)¹²², in saray kâtiplerinden İbn Burd el-Ekber takip etmiştir¹²³. Bu dönemde kaleme alınan eserlerin başında ise İbn 'Abdi Rabbih'in *el-İkdu'l-ferid* ile İbn Şuheyd (ölm. 426/1034)¹²⁴, in *et-Tevâbi* ve *'z-zevâbi* adlı eserleri gelmektedir¹²⁵.

Mulûku't-Tavâ'if döneminde gelişme gösteren kitâbet sanatı; üslup, metot, şekil, kural, süsleme, çekicilik ve güzel tasvir gibi özellikler yönünden, diğer konularda olduğu gibi bu konuda da hilâfet döneminde gelişme gösteren kitâbetin tesiri altında kaldığı görülür. Bu dönemin başlarında hız kazanan kitâbet sanatı, yalnız divânlarla sınırlı kalmamış, ileride de göreceğimiz gibi çeşitli amaçlara ayrılarak, tercüme, tasnif, makâmât, vasıf, münâzara, teşekkür, sitem, ta'ziye, tebrik vs. gibi konuları kapsayan başlıklar altında kaleme alınarak, başlı başına bir sanat türü halini almıştır. Edebî nesrin en önemli konularından biri olan kitâbet sanatı, doğudan Endülüs'e getirilen meşhur kâtiplerin eserlerinin yanı sıra İbnu'l-Mukâffa ve el-Câhiz'in üslup ve yönteminden de oldukça etkilenmiştir. Bu etkileşim sonucu daha uzun, belâgat, fesâhat, kinâye, mecâz ve secî'nin bir arada işlendiği ve herhangi bir vezin veya kâfiyeye bağlı kalmaksızın daha ağıdalı bir üslupla kaleme alındığı görülür¹²⁶.

¹²¹ 'Aşru'd-duvel ve'l-imârât (Endelus) s. 392.

¹²² Mu'cemu'l-buldân, I,456-466; Nefhu't-tîb, III,82; eş-Şi'ru'l-Endelusi bahş fî tetavvurih ve haşâişih, s.14.

¹²³ Bu eserler hakkında geniş bilgi için bkz. 'Aşru'd-duvel ve'l-imârât (Endelus), s. 339-340.

¹²⁴ el-Mu'cib, s.70; el-Hayâtu'l-'ilmiyye fî 'aşri Mulûki't-Tavâ'if, s.58,66; et- Târihu'l-Endelusi, 332-333.

¹²⁵ Bu hatipler hakkında geniş bilgi için bkz. 'Aşru'd-duvel ve'l-imârât (Endelus), s. 393; el-Câmi' fî târihi'l-'edebi'l-'Arabî (el-Edebu'l-kadîm), s. 906-910.

¹²⁶ el-Hayâtu'l-'ilmiyye fî -'aşri Mulûki't-Tavâ'if, s. 332; el-Edebu'l-'Arabî fî'l-Endelus, s. 449.

Endülüs edebiyatı tarihiyle ilgili kaynaklara baktığımızda Mulûku't-Tavâ'if hükümdarlarının, siyasî, sosyal ve askerî alanlarda yazışmalar yapmak maksadıyla birçok belâgat ve fesâhat erbabı kişileri tayin ettikleri görülür. Öyle ki, her hanedanın sarayında günün şartlarına göre bir veya birden fazla görev yapan kâtiplerin, sayı bakımından diğer dönemlere kıyasla oldukça fazla olmakla beraber, bunların arasında vezîrlük mertebesine denk tutulanlar dahi olmuştur. Buna göre hükümdarların başka hükümdarlarla, vâlilerle ve vâlilerin hükümdarlık merkezleriyle yapmış oldukları resmî yazışmalarda görev alanlara Kâtibu'r-resâil, beytûlmâlin harcamalarını kontrol ederek dosyalara kaydedenlere Kâtibu'z-zimâm denilmiştir. Bunlara ilâve olarak resmî haberleşmeyi sağlayan Sâhibu'l-berîd, insanların hakkını savunmak maksadıyla kurulan divâna da Dîvânu'l-mezâlim adı verilmiştir. Yine bu dönemde Dîvânu't-tevkîât, Dîvânu'l-'uhud, Dîvânu'l-ceyş, ve Dîvânu's-şugûr (Sınır Bölgeleri) gibi pek çok divânlar daha kurularak, kitâbet sanatının gelişmesine büyük katkı sağlamışlardır ¹²⁷.

Bu dönemde gelişme gösteren kitâbetin türlerini Dîvânu'r-resâil bir diğer adıyla (Sultâniyyât), ihvâniyyât ve kurgusal risâleler olmak üzere üç grup altında incelemek mümkündür.

2.2.1.2.1. Dîvân Risâleleri (Resmî Risâleler)

Bazı kâtipler tarafından sultâniyyât olarak da isimlendirilen resmî yazışmalar; halîfe ve hükümdar adına görevlendirilmiş divân kâtipleri tarafından kaleme alınan, vâlilere, komutanlara ve civar bölgelerde devlet adına görev yapan siyâsilere duyurulması istenilerek gönderilen risâleleri içermektedir. Hükümdarların mahiyetinde çalışan divân kâtipleri tarafından kaleme alınan bir risâle; devlet işlerini belli bir düzene koymak, vâli tayin etmek, hükümdarlık makâmınca alınan kararları vâli ve ordu komutanlarına duyurmak, hükümdar adına anlaşmalar yapmak, veliahta bi'at etmek gibi konuları ihtiva etmektedir. Bayram ve hac mevsimini halka duyurma ile,

¹²⁷ *el-Câmi' fi târîhi'l-edebi'l-'Arabi* (el-Edeu'l-kadîm), s. 904; *el-Hayâtu'l-'ilmiyye fi 'aşri Mulûki't-Tavâ'if*, s. 431.

ileride göreceğimiz üzere ihvân risâlelerinin başlıca konularını teşkil eden ta'ziye, teşekkür, kutlama gibi konuları da kapsamaktadır ¹²⁸.

Önceki dönem hükümdarlarında olduğu gibi Mulûku't-Ṭavâ'if hükümdarları da kendilerinin kurmuş oldukları divânlarda görev alacak kâtiplerin büyük bilgi ve kültür birikimine sahip olmalarına oldukça dikkat ederlerdi ¹²⁹. Arap edebiyatı tarihçileri de divân kâtibi olacak kişinin, Kur'ân, şiir, darb-ı mesel, Arap dili ve belâgatı, mantık ve felsefe kültürüne sahip olması, üzere kaleme alınan risâlelerin yazım ve tertibinde sosyal anlayışın ve muhâtap olunan kişi veya kişilerin bazı özellik ve meziyetlerine vâkıf olması gerektiğini ifade etmektedirler ¹³⁰. Bu dönemde divân risâlelerinin mevzu ve edebî özellik yönünden gözle görülür bir gelişme gösterdiği görülürken, İbnu'l-Muḳaffa ve el-Câhiz'in üslup ve yönteminden oldukça etkilenenler ve bu etkileşimi de kaleme aldıkları mektuplarında bariz bir şekilde ortaya koymuşlardır ¹³¹.

Kâtipliğin önemini idrak eden ve hükümdarlık divânında çalışmaya başlayan pek çok kâtip, yüklenmiş olduğu görevde üstün yetenek ve performans sergilediğinde, hükümdar tarafından ödül alarak vezîrlük makâmına yükseltilmekteydi ¹³². Bu makâma yükselenlerin sayısının oldukça fazla olduğu görülürken bunların başında; İşbiliyye (Sevilla) hâkimi 'Abbâd oğullarının saray kâtiplerinden ve sultâniyyât risâleleriyle de şöhret olan 'Abdullâh b. 'Abdilber en-Nemrî gelmektedir. Bunu aynı sarayda görev yapan ve edebiyat alanında üstün maharet sergilediği için el-Mu'taḍid'in beğenisini kazanan Ebu'l -Velîd Muhammed b. 'Abdilizâz el-Mu'allim, Benî Eftâs hükümdarlarından el-Mütevekkil b. el-Muzaffer'in kâtiplerinden 'Abdalmecîd b. 'Abdûn gibi kâtipler izlemiştir. Bunları ise ileride telif eserler

¹²⁸ *el-Beyânu 'l-muğrib fi aḥbâri 'l-Endelus ve 'l-Mağrib*, II, 220.

¹²⁹ *el-Edebu 'l-'Arabî fi 'l-Endelus*, s. 449.

¹³⁰ a.e., s. 449.

¹³¹ *el-Ḥayâtu 'l-'ilmiyye fi -'aşri Mulûki 't-Ṭavâ'if*, s. 331.

¹³² *el-Beyânu 'l-muğrib fi aḥbâri 'l-Endelus ve 'l-Mağrib*, II, 108; *el-Ḥayâtu 'l-'ilmiyye fi 'aşri Mulûki 't-Ṭavâ'if*, s. 332.

bölümünde ayrı bir başlık altında ele alacağımız meşhur *er-Resâilu 'l-hezliyye* ve *er-Resâilu 'l-Ciddiye* adlı eserlerin yazarı, şâirliği kadar mükemmel bir kültür birikimiyle dikkatleri üzerine çeken ve sevgilisi Vellâde'ye yazmış olduğu aşk mektuplarıyla da kitâbet sanatına damgasını vuran, İşbilîyye (Sevilla) hükümeti tarafından Zû'l-Vezâreteyn (İki Bakanlık) lakabına layık görülen Ebu'l -Velîd b. Zeydûn¹³³ takip etmiştir.

Diğer taraftan Mulûku't-Tavâ'if döneminde gelişme gösteren kitâbet sanatı yukarıda isimlerini vermeye çalıştığımız saray kâtipleriyle sınırlı kalmamış, herhangi bir nedenle buralara ulaşamayan kâtiplerin varlığından da söz edilmektedir. Meşhur edip ve kâtip Muhammed b. Mes'ud b. Tayyib b. Ferec b. Hasle el-Ğassâni (ölm. 465-540/1072-1145) ve kâtip 'Abdumelik b. Sirâc b. 'Abdillâh (ölm. 400-480/1009-1087)¹³⁴ bunların önde gelenlerindendir.

Yine bu dönemde ediplik ve şâirlik yönleri kadar kâtiplikleriyle de adlarından söz ettiren birçok kadın kâtibin de yetiştiğini görmekteyiz. Edebiyat ve biyografi kitaplarında isimlerine sıkça rastlanan bu kâtiplerin öncülüğünü, el-Mu'tadid'in câriyesi olan ve Âmirîler hükümdarı el-Mûcâhid'e hediye edilen Dânyeli el-'Abbâdiye er-Remikiyye yaparken, bunu Fâtma bint Zekeriyâ eş-Şeblâvî (ölm. 427/1035)¹³⁵ takip etmiştir. Bilgisiyle, düzgün yazısıyla ve beyânının sadeliğiyle şöhret bulan edibe Fâtma bint Zekeriyâ yaklaşık yüz yaşında vefat etmiştir¹³⁶.

Sadru'l-İslâm'da temeli atılan, Hz. Ömer döneminde resmî hüviyet kazanan, V./ XI. asırda Endülüs'te meydana gelen siyasî ve sosyal olayların artması sonucu zirveye ulaşan kitâbet sanatı, kurulan devletin yeni yapısına paralel olarak büyük gelişme kaydetmiştir. Zira Mulûku't-Tavâ'if döneminde her hükümdar bünyesinde kurmuş olduğu divân kâtipliğinin başına getirdiği âlim ve ediplerden oluşan tabaka

¹³³ Geniş bilgi için bkz. *el-Ĥayâtu 'l-'ilmiyye fî 'aşri Mulûki 't-Tavâ'if*, s. 334-337.

¹³⁴ a.e., s. 339.

¹³⁵ Hayatı ve şiirleri için bkz. *Ĥalâ'idu 'l-'ikyân*, I, 198; *eş-Şıla*, II, 694.

¹³⁶ *Ĥalâ'idu 'l-'ikyân*, I, 198; *eş-Şıla*, II, 694.

oldukça fazla olmakla beraber, bunların arasında bulunan vezîrlerin sayılarının da oldukça fazla olduğu görülür. Bu dönemde vezîr İbn ‘Abdûs tarafından bir iftiraya maruz kalan ve tutuklanarak hapse atılan, şiirleriyle olduğu kadar risâleleriyle de Endülûs halkının gönlünde taht Kuran İbn Zeydûn, hapiste iken İbn Cehver ve oğlu Velîd’e göndererek affını talep ettiği ya mevlâya (ey mevlâm) ya seyyîdi (ey efendim) diye başladığı şu mektubu Mulûku’t-Ṭavâ’if dönemi kitâbetine verilecek örneklerin en güzelidir. Risâlenin bir bölümü şöyledir.

وَكَيْتَ شِعْرِي مَا الذُّبُّ الَّذِي أَذْنَبْتُ وَلَمْ يَسْعَهُ الْعَفْوُ؟ وَلَا أَخْلَوْنَ مِنِّي أَنْ أَكُونَ بَرِيئًا، فَأَيْنَ الْعَدْلُ؟ أَوْ مُسِيئًا فَأَيْنَ الْفَضْلُ؟ وَمَا أَرَانِي إِلَّا لَوْ أُمِرْتُ بِالسُّجُودِ لَأَدَمْتُ فَأَيُّتُ، وَعَكَفْتُ عَلَى الْعِجْلِ، وَاعْتَدَيْتُ فِي السَّبْتِ، وَتَعَاطَيْتُ فَقَعَرْتُ، وَشَرِبْتُ مِنَ الثَّهْرِ الَّذِي ابْتَلَى بِهِ جُنُودَ طَالُوتَ، وَقَذْتُ لِأَبْرَهَةَ الْفِيلَ، وَعَاهَدْتُ قُرَيْشًا عَلَى مَا فِي الصَّحِيفَةِ، وَتَأَوَّلْتُ فِي بَيْعَةِ الْعَقَبَةِ، وَتَفَرْتُ إِلَى الْعِيرِ بِيَدِي، وَانْحَزَلْتُ بِثُلْثِ النَّاسِ يَوْمَ أُحُدٍ، وَتَخَلَّفْتُ عَنْ صَلَاحِي بَنِي قُرَيْظَةَ، وَأَنْفَتُ مِنْ إِمَارَةِ أُسَامَةَ، وَزَعَمْتُ أَنْ خِلَافَةَ النُّصَيْدِيِّ فَلْتَةً، وَرَوَيْتُ رُمَحِي مِنْ كَتِيبَةِ خَالِدٍ، وَضَحَيْتُ بِالْأَشْمِطِ الَّذِي عَنْوَانُ السُّجُودِ بِهِ، لَكَانَ فِيمَا حَرَى عَلَى مَا يَحْتَمِلُ أَنْ يُسَمَّى نِكَالًا وَيُدْعَى وَلَوْ عَلَى الْمُجْزِ عِقَابًا . فَكَيْفَ وَلَا ذَنْبَ إِلَّا نَمِيمَةً أَهْدَاهَا كَاشِحٌ، وَتَبَّأَ جَاءَ بِهِ فَاسِقٌ؟ وَاللَّهِ مَا غَشَشْتُكَ بَعْدَ النَّصِيحَةِ، وَلَا نَصَبْتُ لَكَ بَعْدَ التَّشْيِيعِ فِيكَ، فَفِيكَ عَبَثَ الْحَقَاءُ بِأَزْمَتِي ، وَعَاثَ فِي مَوَدَّتِي، وَإِنِّي غَلَبَنِي الْمُغْلَبُ، وَفَحَرَ عَلَى الضَّعِيفِ، وَلَطَمْتَنِي غَيْرَ ذَاتِ سُورٍ، وَمَا لَكَ لَا تَمْنَعُ مِنِّي قَبْلَ أَنْ أَفْتَرِسَ، وَتُذَرِكُنِي وَلَمَّا أَمَزَقُ...

Keşke bilebilseydim, ne günah işledim ki af edilmiyor? Suçsuz olduğumu ispatlamama dahi müsaade edilmiyor. Eğer suçsuz isem nerede adalet? Kötülük yaptıysam nerede fazilet?

Ben Âdeme secde etmedim, buzağıya tapanlarla tapmadım. Sebti (Cumartesi) gününe muhâlif olmadım. Emire karşı gelip deveyi kesmedim. Tâlut'un askerlerinin imtihan olundukları nehirden su içmedim. Ebrehe'nin fillerini korudum, Kureyiş'le yapılan anlaşmayı bozup, 'Akabe bi'yatından yüz çevirerek Bedir savaşından kaçan kervana katılmadım, 'Uhut savaşında insanların üçte biriyle birlikte kaçamadım, Kureyze oğullarında kılınan namazı terk etmedim,

'Usâme'nin komutanlığına karşı gelmedim, Sıddık'ın halîfeliğinin tesadîf olduğunu iddia etmedim. Mızrağımı Hâlid'in askerlerinin üzerine çevrimedim, adresi ona (Allâh) secde etmek olan şeyi (namaz), ne olduğu belli olmayan şeylere (put) feda etmedim. Benim başıma gelenleri bir cezalandırma gibi görseler de, ben bunun adına korku dolu ibret derim.

Bütün bunlar kincilerin ortaya attıkları asılsız söz ve laf getirip götürülenlerin yaymaya çalıştıkları yalan haberden başka bir şey değildir. Yemin ederim ki, nasihatten sonra seni hiç aldatmadım. Dinledikten sonra sana yüz çevirmedi. Tabi olduktan sonra karşına dikilmedim. Kaba insanlar, benim hakkımda söyledikleri asılsız haberlerle seninle alay ederek, sana karşı olan dostluğumu engellediler. Şüphesiz düşmanlar bunda galip geldiler. Zayıf ve acizler üzerimde üstünlük kurarak, buna layık olmadıkları halde beni tokatladılar. Niçin vahşi hayvanların eline düşüp, param parça olmadan önce bana yetişerek, beni onların elinden kurtarmıyorsun?....¹³⁷

Mulûku't-Tavâ'if döneminde kaleme alınan risâlelerin belli başlı konularla sınırlı kalmayıp çeşitlilik arz ettiğini görmekteyiz. Bu risâleler arasında vâli ve bürokratların atamalarıyla ilgili hükümdarlık makâmınca sâdır olunan risâleler ile, siyasî ve ekonomik istikrarsızlığın meydana getirdiği fitne ve ayaklanmalar sonucu tehlikeye giren; can, mal ve namus güvencesinin teminat altına alındığını bildiren risâleler yerini almıştır. Bunları ise, hükümdarların hükümdarlara gönderdiği ve yardımını talep ettiği siyasî içerikli mektuplar takip etmiştir. Nitekim 478/1085 yılında Kastilya Kralı IV. Alfonso'nun, Endülüs'ün Kurtuba'dan sonra ikinci büyük şehri olan Tuleytula'yı ele geçirmesinin ardından diğer şehirlerin de aynı akıbeta uğramasından korkan bazı emîr, ulemâ ve halkın ileri gelenlerinin de teşvikiyle Endülüs Müslümanları adına 'Abbâdî emîri Mu'temid 'Allâh'ın (İbn 'Abbâd), Kuzey Afrika'da hüküm süren Murâbitların lideri Yûsuf b. Taşvîn'den yardım istemek amacıyla göndermiş olduğu siyasî ağırlıklı mektubu meşhurdur. Aralarında şâir İbn

¹³⁷ Risâle için bkz. Divânu İbn Zeydûn, s. 327-328; el-Edebu'l-'Arabi fi'l-Endelus, s. 458-460.

Zeydûn'un da bulunduğu ve İbn 'Abbâd tarafından kurularak Yûsuf b. Taşvîn'e gönderilen temsil heyeti; Kurtuba (Cordova) kadısı İbnu'l-Ethem, Batalyevis (Badajoz) kadısı İbnu'l-Mâgânâ ve Gırnâta (Granada) kadısı İbnu'l-Kâlî'i'den oluşmaktaydı. Söz konusu heyet beraberinde İbn 'Abbâd'ın tarihinde kalem aldığı ve bir bölümünü zikrettiğimiz şu mektubu götürmüştür.

بِسْمِ اللَّهِ الرَّحْمَنِ الرَّحِيمِ عَلَى سَيِّدِنَا مُحَمَّدٍ وَعَلَى آلِهِ وَصَحْبِهِ وَسَلَّمَ تَسْلِيمًا، إِلَى حَضْرَةِ الْإِمَامِ أَمِيرِ الْمُؤْمِنِينَ وَتَاصِرِ الدِّينِ مُحَمَّدِي دَعْوَةِ الْخَلِيفَةِ الْإِمَامِ يَعْقُوبَ يُونُسَ بْنِ تَاشَفِينَ الْقَائِمِ بِعَظِيمِ أَكْبَارِ الشَّاكِرِ لِإِحْلَالِهَا الْمُعْظَمَ لِمَا عَظَّمَ اللَّهُ مِنْ كَرِيمٍ مَقْدَارِهَا اللَّائِدِ بِحَرَامِهَا الْمُتَقَطِّعِ إِلَى سُمْرٍ مَجْدِهَا الْمُسْتَحِيرِ بِاللَّهِ وَبَطُولِهَا مُحَمَّدَ بْنَ عَبَّادٍ، سَلَامٌ كَرِيمٌ يَخْصُ الْحَضْرَةَ الْمُعْظَمَةَ السَّامِيَّةَ، وَرَحْمَةُ اللَّهِ تَعَالَى وَبَرَكَاتُهُ.

وَأِنَّهُ أَيْدِ اللَّهِ أَمِيرِ الْمُسْلِمِينَ وَنَصَرَ بِهِ الدِّينَ، فَإِنَّا نَحْنُ الْعَرَبُ فِي هَذِهِ الْأَنْدَلُسِ قَدْ تَلَفَتْ قِبَائِلُنَا وَتَعَرَّقَ جَمْعُنَا وَتَغَيَّرَتْ أَنْسَابُنَا بِقَطْعِ الْمَادَّةِ عَنَّا مِنْ ضَيْعَتِنَا فَصِرْنَا شُعُوبًا لَا قِبَائِلَ وَأَشْتَاتًا لَا قَرَابَةَ وَلَا عَشَائِرَ، فَقُلْ نَصَرْنَا وَكَثُرَ شَامِتُنَا، وَتَوَلَّى عَلَيْنَا هَذَا الْعَدُوُّ الْمُجْرِمُ اللَّعِينُ إِذْفَنْشَ، وَأَتَانَا عَلَيْنَا بِطُلَيْطَلَةَ وَوَطَّأَهَا بِقَدَمِهِ وَأَسْرَ الْمُسْلِمِينَ وَأَخَذَ الْبِلَادَ وَالْقِلَاعَ وَالْحُصُونِ، وَتَحْنُ أَهْلُ هَذِهِ الْأَنْدَلُسِ، لَيْسَ لِأَحَدٍ مِنَّا طَاقَةٌ عَلَى نُصْرَةِ حَارِهِ وَلَا أَخِيهِ، وَلَوْ شَاؤُوا لَفَعَلُوا إِلَّا أَنَّ الْهَوَاءَ وَالْمَاءَ مَنَعَهُمْ مِنْ ذَلِكَ، وَقَدْ سَاءَتْ الْأَحْوَالُ وَانْقَطَعَتِ الْأَمَالُ، وَأَنْتَ أَيَّدَكَ اللَّهُ سَيِّدَ حُمَيْرٍ وَمَلِكُهَا الْأَكْبَرُ وَأَمِيرُهَا وَزَعِيمُهَا، نَزَعْتُ بِهَيْمَتِي إِلَيْكَ وَاسْتَنْصَرْتُ بِاللَّهِ ثُمَّ بَكَ وَاسْتَعْنْتُ بِحَرَمِكُمْ لِتَحْزُوزَ لِحْجَاهِ هَذَا الْعَدُوِّ الْكَافِرِ وَتُحْيُونَ شَرِيعَةَ الْإِسْلَامِ وَتَدِينُونَ عَلَى دِينِ مُحَمَّدٍ صَلَّى اللَّهُ عَلَيْهِ وَسَلَّمَ، وَلَكُمْ عِنْدَ اللَّهِ الثَّوَابُ الْكَرِيمُ وَالْأَجْرُ الْعَظِيمُ، وَالسَّلَامُ الْكَرِيمُ عَلَى حَضْرَتِكُمُ السَّامِيَّةِ وَرَحْمَةُ اللَّهِ وَبَرَكَاتُهُ، وَلَا حَوْلَ وَلَا قُوَّةَ إِلَّا بِاللَّهِ الْعَلِيِّ الْعَظِيمِ.

Rahmân ve Rahîm olan Allâh'ın adıyla, salât ve selâm efendimiz Hz. Muhammed (S.A.V)'in âli ve eshabı üzerine olsun. Muhammed b. 'Abbâd'dan, mü'minlerin emîri, dinin kurtarıcısı, halîfenin fikirlerinin savunucusu, Allâh'ın kadrini yücelttiği büyük bir görevi üstlenen ve onun yüceliğine şükrederek şanın-şerefının daima üstün olması için Allâh'a sığınıp dua eden, Allâh'ın rahmeti

ve bereketi, yücelik ve ululuğa mahsus olan imâm Ebî Ya'kub Yûsuf b. Taşvîn hazretlerinin üzerine olsun.

Şüphesiz Allâh Müslümanların emîrine yardım ederek, dinî onunla muzafer kıldı. Şu Endülüs'teki biz Araplar, kabîlelerimiz parçalandı, toplumumuz dağıldı, köylerden gelen yardımın kesilmesiyle soyu ve nesebi değişen, akraba ve aşireti bulunmayan, param parça olmuş bir halk haline geldik. Zaferimiz az küfrümüz çok oldu. Lânetli günahkâr şu düşman Elfonso, Tuleytula'ya doğru hareket ederek Müslümanlara âit olan kale ve sığınaklara el koyup onları esir etti. Biz Endülüs halkı olarak hiç birimizin ne komşusuna ve ne de Müslüman kardeşine yardım edecek gücü kaldı. Ancak istenildiği takdirde gerçekleşebilir [yardım]. Fakat hava ve su [deniz] onlara bu yardımı engelliyor, ümitler kesik durum kötü. Ey Allâh'ın kudretlendirdiği Himyerilerin efendisi, emîri ve lideri yüce insan olan sen. Sorunlarımla sana koştum, önce Allâh'tan daha sonra sizden yardım talep ediyorum. Hz. Muhammed'in dinî üzerine kaim olan İslâm dinini yaşatmanız için sizi şu kâfir düşmana karşı cihâd'a davet ediyorum. Bunda sizin için sevap ve büyük mükâfaat vardır. Allâh'ın rahmeti ve bereketi yüksek hazretlerinizin üzerine olsun. Selamlar. Yardım ve kudret ancak yüce Allâh'tandır.¹³⁸

Yukarıda verilen her iki örnekte de görüldüğü gibi Mulûku't-Tavâ'if döneminde gelişme gösteren kitâbet sanatının en dikkat çeken özelliği, onun açık anlaşılır ve etkili cümlelerden meydana gelmesidir. Bir başka ifadeyle birden fazla anlamlar içermesi, lafzı süslemelere önem verilmesinin yanı sıra, muhatabının üzerinde daha etkili olabilmesi için bediî sanatlardan secînin sıkça kullanılmasıdır. Bir diğer özelliği ise, toplumun idrak ettiği yeni hayatın etkileri kâtiplerin kaleme aldıkları risâlelerde kullandıkları üsluplarında, fikir, düşünce ve mevzularında, İbn Zeydûn örneğinde olduğu gibi cümlelerin oldukça uzun tutulmasıdır.

Daha önceki dönemlerde olduğu gibi Mulûku't-Tavâ'if döneminde gelişme

¹³⁸ Mektubun tamamı için bkz. Sa'dûn Nasrullâh, *Târîhu'l-'Arabi's-siyâsi fi'l-Endelus*, Beyrut, 1998, s. 221-222.

gösteren kitâbetin bir diğer özelliği de, giriş kısmında zayıf ve kendini kabullendirmeye çalışan insanların yazılı olarak hükümdar ve vâlilere direkt hitap etmek istediklerinde, onların isimlerinin zikredilmesinin yerine *Hâdretu'l-İmâm, Emîra'l-Mu'minîn* ve *Nâşru'd-Dîn* gibi muhatabın şanına yakışır ibareleri özenle seçmeleri gösterilmesidir. Yalvarma, merhamet, af dileme vs. gibi hususlarda ise, ya Mevlâya, ya Seyyîdî gibi hitap şekilleri oldukça yaygın bir şekilde kullanılmış olmasıdır. el-Hitâm denilen bitiş kısmında والسلام عليكم ورحمة الله veya حسيبنا الله ve havvele الله ولا حول ولا قوة إلا بالله gibi cümlelerin yer aldığı ve bazen de buna hasbele حسيبنا الله ve havvele الله cümlelerinin ilâve edilmesi de bu dönem hitâbetinin özelliklerindendir ¹³⁹.

2.2.1.3. İhvâniyât Risâleleri (Kardeşlik Risâleleri):

İhvâniyât adıyla da bilinen, sosyal içerikli bu risâleler, bazı yazarların kendi his-duygu ve düşüncelerini dile getirmek maksadıyla bu tür risâleler yazmaya yönelmişlerdir. Bir başka ifadeyle, samimi bir dosttan veya bir arkadaştan diğerine aralarında cereyan eden duygu ve hislere tercüman olunmaya çalışılarak kaleme alınan mektup türüne ihvâniyât adı verilmiştir ¹⁴⁰.

Sosyal ağırlıklı olan bu risâleleri, bazen nesir bazen de şiir şeklinde kaleme alan kâtiplerin his ve düşüncelerini karşılıklı konuşmanın yerine, risâlelerle, fesâhat ve belâgatlı bir üslupla daha güzel ifade etmeleri amaçlanmaktaydı. *Şubhu'l-A'sâ* adlı eserin yazarı, ihvâniyât risâlelerini; tebrik, ta'ziye, kutlama, hediyeleşme, özlem duyma, özür dileme, dostluk kazanma, nikah, hac, şikâyet, şükür, sitem, azarlama, vasıf, haber, sevgi ve hastanın durumunu sorma gibi yaklaşık on yedi konuya ayırarak ele almıştır ¹⁴¹. Endülüslü edip ve kâtipler ise şiirde olduğu gibi, risâle yazma sanatında da doğulu kardeşlerini taklit etmeye devam etmişlerdir. Yaklaşık IV. / IX. yüzyılın sonlarına doğru ve V. / X. yüzyılın başlarından itibaren ihvâniyât tar-

¹³⁹ Bu konuda geniş bilgi için bkz. *el-Edebu'l-'Arabî fi'l-Endelus*, s. 460 *Abbâsi Edebiyatı Târihi*, s. 166-167.

¹⁴⁰ *el-Edebu'l-'Arabî fi'l-Endelus*, s. 458; *Târihu'l-'Arabi's-siyâsi fi'l-Endelus*, s. 222.

¹⁴¹ *el-Edebu'l-'Arabî fi'l-Endelus*, s. 454.

zında kaleme alınan bu risâleler konunun ehemmiyetine binâen, bazen uzun bazen kısa cümlelerden oluşmaktaydı. Zamanla bedî ve beyân sanatlarının ustalıkla kullanılmaya başlandığı, pek çok konulara ayrıldığı ve daha sonra buna medih, mersiye ve hiciv türlerinin de ilâve edildiği risâlelerin giderek yaygınlık kazandığı görülür. Kâtiplerin yanı sıra şâirlerin de toplumun ağır ağır şiirden uzaklaşarak, kitâbete yönelmeleri ve bu yönelişin insanların üzerindeki etkisini de giderek hissetmeye başlamalarıyla, kendilerini bu ortamın içinde bulmuşlar, dolayısıyla ihvâniyât risâleleri yazmaya başlayan kâtip ve şâirlerin sayısı da giderek artmaya başlamıştır ¹⁴².

Mulûku't-Tavâ'if döneminde kaleme alınan ihvâniyât risâlelerinde kâtipler, en fazla af ve merhamet dileklerini ifade etmişlerdir. Vezîr İbn 'Abdûs tarafından bir iftiraya kurban giderek hapse atılan şâir ve kâtip İbn Zeydûn, buradan af ve merhamet dileme amacıyla kaleme aldığı ve hükümdar İbn Cehver'e gönderdiği risâlesi bu konuda verilecek en güzel örneklerden birini teşkil etmektedir ¹⁴³. Bu dönemde ihvâniyât risâleleri yazan kâtipler, savaş meydanlarında veya herhangi bir sebeple Allâh'ın rahmetine kavuşmuş kişilerin ana-babalarına, eş ve dostlarına Yaradan'ın emrine boyun eğerek teslim olmalarını, dünya nimetlerinin sevinçleri; üzüntü, elem ve kedere dönüştürdüğünü, bunların karşısında ise, sabretmeden başka bir şeyin olmadığını dile getirmeye çalışmışlardır. Örneğin, kâtip Ebû Muhammed b. 'Abdîlber'in, savaşların birinde şehit düşen oğlunun ardından feryat edip gözyaşı dökken bir babayı teselli etmek için kaleme aldığı ve ta'ziye niteliği taşıyan şu risâlesi, ihvâniyyât risâlelerine verilecek en mükemmel örneklerdendir.

"وَلَقَدْ خَرَجَ مِنْ بَيْتِهِ مَجَاهِدًا وَعَنْ حِمَى الدِّينِ ذَائِدًا فَوَقَعَ أَجْرُهُ عَلَى اللَّهِ.. وَأَنْتَ الطَّوْدُ الْمَوْفَى عَلَى

كُلِّ هَضْبَةٍ الْمُعْلَى عَلَى كُلِّ فَرْحَةٍ وَكَرْبَةٍ، وَاللَّهُ — يَا سَيِّدِي — فِي نَفْسِكَ الْعَزِيزَةِ أَنْ يَكُونَ فِيهَا كَامِنٌ رَزَاءُ

يَقْدَحُ، أَوْ أَنْ يُوهِنَ مِنْهَا بَاطِنُ أَسَى يَفْدَحُ

¹⁴² a.e., s. 454-455.

¹⁴³ Bu risale için bkz. Kitâbet konusu, *Endülüs'te Mulûki't-Tavâ'if Dönemi Edebi Çevresi*, s. 286-287.

*Evinden dinini, şeref ve namusunu korumak için Cihâd'a çıktı ve sevabı Allâh'a kaldı... Sen, yüksek tepelerin, sevinç ve üzüntülerin biricik hâkimisin. Ey efendim! Senin aziz nefsinin kudretinde tutan Allâh'a yemin ederim ki, kötü bir musibetten veya bu musibeti hafife alıp gizlemek kadar vahim bir durum yoktur.*¹⁴⁴

Görüldüğü gibi şâir 'Abdilber, mezkur risâlesinde secî sanatını ustalıkla kullanmaya özen gösterirken, bunun yanında, 'itâb, şükür, 'iyâde vs. gibi birçok konuyu da kaleme aldığı risâlelerinden söz edilmektedir.

Müellif İbn Bessâm'ın *ez-Zehîra* adlı eserinde isim ve şahsi risâlelerinden sıkça bahsettiği meşhur edip ve kâtiplerden biri de İbn Haddâd'dır. Teşekkür etme ve kardeşlik ile samimi duyguları dile getirme, bu dönem ihvâniyât risâlelerinin temel konularından biri olup, şâir İbn Haddâd'ın *ey efendim* diye başlayarak kaleme aldığı risâlesi, şükür ve kardeşlikle ilgili yazılan risâlelere bir örnek teşkil etmektedir.

يَا سَيِّدِي الَّذِي هُوَ قَسِيمُ ذَاتِي إِنَّ تَحَقُّقَ الدَّوَاتِ وَالنَّحَائِزِ، وَشَقِيقُ نَفْسِي إِنَّ تَبَيُّتِ الْخَلَائِقِ
وَالْعَرَائِزِ، وَمَنْ أَبْقَاهُ اللَّهُ بَقَاءَ الْفَرَقْدَيْنِ فِي تَدْبِيرِ السَّعْدَيْنِ بَيْنَنَا مِنَ النِّحَامِ الْمِقَّةِ وَاسْتِحْكَامِ النِّقَةِ مَا أُرَبَّا بِهِ عَنْ
تَضْمِينِ الصَّحَائِفِ، وَلَوْ قُدْتُ مِنَ السَّوَالِفِ، وَأَنْزَهُهُ عَنِ اشْتِمَالِ الْمِدَادِ، وَلَوْ كَانَ مِنْ دَمِ الْفُؤَادِ، فَصَفَاؤُنَا
شَمْسِ الثَّقَاءِ، وَوَفَاؤُنَا فَلَكِي الْبَقَاءِ، وَلَا تَضْمَنْ الطُّرُوسُ إِلَّا مَا لَحِقَهُ الدُّرُوسُ وَكِتَابِي هَذَا إِنْثَافِكَ لِي
بِكِتَابَيْنِ الثَّيَرَيْنِ فَإِنَّ الْقَمَرَ وَيُوحَ، لِإِنَارَةِ اللُّوحِ، فَهَذَانِ بِجَلَاءِ الْأَذْهَانِ "

Ey huy ve tabiatımızın bir olduğu, zatimin nasibi, canımdan bir parça olan efendim. Başımızı keserek gövdemizden ayırsalar, şavk yağının yerine kalbin kanıyla temizleseler dahi, aramızdaki dostluğun güçlenmesinde sahifelere dökülen güven duygularını, kutup yıldızı var oldukça Allâh'ta onu var edecektir. Kitaplarda dahi yer almayan bizim bu dostluğumuz, ışık veren berrak güneşe, vefamız ise bâkî olan gök yüzüne benzer. Benim bu mektubum, senin bana ithaf ettiğin ay

¹⁴⁴ 'Aşru'd-duvel ve 'l-imârât (Endelus), s. 425.

ve güneşe benzeyen iki mektubunuzun ardından kaleme aldığım mektuptur. Nasıl ki, güneş ve ay gök yüzünü aydınlatmak için yaratılmışsa, bu mektuplar da zihinleri cilalayıp parlatmak için yazılmıştır....¹⁴⁵

İhvâniyât risâlelerinin başlıca konuları arasında yer alan bir diğeri ise, şikâyet türünden olanıdır. Bunun en bariz örneğini, el-Feth b. Hâkân'ın, Murâbıtlar lideri Yûsuf b. Taşfîn'in oğlu 'Alî b. Yûsuf b. et-Taşfîn'e gönderdiği ve vezîri Ebu'l-'Alâ' Zühr b. 'Abdilmelik'i şikâyet ettiği, aşağıda bir bölümüne yer verdiğimiz risâlesinde görebiliriz.

وَهَذَا ابْنُ زُهْرٍ الَّذِي أَحْرَزْتَهُ رَسْنَا، وَأَوْضَحْتَ لَهُ إِلَى الْإِسْطِطَالَةِ سَنًا.... لَمَّا عَلِمَ أَنَّكَ لَا تُنْكِرُ عَلَيْهِ نُكْرًا، وَلَا تُعَيِّرُ لَهُ مَتَى مَكَرَ فِي عِبَادِ اللَّهِ مَكْرًا، حَرَى فِي مَيْدَانِ الْأَذَلَّةِ مِلًّا عَنَانِهِ، وَسَرَى إِلَى مَا شَاءَ بَعْدَوَانِهِ، وَلَمْ يُرَاقِبِ الَّذِي خَلَقَهُ، وَأَمَدَّ فِي الْخُطْوَةِ عِنْدَكَ طَلْقَهُ، وَأَنْتَ بِذَلِكَ مُرْتَهَنٌ عِنْدَ اللَّهِ تَعَالَى لِأَنَّهُ مَكَّنَكَ لِفَلَا يَتِمَّكَنَ الْحَوْرُ، وَلَيْسُكَنَ بِكَ الْفَلَاةُ وَالْغَوْرُ.

*Ve işte bu, dilediği gibi hareket etmesi için serbest bıraktığın İbn Zühr'dür. Yaptığı kötülüklerden dolayı senin ona karşı çıkmayacağını, Allâh'ın kullarını aldattığı için onu değiştiremeyeceğinin farkına vardığından kötülüklerine devam etti. Allâh yarattı demedi var gücüyle eziyet edip düşmanlığını sürdürdü. Kötülüklerden nasibini almak için elini sana uzattı, sen de bunda onun kadar Allâh'ın huzurunda sorumlusun. Çünkü o, seni kullanarak, senin çöllerde ve mağaralarda yaşamaman için seni kendine bağladıktan sonra kötülüğün kendine ulaşmasını engelledi.*¹⁴⁶

Herhangi bir münasebetten dolayı tebrik ve kutlama da, ihvân risâlelerinin başlıca konuları arasında yerini almıştır. Mulûku't-Ṭavâ'if döneminde yaşamış mümtaz edebî simalardan biri olan İbnu'd-Debbâğ lakabıyla bilinen Ebu'l -Muttarîf

¹⁴⁵ 'Aşru'd-duvel ve 'l-imârât(Endelus), s. 427.

¹⁴⁶ Risâlelerin tamamı için bkz. *Nefhu't-ṭîb*, III, 14; *el-Edebu'l-'Arabî fî'l-Endelus*, s. 456-457.

'Abdurrahmân b. Hişâm (ölm. 475/1082)¹⁴⁷, vezîri ve kâtibi bulunduğu Sarakusta hâkimi el-Muktedir b. Hud'un hükümdar oluşu münasebetiyle tebrik ve kutlama amacıyla yazdığı şu risâlesi, bu alanda yazılmış en güzel örneklerden birini teşkil etmektedir.

" قَدْ كُنْتُ — أَعَزُّكَ اللَّهُ — مُتَمَنِّيًا لِهَذِهِ الْأَيَّامِ، كَمَا يُتَمَنَّى فِي الْمَحَلِّ صَوْبُ الْعَمَامِ وَمُنْتَظَرًا لِظُهُورِكَ فِيهَا كَانَتْظَارِ النَّفْسِ أَغْدَبَ أَمَانِيهَا، وَلَمَّا أَطْلَعَتْ طَلَانُهَا السُّعُودَ وَاسْتَمَرَّتْ بِكَ الْإِرْتِقَاءَ وَالصُّعُودَ، قُلْتُ لِنَفْسِي بُشْرَاكَ، أَسْعَفَكَ الدَّهْرُ بِمَنَّاكَ وَسَرَّكَ فِي بَعْضِ أَعَزَّتِكَ وَأَرْضَاكَ، وَأُذْنِي فِي الْإِصْغَاءِ إِلَى مَا يَطْرَأُ مِنَ الْأَبْنَاءِ وَكَلَّمَا قِيلَ فَرَعَ مِنَ الْحَاةِ ذُرُوءَ، وَاسْتَحْدَّ مِنَ الْعِزِّ كُسُوءَ، سَرَّتِ الْعِزَّةُ فِي خِلْدِي وَطَالَتْ عَلَى التَّوْبِ يَدِي "

*Allâh seni aziz kılsın-kurak yerlerin bulutlardan inerek yağmuru ve nefsin en güzel ümitlerini beklediği gibi- ben de bu günde senin zuhur etmeni arzulayarak bekledim. Yıldızlar misâli askerlerinle doğup yükselmeye başladığını gördüğümde, kendi kendime müjdeler olsun sana artık arzuladığın şeyler yaklaşımaya başladı, zaman seni bazı şeylerle sevindirip mutlu etti dedim. Nüfuzuyla zirveye, şerefiyle yüce makâma yükseldi, izzetiyle musibetlerin üstünden gelişi bizi sevindirdi denildikçe, seni sevindirip mutlu edecek yeni haberler için kulağım sürekli dinlemededir.*¹⁴⁸

Kâtip İbnu'd-Debbâğ'ın ibarelerindeki lafızların seçiminde ve bediî sanatların ustalıklı kullanımında, onun bu konuda ne derece yetenekli olduğunun bir göstergesi olduğu kanaatindeyiz. Kâtibin kaleme aldığı risâlelerindeki lafızlarının sağlamlığının yanı sıra, tıbâk, istiâre gibi sanatlara sıkça yer vermesi, kuvvetli teşbih ve tasvir yeteneğine sahip olması, onun bu alandaki kudret ve yeteneğinin de ne derece

¹⁴⁷ Ebu'l-Muttarif 414 / 1024 yılında halife olarak ilan edilmiş ve el-Muzaffer lakabını almıştır. Ancak hilafet makamında birkaç aydan fazla kalmamış ve yönetimi Berberilere bırakacağı korkusuyla aynı yıl içinde feci bir şekilde öldürülmüştür. Konu ile ilgili geniş bilgi için bkz. *el-Ḥulletu 's-siyerâ'*, II, 12-17; *Nefḥu 't-tîb*, I, 435.

¹⁴⁸ *'Aşru 'd-duve 'l-ve 'l-imârât (Endelus)*, s. 438-439.

yüksek olduğunu gözler önüne sermektedir. Özetlemek gerekirse, Mulûku't-Tavâ'if döneminde yaşayan kâtiplerin özellikle de saray kâtiplerinin; davetlere, ziyaretlere, şarkılı ve kadınlı kurulan eğlence meclislerine, gece sohbetlerine katılmayı hiç ihmal etmedikleri görülür. Dolayısıyla, bayram, düğün, sünnet gibi dinî faaliyetlerin yanı sıra, bahar ve kış mevsimlerinin gelişini tebrik ve kutlama vb. sosyal aktiviteler içeren risâleler onların günlük yaşantılarının ayrılmaz bir parçası haline gelmiştir.

2.2.1.4. Mûnâzara:

Arap edebiyatında kapsamı oldukça geniş bir tür olan, hitâbet ve kitâbet sanatının dışında yer alan, faydalı bilgiler, çeşitli haberler, fıkralar, düşünceler ve anılar üzerine açıklamalar yapmaya mûnâzara adı verilmiştir. Bu nesir türü, risâle şeklinde olup, iki kişi ya da iki şey arasında belli başlı konular üzerinde gerçekleşen konuşma ve tartışmaları kapsamaktadır¹⁴⁹.

Diğer konularda olduğu gibi mûnâzara konusunda da doğulu kardeşlerini taklit eden Endülüslü kâtipler, III. Abbâsîler dönemi nesircilerinden el-Câhiz'in, *Farûk's-Sevdân 'Alâ'l-Beyzân* ve *Mefâhîru'l-Cevâri ve'l-Ğilmân* adlı risâlelerinde kullandığı üslup, yöntem ve metodundan büyük ölçüde etkilenmişlerdir. Bu sanatın ortaya çıkmasındaki en önemli etkenlerin başında, kâtibin kendi yetenek, kudret, beyân, üslup ve nesircilik yönünü büyük bir ustalıkla ve maharetle ortaya koymaya çalışmasıdır¹⁵⁰.

Mûnâzara; risâle kapsamında ele alabileceğimiz ve ihvâniyât türü risâlelerin arasında da işlenilebilecek türden olan, canlı ve cansız varlıkları hayâli olarak konuşturulmaya çalışılan metinler manzumesidir. Bu metinlerin konularını genellikle rumuz olarak kullanılan kalem ile kılıç arasında geçen ve birinin diğerinden üstün olduğu iddiasının konu edildiği mûnâzaralar ile çiçeklerin birbirlerine açmış oldukları üstünlük savaşlarını dile getirdikleri risâleleri içermektedir. Bu tür risâlelere âit

¹⁴⁹ *el-Edebu'l-'Arabî fi'l-Endelus*, s. 469.

¹⁵⁰ a.e., s. 470.

örnekleri Endülüs edebiyat tarihçisi İbn Bessâm'ın *ez-Zehîra* adlı eserinde İbn Burd el-Aşğar (ölm. 445/1054)¹⁵¹'a nispet ettiği, kılıç ve kalem arasında geçen münâzarayı ele aldığı risâlesinde görmekteyiz¹⁵².

Kâtip İbn Burd el-Aşğar, Âmiriler hükümdarı Mûcâhid el-'Âmirî'ye hitâben yazmış olduğu bu risâlesini zengin ve daha akıcı bir hale getirmek için hayâl gücünü ve zekasını güzel bir şekilde kullanmış, rumuz olarak kılıcı hükümdar ve komutanlara, kalemi ise ilim erbabına benzeterek, her ikisi arasında oluşturmaya çalıştığı yapay dostluklara ve savaşımlara değinmiştir. Zira kâtibin bu tekniğini incelememiz bize onun yüksek hayâl gücünü ve zekasını kullanmada maharetini görmemiz açısından faydalı olacağı kanaatindeyiz. Çünkü o, kılıç ve kalem arasında vukuu bulan üstünlük mücadelesinin düşmanlığa kadar ilerlediğini görünce hakemlik görevini üstlenmek zorunda kalmış ve savaşan her iki tarafı daha fazla zayıat vermeden barış masasına oturtturmayı başarmıştır. Dolayısıyla düşmanlık yerini dostluk, kardeşlik ve barışa bırakmıştır¹⁵³.

Edip, kalem ile kılıç arasında oluşturmaya çalıştığı yapay savaşa kalemin, kılıçtan daha üstün olduğu iddiasıyla söze şöyle başlar:

قَالَ الْقَلَمُ : هَا! اللَّهُ أَكْبَرُ! ... خَيْرُ الْأَقْوَالِ الْحَقُّ، وَلِحْمَدِ السَّجَايَا الصَّدَقُ، وَالْأَفْضَلُ مَنْ فَضَّلَهُ اللَّهُ عَزَّ وَجَلَّ فِي تَنْزِيلِهِ، مُقْسِمًا بِهِ لِرَسُولِهِ
فَقَالَ: " ن وَالْقَلَمِ وَمَا يَسْطُرُونَ "، وَقَالَ: " اقْرَأْ وَرَبُّكَ الْأَكْرَمُ الَّذِي عَلَّمَ بِالْقَلَمِ " فَجَلَّ مِنْ مُقْسِمٍ،
وَعَزَّ مَنْ قَسَمَ! فَمَا تَرَانِي وَقَدْ حَلَلْتُ بَيْنَ حَفَنِ الْإِيمَانِ وَتَاظِرِهِ، وَحُلْتُ بَيْنَ قَلْبِ الْإِنْسَانِ وَخَاطِرِهِ، لَقَدْ أَخَذْتُ
الْفَضْلَ بِرُمْتِهِ، وَقُدْتُ الْفَخْرَ بِأَرْمَتِهِ "

¹⁵¹ Hayatı için bkz *Târîhu Bağdâd*, XI, 148-152; *Cezvetu'l -muktebes*, s. 107-108; *Maṭmaḥu'l-enfus*, s. 24; *Buğyetu'l-multemis*, s.354; *ez-Zehîra*, I, 486 vd.

¹⁵² *ez-Zehîra*, I, 487; *Maṭmaḥu'l-enfus*, s. 24.

¹⁵³ 'Aşru'd-duvel ve'l-imârât (*Endelus*), s. 458-460; *el-Edebu'l-'Arabi fi'l-Endelus*, s. 470.

Kalem dedi:

Allâhu Ekber!...İşte, sözlerin en hayırlısı gerçek olan, karakterlerin en övgüye layık olanı ise doğru olandır. Allâh'ın Kur'an'da peygamberine indirdiği ve yemin ederek başladığı en faziletli şeyin "Nun, kaleme ve kalem ehlinin satıra döktüklerine ve diyecekleri hakkı için ¹⁵⁴ ile Oku, o, cömertliğinin sonu olmayan Rabbin, kalem ile yazmayı öğretende odur. ¹⁵⁵ Ondan (kaleminden) başkası değildir. Ne büyük bir yemin ve ne yücedir şanı yemin edenin! Gördüğün gibi ben imân ile benzerinin içine indim, insanın kalbi ile gönülü arasını düzelttim. Bütün bunları yaparken de, faziletli olanını seçtim, gururlanmayı parçalayarak yok ettim. ¹⁵⁶

Kılıç ise kalemin bu sözlerine şöyle cevap verdi:

فَقَالَ السَّيْفُ: عَدْنَا مِنْ ذِكْرِ الشَّرِيعَةِ إِلَى ذِكْرِ الطَّبِيعَةِ، وَمِنْ وَصْفِ الْمَلَةِ إِلَى وَصْفِ الْخَصَلَةِ. لَا أُسْرُ وَلَكِنْ أُعْلِنُ، قِيمَةُ كُلِّ امْرِئٍ مَا يُحْسِنُ. إِنْ عَاتَقَا حَمَلَ نَجَادِي لِسَعِيدٍ، وَإِنْ فَتَى اتَّخَذَنِي دَلِيلَهُ لِمُهْدِي، وَإِنْ امْرَأً صَيَّرَنِي رَسُولَهُ لِمُهْدِي، يُشَقُّ مِنِّي الدَّحَى بِمَصْبَاحٍ، وَيُقَابَلُ كُلُّ بَابٍ بِمِفْتَاحٍ. أَفْصَحُ وَالْبَطْلُ قَدْ خَرَسَ، وَاتَّقِسِمِ وَالْأَجَلُ قَدْ عَبَسَ، أَفْضِي فَلَا أَنْصِفُ، وَأَمْضِي فَلَا أَصْرَفُ. أُرْزِي بِالْوَفَاءِ، وَأَهْنِكَ الْأَمَّةَ هَتَكَ الرَّدَاءِ.

Biz tabiat zikrinden şeriatın zikrine, haslet (huy) vasfından millet vasfına döndük. Her kişinin önemi yaptığı işle ölçülebileceğini gizlemiyor, hatta ilân ediyorum. Eğer bir köle benim kabımı taşısa nehirleri aşarım, kuvvetli birinin elinde çok iyi bir vuruş yaparım. Eğer biri beni kendine rehber olarak alırsa yolumu bulur. Şâyet birisi beni kendine haberci yaparsa bedel alır. Benimle yarılan denizler aydınlanır. Açık olmak gerekir ki, kahraman (kılıç) gülümseyen, dilsiz ve lâl, ecel ise karşısında huzursuz, asık suratlıdır. Hiç durup dinlenmeden geçip gider, ani karar verir, vefaya sadık kalır, gömlek misâli kalkamı paramparça ederim! ¹⁵⁷

¹⁵⁴ Kalem , âyet, 68.

¹⁵⁵ 'Alak, âyet, 96.

¹⁵⁶ Münâzaraların devamı için bkz. 'Aşru'd-duvel ve 'l-imârât (Endelus), s. 460.

¹⁵⁷ Münâzara için bkz. el-Edebu 'l-'Arabî fi 'l-Endelus, s. 471.

Yukarıdaki münâzarada görüldüğü gibi, kâtip İbn Burd el-Aşğar her iki nesne arasında hayâlî bir tartışma ortamı yaratmış olup, her seferinde de birini diğerinden üstün tutmaya çalışmıştır. Ancak bu savaşta hiçbirinin diğerine galip gelmesinin mümkün olmadığını farkına varan kâtip, kendisinin bir kalem erbabı olmasına rağmen, tarafsızlık ilkesine sadık kalarak, savaşan her iki tarafı barış masasına oturtmayı başarmıştır.

Kalem ve kılıç arasında meydana gelen hayâlî münâzarayı dile getirdikten sonra, bütün edip ve şâirlerin önem verdikleri bir diğer konu ise, bahçenin çiçekleri arasında vukuu bulan savaşlardır. Kâtip İbn Burd, münâzara şeklinde kaleme aldığı bu savaşta, gülü, nergisi ve menekşeyi rumuz olarak kullanmıştır. Zira o, çiçeklerle ilgili bütün özellik ve güzellikleri dile getirirken, bedîî sanatları ustalıkla kullanmış ve mânâların güzelliğine üslup güzelliği katarak, daha zengin bir tartışma ortamı yaratmaya çalışmıştır. Bunun en bariz örneğini Cehverî hükümdarı Ebu'l -Hazm b. Cehver'e hitâben yazdığı ve insanlara has hal ve hareketleri bazı çiçeklere benzettiği, hükümdarlar arasında bir mukayese yaptığında ise, güle benzettiği İbn Cehver'i bütün hükümdarlardan daha üstün tuttuğu gibi, gülü de diğer çiçeklerden ve reyhanlardan üstün tutmuştur. İbn Burd bu risâlesini meşhur şâir İbnu'r-Rûmî'nin nergisi güle tercih ettiği ve bu iki çiçeği diyalog halinde konuşturduğu risâlesine red-diye şeklinde nazîre yazan Endülüslü ilk edip olma özelliğine sahip olduğu kaydedilmektedir ¹⁵⁸.

Kâtip, bu risâlesini hayâlî hikaye, üslup ve yöntemi içinde kaleme alırken, doğunun yetiştirdiği ender nesir ustalarından el-Câhiz'in *el-Beyân ve 't-tebyîn* ile *el-Buhalâ* adlı eserlerinden oldukça etkilenmiştir. İbn Burd'un yanı sıra Endülüslü pek çok kâtip de, çiçekler arasında cereyan eden hayâlî savaşın ortasında kendilerini bulmuşlardır. Örneğin, Habîb el-Himyerî ve Ebû 'Umer el-Bâcî baharı bütün çiçeklerden üstün tutarlarken, Ebû Yûsuf b. Hasedây ise, baharın müjdecisi olarak gör-

¹⁵⁸ Bu konuda geniş bilgi ve münâzaraya örnek için bkz. *Târîhu 'l-edebi 'l-Endelusi - 'asru 't-Tavâ 'if ve 'l-Murâbiîn-*, s. 292.

düğü nergisi gülden daha üstün tutmuştur ¹⁵⁹.

Özetlemek gerekirse, Mulûku't-Ṭavâ'if döneminde gelişme gösteren edebî nesir türü içerisinde incelemeye çalıştığımız münâzaralarda kullanılan üsluba baktığımızda, lafızların oldukça kolay ve anlaşılır bir tarzda olduğu, cümlelerin ise, Kur'ân'dan ayet, hadis ve darb-ı mesellerle süslenip, üslup güzelliğine güzellik katılarak daha ihtişamlı bir hale getirilmeye çalışıldığı görülür.

2.2.2. İlmî Nesir

Endülüs'te gelişme gösteren nesir türünden edebî faaliyetlerin ikinci grubunu ise, hilâfet döneminin sonlarına doğru, edebî, dinî ve diğer ilmî alanlarda kaleme alınan telif eserler teşkil etmektedir ¹⁶⁰. Bu eserlerin gelişmesinde, siyâsal, sosyal ve kültürel olayların payının büyük olduğu bilinen bir gerçektir. Kaleme alınan söz konusu eserlerin başında her biri zümrüt, zebercet, yâkut gibi değerli taşların adını taşıyan ve yirmi beş bölümden oluşan İbn 'Abdirrabbih'in *el-İkdu'l-ferid*'i, Ebû 'Alî el-Kâfî'nin *el-Emâlî*'si, el-Müberred'in *el-Kâmil*'i ve İbn Kuteybe'nin *'Uyumu'l-aḥbâr*'ı gelmektedir ¹⁶¹.

Mulûku't-Ṭavâ'if döneminde hükümdarların da teşvik ve destekleriyle pek çok edip ve şâir araştırmaya yönelmiş, dolayısıyla sayısız orijinal eserler vücuda getirilerek Endülüs halkının hizmetine sunmuşlardır. Bu eserler: Biyografi, aḥbâr, edip ve şâirler hakkında bilgi ve şiirlerinden seçmelere yer veren tabakât kitapları ile sırf Arap medeniyet ve kültürünün eğitim ve öğretimi için kaleme alınan edebî telif eserler olmak üzere iki ayrı dalda gelişme göstermiştir ¹⁶².

Bu dönemde kaleme alınan eserlerin çoğunun yok olmasına rağmen, günümüze kadar ulaşanların ise; doğuda telif edilenlerin tesiri altında kaldığı ve onların

¹⁵⁹ Bu savaşlarla ilgili geniş bilgi için bkz. *el-Edebu'l-'Arabî fi'l-Endelus*, s. 470.

¹⁶⁰ *Târîḥu'l-fikri'l-Endelusi*, s. 169; *el-Ḥayâtu'l-'ilmiyye fi -'aşri Mulûki't-Ṭavâ'if*, s. 347.

¹⁶¹ *Târîḥu'l-fikri'l-Endelusi*, s. 169.

¹⁶² *el-Ḥayâtu'l-'ilmiyye fi -'aşri Mulûki't-Ṭavâ'if*, s. 347.

izlerini taşıdığı görülür ¹⁶³. Söz konusu eserlerin başında; İbnu'l-Ebbâr'ın *el-Hulleu's-siyerâ*, el-Feth b. Hâkân b. Muhammed b. 'Abdillâh'ın *Qalâidu'l-ikyân ve Mehâsini'l-ayân*, Ebî 'Abdullâh Muhammed b. Futuh b. 'Abdillâh el Humejdî (ölm. 488/1095) ¹⁶⁴,nin, *Cuzvetu'l-muktebes fi zikri vülâti ehli'l-Endülüs*, Ahmet b. Yahyâ b. Ahmed b. 'Amîyra ed-Dabbî (ölm. 599/1203) ¹⁶⁵,nin *Buğyetu'l-multemes fi târih ricâl ehli'l-Endelus* gelirken bunları, 'Abdullâh Enîs et-Tabbâğ'ın *el-Kutufu'l-yanî'a' min Simâr cenneti'l-Endelusî'l-İslâmîyyi'd-dâniye*'si takip etmiştir ¹⁶⁶.

Yukarıda isim ve eserlerini vermeye çalıştığımız müelliflerin dışında yüzlerce yazar daha yetişerek Mulûku't-Tavâ'if döneminde gelişme gösteren edebiyata büyük katkı sağlamışlardır. Bunların başında ise, hilâfet daha sonra da Mulûku't-Tavâ'if döneminde yaşayan ve Endülüs edebiyatına sağlamış olduğu katkılarıyla meşhur olan büyük edebiyatçı Ahmed b. 'Abdilmelik b. eş-Şuheyd gelmektedir. Edip, cinler âlemine yapılan hayâli bir yolculuğu ele aldığı *et-Tevâbi ve'z-zevâbi* adını verdiği risâlesiyle, doğulu nesir ve nazım ustalarıyla boy ölçtüğü ve hatta kendisinin onlardan daha üstün bir seviyede olduğunu ispatlamaya çalışmıştır ¹⁶⁷.

Mulûku't-Tavâ'if döneminde kaleme alınan eserlerin çoğunun konuları doğuda telif edilen benzeri eserlerin konularından iktibas edilmiştir. Örneğin: Büyük edip Ebû 'Usmân b. 'Abdilber en-Nemrî (ölm. 463/1071) ¹⁶⁸, *Behcetü'l-mecâlis* ve *'Unsi'l-mecâlis* adlı eserinde, doğuda daha önce telif edilmiş İbn Kuteybe'nin

¹⁶³ *Nefhu't-tîb*, I, 222.

¹⁶⁴ Hayatı ve eserleri için bkz. *Cezvetu'l-muktebes*, s. 2-10; *el-Mu'cib*, s.12, 14, 15.

¹⁶⁵ Hayatı ve eserleri için bkz. *Buğyetu'l-multemis* (Mukaddime) ; eş- Şıla, I, 242; *Nefhu't-tîb*, IV, 207.

¹⁶⁶ *el-Hayâtu'l-ilmiyye fi 'aşri Mulûki't-Tavâ'if*, s. 348.

¹⁶⁷ Bu konuda geniş bilgi için bkz. *el-Edebu'l-Endelusî* (Heykel), s. 378-380; *el-Câmi' fi târihi'l-Edebi'l-Arabî* (*el-Edebu'l-kadim*), s. 909-910.

¹⁶⁸ Hayatı ve eserleri için bkz. *ez-Zehîra fi mahâsini ehli'l-Cezire*, I, 125; *el-Edebu'l-Arabî fi'l-Endelus*, s. 437; *Dirâsât fi'l-edebi'l-Endelusî*, s.241.

'*Uyumu'l-ahbâr* ve el-Câhiz'in *el-Beyân ve't-tebyîn*'inin yanı sıra el-Gazâlî ve er-Remâdî'nin şiir divânlarından da faydalanmıştır. Üç cilt olarak kaleme aldığı yaklaşık on iki fasıldan müteşekkil bu eserde, insanların yaşam koşullarını, örf, adet, gelenek, ahlâk ve sıfatlarıyla ilgili konuları ele almıştır ¹⁶⁹.

Yine bu dönemde yetişen ve diğerleri gibi doğulu kardeşlerinden etkilenen bir diğer müellif ise *Ebkârü'l-efkâr* adlı eserin yazarı ve Tuleytula (Toledo) hâkimi el-Me'mun'un saray kâtiplerinden İbn Şeref el-Kayravânî (ölm. 460/1067) ¹⁷⁰ dir. İbn 'Abdi Rabbih ve İbn 'Abdülber'den büyük ölçüde etkilenerek kaleme aldığı bu eser, yüzden fazla va'z, nasihat, darb-ı mesellerin yanı sıra uzunlu kısısalı pek çok kıssa ve hikayelerin yer aldığı şiir ve nesirden seçmelerin, tarih ve ahbâra dâir bilgilerin ustalıkla işlendiği bir eser olma özelliğini taşımaktadır. Rivayete göre, İbn Şeref bu eserini İşbilîyye (Sevilla) hâkimi el-Mu'taîd b. 'Abbâd'a hediye etmiş, İbn 'Abbâd'da büyük miktarda para ile içerisi methiye dolu bir mektup yazarak müellife göndermiştir ¹⁷¹.

Portekiz'e bağlı Şentrîn ¹⁷², de dünyaya gelen ve Mulûku't-Tavâ'if döneminin sonlarına doğru yıldızı parlayan büyük yazar İbn Bessâm eş-Şentrînî, dönemin sosyal, siyâsal ve kültürel alanlarının yanı sıra, edip ve âlimlerinin hal tercümesinden bahsettiği, şâirler hakkında bilgi verdiği, Mulûku't-Tavâ'if döneminde kaleme aldığı ve Murâbitlar döneminde telif ettiği *ez-Zehîra' fî mahâsini ehli'l-cezîre* adlı eseri, dönemin en mükemmel eserlerindendir. Sekiz ciltten oluşan ve yaklaşık yüz elli dört edebî, ilmî ve siyasî şahsiyet hakkında bilgi veren müellif, eserini dört bölüm altında toplamıştır.

¹⁶⁹ el-*Hayâtu'l-ilmîyye fî -'aşri Mulûki't-Tavâ'if*, s. 351.

¹⁷⁰ *ez-Zehîra*, I, 169; el-*Hayâtu'l-ilmîyye fî -'aşri Mulûki't-Tavâ'if*, s. 353; *Târîhu'l-edebi'l-Endelûsî -'aşru't-Tavâ'if ve'l-Murâbitîn*, s.304-305.

¹⁷¹ Mektup için bkz. *a,e*, s. 353.

¹⁷² Şenterin (Santarem) Portekiz'e bağlı, h. 485 yılında Kastilya kralı V. Alfonso tarafından ele geçirilen Lişbuniye'ye (Lizbon) yaklaşık 67 km mesafede olan bir yerleşim birimidir. Bkz. *ez-Zehîra fî mahâsini ehli'l-Cezîre*, I, I, 19; el-*Hayâtu'l-ilmîyye fî -'aşri Mulûki't-Tavâ'if*, s. 354.

Birinci bölümde: Kurtuba halkına ve buraya bağlı şehirlere,

İkinci bölümde: İşbiliyye (Sevilla) ve buna bağlı sahil şehirleri başta olmak üzere Endülüs'ün batı bölgesinde yaşayan insanlara,

Üçüncü bölümde: Endülüs'ün doğu bölgelerinde yaşayanlara,

Dördüncü bölümde ise: Endülüs'e dışardan gelen yabancı uyruklu edip, şâir ve yazarlara yer vermiştir ¹⁷³.

İbn Bessâm, söz konusu eserini kaleme alırken beşinci asrın başlarından itibaren Kurtuba'da hüküm sürmüş halife, emîr ve vezîrlerin hayat hikayelerinden, siyasî ve askerî faâliyetlerinden başlayıp, buranın önde gelen edip, şâir ve yazarlarından kısa bilgiler arz etmeye çalışmıştır. el-Hicâzî'nin de işaret ettiği gibi, müellifin eserin yazımında kullandığı üslubun sadelğinin, tutuculuğunun yanı sıra, secî sanatlarını da ustalıkla kullanması dikkate şayandır ¹⁷⁴.

Mulûku't-Tavâ'if döneminde kaleme alınan telif eserlerin sayısının oldukça fazla olduğuna daha önce de işaret etmiştik. Konumuzun sınırlı olmasını da göz önünde bulundurarak, bu döneme damgasını vurmuş iki önemli eser hakkında kısa bilgi vermeye çalışacağız. Bunların birisi İbn Zeydûn'un er-Risâletu'l-hezliyye, diğeri ise İbn Hazm'in Tavku'l-Hamâme'sidir.

2.2.2.1. er-Risâletu'l-hezliyye

Yaklaşık 394/1003 yılında varlıklı bir aile çocuğu olarak Kurtuba'da dünyaya gelen şâir İbn Zeydûn'un, Endülüs Emevî halifelerinden el-Mustekfi'nin, edip ve şâir kızı Vellâde ile olan duygusal ilişkisi kendi yaşantısını önemli ölçüde etkilemiş olup, kaleme aldığı şiir ve risâlelerini de sevgilisinden ilham alarak yazmıştır ¹⁷⁵.

Rivayetlere göre babasının ölümünden sonra tamamen özgürlüğüne kavuşan

¹⁷³ Geniş bilgi için bkz. *ez-Zehîra fî mahâsini ehli'l-Cezîre*, I, 22-31..

¹⁷⁴ *el-Hayâtu'l-ilmiyye fî 'aşri Mulûki't-Tavâ'if*, s. 355-356; *'Aşru'd-duvel ve'l-İmârât (Endelus)*, s. 504-508.

¹⁷⁵ *Şahsiyyât edebîyye mine'l-meşrik ve'l-mağrib*, s. 328.

Vellâde, evini, edip ve şâirlerin haftanın belli günlerinde bir araya gelerek ilmî ve edebî konularda tartışmaların yapıldığı bir merkez haline getirmiştir. Gençlik yıllarında musikî aletleri eşliğinde çok güzel şarkılar söyleyen İbn Zeydûn, yanık sesiyle Vellâde'nin dikkatini üzerine çekmeyi başararak onu kendine âşık etmiştir. Ne var ki, uzun süre birbirleriyle gizlice buluşan her iki âşığın arası sebebi belirsiz nedenlerle açılarak, aşk yerini acı ve hicrân cehennemine bırakmıştır. *'Aşru 'd-duvel ve 'l-imârât* adlı eserin yazarı Şevkî Dayf'a göre, her iki âşığın aralarının bozulmasında iki sebep büyük rol oynamıştır. Birincisi: Şâirin Vellâde'nin câriyesine yazdığı gazelleri, ikincisi ise, sevgilisinin şiirlerine yönelik tenkitler gösterilmektedir ¹⁷⁶. Bu olayların üzerinden çok geçmeden Vellâde, İbn Cehver'in vezîri Ebû 'Âmin b. 'Abdûs ile yakınlaşmaya başlamasıyla her iki sevgili arasındaki duygusal ilişki son bulmuştur. Vellâde'nin vezîrle olan beraberliğini duyan İbn Zeydûn, el-Câhiz dönemi kâtiplerinden Ahmed b. 'Abdûlvahhâb ile alay edip kötilediği ve dört köşeli adam diye nitelendirdiği, et-Terbî' ve t-Tedvîr adlı risâlesinin tesiriyle kaleme aldığı meşhur *er-Risâletu 'l-hezliyye*'sinde, İbn 'Abdûs'u, Vellâde'nin dilinden iğneleyici, aşağılayıcı, bazen medih içinde hiciv, bazen de ağza alınmayacak küfürle tehdit vâri bir tavırla onunla alay etmiştir ¹⁷⁷.

Kıskançlık duyguları kabaran vezîr İbn 'Abdûs, yönetimi devirmek için sinsi planlar yapan grupla işbirliği içinde olduğu ve fitnenin başı olarak vasıflandığı İbn Zeydûn'u yakalatıp, eli kolu bağlanarak hapse atılmasına sebep olan *er-Risâletu 'l-hezliyye*, Arap edebiyatı açısından oldukça değerli olup, şahıs isimleri ve tarihi olaylarla doludur ¹⁷⁸. Şiir, darb-ı mesel, ahhâr ve iktibaslar bakımından oldukça zengin bilgilere sahiptir. Sayısız eş anlamlı kelime ile izdivâç ve itnâbın sıkça kullanıldığı bu risâle içinde geçen ünlü isimlerin, emsâlleri ve tarihi hadiselerin çokluğu pek çok yazarın ona şerh yazmasına sebep olmuştur. Bunlar arasında İbn

¹⁷⁶Bu konuda geniş bilgi için bkz. *'Aşru 'd-duvel ve 'l-imârât (Endelus)*, s. 465.

¹⁷⁷ *el-Câmi' fi târihi 'l-edebi 'l-Arabî (el-Edebu 'l-kadîm)*, s. 927; *Şahşiyyât edebiyeye mine 'l-meşriq ve 'l-mağrib*, s. 329.

¹⁷⁸ Demirayak (Kenan), *İbn Zeydûn, er-Risâletu 'l-hezliyye*, Erzurum, 1999, s. 6.

Nubâte (ölm. 768/1366)'nın *Serhu'l-'Uyûn fî-şerhi Risâleti İbn Zeydûn*'un en meşhurlarındandır ¹⁷⁹. Pek çok dile çevrilen bu risâle Muhammed Sa'îd Kara Halîl tarafından 'Usmânîca'ya tercüme edilerek, *Terceme-i Serhu'l-'Uyûn fî Şerhi Risâleti İbn Zeydûn* adı altında 1257/184 yılında İstanbul'da neşredilmiştir ¹⁸⁰. Şâir İbn Zeydûn, Vellâde'nin ağzından, vezîr İbn 'Abdûs'a hakaret etmek ve onu alaya almak amacıyla yazmış olduğu meşhur risâlesine şöyle başlamaktadır.

أَمَّا بَعْدُ،

أَيُّهَا الْمَصَابُ بِعَقْلِهِ، الْمَوْرُطُ بِجَهْلِهِ، الْبَيِّنُ سَقَطُهُ، الْفَاحِشُ غَلَطُهُ، الْعَائِرُ فِي ذَنْبٍ اغْتِرَارُهُ، الْأَعْمَى عَنْ شَمْسٍ تَهَارُهُ، السَّاقِطُ سُقُوطَ الذُّبَابِ عَلَى الشَّرَابِ، الْمُتَهَابُ تَهَابَتِ الْفَرَاشُ فِي الشَّهَابِ. فَإِنَّ الْعُجْبَ أَكْذَبُ. وَمَعْرِفَةُ الْمَرْءِ نَفْسَهُ أَصَوَّبُ.

وَأَنْتَكَ رَاسِلْتَنِي مَسْتَهْدِيًا مِنْ صِلَتِي مَا صَفَرْتَ مِنْهُ أَيْدِي أَمْثَالِكَ، مُتَصَدِّيًا عَنْ خُلَّتِي لِمَا قُرِعْتَ دُونَهُ. أَنْفُ أَشْكَالِكَ، مُرْسِلًا خَلِيلَتِكَ مُرْتَادَةً، مُسْتَعْمِلًا عَشِيقَتَكَ قَوَادَةً كَادِبًا نَفْسَكَ أَنْتَ سَتَنْزِلُ عَنْهَا إِلَيَّ، وَتَخْلِفُ بَعْدَهَا عَلَيَّ.

وَلَا شَكَّ أَنَّهَا قَلَّتْكَ، إِذْ لَمْ تَرْضَيْنِ بِكَ وَمَلَّتْكَ، إِذْ لَمْ تَعْرِ عَلَيَّكَ، فَإِنَّهَا أَعْدَرَتْ فِي السَّفَارَةِ لَكَ، وَمَا قَصَّرَتْ فِي النَّبَاةِ عَنْكَ، زَاعِمَةً أَنَّ الْمَرْوَةَ لَفْظٌ أَنْتَ مَعْنَاهُ، وَالْإِنْسَانِيَّةُ اسْمٌ أَنْتَ جِسْمُهُ وَهَيْلَاةُ، قَاطِعَةً أَنْتَ انْفَرَدْتَ بِالْحِمَالِ، وَاسْتَأْتَرْتَ بِالْكَمَالِ، وَاسْتَعْلَيْتَ فِي مَرَاتِبِ الْجَلَالِ، وَاسْتَوَلَيْتَ عَلَى مَحَاسِنِ الْحِلَالِ، حَتَّى خَلَتْ أَنْ يُوسَفَ — عَلَيْهِ السَّلَامُ — حَاسِنَكَ فَعَضَضْتَ مِنْهُ، وَأَنْ امْرَأَةَ الْعَزِيزِ رَأَيْتَكَ فَسَلَّتْ عَنْهُ، وَأَنْ قَارُونَ أَصَابَ مَا كُنْتَ، وَالتَّطِيفَ عَنَّا عَلَى فَضْلِ مَا رَكَنْتَ، وَكِسْرَى حَمَلٍ غَاشِيَتِكَ، وَقَيْصَرَ رَعَى مَاشِيَتِكَ، وَالْإِسْكَندَرَ قَتَلَ دَارًا فِي طَاعَتِكَ، وَأَرْدَشِيرَ جَاهَدَ مُلُوكَ الطُّوَائِفِ لِخُرُوجِهِمْ عَنْ جَمَاعَتِكَ، إلخ

¹⁷⁹ İbn Zeydûn (Yanık), s. 92.

¹⁸⁰ İbn Zeydûn, *er-Risâletu'l-hezliyye*, s. 6.

Bundan sonra;

Ey aklını yitirmiş, cehaletin içine düşmüş, yanlış apaçık, hatası oldukça çirkin, gafilliğinden dolayı tökezleyip düşen, gündüzünün güneşini göremeyen a'mâ, sineğin içeceği içine düşmesi misâli, olacakları düşünmeden işin içine giren, kelebeğin (helâk olacağını bile bile kendini) ateş alevine atması gibi, kendini helâk edecek bir işe düşünmeden atılan adam; şüphesiz kişinin kendini beğenmesi yanıltıcı, kendi nefsin tanıması ise en doğru olanıdır.

Sen bana, senin ve benzerlerinin mahrum olacağı yakınlığımı isteyerek benim, senin gibilerinin burunlarının yere sürüldüğü sevgimi karşılık olarak bekleyip, eşini göndererek (iki düşman arasını bulmaya çalışan) bir aracı olarak kullandın ve onu elçi olarak gönderdin. Kendi kendine, bana ulaşarak emeline nâil olduğunda onu (İbn Zeydün) bırakacağına dâir söz verdin ancak (bana ulaşman ve beni elde etmenin imkânsız olduğunu gördüğün için) kendine yalancı çıktın.

Şüphesiz (aracı olarak kullandığın o kadın), sana cimrilik etmediğine göre sana buğz etmiş, seni başkalarından kıskanmadığına göre senden usanıp bıkmıştır. Erdemlik bir lafız, seni mânâsı insanlık bir isimi, sen onun cismi ve şekli olduğunu iddiâ edip yakışıklılıkta tek, mükemmellikte benzersiz olduğunu, yüksek mertebelerde bulunan ahlâkının çok güzel olduğunu tasdik ederek seninle benim aramı bulmak için senin adına çok çaba sarfetmiştir. (O kadın senin bu özelliklerini anlatınca) sanırsın ki; Hz. Yûsuf güzellikte seninle yarışmış ta sen onu utandırmışsın; İmraatu'l-Azîz seni görmüşse Hz. Yûsuf'tan vazgeçip sana yönelmiş; Kârûn malını senin malından elde etmiş; Natîf, senin gömdüğün malın fazla ve artan kısmını elde etmiş; Kisrâ senin elbiseni taşımış; Kayser senin hayvanlarını otlatmış; İskender, Dârâ'yı sana bağlanmak için öldürmüş; Erdeşir, Tavâif hükümdarlarıyla sana itaat etmedikleri için savaşmış, ed-Dahhâk, seninle barış talebinde bulunmuş...¹⁸¹

¹⁸¹ Risâlenin tamamı için bkz. ez-Zehîra fî mehâsini ehli'l-Cezîra, I, 340-341; 'Aşru'd-duvel ve'l-imârât (Endelus), s. 466-468; Ayrıca risalelerin çeviri için bkz. İbn Zeydün, er-Risâletu'l-hezliyye, s.

2.2.2.2. *Tavku'l-Hamâme*

Tavku'l-Hamâme (Güvercin Gerdanlığı): Endülüs edebiyatı hakkında bilgi edinme, yorumlama ve muhtelif alanlarda buraya âit düşünceleri daha iyi anlayabilme açısından çok iyi bir kaynak eser olma özelliğine sahiptir. Psikolojik alanda, gözlem ve hatıraların değerlendirilmesi yönünden de dikkat çeken bu kitap, aynı zamanda İslâm uygarlığının temel taşlarından birini oluşturan Endülüs medeniyetiyle ilgili konular hakkında bize ışık tutan, yanlışları ve doğruları ölçülü bir şekilde ipucu ile doğru zeminlerde aramamıza yardımcı olan bir eser olma özelliğini taşımaktadır. Aynı uygarlığın yükseliş ve çöküş sebeplerini araştırma açısından da düşüncelere çıkış noktası teşkil etmekte ve bu yönde çağrışımlar yapmaktadır ¹⁸².

Bu noktadan hareketle, *Tavku'l-Hamâme*; klasik Arap edebiyatında aşk zinciri sembolü olarak ifade edilmiştir. Bu benzetmeye güvercinlerin boynunda bulunan halka biçimindeki tüyler verilmiş olup, boyna geçen ve ölünceye kadar çıkmayan aşk zinciri sembol olarak birçok doğulu ve Endülüslü şâir tarafından kullanılmıştır. Şüphesiz, İbn Şuheyd'in yakın dostu olan İbn Hazm el-Endelusî (ölm. 456/1064) ¹⁸³, bu şâirlerin başında gelmektedir. İbn Hazm'in burada işlemeye çalıştığı konu, Arap edebiyatında ilk olmamakla beraber, ondan önce de bu konulara ilgi duyan şâirlerin sayısının küçümsenmeyecek kadar çok olduğu görülür. Bunların başında İbn Hazm 'den birkaç yüzyıl önce gelen meşhur nesir ustası el-Câhiz'in *Fi'l-Işk ve'n-Nisâ* (Kadınlar ve Aşk) adı altında bir kitap yazdığı bilinmektedir ¹⁸⁴. X.

7.

¹⁸² *en-Nucûmu 'z-zâhire*, V, 75; *Şezerâtu 'z-zeheb*, III, 299; *el-Mu'cib*, s. 30; *Cuzvetu'l-muktebes*, s. 290.

¹⁸³ İbn Hazm lakabıyla bilinen Ebû Muhammed 'Alî b. Sâ'id b. Hazm b. Sufyân b. Yezîd el-Fârisî el-Kurtubî el-Endelusî, 383/ 993 yılında Kurtuba sarayında dünyaya gelmiş ve 456/1064 yılında yetmiş bir yaşında vefat etmiştir. ez-Zâhirî mezhebinin kurucusu, siyasetçi ve hukuk bilgini olan İbn Hazm klasik Arap şiiri geleneğine sıkı sıkıya bağlı kalmıştır. Hayatı, edebî kişiliği ve şiirleri hakkında geniş bilgi için bkz. *en-Nucûmu 'z-zâhire*, V, 75; *Şezerâtu 'z-zeheb*, III, 299; *ez-Zehîra*, I, 167; *Maṭmaḥu'l-enfus*, s. 55; *el-Mu'cib*, s. 93; *Aşru'd-duvel ve'l-imârât (Endelus)*, s. 494-497; Ayrıca bkz. *Tavku'l-hamâme*, s.3 vd.

¹⁸⁴ *Güvercin Gerdanlığı*, s. 53.

yüzyılda da el-Mesudî, *Murûcu 'z-Zeheb* adlı eserinde aynı konuyu incelemiştir ¹⁸⁵.

Endülüs edebiyatı için övünç kaynağı ve orijinal bir aşk felsefesi denemesi olarak kaleme alınan bu eser, 1931 yılında Nykly tarafından İngilizce'ye, 1933 yılında M.A. Sallier tarafından Rusça'ya, 1949 yılında Max Weisweiler tarafından Almanca'ya, 1949 yılında Leon Bercher tarafından Fransızca'ya ve 1952 yılında Emillio Garcia Gomez tarafından da Arapça aslından İspanyolca'ya çevrilmiştir. Yaklaşık 1976 yılında Kahire el-Ezher Üniversitesi'nde üç araştırmacı tarafından tahkiki yapılmıştır ¹⁸⁶.

Yukarıda da görüldüğü gibi pek çok dile çevrilen ve sayısız Arapça baskısı bulunan bu eserin ortaya çıkış nedenini; İbn Hazm, kendi lisânıyla şöyle anlatmaktadır: “Çocukluğum kadınların arasında geçti, beni onlar eğitti, ergenlik çağına gelinceye kadar erkeklerle düşüp kalkmadım. Küçükken Kur'ân-ı Kerîm'i bana kadınlar öğretti. Pek çok şiiri onların ağzından ezberledim. Kadınlardan gördüğüm bu sıcak ilgi, özen ve ihtimam bende edebî zevkin ilk kıvılcımlarını oluşturmaya başladığımı gördüm” ¹⁸⁷ demiştir.

Rivayete göre, İbn Hazm Vâlensiye'ye bağlı Şâtibe'de ikamet ederken, el-Meriyye'den kendisini ziyarete gelen bir dostunun isteği üzerine, aşkın doğuşu, uğradığı değişiklikler, aşk hakkındaki düşünceleri, âşıklara yönelik tavsiye-önerileri vs. gibi konuları içeren ve hicrî 418 veya 419 yılında kaleme alınan bu eser günümüze kadar ulaşmayı başarmıştır ¹⁸⁸. Yazar, felsefî açıdan bize aştan ve aşkı doğuran değişik nedenlerden söz ettiği bu eserini otuz bölümden oluşturmuş ve bunların her birine özel bir bölüm ayırdıktan sonra, aşkın sevinçlerini, acılarını ve kimi âşıkların özel durumlarını ele almıştır ¹⁸⁹. İbn Hazm, ayırdığı otuz bölümün onunu aşkın kaynaklarına, on ikisini aşkın arazlarının iyi veya kötü yanlarına, altısını ise,

¹⁸⁵ *Tavku 'l-hamâme*, s. 29.

¹⁸⁶ Geniş bilgi için bkz. *Güvercin Gerdanlığı*, s. 55-56.

¹⁸⁷ *'Aşru 'd-duvel ve 'l-imârât (Endelus)*, s. 32-33.

¹⁸⁸ *'Aşru 'd-duvel ve 'l-imârât (Endelus)*, s. 497.

aşka içeriden gelen bela ve âfetlere, geri kalan iki bölümünü de günahın çirkinliğine, iffete, cinsel eğilimlerde insanın nefesine hâkim olmasına ve Allâh'ın emirlerine boyun eğme gibi konulara ayırmıştır ¹⁹⁰.

Otuz bölümden oluşan bu eser; aşk ve sevgi kavramları ile bu kavramların tezahürüne dâir orijinal bir deneme olması yanında, bugüne kadar hiçbir yazarın kaleme almayı dahi cesaret edemediği saray ve köşklere sürdürülen harem hayatına kapıyı aralayan ve bu hayatın bilinmeyen bazı yönlerini gün ışığına çıkartan çok önemli bir kaynak niteliğindedir. Eserin önemini arttıran bir diğer husus ise, kapsamındaki bilgi ve değerlendirmenin büyük çoğunluğunun İbn Hazm'in şahsi tecrübe ve gözlemlerinden ibaret olmasıdır. Dolayısıyla bu bir derleme değil, hemen hemen her satırında onun varlığı hissedilen gerçek anlamda bir telif eserdir ¹⁹¹. Ayrıca böyle bir eserin, İbn Hazm gibi hayatının neredeyse tamamını dinî ilimlere adanmış olup, fakihliği ile doğuda ve Endülüs'te şöhret bulmuş büyük bir din âliminin kaleminden çıkmış olması da özellikle dikkate şayandır.

İnsanın nefesine hâkim olması için yegâne vesilenin aşk olduğunu itiraf eden İbn Hazm 'in kitapta ele aldığı konuların çoğu, aşk ve aşkın muhtelif devrelerine dâir olup, psikolojik görüşlerini kendi hayatından veya çağdaşlarının tecrübelerinden alınmış kısa hikayeler ve kendi şiirleriyle açıklamaya çalışmıştır. Söz konusu eser; bağlılık, ülfet, sevgi ve muhabbet konusunda bu güne kadar yazılmış eserlerin öncülerinden olmakla beraber, kendi kişisel deneyimlerini ömrünün sonbaharında hazırlamış ve olgunlaşarak tamamlanmış kuvvetli bir yorum niteliğindedir ¹⁹².

Müellif eserinde; şâirlerin ana tema olarak işledikleri konuları, şiirlerinde söz ettikleri durumları anlatmaktan hiç çekinmemiş, tam aksine o temaları bütün çıplaklığıyla aktarmış ve karşılıklı bölümler halinde her konuyu ayrı ayrı incelemiştir.

¹⁸⁹ 'Aşru'd-duvel ve 'l-imârât (Endelus), s. 498.

¹⁹⁰ 'Aşru'd-duvel ve 'l-imârât (Endelus), s. 497-498; Endülüs Müslümanları, III, s. 84.

¹⁹¹ Tavku'l-hamâme, s. 17-18; 'Aşru'd-duvel ve 'l-imârât (Endelus), s. 497; Târîhu'l-edebi'l-Endelusi - 'aşru siyâdet Kurtuba-, s. 284.

¹⁹² 'Aşru'd-duvel ve 'l-imârât (Endelus), s. 498.

tir. Bunu yaparken de kullandığı şiirlerinde alışla gelmiş şiir geleneğinin dışına çıkmamaya oldukça özen göstermiş olup, aruzun tüm bahirlerine yer vermiştir ¹⁹³.

Güvercin gerdanlığının bir diğer özelliği ise; alışlagelmiş eser türlerinden oldukça farklılık arz etmesidir. Örneğin; roman, öykü veya oyun türü eserlerin çağdaş biçimlerine hiç uymadığı görülür. Eser bir otobiyografi özelliği taşımakla beraber, aynı zamanda Endülüs medeniyeti ve edebiyatından verilen eşsiz örneklerle doludur. Eserin yukarıda sıralamaya çalıştığımız özelliklerinin dışında pek çok özellikleri daha olduğu görülür. Bunların bir diğeri ise, kitabın asıl konusunu teşkil eden aşkın grafiğine göre kimi zaman düz yazılar, kimi zaman kısa öyküler, kimi zamanda uzunlu kısıklı şiirler okuyucuyu düzlükten inişe indirir veya yokuşu tırmandırır görünümünü vermesidir. Düz yazılarda seçili bir üslup kullanan yazar, öykülerinde özellikle de anlatım ve tasvirlerinde şiirsel özelliğini koruyarak okuyucuyu fazla sıkmamaya gayret göstermesidir ¹⁹⁴. Eserin bölümlerinin aldığı adlar ve içindeki konular şu şekilde sıralanabilir:

Birinci bölüm	mâhiyetu'l-ḥub	(aşkın mahiyeti)
İkinci bölüm	'Alâmâtü'l-ḥub	(aşkın belirtileri)
Üçüncü bölüm	men azḥabbe bi'l-vaşif	(basit bir tasvir üzerine âşık olan)
Dördüncü bölüm	men aḥabbe min nazra vâhîde	(bir bakışta âşık olan)
Beşinci bölüm	et-Ta'rîdu bi'l-kavl	(sözle ima etme)
Altıncı bölüm	el-işâretü bi'l-'ayn	(göz işaretleri)
Yedinci bölüm	el-murâsele	(mektuplaşma)
Sekizinci bölüm	es-sefir	(aracı)
Dokuzuncu bölüm	Ṭayy's-sır	(sır saklama)
Onuncu bölüm	el-izâ'ate	(sır söyleme)
On birinci bölüm	el-itâ'at	(itaat etme)
On ikinci bölüm	el-muḥâlefe	(muhalafet etme)

¹⁹³ Güvercin Gerdanlığı, s. 63.

On üçüncü bölüm	el-‘Âzil	(eleştirmeci)
On dördüncü bölüm	el-Mûsâ’ade mine’l ihvân	(yardım sever dost)
On beşinci bölüm	el-Reķīb	(jurnalciler)
On altıncı bölüm	el-Vâşî	(kavuşma)
On yedinci bölüm	el-Beyn	(kaçınma)
On sekizinci bölüm	el-Ġadir	(ihamet)
On dokuzuncu bölüm	el-Hicre	(ayrılık)
Yirminci bölüm	el-Ķunu’	(kanaat)
Yirmi birinci bölüm	el-Dannî	(vücuttan düşme)
Yirmi ikinci bölüm	es-Selvu	(teselli etme)
Yirmi üçüncü bölüm	el-Mevt	(ölüm)
Yirmi dördüncü bölüm	Ķubhu’l-Ma’siye	(günahın çirkinliği)
Yirmi beşinci bölüm	İstihfâf ve’l-Ma’siye	(günahı hafife almak)
Yirmi altıncı bölüm	fağlu’t-teaffuf	(ıffet)

Müellif geri kalan bölümünü ise, rüyasında sevgilisi tarafından ziyaret edilen âşığın, o tatlı uykudan uyandıktan sonra her şeyin bir hayâl olduğunun farkına vardığında ne gibi bir tepki gösterdiği gibi konulara ayırarak eserine son vermiştir¹⁹⁵.

Her sevginin mutlaka bir nedeni vardır diyen İbn Hazm, aşağıdaki beyitlerinde ziyaretine gittiği Ebû es-Sarî ‘Ammâr b. Ziyâd el-Mu’eyyid lakabıyla şöhret bulan II. Hişâm’ın rüyasında, bir genç kıza âşık olduğunu söylemesi üzerine ona nefisini hiç gerçeği olmayan bir nesneyle uğraşmakla ve gönlünü mevcut olmayan bir varlığa bağlamakla ne büyük bir yanlışlık yaptığını dile getirerek, onu akılsızlıkla ve düşünce zayıflığıyla itham ederek teselli etmeye çalışmıştır (Basît):

يَا لَيْتَ شِعْرِي مَنْ كَانَتْ وَكَيْفَ سَرَتْ
أَطْنُهَا الْعَقْلُ أَبْدَاهُ تَدْبِيرُهُ
أَطْلَعَتِ الشَّمْسُ كَانَتْ أَمْ هِيَ الْقَمَرُ
أَوْ صُورَةُ الرُّوحِ أَبْدَتْهَا لِي الْفِكْرُ
فَقَدْ تَحْيَّرَ فِي إِدْرَاكِهَا الْبَصَرُ
أَوْ صُورَةُ مَثَلٍ مِنْ أَمَلِي

¹⁹⁴ a.e., s. 62.

¹⁹⁵ Geniş bilgi için bkz. *Tavku’l-ĥamâme*, s. 224-225.

أَو لَمْ يَكُنْ كُلُّ هَذَا فِي حَدِيثٍ أَمْ يَهَا سَبَّابِي حَتَّى الْقَدَرُ

Keşke bir bilebilseydim onun kim olduğunu ve nasıl ilerleyip, yol aldığını, acaba doğan güneş mi, yoksa ay mı?

Acaba o, omin düşüncelerinden doğmuş olan bir akıl sanısını, yoksa benim düşüncelerimden doğan ruhsal bir imge mi?

Ya da umutlarımın ruhumda çizdiği bir hayâl mi? çünkü gözlerim onu görür gibi oluyor.

Yoksa bunların hiç birisi mi değil? Yalnızca alınyazımın, ölümüne neden olması için, sürükleyip getirdiği bir rastlantı mı? ¹⁹⁶

Görüldüğü gibi şâir İbn Hazm, yukarıdaki beyitlerinde rüyasında karşısına çıkan bir genç kıza âşık olan dostu II. Hişâm'ı teselli etmeye çalışmaktadır. Onu bu tutumundan dolayı ayıplamış ve onu eğer Roma İmparatorluğu döneminde Endülüs hamamlarına yaptırılan kadın heykellerden birine âşık olsaydın seni daha mazur görürdüm, diyerek şiddetle kınamıştır ¹⁹⁷.

Mulûku't-Ṭavâ'if döneminde gelişme gösteren nesire genel olarak baktığımızda, daha önceki dönemlere kıyasla büyük bir gelişme gösterdiği, pek çok konuda kaleme alınan ilmî ve edebî alanlardaki faaliyetlerde daha bariz bir şekilde ortaya çıktığı görülür.

¹⁹⁶ Ṭavku'l-ḥamâme, s. 37; Ayrıca şiirlerin çevirisi için bkz. Güvercin Gerdanlığı, s. 91.

¹⁹⁷ Ṭavku'l-ḥamâme, s. 36.

SONUÇ

Bu çalışmada, Endülüs edebiyat tarihinde 1031-1090 yıllarını kapsayan Mulûku't-Tavâif dönemi ve bu dönemde gelişen şiir ve nesir türleri incelenmiştir. Çalışmada 138/756'da kurulan Emevîler devletinin 392/1031 yılında yıkılmasının ardından bu devletin enkarızı üzerine kurulan Mulûku't-Tavâif dönemi ele alınmıştır. Bu dönemde, Endülüs'ün her şehrinde bağımsız krallıkların kurulması Müslümanlar arasında birlik ve beraberliğin bozulması, Mulûku't-Tavâif hükümdarlarının zevk ve eğlenceye düşmeleri, aralarında taht mücadelesinin başlaması, zaman zaman İslâm'dan taviz vermeleri gibi amiller de bu dönemin sonunu hazırlamıştır.

Endülüs'ün fethini takip eden ilk yüzyılda, fetih ordusuyla birlikte veya hemen akabinde sayısız edip ve şâir Endülüs'e akın ederek, beraberlerinde getirdikleri pek çok edebî ve ilmî eserleri Endülüs halkının hizmetine sunmuşlardır.

Bununla birlikte, Endülüs, hilafet döneminde gerçekleşen siyasî istikrar, sosyal ve kültürel alanda da hızlı bir gelişmenin sağlanmasında büyük rol oynamıştır. İlmî ve edebi alanlarda sağlanan gelişmeler, halife 'Abdurrahmân ve oğlu II. Hakem'in dönemlerinde atılmış olmasına rağmen, asıl gelişme Endülüs şiirinin atılım dönemi olarak kabul edilen Mulûku't-Tavâif döneminde gerçekleşmiştir.

Mulûku't-Tavâif döneminde gelişme gösteren şiirde, Endülüs'e özgü fakat doğudan farklı bir özellik göze çarpmaktadır. Dolayısıyla Klasik Arap şiirinin temel konularının teşkil eden; medih, hiciv, mersiye, tasvir, aşk, zühd, i'tizâr ve mucûn türü şiirler bu dönem şâirleri tarafından sıkça kaleme alınmıştır. Hatta modern tarzda yazılan şiirlerde de küçümsenmeyecek kadar ilerleme kaydedilmiştir.

Bu alışmada, Endülüs'te Mulku't-Tavif döneminde gelişen şiir, doğu klasik şiirinden farklı bir takım özelliklere sahip olmuştur. Bu zellikler, konularda yenilik, konuların incelenmesindeki farklılık, his ve duyguların ön plana çıkması olarak sıralanmıştır. Bunların yanında, en önemlisi de emirlik dönemi sonunda görülmeye başlayan ve Mulku't-Tavif döneminde zirveye ulaşan muvaşşah şiiri ile hilafet dönemi sonlarında Arapça, Berberice ve Latince lehçelerin karışımı olan zecel türü şiirlerin ortaya çıkması da önemli farklılıklardan biri olarak göze çarpmaktadır.

Bu çalışmaya konu olan, Arapça klasik ve modern kaynaklarda "Endülüs'te Mulku't-Tavif Dönemi Edebi evresi"nde, İbnu'l-'Abbd, İbn Hamdīs, İbn 'Abdun, İbn Zeydun ve İbn Hazm gibi pek çok değerli edip ve şirler yetişmiştir. Bu şahsiyetler, Endülüs edebiyatını dünyanın en önemli edebiyatları arasına katmayı başarmışlardır.

İNDEKS

- ‘Abd b. Zîrîn, 15
- ‘Abdi Rabbih, 133, 150
- ‘Abdulhamîd b. Yahyâ, 248
- ‘Abdulhamîd el-Kâtip, 251
- ‘Abdullâh b. ‘Abdilber en-Nemrî, 269
- ‘Abdullâh b. Ayaş, 227
- ‘Abdullâh b. Belkîn es-Senhâcî, 121
- ‘Abdullâh b. en-Nemrî, 252
- ‘Abdullâh b. Hemmâm es-Selûlî, 132
- ‘Abdullâh b. Muhammed b. ‘Umeyye, 267
- ‘Abdullâh b. Muhammed et-Tucubî es-Serkisdî, 45
- ‘Abdullâh b. Muhammed Mervanî, 201
- ‘Abdullâh b. Nâfî ‘b. ‘Abdu’l-Kays, 9
- ‘Abdullâh b. Sarâ eş-Şentînî, 124
- ‘Abdullâh b. Vehbun, 21
- ‘Abdullâh b. ‘Umer, 189
- ‘Abdullâh Enîs et-Tabbâğ, 285
- ‘Abdumelik b. ‘Abud b. Zîrîn, 15
- ‘Abdumelik b. Mervân, 238
- ‘Abdumelik b. Sirâc b. ‘Abdillâh, 270
- ‘Abdurrahmân b. Mekânâ el-İşbunî, 80
- ‘Abdurrahmân b. Zünnün, 16
- ‘Abdurrahmân ed-Dâhil, 37, 64
- ‘Abdurrahmân el-Hakem, 145
- I. ‘Abdurrahmân, 28, 33, 64, 65, 88, 243, 244, 260
- II. ‘Abdurrahmân, 28, 30, 34, 37, 38, 46, 64, 65, 66, 82, 85, 86, 177, 248
- III. ‘Abdurrahmân, 37, 39, 41, 44, 47, 48, 59, 95, 118, 134, 171, 190, 192, 245, 246, 247, 261, 266
- ‘Abdurrahmân ez-Zâfir b. Zünnün, 166
- ‘Abdurrahmân II, 28
- ‘Abdurrahmân III, 11
- ‘Abdulazîz ‘Atîk, 211
- ‘Abdulcelîl b. Vehbün, 68, 80
- ‘Abdulkerîm b. ‘Abdolvâhid b. Muğîs, Muhammed b. Sa’îd ez-Zecâlî, 266
- ‘Abdumelik b. Cehver, 120
- ‘Abdumelik b. ‘Umer b. Şuheyd, 120, 227, 285
- ‘Abdumelik b. Sa’îd, 212
- Aden*, 5, 149
- Afrika*, 2, 10, 84, 137
- Ahmed b. ‘Abbâs es-Sakîllî, 55
- Ahmed b. ‘Abdullâh b. ‘Umer el-Kurtubî, 60
- Ahmed b. ‘Abdûlvahhâb, 288
- Ahmed b. Derrâc el-Kıstâlî, 91
- Ahmed b. eş-Şikâk, 164
- Ahmed b. Sa’îd b. Dengel el-Kurtubî, 46
- Ahmed b. Suleymân b. Hud, 16
- Ahmed b. Şuheyd, 63
- Ahmed b. Umeyye ed-Dâbbî, 56
- Ahmed b. Burd, 253
- Ahmet b. Yahyâ b. Ahmed b. ‘Amîyra ed-Dabbî, 285
- Ahmet Emîn, 69, 175
- Ahmet Heykel, 156
- el-Ahtal b. Nemâra, 105, 116, 174, 214

- Ahvaz*, 5
Ahvâz, 149
Akdeniz, 2, 3, 4
Alâ el-Me'arrî, 254
Alanlar, 7
Alfonso IV, 20, 272
Alî b. el-Cehm, 217
Alî b. Nafi, 82
Alî b. Yûsuf b. et-Taşvîn, 278
Almanya, 27
Almeriye, 4
Alvân, 82
el-A'mâ el-Tutaylî, 136, 175
Âmir b. 'Abdurrahmân el-Kermânî, 46, 60
Âmir b. 'Abdurrahmân el-Kermânî el-Kurtubî, 46
Âmir el-Aslî, 123
Andalucia, 1, 2
Antara, 95, 96, 143
Asbağ b. el-Fereç, 127
el-Asmâî, 240
el-A'sâ, 104, 117, 142, 143, 173, 216, 225
Atlas Okyanusu, 2, 3
Avrupa, 2, 27, 31, 42, 74, 75, 76, 84, 85
Bâbu'l-Endülüs, 3
Bâdîs b. Habbûs, 39
Bağdat, 1, 35, 41, 45, 48, 54, 65, 66, 70, 73, 75, 76, 82, 83, 116, 117, 168, 189, 200, 212
Basra, 45, 189, 240
Batelyavs, 45
Batlamyus, 58
el-Bediî fi Vasfî'r-Rabiî, 152
Bedî'u'z-Zamân el-Hemedânî, 246, 254
Belensiye, 3, 4, 5, 14, 15, 83, 98
Beşşâr b. Bûrd, 117
Bikâr b. Davûd el-Mervânî, 198
Bizans, 247
Böce, 20
Buhturî, 70, 92, 96, 99, 133, 146, 147, 148, 174
Câbir b. Eflâh, 58
el-Câhiz, 116, 117, 229, 235, 240, 244, 246, 248, 249, 251, 252, 254, 256, 261, 262, 266, 267, 269, 280, 283, 286, 288, 291
Ca'fer b. Yûsuf b. el-Bâcî, 252
el-Cahşiyârî, 266
Cebel-i Târik, 2, 11
Cebelu'l-hâciz, 3
Cebelü's-Şârât, 3
Cerîr, 93, 105, 116, 145
Cevdet er-Rekâbî, 204
Ceyyan, 23
Coimbra, 18
Comez b. Entenyân, 267
Çin, 5, 149, 163
Dânye el-'Abbâdîyye, 185
Di'bil b. 'Alî b. el-Huzâî, 117
Diku'l-Cinn el-Himsi, 205
Duveyruh, 3
Ebâ Ğânim, 19
Ebî 'Abdullâh Muhammed b. Futuh b. 'Abdillâh el-Humeydî, 285
Ebî Âbdillâh b. el-Hatdâd, 122
Ebî Bekr el-Mahzumî, 126
Ebî Bekr Muhammed b. el-Mîlh, 230, 231
Ebî Bekr Muhammed b. Zuhr el-İşbilî, 209, 232
Ebî Muhammed b. Ebi'z-Zeyd el-

- Kayravânî, 46
 Ebî Zeyd 'Abdurrahmân b. Mukâne el-İşbunî, 110
 Ebi'l-Fadl b. Şeref, 253
 Ebi'l-Hasan 'Alî b. Yahyâ, 113
 Ebi'l-Kâsım, 122, 230, 231
 Ebi'r-Rakkamak, 226, 229
 Ebû 'Abdillâh el-Gassânî el-Bicâlî, 219, 224
 Ebû 'Abdullâh Muhammed b. Ahmet b. el-Haddâd el-Kaysî, 114
 Ebû 'Alî el-Hasan b. Reşîk el-Kayravânî, 13
 Ebû 'Âmin b. 'Abdûs, 288
 Ebû 'Usmân b. 'Abdîlber en-Nemrî, 285
 Ebû Âmin b. 'Abdus, 222
 Ebû Amir b. el-Fereç, 210
 Ebû Âmir b. el-Himâra, 84
 Ebû Âmir b. ez-Zâhir el-İşbilî, 211
 Ebû Bekir el-Hârizmî, 241
 Ebû Bekr, 11, 17, 42, 45, 50, 51, 110, 127, 139, 168, 189, 202, 210, 211, 213, 218, 220, 237, 251
 Ebû Bekr b. el-Hasan, 210
 Ebû Bekr et-Turtûşî, 250
 Ebû Bekr Muhammed b. 'Abdullâh b. el-'Arabî, 45
 Ebû Ca'fer Ahmed b. 'Abdullâh el-A'mâ et-Tatîlî, 209
 Ebû Ca'fer b. el-Ahbâr, 156
 Ebû Ca'fer b. Osman el-Mushaffî, 164
 Ebû es-Sarî 'Ammâr b. Ziyâd el-Mu'eyyid, 295
 Ebû Halep Sellâm b. Yezîd, 252
 Ebû Hâmid el-Antâkî, 226
 Ebû Hasan el-Mukrî, 213
 Ebû Ishâk b. Hafâce, 159
 Ebû Ishâk el-İlbîrî, 194
 Ebû Ishâk İbrâhîm b. Vezmir el-Hicâzî, 17
 Ebû İshak el-Bitrucî, 58
 Ebû İshâk el-İlbîrî, 74, 136, 196
 Ebû İshâk İbrâhîm b. Hafâce, 110, 151
 Ebû İshâk İbrâhîm b. Yahyâ ez-Zerkâlî el-Kurtubî, 58
 Ebû Muhammed 'Abdulmecîd b. 'Abdûn el-Fehrî, 110
 Ebû Muhammed 'Abdulcabbâr b. Hamdîs, 110
 Ebû Muhammed 'Abdulcabbâr b. Ebî Bekr b. Muhammed b. Hamdîs el-Ezdî, 113
 Ebû Muhammed b. 'Abdîlber, 276
 Ebû Nuvâs, 66, 70, 71, 93, 133, 147, 204
 Ebû 'Umer el-Bâcî, 283
 Ebû 'Umer Zâhid, 213
 Ebû Temmâm, 53, 93, 96, 99, 133, 146, 147
 Ebû Âbeyde el-Bekrî, 149
 Ebû Vehab 'Abdurrahmân el-'Abbâsî el-Kurtubî, 190
 Ebû Yûsuf b. Hasedây, 283
 Ebû Zerri'l-Ğıffârî, 189
 Ebu'l Hasan el-Mukrî ed-Dânî, 211
 Ebu'l Kâsım Yûsuf b. el-Ced el-Fihri, 124
 Ebu'l Muhassâ 'Âsım b. Zeyd, 88
 Ebu'l -Velîd Muhammed b. 'Abdilazîz el-Mu'allim, 252, 269
 Ebu'l-'Alâ' Sa'id b. el-Hasan el-Lûgavî, 250
 Ebu'l-'Atâhiye, 196
 Ebu'l-Alâ' Zühr b. 'Abdilmelik, 278
 Ebu'l-Ecreb Ca'vene b. es-Semme el-Kilâbî, 95

- Ebu'l-Fadl el-Bağdâdî, 80
 Ebu'l-Ferec el-İsfahânî, 172, 249
 Ebû Firâs el-Hamedânî, 218
 Ebu'l-Gâlib Habbâb b. 'Ubâd, 59
 Ebu'l-Haccâc Yûsuf el-Mâlikî, 163
 Ebu'l-Hasan b. Cehder, 212
 Ebu'l-Hasan Ca'fer b. 'Usmân el-Mushafî, 218
 Ebu'l-Hasan et-Tuleytulî, 194, 196
 Ebu'l-Hattâr Hûsâm b. Darîr el-Kelbî, 95
 Ebu'l-Hazm b. Cehver, 138, 218, 222
 Ebu'l-Kâsım Âmir b. Ebi'l-Velîd el-Kurtubî, 161
 Ebu'l-Kâsım b. 'Abbâd, 68, 157
 Ebu'l-Kâsım b. el-Arif, 123
 Ebu'l-Kâsım Halef b. Fereç es-Sümeysir, 129
 Ebu'l-Kâsım Mesleme el-Mecritî, 57
 Ebu'l-Kâsım Yûsuf b. el-Ced, 262
 Ebu'l-Velîd, 22, 23, 46, 110, 111, 138, 152, 222, 253
 Ebu'l-Velîd el-Bâcî, 46
 Ebû's-Salt Ümmeyye b. 'Abdilazîz, 84
 Ebu't-Tayyib el-Mütenebbî, 217
 Emir 'Abdullâh, 121
 Emîr Muhammed b. 'Abdurrahmân, 16
 Endülüs, 1, 2, 3, 4, 5, 7, 8, 9, 10, 11, 12, 13, 14, 15, 16, 17, 18, 19, 20, 21, 22, 23, 25, 26, 27, 28, 29, 30, 31, 32, 33, 34, 35, 36, 37, 38, 39, 40, 41, 42, 43, 44, 45, 46, 47, 48, 49, 50, 52, 53, 54, 55, 56, 57, 58, 59, 61, 62, 63, 64, 65, 66, 67, 68, 69, 70, 71, 72, 73, 74, 75, 76, 77, 78, 79, 81, 82, 83, 84, 85, 86, 87, 88, 90, 91, 92, 93, 94, 95, 96, 97, 100, 101, 102, 103, 106, 108, 110, 113, 115, 117, 118, 119, 121, 123, 125, 127, 128, 129, 133, 134, 137, 139, 147, 149, 150, 151, 152, 153, 154, 155, 156, 157, 158, 159, 160, 161, 162, 163, 164, 165, 166, 167, 168, 170, 172, 175, 176, 180, 182, 186, 189, 192, 193, 196, 197, 198, 200, 201, 204, 205, 208, 209, 210, 214, 218, 220, 226, 227, 228, 229, 233, 241, 243, 244, 245, 246, 247, 250, 251, 254, 259, 260, 261, 263, 266, 267, 268, 269, 270, 272, 274, 281, 284, 285, 287, 291, 292, 293, 294, 296
 Esheb b. 'Abdilazîz, 127
 Evs b. Liâm, 216
 Fadlu'l-Medîne, 82
 Ferec b. Selâm el-Kurtubî, 252
 Fernando I, 16
 Fransa, 2, 27, 75, 76, 211
 el-Ferazdak, 93, 95, 105, 116, 174, 190
 el-Feth b. Hâkân b. Muhammed b. 'Abdillâh, 21, 102, 124, 255, 285
 Fuat Recaî, 204
 Germen, 7
 Gırnâta, 2, 3, 4, 6, 14, 15, 17, 19, 20, 23, 39, 47, 121, 123, 126, 186, 196, 273
 Gomez, 67, 76, 182, 292
 Gotlar, 243
 el-Ğassâniyye, 125
 Ğıylân b. Müslüme es-Sakâfî, 133
 el-Hakem b. Hişâm b. 'Abdurrahmân b. Mu'âviye, 89
 el-Harîrî, 246, 254
 el-Hârîs b. Ka'b el-Muzhacî, 256
 el-Havârizmî, 57
 Haccâc el-Bağdâdî, 226, 229
 Hâcib el-Mansur, 16, 219, 224, 227

- Haddâra, 3
 Hakem I, 28, 82
 Hakem II, 11, 41, 47, 57, 59, 66, 90, 95, 96, 218
 Halef b. Fereç el-İlbîrî, 121, 122
 Halef b. Fereç es-Sümeysir el-İlbîrî, 171
 Hâlid el-Berkemî, 117
 Halîl b. Ahmet el-Ferahidi, 205
 Hamde binti Ziyâd, 70
 Hannâ el-Fâhurî, 200
 Hansâ, 70, 132
 Hanzala b. Safvâ, 119
 Harem b. Sinan, 104
 Harrân, 46
 Hârûn er-Reşîd, 21
 Hassan b. Sabih, 104
 Hıra, 20
 Hicaz, 34, 46
Hindistan, 5, 149, 187
 Hispania, 2
 Hişâm b. 'Abdilmelik, 21, 145, 217
 Hişâm el-Mu'eyyid Billâh, 134
 Hişâm II, 12
 el-Humeydî, 13, 56, 119
 el-Hutay, 104
 el-Husâm b. Dirâr b. Selamân el-Kelbî, 119
 Humus, 20, 217
 Hutay, 216
 Hz. 'Alî, 189, 257, 264
 Hz. İbrâhîm, 188
 Hz. İsmâ'il, 188
 Hz. Muhammed, 72, 108, 237, 248, 249, 264, 273, 274
 Hz. Mûsâ, 169
 Hz. Ömer, 104, 189, 216, 265, 270
 Ibn. 'Ammâr el-Endülüsî, 21
 Ibnu'l Hazm b. Cehver, 22
 Ibnu'l- 'Assâl, 196
 Ibnu'l-Lebbâne, 21
 Ibnu's-Semîh, 60
 Ibnu's-Sirâc el-Mâlikî, 181
 Ibnu's-Sûkkere, 229
 Irak, 6, 45, 46, 53, 59, 147, 189
 İsmâ'il b. Âmir el-Huseynî, 152
 İberia, 1, 7
 İberik, 7
 İbn 'Abbâd, 18, 20, 138, 139, 155, 156, 185, 220, 229, 233, 272, 286
 İbn 'Abbâr, 57
 İbn 'Abdi Rabbih, 35, 83, 91, 92, 93, 107, 108, 120, 177, 192, 201, 209, 267, 286
 İbn 'Âbdilmelik el-Merakkûşî, 194
 İbn 'Abdûn, 19, 74, 80, 98, 111, 140, 262
 İbn 'Ammâr, 68, 74, 80, 98, 102, 106, 112, 150, 151, 154, 167, 210, 221, 222, 224, 229
 İbn Abdus, 98
 İbn Bâcce, 84, 186
 İbn Bessâm, 5, 69, 99, 109, 116, 121, 124, 181, 184, 200, 201, 227, 277, 281, 286, 287
 İbn Beşkuvâl, 190
 İbn Burd, 267, 281, 283
 İbn Burd el-Asğar, 281, 283
 İbn Cehver, 22, 111, 223, 233, 271, 276, 283, 288
 İbn Cevzî, 229
 İbn Derrâc, 63, 106, 134, 156
 İbn Ebi'l-Hisâl, 250, 253
 İbn Erfâ' re'se', 209
 İbn Fereç el-Ceyyânî, 175
 İbn Hafâce, 68, 70, 98, 100, 101, 127, 128, 136, 150, 153, 156, 159,

- 160, 163, 171, 186, 187
İbn Haldun, 43, 56, 60, 96, 97, 199, 201, 202, 204, 211, 212, 213, 214, 239, 240, 242
İbn Hamdîs, 74, 79, 80, 98, 101, 102, 106, 113, 114, 136, 137, 138, 150, 151, 155, 158, 162, 169
İbn Hânî el-Endelusî, 91, 106, 107, 120
İbn Hayyân el-Kurtubî, 56, 255
İbn Hazm, 14, 22, 52, 138, 179, 180, 250, 287, 291, 292, 293, 295, 296
İbn Kuteybe, 102, 229, 240, 266, 284, 285
İbn Kuzmân, 211, 212, 214
İbn Meserre, 196
İbn Muslume, 18
İbn Nubâte, 289
İbn Raşîd, 214
İbn Rezîn, 78
İbn Sa'd, 1
İbn Sa'id, 7, 17, 55, 81, 161, 229, 230
İbn Sehl el-Endûlûsî, 160
İbn Sehl el-İsrâ'ilî, 68
İbn Senâ'u'l-Mulk, 200, 207, 208
İbn Sûkkere el-Hâşimî, 226
İbn Şeref el-Kayravânî, 74, 80, 286
İbn Şuheyd, 91, 150, 179, 228, 250, 267, 291
İbn Tâhir, 78, 79
İbn Zeydûn, 21, 68, 70, 74, 76, 79, 80, 98, 99, 100, 102, 111, 112, 125, 126, 136, 138, 150, 151, 152, 153, 180, 182, 184, 185, 210, 219, 222, 223, 224, 252, 253, 271, 272, 273, 274, 276, 287, 288, 289, 290
İbn. Zûnnûn, 78
İbn'Utbe, 133
İbnu'd-Debbâğ, 278, 279
İbnu'l Mu'tez, 70
İbnu'l-'Amîd, 241, 246, 251
İbnu'l-Beyn, 180
İbnu'l-Cesur, 250
İbnu'l-Ebbâr, 12, 45, 102
İbnu'l-Ebyâd, 128, 232
İbnu'l-Enbâr, 285
İbnu'l-Ethem, 273
İbnu'l-Farâdî, 57
İbnu'l-Haddâd el-Vâdîâşî, 181
İbnu'l-Kâsım, 127
İbnu'l-Kesîr, 252
İbnu'l-Mu'tez, 133, 146, 174
İbnu'l-Mukaffâ, 240
İbnu'r Rûmî, 70
İbnu's-Saffâr, 60
İbnu's-Sakkâ, 23
İbnu's-Seyyid, 166
İbnu'z-Zakkâk el-Belensî, 5
İbrâhîm b. Hilâl es-Sâbî, 241
İbrâhîm b. Mesud et-Tecîbî el-Gırnâtî, 194
İbrâhîm b. Sehl İsrâ'ilî, 210
İbru, 3
İdrîs b. Yahyâ el-Hamudî, 110
İhsân 'Abbâs, 2, 13, 73, 102
İkdis kalesi, 16
İmru'u'l-Kays, 96
İran, 18, 35, 66, 240
İsâ b. Vekîl, 6
İsâ b. Ahmed er-Rayî, 90
İsâ el-Beledî, 211, 212, 213
İsmâ'il b. Bedr, 97
İsmâ'il b. el-Madrâs, 16
İspanya, 1, 2, 7, 8, 9, 10, 11, 32, 42, 46

- İstanbul, 5, 13, 14, 19, 41, 78, 174, 250, 289
 İstanbul Paul, 75
 İstece, 11, 15
 İşbiliye, 2, 3, 4, 11, 13, 14, 20, 23, 39, 45, 47, 49, 55
 İtalya, 27, 74, 75, 76
 İtimâdu'r-Remikiyye, 125
 Julianus, 11
 Ka'b b. Mâlik, 104
 Ka'b b. Züheyir, 104
 Kabre, 15, 202
 Kâdis, 20
 Kahire, 2, 5, 7, 10, 12, 13, 18, 30, 42, 45, 51, 67, 69, 84, 85, 92, 104, 145, 179, 180, 199, 200, 237, 241, 258, 264, 292
 el-Kâlî, 48, 49, 125, 245, 246, 247, 251, 284
 Kalatu Eyyub, 24
 Karmûne, 11
 el-Kasîdetu'l-'Abdûniyye, 140
 el-Kastalî, 63, 134
 Kastilya, 16, 18, 20, 139, 272
 Kayravân, 45
 Kays b. Hârice b. Sinân, 256
 el-Kayya, 202
Kitabu'l-İstikmâl, 25
 Kuddâme b. Ca'fer, 131
 Kûfe, 189
 el-Kumeyd b. Zeyd el-Estî, 217
 Kurtuba, 2, 3, 4, 6, 11, 12, 14, 20, 22, 23, 33, 35, 40, 41, 42, 44, 45, 47, 54, 57, 59, 68, 75, 77, 82, 83, 90, 92, 93, 97, 98, 99, 107, 108, 110, 112, 123, 129, 153, 168, 171, 177, 182, 194, 222, 224, 228, 247, 248, 266, 272, 287, 291, 293
 Kuss b. Sâ'ide, 235, 236
 Kuss b. Sâ'ide el-'İyâdî, 256
 Kuşâcım, 146
 Kuzey Afrika, 2, 10, 20, 26, 47, 272
 Lâride, 24
 Leon Bercher, 292
 Lisânü'd-Dîn b. el-Hatîp, 126
 Luis Fiardo, 75
 M.A. Sallier, 292
 el-Maarri, 99
 el-Makkarî, 1, 36, 50, 168
 el-Malaka (Malâga), 2
 el-Mansur b. Ebî Âmîr, 218
 el-Mu'temid, 21, 23, 55, 62, 68, 74, 79, 84, 98, 101, 110, 125, 154, 157, 169, 210, 220, 229
 Madrid, 4
 Maride, 11
 Martin Hartmen, 204
 Max Weisweiler, 292
 Me'mûn b. Zûnnûn, 203
 el-Me'mûn, 16, 17, 23, 54, 55, 117, 209, 210, 258
 el-Mansur, 132, 174
 Medine, 45, 74
 Mekke, 9, 45, 257, 264
 Meriyye, 45, 55, 114, 122, 125, 210, 292
 Mervân b. 'Abdurrahmân, 70
 Mervân b. Ebî Hafsa, 105
 Mervân b. Muhammed, 217
 Mısır, 6, 34, 45, 46, 50, 53, 59, 101, 108, 189
 Mikdâd Rahîm, 73, 156
 Mişel 'Âsî, 11, 74
 Montşun, 24
 Mu'âviye b. Ebî Sufyân, 265
 Mu'temid 'Alâllâh, 113
 Mu'iz Lidînillâh, 108

- Mu'tasim b. Sumadih et-Tecibi, 202, 210
 Muâviye, 131, 174
 Mûcâhid el-'Âmirî, 281
 Muhammed Abdulmu'min Hafâce, 102
 Muhammed b. 'Ammâr el-Endelusi, 218
 Muhammed b. Ebî 'Âmir el-Mansûr, 12
 Muhammed b. Hammud, 201
 Muhammed b. Hânî, 63
 Muhammed b. Huseyin et-Tubnî, 120
 Muhammed b. Îsâ ed-Dânî, 139, 210
 Muhammed b. Mes'ud b. Tayyib b. Ferec b. Hasle el-Ġassâni, 270
 Muhammed b. Suleymân, 'Abdulmecîd b. 'Abdûn, 252
 Muhammed b. Şeneb el-Cezâirî, 200
 Muhammed ed-Darîr, 201
 Muhammed Sa'îd Kara Halîl, 289
 el-Mu'tasim b. Sumâdih, 122
 el-Mu'tasim, 114, 117
 el-Mu'tasim Muhammed b. Sumâdih et-Tecibî, 114
 el-Mu'tedîd Billâh el-'Abbâdî, 112, 157
 el-Mu'temîn b. Hüd, 55
 el-Mubberred, 240
 el-Mukdedir Billâh, 24
 el-Muktedir b. Hüd, 78
 el-Muktedir Billâh, 59
 el-Mustekfî, 62, 98, 125, 182, 287
 el-Muzaffer b. el-Eftâs, 55
 el-Muhelhil, 104
 el-Mustansır, 57
 el-Mutenebbî, 93, 94, 106, 177
 el-Mutevekkil, 18, 78, 79, 226, 269
 Mukadem b. Mu'âfir el-Kabrî, 66, 201, 202, 209
 Munzir b. Sa'îd el-Bellûtî, 193, 247
 Mursiye, 11, 15, 20, 78
 Mûsâ b. Nusayr, 10, 11, 243
 Mustafa 'Uvâd el-Kerîm, 200
 Mustafâ eş-Şek'a, 73
 Muvaşşah-Zecel, 61
 Muzaffer b. Muhammed b. 'Abdullâh b. el-Eftâs, 18
 Mu'temid 'Alallah, 20
 Mukerrem b. Ma'i's-Sema, 210
 Munzir b. Sa'îd el-Bellûtî, 192
 Muslim b. 'Ahmed b. Ebî 'Ubeyde, 59
 en-Nabigatu'z-Zubyânî, 93, 104, 215
 Nedim, 199
 Nefâda dağları, 3
Nefhu't-tîb, 1, 2, 3, 4, 5, 6, 10, 11, 12, 14, 15, 18, 20, 24, 25, 34, 35, 36, 37, 38, 42, 45, 46, 48, 49, 50, 51, 53, 57, 59, 60, 65, 71, 73, 77, 82, 83, 95, 96, 101, 103, 113, 120, 121, 123, 124, 125, 127, 128, 140, 141, 148, 153, 155, 163, 167, 168, 169, 171, 185, 186, 190, 191, 192, 193, 196, 198, 210, 217, 218, 231, 244, 245, 247, 251, 255, 259, 261, 267, 278, 279, 285
 Nezhun el-Gırnâtiyye, 125
 Nicholson, 74
 Nu'mân b. el-Münzir, 215
 Nu'mân b. Münzir el-Lahmî, 20
 Nuh, 1, 192
 Nuveyra, 181
 Nykl, 204
 Osman, 9
 Omer b. 'Abdilazîz, 174
 Omer b. 'Abdillâh b. Ebî Rabia, 174

- Omer b. Ebî Rebî'a, 226
 Omer el-Mûtevekkil b. el-Eftâs, 18
 Pirneos, 3
 Portekiz, 1, 18, 286
 er-Remâdî, 286
 Reygo, 11
 Roma, 2, 7, 32, 75, 247, 296
 Rusâfe, 33, 64, 69
 Sa'd b. 'Abdullâh el-Bişrî, 214
 Sa'd b. Havvâs, 119
 Sa'îd et-Tuleytulî, 83
 Sâbur, 18
 es-Sâhib b. 'Abbâd, 241, 254
 es-Sehle, 15, 78
 Sahr, 131
 Sanavberî, 70, 72, 106, 109, 131,
 142, 143, 144, 146, 147, 148, 156,
 160, 161
 Santarem, 18, 286
 Sarkusta, 3, 14
 Sebte, 11
 Sencel, 3
 Seyfuddevle, 218
 Slav, 27
 Sueviler, 7
 Suleymân b. Sa'd el-Huşâ'î, 265
 Suriye, 6, 20, 34, 64, 93, 108, 149
 Suleymân b. Hûd, 24
 eş-Şakândî, 77
 Şa'r adası, 4
 Şakr, 4
 Şam, 1, 5, 6, 26, 33, 37, 45, 46, 53,
 54, 93, 120, 147, 168, 169, 200,
 215, 216, 217, 259
 Şâtibe, 292
 Şennebûs, 220
 Şentre, 198
 Şevkî Dayf, 2, 7, 69, 71, 73, 85, 104,
 204, 240, 264, 288
 Şilb, 67, 77, 220
 Şukbân nehri, 194
 Şuzûne, 11
 et-Tâce, 3
 Tahir b. Hazim, 134
 Tâncâ, 11
 Tarafa, 117
 Târik b. Ziyâd, 10, 11, 149, 259, 260
 Târif adası, 10
 Târif b. Mâlik Nakhî, 10
 Tavşanlar Adası, 2
 Tubâlin, 1
 Tudmir, 243
 Tuleytula, 4, 6, 11, 12, 14, 15, 16,
 20, 23, 45, 47, 54, 60, 78, 83, 85,
 203, 209, 210, 272, 274, 286
 Tunus, 131
 'Ubade b. Ma'i's-Semâ', 209
 'Ubadetu'l-Kazzâz, 202
 'Ubeydullah el-Bekrî, 5
 'Ubeydullah b. Yahyâ b. Idrîs, 107,
 108
 'Ukâz, 235
 'Ukbe b. Sellâm, 117
 Ummi'l-Kirâm, 125
 Usâme Maraşlı, 199
 Utârid b. Hâcib, 238
 'Utbâ, 125
 Uzak Mağrib, 2
 Vad'il-ebyâd, 3
 Vâd'il-kebîr, 33
 Vâdi'l-kebîr, 3
 Vâdiyâne, 3
 Vandallar, 2, 7
 Vândalus, 2
 el-Velîd b. 'Abdilmelik, 10

- el-Velîd b. Cevher, 23
 Vellâde, 62, 68, 98, 99, 125, 152,
 153, 182, 184, 185, 218, 253, 270,
 287, 288, 289
 Vellâde Hamdûne el-Endelûsiyye, 62
 Veşka, 24
 Vizigotlar, 7, 8, 9, 25
 Witiza, 10
 X. Alfonso, 58, 60
 Ya'kub el-Mansur b. Yûsuf b.
 'Abdulmu'min, 87
 Yâbura, 110, 180
 Yâfes, 1
 Yahyâ b. Hakem el-Gazzâl, 70, 71
 Yahyâ el-Mursî, 83
 Yâkûb el-Hamâvî, 67
 Yemen, 5, 53, 149, 259
 Yezîd, 132, 138, 139, 174, 238, 266,
 291
 Yukarı Boğaz Geçidi, 24
 Yunanistan, 5
 Yûsuf b. Harun er-Remadî el-Kindî,
 210
 Yûsuf b. Taşvîn, 18, 139, 272, 273,
 274, 278
 Yûsuf b. Tâşvîn, 18, 20, 21
 Yûsuf el-Fihri, 244
 Yûsuf el-Mu'temen, 25, 59
 Zâhid 'Alî el-Hindî, 93, 107
 Zâhid Ebu'l-'Atâhiye, 191, 192
 Zâvî b. Zîrî es-Senhâcî, 123
 ez-Zehîra, 5, 18, 21, 46, 53, 54, 56,
 69, 99, 110, 122, 124, 129, 153,
 178, 180, 181, 194, 200, 201, 209,
 227, 228, 252, 253, 255, 262, 265,
 277, 281, 285, 286, 287, 290, 291
 ez-Zehrâ, 6, 171
 Zekerîyyâ eş-Şeblâvî, 270
 Zellâka, 20
 Zerkân, 82
 Zeyd b. Sâbit, 264
 Zibirkân b. Bedr, 216
 Ziryâb, 35, 36, 66, 82, 83, 85
 Zuheyir b. Ebî Sûlmâ, 93
 Zubeyir el-Murâbitî, 129
 Zuheyir b. Ebû Sulmâ, 96, 104
 Zunnûn b. Suleymân, 16

ÖZGEÇMİŞ

01.01.1961 tarihinde Yozgat'ın Akdağmadeni İlçesi'nin Ortaköy Köyü'nde doğdu. İlkokulu aynı ilçede tamamladıktan sonra orta öğrenimini 1977, yüksek öğrenimini 1981 yılında yurt dışında tamamladı.

1982 yılında Suudi Arabistan Ankara Büyük Elçiliği Askeri Ateşeliği'nde 1993 yılının Ekim ayına kadar mütercim olarak çalıştı. Haziran 1993 tarihinde Kafkas Üniversitesi'nin açmış olduğu uzmanlık sınavı sonucunda aynı üniversitede göreve başladı. 1995 yılında Atatürk Üniversitesi Doğu Dilleri ve Edebiyatları Bölümü, Arap dili ve Edebiyatı Anabilim Dalında başlamış olduğu Yüksek Lisans öğrenimini 1997 yılında tamamladı. Aynı yıl mezkur üniversitenin aynı bölümünde Doktora öğrenimine başladı. Halen Kafkas Üniversitesi Fen-Edebiyat Fakültesi'nde Uzmanlık görevini sürdürmekte olup, Doktora öğrenimine devam etmektedir.